

ვასტანზ კოტეტიშვილი.

ქართული ლიტერატურის
იზტორია

ნაწ. მე-11.

გამომცემლობა
„მეცნიერება საქართველოში“
ქუთაისი, რთბა ლიუქსემბურგის ქ., № 10.

მხატვრული პროზის რესტავრაციის დასაწყისი.

მე-50 წლებიდან, ჩვენი სალიტერატურო ცხოვრება უფრო ნათღე-
ნიწყება ერთგვარი მასიური ამოძრავება, სათავეს იღებენ სასიცოცხლო
ტერესები, იღვიძებს აზრთა-ბრძოლის აუცილებლობა. ყველაფერი ეს
დაკავშირებულია ჩვენი საზოგადოებრივი მდგომარეობის შინაგან მობრუ-
ქბასთან.

განვილიმა ნახევარ საუკუნემ ბევრი რამ ასწავლა ჩვენს მოწინავე
ლემენტებს. ქართული სინამდვილის მტკივნეული საკითხები არამც თუ
დასწყვიტა და მოაშუშა რუსეთის პოლიტიურმა მმართველობამ, არამედ
ჯერო გაამწვავა, რაც ჩვენს საზოგადოებას გადაექცა საცდელ თუ საჩვე-
ქბელ უარყოფით გაკვეთილებად. ამასთანავე ჰხდებოდა ჩვენი ცხოვრე-
ლის შინაგანი გართულება. რუსული სახელმწიფოებრივი აპარატი მექანი-
ურად იწვევდა ამ გართულებას, რაც ქართველ მოწინავე საზოგადოება-
ს წარმოშობდა ახალ საკითხებს, წინა თაობის რომანტიულ სულს შე-
ქმნეველი რომ დარჩა.

ჩვენი საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების ავანგარდი, უსა-
ლოლოდინით მოიქანცა და ოცნების მხარეს გაფრენილი თვალეები, ძირს
აუშვა. ეს ავანგარდი — „ცისკარის“ გარშემო შემოკრებილი ჯგუფი იყო.
ართალია, ეს ჯგუფი არ იყო ერთი იდეოლოგიით შეკავშირებული, არც
რაქტიკული პროგრამა ჰქონიათ გარკვევით გათვალისწინებული, მაგრამ
ერთიანი ამოცანა — ერთი ჰქონდათ — თავისი ქვეყნის სამსახური. ისიც
ართალია, რომ ამ ეურნალს დასაწყისში კურობები ახლდა, მაგრამ
II წლის არსებობის მანძილზე, ჩვენ ნათლად ეხედავთ მნიშვნელოვან
ვლილებებს — საუკეთესოდ. უსუსურად ფეხ-აღდგმული „ცისკარი“, ამ ხნის
წმინდობაში საოცრად იზრდება, და თავის აღსასრულის კარამდე, მო-
ონიერებული მიდის. ამ ორი ათეული წლის განმავლობაში, ჩვენ ეხე-
ავთ ცოდნის თან-დათანობითი დაგროვებას, იდეათა კაპიტალის მომატე-
ს, სალიტერატურო გამოცდილების გადიდებას. საგულისხმოა თვალის
დავლება, თუ რა მასალას აწვდიდა „ცისკარი“ თავის მკითხველებს ამ
ცდა ერთი წლის განმავლობაში. მართალია, ყურნალს არა ჰქონია ერთი
არკვეული სისტემა და დაბეჭდილი მასალა შემთხვევით ხასიათს ატარებს,
გრამ ისიც მართალია, რომ იმ პირობებში „ცისკარს“ მეტის მიცემა არ

შეეძლო. და რაც დაბეჭდა, მაინც საზრდო იყო, რომელიც გაზრდიდა ქართველ მკითხველს. თანაც ეს იყო ასპარეზი, სადაც გამოჩნდნენ ჩვენი ძველი და ახალი მწერლები. მართა სახელების ჩამოთვლითაც შეიძლება წარმოვიდგინოთ ამ ჟურნალის იდეური თუ ესთეტიური ავლადიდება:

ლექსები: ალ. ქავჭავაძისა, ნიკ. ბარათაშვილისა, გრ. ორბელიანისა, ილია ქავჭავაძისა, აკაკი წერეთლისა, რ. ერისთავისა, ალ. ორბელიანისა, ვახტ. ორბელიანისა, დ. ბაგრატიონისა, ვეზირიშვილისა, გიორგი ერისთავისა, მამია გურიელისა, ანტ. ფურცელაძისა, დ. ბერიშვილისა, ბარბ. ჯორჯაძისა, დიმ. მგალობლიშვილისა, გიორგი ორბელიანისა, დ. მაჩაბლისა, ლუკა ისარლიშვილისა, და სხ.. დაიბეჭდა ნათარგმნი ლექსებიც: გაოტესი, შილერისა, ბაირონისა, ვოლტერისა, ბერანესი, პუშკინისა, ლერმონტოვისა, დერჟავინისა და კოზლოვისა.

მოთხრობები: ალ. ორბელიანისა, ი. ბერიძისა, გრ. რჩეულიშვილისა, წ. ერისთავისა; დანიელ კონქაძისა, ლავრ. არდაზიანისა, ანტ. ფურცელაძისა, პავლე თუმანიშვილისა, ზაალ ხითარიშვილისა, თაზიშვილისა, დ. ციციშვილისა და სხ.. თარგმანები: ვიქტორ ჰუგოსი, დიკენსისა, ოქტავ ელიესი, მარმონტელისა, ბელლინისა, ბოვოარისა, ბერნარისა, ჟანლისისა, დელორმისა, დემარსინისა; ბოჩინისა და სხ...

დრამატული თხზულებანი: გიორგი ერისთავისა, გრ. რჩეულიშვილისა, კ. ბერძნიშვილისა, აკაკი წერეთლისა, რაფ. ერისთავისა, ი. ელიოზიშვილისა და სხ...

თარგმანები: შექსპირისა, შილერისა, გაოტესი, კორნელისა, მოლიერისა, ტურგენევისა და სხ...

დაიბეჭდა აგრეთვე ძველი სალიტერატურო ნაწარმოებნი: საბა-სულხან ორბელიანისა, თეიმურაზ პირველისა და მეორისა, ვახტანგ მეფის სჯულმდებელისა, დავით გურამიშვილისა, სოლ. ლეონიძისა, ბესიკისა და სხ...¹⁾ აქ აღარ ჩამოვთვლით სხვა ხასიათის მასალას, როგ. მაგ. საისტორიო და საარქეოლოგიო ხასიათის, სამეურნეო, საბუნების-მეტყველო, საეთნოგრაფიო და სხ... წერილებს, რომელთ შორის ბევრი რამ არის ფრიად საგულისხმო და მნიშვნელოვანი.

რა უყოთ, რომ ბევრი რამ მდარეც არის და უნიკო. ეს იმდენად საინტერესო არ არის, რამდენადაც ლიტერატურის ერთგვარ მასიურ მოვლენად გადაქცევა. ზემოდ ჩამოთვლილი მრავალი ავტორის გამოხველა

¹⁾ ამის შესახებ იხ. დავით კარიკაშვილის წერილი: „ქართული პერიოდ. გამოცემების ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა“. „წიგნის მეგობარი“, №28 1-2. 1925 წ. ტფილისი.

ასპარეზოდ.) სალიტერატურო ნიადაგის შექმნა და გაწყვეტილ ტრადიციების აღდგენა, ეს უფრო მნიშვნელოვანი იყო და „ცისკარმა“ სწორედ ის დანიშნულება შეასრულა. „ცისკრის“ გარშემო იკრებება ყველა ის ძალა, რომელსაც გული სამოქმედოთ ერჩის. „ცისკრის“ ფურცლებზე „ველსაჩინო პრსპექტივა იშლება, სადაც იფერფლებდა რომანტიზმის აღფრენა და ენთება რეალიზმის საგნობრიობა. და თუ აღექვსანდრე ქავაძე, ნიკ. ბარათაშვილი, გრიგოლ და ვახტანგ ორბელიანები და სხვ. საეროვანებდნენ საქართველოს წარსულს და სინამდვილეს კი წუხილით და ცინიკით უხედებოდნენ, ამას ჰქონდა აზრი და მნიშვნელობა პირველ ნებში, პოლიტიკურ კატასტროფის მძაფრი გაელენის სფეროში. მაგრამ ახევარი საუკუნის შემდეგ, ისევ იმ მოტივების გამეორება ერის დეგრადაციას თუ დააჩქარებდა, თორემ ღირებულს ვერას შექმნიდა. ამიტომაც ყო, რომ ახალი თაობა „წარსულ დროებზე დარდს იკლავს“ და სინამდვილეს, პირ-უკეთებელ ყოველ-დღიურობას აცხადებს ლიტერატურის თავარ ამოცანად.

ამას გარდა იცვლება ესთეტიური მსოფლ-მხედველობაც. რომანტიკებისათვის პოეზია რაღაც საიდუმლოება იყო, ერთგვარი პარანაიზმი, ალი თაობა კი მას წარმოიდგენდა სერიოზულ საქმედ, მოქალაქეობრივ მსახურად. შიტომ იყო, რომ „ცისკრის“ ფურცლებზე, ლიტერატურას აენიშნა მეტად მწვავე და ღრმა მიზნები, „ცისკრის“ რედაქციიდან თან-თანობით გამოდიან ტენდენციურ ჟურნალისტებისა და პოეტების გუნდები, რომელნიც ნაკლები ღირსების შემოქმედნი არიან; მაგრამ სამა-ეროდ ახალ გზას იწყებენ; შეიძლება ისიც ითქვას, რომ მათ თითქმის მოქმედება არც-კი ჰქონიათ, და მათი სალიტერატურო ამოცანები უფრო რყოფითი ხასიათისანი იყვნენ: მათ უნდა გზა გაეწმინდათ, ნიადაგი მოე-ადებინათ, აზროვნება გაენთავისუფლებინათ. იყვნენ ნიკიერებიც. ისი-დღეს მეტ წილად დავიწყებულნი არიან. ჩვენ არც კი ვიცით, რომ ო მწერალთა მთელი რიგი, რომელთაც ჩვენი იმ დროინდელი ცხოვ-ქის ნისლში, მაინც ეჩვენებოდათ ბრწყინვალე ილიუზიები, და პოე-ას ეწირებოდნენ როგორც ბედის გერები. ჩვენს სმენამდე ვეღარ მო-წიია იმათმა ხმამ, რომელიც შემოქმედებითი ტკივილებით წარმოიშო-და, და ყრულ გამოიკეტა იმ ოთახის კარებები, სადაც ეს „გამორჩენი-“ და დავიწყებული“ ადამიანები უპრეტენზიოთ აღიდებდნენ ქართული ლიტერატურის სახელს. ასეთი ბედის შემოქმედთა შესახებ, გეორგ ბრან-სი, ნაზი გაგებით და ლამაზი განცხადებით სწერს: — „სალიტერატურო

ცხოვრება ისეა მოწყობილი, რომ ასი კაცისაგან, რომელნიც გამოდიან სასპარეზოდ და იწყებენ რბენას, მიზნამდე მხოლოდ ორი ან სამი თუ აღწევს. დანარჩენები შუა გზაზედ რჩებიან, სრულიად ძალა გამოლეულნი. პირველად ეცემიან უბედურები, წვრილი ნიქის პატრონები, რომელთა უნარი უკმარისი აღმოჩნდება, რომელნიც სარბიელზე დაიმედებულნი გამოდიან, რომ მიალწვევენ დიდებას და სახელს, ბურუსით მოცულნი მისდევენ ელვარე მოჩვენებებს, ვიდრე მუხლთ მოეცვეთებათ და საავადმყოფოში არ გაიღვიძებენ. შემდეგ ეცემიან დიდი ნიქის პატრონები, რომელთაც აკლიათ იმ უნარის განვითარება, რომელიც საზოგადოებაში, თვალსაჩინო ადგილის დასაქვრად არის საჭირო; ისინი, ვისაც არ შეუძლიანთ გარემოსთან შეგუება და არც იმდენად დიდი ძალა აქვთ, რომ შეიგუონ საზოგადოება, და რომელნიც მარცხდებიან კოტად-თუ ბევრად მოხერხებულ დაბალ ნიქის მქონეთა მიერ¹⁾. ჩვენი „დავიწყებულებიც“ ასევე მოსწყდნენ სალიტერატურო სარბიელს, მაგრამ ვინ იტყვის, რომ მათ არ გაანოყიერეს ის ნიადაგი, რომელზედაც მესამოცე წლების აქეთ დაიწყო მხატვრული სიტყვის აღორძინება? — „გონებრივი მოძრაობა ხასიათდება ციფრებით და ნულებით; მასში თანაბრად მონაწილეობენ ჰერონებები და მასა“, როგორც სწორედ შენიშნავს ციკლერი²⁾, და ჩვენი სახელ-დავიწყებული ავტორებიც, ამ დიდი მოძრაობიდან არ უნდა იქმნენ გამორიცხულნი. მით უმეტეს, რომ მათ ხელი შეუწყვეს იმ ახალი მიმართულების განმტკიცებას, რომელსაც რეალიზმს უწოდებენ და ქართული პროზის ჩამორჩენილობის განსაკურნავად, იღწვიან ამ პროზის აღსადგენად.

და როს ეცნობით იმ მრავალ ავტორების ნაწარმოებთ, რომელთაც თავი „ციცკარის“ რედაქციას შეაფარეს, ჰხედავთ, რომ ბევრი მათგანი სერიოზული თვალებით გიციქვრით და მაღალ შუბლზე ღრმა აზრის კვალიც ნათლად ატყვიათ. ასეთები არიან: გ. და ი. ერისთავები, კოლხიდელი (ნიკო დადიანი ანუ „დიდი ნიკო“), დიმ. ბაგრატიონი, დ. ციციშვილი, დავ. მაჩაბელი, ვეზირიშვილი, დიმ. ბერიშვილი, ი. ბერიძე, დავით თაზირიშვილი, ბარამ ბარათაშვილი, ოთარ და თამაზ ქობულაშვილები, აღსავენელი და სხ... სალიტერატურო მუშაობაში ქალებიც არიან ჩართულნი, როგ. მაგ. დარია ერისთავი, სალომე მაყაშვილი, მელანია ბაღრიძე

¹⁾ იხ. გეორგ ბრანდესი. რუს. თარგ. „Романтическая школа во Франции“. გვ. 297.

²⁾ Теубнальц Циглер. Умств. и общест. течення XIX столетия в Германии. თარგ. ვერმანულიდან.

და სხ... ეს უკანასკნელი „ცისკრის“ თანამშრომელთა შორის არა გვხვდება, მისი ნაწერებიც დაკარგულია და მხოლოდ რუსული პრესის საშუალებით მივაგენით, რომ ყოფილა ასეთი მწერალი ქალი და მეტად მნიშვნელოვანი ფიგურაც იმ დროინდელ ჩვენს საზოგადოებაში. ამ უკანასკნელის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი, აქ კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ჩამოთვლილ სახელების გარდა, კიდევ ბევრნი სცდიდნენ თავის უნარს, მაგრამ მათ შესახებ აქ არას ვაზიარებთ. ხოლო ხსენებულ პირთა შორის, განსაკუთრებული ყურადღებით გვინდა აღვნიშნოთ პროზის წარმომადგენლები, რადგან ამ მხრივ, ჩვენს ლიტერატურას დიდი ხარვეზები აჩნდა. მათი ამოვსება „ცისკარმა“ დაიწყო. „ცისკარი“-თ იწყება ქართული პროზის რესტავრაცია. ამას რასაკვირველია თავისი მიზეზები ჰქონდა: უპირველეს ყოვლისა საერთო სალიტერატურო ტენდენცია, რომელიც ევროპიდან ჩვენშიც გადმოექანა. ეს იყო პროზის დიდ ამოცანად გამოცხადება. პარადოქსების მოყვარულმა ბეილმა. მკაცრად რომ უარპყო ტრადიულ დრამის ლექსად დაწერა, რადგან რითმა ილუზიის შექმნას ხელს უშლისო, ეს უკვე პროზის საკითხის აღძვრა იყო. ხოლო დიდი შოტლანდიელის, ვალტერ სკოტის რომანებმა, გამოიწვიეს მეტად დიდი და ნაყოფიერი მოძრაობა, რომელმაც ქვეყანას მისცა მე-XIX სსუკ. დასაწყისის პროზის ისეთი დიდი ოსტატები, როგ. დიკენსი ბალზაკი, ვიქტ. ჰუგო, ალექს. დიუმა, ტიკი და სხ...

როგორც სჩანს, ჩვენს ბელეტრისტებზე გავლენა ჰქონია ამ მოძრაობას, რადგან უთარგმნიათ ვიქტორ ჰუგო, დიკენსი, ბერნარდი, ოქტაველი და სხ... და მაშასადამე, ჩვენი პროზის რესტავრაციის საკითხი უკავშირდება საერთო ევროპიულ მოვლენას. მაგრამ ამას გარდა, მოთხრობისა და რომანის წამოწყებას სხვა მიზეზიცა ჰქონდა, რაც თვით ამ ხასიათის ნაწარმოების არსებაში იმალება. სახელდობრ: პოეზიის გვართა შორის, მოთხრობა უკეთესად აერთიანებს სინამდვილეს და ფანტაზიას, ნატურასა და მხატვრულ გამოგონებას. აქ ავტორი მეტ თავისუფლებასა ჰგრძნობს, რადგან ყველაფრის ასპარეზი ეშლება: მას შეუძლიან იყვეს ლირიკოსი, და თავისი განცდები გმირს ათქმევინოს, შეიძლება იყვეს დიდაქტიკოსი, რასაც პოეზიის სხვა დარგი ვერ იტანს, შეიძლება იყვეს მონაროენე და თავისი მსოფლმხედველობა გადაშალოს, ერთი სიტყვით, მისთვის ყველა გზები გახსნილია. და რადგან მე-50—60 წლებში, ლიტერატურას დაევალა ცხოვრების წინამძღოლობა, რადგან მას პრაქტიკული მიზნები დაუხახეს, ამიტომ, თავის-თა თაიად. ასეთმა იანწრობილიბამ თო

მსოფლმხედველობამ გამოიწვია მოთხრობის რესტავრაცია და მნიშვნელოვანიც. როს ეცნობით ამ მასალებს, ბევრგანა საჩნს მხატვრის მახვილი თვლი და აწეული ნერვიული სისტემა. აი მაგალ. ი. ბერიძის პეიზაჟი, რომელიც ალექსანდრე ყაზბეგის აწყვეტილ ტემპერამენტით არის თითქმის მონაბერი: — „მთიდან დაქანებული მდინარე, რომელიც განძვინებული მხედარსავეთ ყვირალით მოპრბოდა ქელიათის მთებს შუა, მდღვრად ეცემოდა დიდრონ ლოდებს, ჩაყრილებს აქა-იქ იმ მდინარეში, და ისროდა რამდენსამე ადღზე შადრევანივით წინწყლებს, რომლებიც ჩხრიალით შეერთებოდნენ ხოღმე მალღა ასროლილს ზვირთებს. ადგილ-ადგილ აქაფეებული მორგეები ლოდებ შუა, დუღდენ ძალზე, თითქო ცეცხლზე შემოდგმულ საარაყე ქვაბებში, და ტრიალებდნენ ერთ ადგილს, რადგან არა ჰქონდათ თავისუფალი მსვლელობა, რომლებიც გაბრაზებული მებრძოლივით, ხან მდღვრად ეტაკებოდნენ დიდრონ ლოდებს, და ხან უკანვე გამოექანებოდნენ დამარცხებულ ჯარების რაზმივით... ან და ავიღოთ მაგალითისთვის თაზიშვილის „ჩემი გული“, პატარა მოთხრობა, რომელიც სიამოვნებით იკითხება, რადგან ავტორს აქვს თხრობის უნარიც და ძარღვიანი ენაც. მართალია „მერხეობა“ აკლია ზოგვან მის სტილს, მაგრამ ამას ისყიდის ავტორის „გულიანი“ თქმა და წინადადების სიმტკიცე. — „გული ჩემი იპობის ნაწილ-ნაწილად, თვალნი ჩემნი მას მხოლოდ უტკეპრიან, წამწამნი უძახიან და სულსა სურს მისი მოხვეენა“... ეს არ არის ჩვეულებრივი საუბარი, აქ სიტყვა შერჩეულია და გათამამებული, რაც სერიოზულ აზროვნებას ააშკარავებს. — „რა საკიროა ლიტერატურობა, დამწვარი გული სიყვარულისაგან. ლიტერატორიც ყოფილა და პოეტიცა... მისი საჩივარი სულ პოეზიაა“!... პოეზია, როგორც სიყვარულის საჩივარი, საუკეთესო მხატვრული ფორმულაა, რასაც დიდი ავტორებიც სიამოვნებით ხელს მოაწერდნენ. აღწერაც ემარჯვება ჩვენს ავტორს. მის მიერ დახატული მოდელი მიშხიდველია და ლამაზი. — „სადა ღრუბლის ფერი მოვის კაბა ეცვა. ატლასის სადა ლეჩაქიდან სჩანდნენ ოთხნი გადაკიდებულნი შავნი ნაწნავნი, შალის ვარდის ყვავილიანი თასაკრავი ეკრა, წარბნი განზიდულ იყვნენ, თითქო ყველა ჭულის შვილდად. დიდრონთ შავთ თვალთა მოსხდომოდნენ ხშირნი გრძელნი წამწამნი. ზიღფნი ნელიად თამაშობდნენ ბუნებით ფეროვან დაწვზედ. თეთრნი „კბილნი უშვენებდნენ ბაგეთა, და ბროლის მკერდს ჯერეთ უწოვარნი ძუძუნი მყარად ასხდენ... სულიერ მღელვარების გადმოცემაშიც ორიგინალური ელემენტები შეაქვს, რაგ. მაგალითად: — „თავით ფეხამდე დამირბინა ყრუან-

ტელმა, თითქოს ვგონებდი, რომ თავსა ჩემსა ზედა აღმომდიოდნენ ახალნი თმანი, ზემოთმა ტუჩმა მიწყო კრძალვით კანკალი, ენამ ბორძიკობა და მუხლთა დრეკა: "... ადგილების ამოწერა მრავლად შეიძლებოდა, მაგრამ არ არის საჭირო, რადგან საილუსტრაციოდ ესეც კმარა. ამ ნიმუშების მიხედვითაც შესაძლებელია იმის გათვალისწინება, თუ რა პოტენციის ხალხი იყო შესეული ლიტერატურის სამკალში, რომელთ სახელიც ისტორიამ სამწუხაროდ დაივიწყა. მაგრამ ბრმა ფორტუნის წინააღმდეგ, მაინც საინტერესოა ზოგიერთ მათგანის პორტრეტის აღდგენა, და სახელდობრ იმათი, ვინც უფრო მთლიანად გამოჰხატავს იმ დროინდელ სულის-კვეთებას და სალიტერატურო ცხოვრების მაჯის-ცემას. პირველი მათგანი არის ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი.

ალექსანდრე ორბელიანი.

მეცხრამეტე საუკუნის ლიტერატურაში, ალექსანდრე ორბელიანი ერთად ორიგინალური და მიმზიდველი ფიგურაა. მართალია, იგი პოპულარიზაციის გარეშე არის დარჩენილი, მაგრამ ეს ხომ ღირსების შესახებ ძალიან ცოტას ამბობს. ხშირად პოპულიარობა დავიწყებაზე უარესია, ვიდრე ალ. ორბელიანიც მიუხედავად იმ ყრუ კედლისა, რომელიც ისტორიამ მის სახელს შემოარტყა, მაინც გვიზიდავს, და ახლოს მისულვებს კი გვაღელვებს და გვაფიქრებს. იმის უცნობლობის ერთი მიზეზთაგანი ალბათ ისიც არის, რომ მისი ნაწერების უმრავლესობა დაუბეჭდავია, და მასთან გაცნობის მსურველმა უნდა ჰფურცლოს მუზეუმში გამოკეტილი უცვითელი და გამტერიანებული ფურცლები, ამ შმორ-დაკრულ ქალაქ-ქალაქებში კი ბევრი რამ არის მნიშვნელოვანი. ჰკითხულობთ ფანქრით წმინდად ნაწერ სტრიქონებს და თანდათანობით მკაფიობას იღებს და ცოცხლდება თქვენს წინაშე მოაზროვნე ადამიანი. თითქოს მისი სახის გამოკეტუვლებასაც ვხედავთ, თითქოს ხმაც გვესმის და ის გულის ძგერა, რომლითაც სწერდა ჩვენი ავტორი საკუთარი სულის ტკივილებს, ან და ჩვენი ქვეყნის ავადმყოფობის ისტორიას.

მაგრამ ავტორის გარდა, ცოცხლდება ის ეპოქაც, როდესაც იმავე ალ. ორბელიანის თქმით „თითქმის მთელს საქართველოს ხალხსა გატეხილს თოფებზე ეძინათ“, იმდენად სიყვარულით არის დაწერილი ყოველი სიტყვა. მაგრამ განა მხოლოდ ეს განცდებია მის ნაწერებში საინტერესო? ალექსანდრე ორბელიანი ორიგინალური მოაზროვნეც არის. ხშირად, მისი მოსაზრება სოლიდით ეჭრება ფეხ-მოკიდებულ რწმენას, და საყოველთაო აზროვნებისაგან განდგომილი, ჯიუტად ამბობს თავის აზრს. და ხშირად, მისი სიტყვა იმდენად დამაჯერებელია, რომ არყევს ჩვენს რწმენას და ასწორებს, იპყრობს ჩვენს ფიქრებს და ანგარიშ-მიუცემლად გვიმორჩილებს.

ჩვენ თითქმის არაფერი ვიცით მისი ცხოვრების შესახებ. ვიცით მხოლოდ ის, რომ დაიბადა 1801 წ., იყო ერეკლე მეფის შვილის შვილი (პოეტ ვახტანგ ორბელიანის ძმა) ბატონიშვილ თეოდოს შვილი, რომლის პოეზიაზე უკვე გვქონდა საუბარი, ისწავლა ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, მონაწილეობა მიიღო 1832 წ. შეთქმულებაში, გადა-

ახლებული იყო ორენბურგში, თანამშრომლობდა „ციცკარში“ და „საქართველოს მოამბეში“ და გარდაიცვალა 1869 წელს. აი ეს „ქრონიკა“ უკიდრით, მისი ცხოვრების გარეგნული მხარე. მაგრამ ადამიანის ცხოვრება ხომ ამ ქრონიკის იქით იშლიება, და სწორედ ეს იქითა მხარე არის უცნობი და უკამოუკვლეველი. ჩვენ კი სწორედ ეს უცნობი გვიზიდავს, რომ ჩაიხედოთ ადამიანის „გულში“, ვნახოთ, რა აღვლევებს, რაზე ფიქრობს, რით სკოცხლობს, ვისთან არის, და მრავალი რამ სხვა... ჩვენი ცნობისმოყვარეობა უფრო შორსაც მიდის; გვინდა წარმოვიდგინოთ ის სახლი, სადაც უცხოვრია, სახლის მოწყობილობაც კი, ერთი სიტყვით, ყოველი წვრილმანი, რაც ხშირად სხვილმანის საგანგებო ნიშნად იქცევა და სულის ჩამდგმელადაც. ამას კი უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რადგან შემოქმედის სიკაცხლე მისი ნაწარმოების ძვირფას კომენტარიებს წარმოადგენს. ჩვენ რომ ეს მხარე გვეცოდნოდა, ალბად აღექსანდრე ორბელიანის შემოქმედებაც უფრო სხვა სივრცეში გვეჩვენებოდა და მეტი რელიეფობითაც. მაგრამ უნდა დავკმაყოფილდეთ არსებულით, და შემოქმედების საშუალებით აღვადგინოთ მისი, ავტორის, პორტრეტი, რადგან შემოქმედებაც არა ნაკლებ ძვირფასი ახსნა არის ავტორის დაკარგული ცხოვრებისა.

აღექსანდრე ორბელიანის ცხოვრების პირველი პერიოდი მეტად მღვდლვარე და მნიშვნელოვანია. პოეტურ ოჯახიდან გამოსული¹⁾, თვითონაც იყო პოეზიის დალით დადალული, და ცხოვრების ტვერიც გაიარა ანთებულმა. მართალია, მისი კარიერაც ისევე დაიწყო, როგორც იმდროს იწყებოდა ყველა დიდ-გვარიანთა სარბიელი, მაგრამ აღექსანდრე ორბელიანმა ადრე იგრძნო ამ „სახაზინო“ ცხოვრების ქარიანობა და უნაყოფობა.

1824 წელს, იგი თავს ანებებს სამხედრო სამსახურს პორუჩიკის ხარისხით (23 წლისა).

ბატონიშვილ თეკლეს ვაჟს დიდი „დაწინაურება“ შეეძლო, თუ კი ერთგულად ემსახურებოდა რუსთა ხელმწიფეს, მაგრამ მისი დამსახურებაც და ღირსებაც სწორედ იმაშია, რომ ამ გზამ ვერ მოსტება ის შეუძრიებლობის შტო, რომელიც მის არსებაში საგანგებოდ იზრდებოდა. სამხედრო სამსახურში დარჩენა, როგორც ამის შესახებ თვითვე სწერს თავის მოგონებებში, მისთვის ზნეობრივი საკითხი იყო. მას არ უნდოდა ყოფილიყო იმათი მოსამსახურე, ვინც შეგინება მიაყენა მის ქვეყანას. მო-

¹⁾ მისი დედა, თეკლე ბატონიშვილი, ხოლო მამა—ვახტანგ ორბელიანი, რომელთა პოეზიის შესახებ პირველ ნაწილში უკვე გვქონდა საუბარი.

ნობაში გადიდკაცებს მან დაუპირისპირა თავისუფლების ძებნაში სიკვდილი და უკანასკნელი არჩია. სამუდამოდ მიატოვა პეტერბურგი და მისი სალონები, სამუდამოდ დარჩა ტფილისში, რომ მუდამ ფეიქრა და ემოქმედნა ამ ძველი სატახტო ქალაქის შთაგონებით, სადაც ყოველი ქვა, ყოველი ხე მისთვის რაღაც ნიშანი იყო, რაღაც პაროლი.

ალექსანდრე ორბელიანმა სამხედრო სამსახურს თავი კი დაანება, მაგრამ ხმაღზე ხელი როდი აუღია. მან სცადა პოეტის ჩანგისა და ქართველი ხმლის დაძმობილება; უფლება დაიტოვა, რომ პოეტურ ფანტაზიისათვის ხანჯალი შემოეგრტა. ეს შესძლო კიდევ და გადიქცა იმ პოლიტიკურ მოძრაობის ერთ-ერთ შთამგონებლად და ორგანიზატორად, რომელსაც 1832 წლის შეთქმულება ჰქვია.

ვისაც გადაუთვალეირებია ამ შეთქმულების შესახებ სასამართლოს შვიდ ტომიანი აქტები, ვინც გასცნობია ამ ნათელ ისტორიულ ამბავს, იმას შეუშინეველი არ დარჩებოდა ერთი მთავარი გარემოება: რომ მთელი ამ პოლიტიკურ მოძრაობის მთავარი ფაქტორი პოეზია იყო და ამ პოეზიის გეგმა თუ მეგრძოლ ძალების დისპოზიცია შედგენილი იყო იმ ალხის მიერ, რომელნიც პოეტები უფრო არიან, ვიდრე სარდლები. უფრო მეტი: მთელი სამზადისი პოეტების კაბინეტებში სწარმოვბდა, და ერთი მათგანი იყო ალექსანდრე ორბელიანი, რომლის სახლშიც შეთქმულები ძმებად გაიფიცნენ. არა ერთი კრება მომხდარა ალექსანდრე ორბელიანის სახლში, არა ერთხელ გაშლილა მის ბაღში თვალის ასახვევი სუფრა.

ღიახ, ალექსანდრე ორბელიანი ამ შეთქმულების სულის ჩამდგმელი იყო და ელიზბარ ერისთავთან ერთად, ყველაზე უფრო გატაცებული პროპაგანდისტი და ორგანიზატორი. როგორც იმავე აქტებიდან ვტყობილობთ, 1831 წ. თამარ ბატონიშვილის წინადადებით, ორივენი უნდა გამგზავრებულიყვნენ იერუსალიმს, ვითომ სალოცავად, ნამდვილად კი ცნობილ ალექსანდრე ბატონიშვილის სანახავად, რომელზედაც შეთქმულები დიდ იმედებს ამყარებდნენ. ეს ვერ მოხერხდა, და ალექსანდრე ორბელიანი იძულებულიყო წერილობითი კავშირი დაეჭირა თავის ამაყ და შეუერიგებელ ბიძასთან. მან სპარსელ მუნა ზამანის და ქოსა მუსტაფას ხელით გაუგზავნა წერილი და დაიბარა კახეთში, მთავარ ოპერაციების საწარმოებლად. მანვე, სოლომონ რაზმაძეს, რომელიც ერთ შეთქმულთაგანი იყო, დაავალა კავშირი დაეჭირა საფრანგეთთან, ინგლისთან და ავსტრიასთან, რომ ეს უკანასკნელნი მოშველებოდნენ საქართვე-

ლოს. ჩვენი შეთქმულები სრულიად დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ გაიმარჯვებდნენ, რადგან დრო კარგად იყო შერჩეული: პოლონეთი იყო აჯანყებული და რუსეთის ყურადღების ცენტრი იქით იყო გადაქანებული, მაგრამ ჩვენი შეთქმულების პოეტურობა სწორედ იქ გამოიხატა, სადაც ეს მთავარი პირობა მოისპო, ხოლო მასზე დამყარებული გეგმები კი მაინც დარჩნენ აუცილებელ შესასრულებლად. აქ არ იყო არავითარი პოლიტიკური ანგარიში, არც მოსალოდნელ პერსპექტივის ფრთხილი გათვალისწინება. აქ იყო მხოლოდ პროეტების შთაბეჭდილებანი და ტემპერამენტი. მითომ იყო, რომ გაუცდათ სოლომონ დოდაშვილის ჩვენებური „მარსელიეზა“, და ოთხ-ტაგვიანი ლექსი, რომელიც ამავე აქტებშია შენახული რუსულად ნათარგმნი: „СКИНЫ ОТНЯЛИ У НАС ВСЮ ЗЕМЛЮ“... და სხ... ხოლო როდესაც ვინმე ამირალოვის დაშინებით, იასე ფალავანდიშვილმა გასცა ეს შეთქმულები, უნდა ნახოთ, ეს ენტუზიასტები, ამ უაღრესად კრიტიკულ მომენტში რა გულ-ახდილობას იჩენენ, როგორ ერთმანეთზე უჩვენებენ, როგორ ინანიებენ, რა სიღინჯით უჭირავთ თავი, რა ღირსეულად უარსჰყოფენ დანაშაულს და როგორი სიწრფელით ტყდებიან იმავე დანაშაულში. თითქოს ეს ჩვენი შეთქმულები იმეორებდნენ რუსის დეკემბრისტების მოქმედებას, ტაქტიკას თუ უტაქტიკობას; ხომ რუს დეკემბრისტებსაც ასე დაემართათ, და სასამართლოს წინაშე „გულ-ახდილად ერთმანეთის მოქმედებას ამჟღავნებდნენ, თავის ფიქრებს საჯაროდ აცხადებდნენ, თუმც ამის საჭიროება სრულიადაც არ იყო; და ბოლოს ლოცულობდნენ, სწერდნენ სინანულის წერილებს და მორჩილად მიდიოდნენ გადასასახლებლად“. და ამ სიტყვების ავტორი, ნესტ. კოტლიარევსკი დასძენს: — „თუ ყველაფერ ამას მოვიგონებთ, — მხოლოდ მაშინ გაეფიქრებთ ამ ოცნების დიად ტრაგედიას, პროეტებმა რომ გაითამაშეს, რევოლიუციის ამ პროეზიას, რომელმაც გაიყოლია ფხიზელი და სინამდვილის სერიოზული მონაწილე პირები“¹⁾... ამ ტრაგედიის ერთი მთავარ გმირთაგანი ალექსანდრე ორბელიანი იყო, რომელმაც ბოლოს თავს იღვა დიდი დამნაშავის ბრალი და დიმიტრი ბატონიშვილის შესახებ მიცემული საკუთარი ჩვენება ისევ უარჰყო და მისი დანაშაული სულ თითონ იკისრა. ის ავადმყოფი კაცია, გადასახლებას ვერ გაუძლებს და ისევ შევიყვე დასჯილიო.

იმ „საქმის“ მიხედვით, რომელსაც ეწოდება „По делу о грузинском заговоре“, („ქართულ შეთქმულების საქმის შესახებ“) ერთი რამ

¹⁾ იხ. Шест. Котляревский. Рязев. გვ. 6.

„უკარად ირკვევა: რომ ჩვენი შეამბოხებები მოუშზადებლები შეხვდნენ რუსის სამართალს, და მათ შორის აღექსანდრე ორბელიანიც, რომლის ჩვენებაც ერთგვარ სიბრალულს იწვევს ჩვენში. სულ სხვა ტრადიციებზე აღზრდილი ხალხი, სულ სხვა კანონების წინაშე დააყენეს და აღარ იკოდნენ, რა სჯობდა, პირდაპირობა თუ გადაფიცვა.— „აი ჩვენი განზრახვა რა იყო“:—სწერს თავის ჩვენებაში ალ. ორბელიანი, — „ჩვენ გვსურდა, რათა დეპუტატები აღმოგვეჩია, და იგი დეპუტატნი უნდა წარგვეგზავნა მისის იმპერატორობითი დიდებულების დიდის რუსეთის ხელწიფისადმი, რათა იციან ამ ქვემო-ხსენებულთა პირთა, რ-ლ მსურველნი ვიყავით დეპუტატების გაგზავნისა“... და დასძენს: — „ჩვენ ქართველთ ესრეთი მფარველი ხელმწიფე იმპერატორი გვყავს, რ-ლ ჩვენ დიახ მადლობელნი ვართ მისის დიდებულებისა... გარნა სხვა მწუხარებანი კი აუარებელნი გვაქვსო“. მაგრამ მიუხედავად ყოველივე ამისა, აღექსანდრე ორბელიანი დამნაშავეთა მეორე კატეგორიიში მოაქციეს და ორენბურგში გადაასახლეს¹⁾.

აქ კი ეს სენტიმენტალური ადამიანი რელიგიას მიეყრდნო, და მოქმედების შესაძლოებას მოკლებული, ღმერთს ევედრებოდა საკუთარი ლოცვით, რომელიც ორენბურგში დაუწერია, სათაურით „ჩემი დილისა და საღამოს ლოცვა“.

— „ყოვლისა ჩემისა გონებითა და გულითა აღმოვალ ზეცად, წინაშე დამბადებელისა ჩემისა! თაყვანსა ვსცემ ძლიერებასა შენსა! თაყსა დაგიმონავებ ქეშმარიტსა დაწესებულსა სჯულსა! სულით მოვეფრინდები წმიდასა ცხოვრებასთან და მოგმართავ ერთ სამებასა და ერთსა მღვთაებასა!... რომელმანცა არა არსსა მომანიქე მე ჯილდოდ სიცოცხლე, რომ გიცნა შენ ვინცა ხარ, და ყოველთვის მიკერძდეს ყოველი შემძლებელი საკვირველებანი შენნი სადიდებელად შენდა. და ვცხოვრობდე ცა-ქვეყანაზე კეთილ მოქალაქეობით. ამისთვის გულ-მხურვალედ გვეედრები, რათა მოქცეული იყოს წყალობის თვალი შენი ჩემზე მარადის, რომ ყოველთვის კეთილსა საქმესა ვიქმოდე და იმის წმინდა მოქალაქურ პატიონებით ვცხოვრობდე ამა შენსა დაარსებულსა სოფელსა შინა და ყოვლისა განსაცდელისაგან მიხსენ მე ღმერთო“²⁾.

¹⁾ შეთქმულებაში მონაწილეთა რიცხვი, ოფიციალურ დოკუმენტების მიხედვით იყო 145. დანაშაულის მიხედვით ისინი დანაწილებულ იქნენ 10 კატეგორიად. პირველში მოქცენენ: ბატონიშვილები ოქროპირ და დიმიტრი, ხოლო მეორეში: ელიზბარ ერისთავი, აღექსანდრე ორბელიანი, იესე ფალაევანიშვილი და სოლომონ დოდაშვილი.

იხ. „Или даы о рѣчь заисовио. ნაწ. III სახ. არქ.

²⁾ დედანს აწერია: „ი. ორენბურგში დაწერე 18:15 წელსა“. იხ. წ. კ. გ. ს. მუხ. აღ. ორბ. ხელნაწილები.

აქ თითქმის ისეთივე სურათია, როგორც რუსეთის ცნობილ დეკემბრისტის რილევის ცხოვრებისა ციხეში. რილევიც, თითქმის დაპატიმრების პირველ დღიდანვე შეიპყრო რელიგიურ განწყობილებამ, დაიბარა სახლიდან ის ხატი, რომლითაც მომაკვდავმა დედამ დალოცა, შემდეგ—წიგნი „ქრისტესადმი მიბაძვის შესახებ,“ კითხულობდა ამ წიგნს გულმოდგინეთ და ლოკულობდა სასოებით, ეზიარა, ფული შესწირა ეკლესიას და სხ... ერთი სიტყვით მისი ცხოვრება რელიგიურ გზებით აივსო. ასევე დაემართა ჩვენს „დეკემბრისტ“ ალექსანდრე ორბელიანსაც, რომელიც ამ კატასტროფამ ერთგვარად მოსტეხა და მემამბოხის პოეტური ეკზალტაცია გაუნელა. თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ შეთქმულთაგან, ყველაზე შეურიგებელი რუსის მთავრობასთან ის დარჩა, და ვორონცოვის მთავარ-მართველობის დროსაც, უცდია შამილთან საქმის დაქერა. ამის შესახებ, აკაკი წერეთელი თავის „თავგადასაყვალში“ მოგვითხრობს: — „ერთხელ თურმე შამილს მისწერა წერილი: „ამა და ამ დროს ჩამოდიო.“ მტრებმა დაიკირეს ის წერილი და მთავარმართველს გადასცეს. მთავარმართველად მაშინ ვარანცოვი იყო; საიდუმლოდ დაიბარა ა. ორბელიანი და სთხოვა: „ეს მოუწერია ვილაც ქართველს და შინაარსი მითარგმნეო!“... ორბელიანს ელდა ეცა გულზე, მაგრამ რაღას იზამდა! მაშინ ვარანცოვმა ჩამოართვა სიტყვა: „მეორედ ნულარ იზამ ამისთანა საქმესო! თუ უკმაყოფილოდ ხარ რამეში, მე მითხარო და ეს შემთხვევაც ჩვენს შორის დარჩეს, სხვებმა არ გაიგონო.“ მამაშვილური სიამ-ტკილობით გაისტუმრა შინ დამშვიდებული. არ ვიცი, მას უკან დასჩემდა, თუ წინეთაც ასე იყო, მაგრამ პოლიტიკაში ნამეტანი ფრთხილი იყო. ბევრი რამ ძველი თუ ახალი იცოდა, მაგრამ დღისით იმასაც არას ეტყუდა, ვისთანაც გულგახსნილად იყო; ღამე, როცა მარტოკა დარჩებოდა მეგობართან, მოჰყეებოდა ხოლმე ხმის კანკალით სხვა-და სხვა ამბებს, მაგრამ მაშინაც სიფრთხილით საწინააღმდეგოებს აქრობდა!.. „ბნელაში სჯობიაო“... — „ის იყო ნამდვილი ქართველი კაცი, ბევრის მნახველი, ბევრის გამგონე და ნაღვაწი“, „პირველ ნახვისთანავე შემოიყვარდაო,“ სწერს აკაკი წერეთელი. ალექსანდრე ორბელიანი გარდაიცვალა 1869 წელს. აკაკი წერეთელი შენიშნავს, რომ „ღრმა მოხუცებულობაში მოკვდაო“. 68 წლის ადამიანს ღრმა მოხუცებული არ ეთქმის, მაგრამ როგორც სჩანს თიზიკურადაც მომტყდარა, იმედ გატრუებული პოეტი და მემამბოხე.

* *

თუ აღ. ორბელიანის ცხოვრების გაგება თითქოს საგანგებოთ გვიზიდავს, ამის მიზეზი უმთავრესად მის ნაწარმოებთა ხასიათია. მართალია იგი პოეტიკ იყო, დრამატურგიც, ბელეტრისტიკ და სხ... მაგრამ იგი მემუარების ავტორია უმთავრესად. იგი მოგონებებით სცოცხლობს, თავისი იქნება იგი თუ სხვისგან გადმოცემული, მას პიროვნებათა ცხოვრების აღწერა იზიდავს, და აქ იგი, შეიძლება ითქვას, რომ ცხოვრების ოსტატია. მან იცის, როგორ უნდა სიცოცხლე, იცის ის არსებობის პოეტურობა, რომელიც იშვიათია ჩვენს სინამდვილეში, და ამ ლამაზ ხაზებს, არა-ჩვეულებრივი სიმახვილით და არტიზტობით ამჩნევს და სწერს. ზოგჯერ იგი ისეთ წერილმანებში გადაეარდება, ან ისეთ სინაზეს იჩენს, რომ ვიკვირთ კიდევ, საიდან იყო ეს თვისებები მებრძოლ ვაჟაკში, რომელსაც ხმალ-ხანჯალი წელიდან არ მოუშორებია და სისხლის აღებაზე ფიქრი განუყრელ მეგობრად გადაექცია. მაგრამ, ილია ქავჭავაძის თქმისა არ იყვეს, „რკინის კაცის თვალში ცრემლი, დიდ-სულოვნების შვილია“ და ალექსანდრე ორბელიანის ნაზად გულში ჩატირილი სწორედ რომ დიდ-სულოვნების წარმოშობილია.

ალექსანდრე ორბელიანის ფიქრი და ზრახვა, სიხარული თუ ღრმა მელანქოლია, ერეკლე მეფის დროს დასტრიალებს და იქიდან იზრდება. ეს მისი ერთგვარი იდიოსინკრაზია არის, რომელიც ამ პუნქტის გარშემო ერთგვარად ტრიალებს, ეს ერთგვარი ჯადოსანი ძალაა, მთლიანად რომ იმორჩილებს და ახლებს. მაგრამ არა-ნაკლები თრთოლვით შესცქერის აწმყოსაც, მთელი მისი სიბნელით, ბოაკილებით და მძიმე ჰაერით. გარჩევა მხოლოდ იმაშია, რომ ერეკლე მეფის დროს განიცდის როგორც საკუთარ ოჯახს, სადაც ყველაფერი ენათესაება, აწმყოს კი—როგორც გარეობას, სადაც მისი სული კერას მოწყვეტილია, და რომ მიაგნოს თავის ადგილს, ყველაფერს სტეხავს, ანგრევს, ვიდრე ან არ მიაღწევს თავისას, ან და თვით არ დაიმსხვრევა. დიახ, ალექსანდრე ორბელიანი განუწყვეტლივ განიცდიდა წარსულს და აწმყოს, ეძებდა ახსნას, განმარტებას, აზრს. მთელი გარემო გამომცდელ თვალებით მისციებოდა, მთელი წარსული, რაღაც მოჩვენებების მსგავსად გარს ევლებოდა. ეს—გაწყვეტილ ეპოქის ავადმყოფობაა, ახლისა და ძველის შეფარდებამდე რომ იპყრობს ადამიანის სულს. წარმოიდგინეთ ბედ-დაწყვეტილი ადამიანი, რომელმაც ნახევარი საუკუნით დაიგვიანა, და დაშლილმა, ფანტაზიამ რაღაც „ზოა-

არი“ შეუქმნა თავისი ქვეყნის შესახებ. ეს ზღაპარი ეჩვენება ყოველთვის და მის ასახადებლად ჯერ საიდუმლო შეთქმულებაში იღებს მონაწილეობას, და როცა აქედანაც არაფერი გამოდის, თავისში ჰკეტავს დიდ იდეას, და მოგონებებით და იკლავს ატეხილ წყურვილს. სწერს ალა-შაჰ-მად-ხანის შემოსევის და ირაკლის დროის შესახებ, აგვიწერს რუსების შემოსვლას საქართველოში, ქართველ დედოფლისა და ბატონიშვილების გადასახლებას, აჯანყებათა მსვლელობას და სხ... და ყველგან ისეთი სასოებით იგონებს ძველს, იმდენი დრამატიზმი შეაქვს აღწერილ მოვლენებში, და ისეთი ოსტატობით მოგვითხრობს, რომ ნათლად სჩანს მისი პოეტური აგებულება და აზროვნების სიმაღლე.

ჩვენ არ გვინტერესებს ამ შემთხვევაში, თუ რამდენად დაცულია მის ნაწერებში ობიექტიური სიმართლე. ჩვენი ყურადღების ცენტრო სულ სხვა სიერცემია გადატანილი. სახელდობრ: რამდენად არის დაცული მის ნაწერებში მხატვრობა. და, სულ მოგონილი იყვეს, ოღონდ ლამაზად კი იყვეს. აბა წაიკითხეთ ის რვეული, სადაც ალექსანდრე ორბელიანი მოგვითხრობს დარეჯან დედოფლის რუსეთში იძულებით გადასახლებას. მარიამ დედოფალმა გენერალი ლაზარევი მოჰკლა. შეურიგებლობას დარეჯან დედოფალი განაგრძობს. მაგრამ იგი მოტყუებით პეტერბურგს მიჰყავთ. მგზავრობაა. დედოფალი, რუსი ჯარის თანხლებით კაიშაურშია. ღამე იქ უნდა გაათიონ. შუა-ღამისას, ვიღაც მოხუცი მთიული გამოეცხადება დედოფალს, და ამ მომენტს ალექსანდრე ორბელიანი ასე აგვიწერს: „მთელი მთიულეთი, მიმართავს მთიული დედოფალს,—დიდი ხანია მზადებაში ვართ, ეხლა სულ შეყრილი ვახლავართ. აქ, მახლობლად. თუ თქვენ ნებას მოგვცემთ, გათენებისას დავესხმით ამ რუსის ჯარს, გავწყვეტთ, თქვენ ერთიან მთაში შევიყვანთ და მას უკან რაც მოხდეს, ის ღვთის ნება იყვეს დედოფალო“. თეკლე ბატონიშვილი:—„მამა-ჩემს, მეფეს ირაკლისთან გახლავარ დასწრობილი ბევრს სროლაში, თვით თქვენც იცით ესა, რომლისგანაც ნება მქონდა, კაცურად ჩაცმული ვყოფილიყავ და იმათთან მეელო... ახლა თუ თქვენი ნება იქნება, კიდევ ვაჟაკურად ჩაეიცვამ, თოფ-იარაღს შემოვირტყვამ, ამ ჩემს ქმარსაც თან წავიყვან და ამ მოხუცებულს კაცს, ქვევითთ თან გავყვებითო“. ეს თითქოს ისტორია არის, კიდევ: დარეჯან დედოფალი პეტერბურგში დაასახლეს. ძნელი იყო ეს „საპატიო“ ტყვეობა, მაგრამ სხვა გზა არა სჩანდა. ერთ დილით, დარეჯან დედოფლის სასახლის წინ, გალიაში დამწყვდეული ჩიტები ვაგამ. „მეცნიერება საქართველოში“.

ჯარეს გასაყიდათ. დედოფალმა უბრძანა, რომ ეყიდათ მთელი გალია. ყველანი გაოცდნენ, თუ რად უნდოდა დედოფალს ამოდენი ჩიტები. დარეჯანმა აიღო გალია, გამოაღო თანჯარა და სათითაოდ გაუშვა. ჩვენც გვეყოფა ტყვეობა, თქვენ მაინც იყავით თავისუფალიო. და თვალეც ცრემლიანმა გადააგდო გალია.

კიდევ რამდენ ასეთ დეტალს აგვიწერს ჩვენი ავტორი. ეს თითქოს ისტორია არის, მაგრამ აქ იმდენი გრძნობა არის გადაშლილი, რომ „ციე აზროვნება“ უკანა რიგში რჩება, ხოლო მალღღებმა ამ ნაწარმოების ემოციური და მხატვრული ღირებულება: თუ გნებავთ, ეს ლამაზი ისტორიული მოთხრობაა, რომლის ყოველი ამბავიც — სინამდვილე იყო, მაგრამ სინამდვილეს იმდენი ვნება ჩაატანა, ისეთი მთრთოლავი მხარე მისცა რომ იგი უფრო მაღალი და წმიდა სჩანს, ვიდრე ისტორიული ფაქტი. ვხელოვნება არის და არა ისტორია. ან და ავიღოთ მისი „ალა-მაჰმად ხანის შემოსვლა ტფილისში“, 1795 წელს. ეს ნაწარმოებიც დიდი მიღწევებით არის დაწერილი, თითქოს ავტორი ცეცხლის მფრქვევე მთიდა გადასცქეროდეს მის წინაშე გაშლილ ბრძოლის ველს. აქაც სურათები არის ლაპარაკი, და ზოგჯერ ავტორი ისეთ ეპიზოდებს ჰქმნის, რომ გტყვევებთ მისი მხატვრული მხედველობა და განცდების სიღრმე. კრწანისის ბრძოლა წაგებულია. ძალთა უკანასკნელი დაკიშვა ჰხდება. არტილერიის უმფროსი გიორგი გურამიშვილი, მიმართავს ჯარს:

— „ქართველებო ძმებო! ცხადად ვხედავთ, აუცილებელი სიკვდილ მოსულა ჩვენზე, მაგრამ ესეც შეგვიძლიან, უნამუსოდ დავენებდეთ ყიზილ ბაშებს. აბა, რომელი გინდათ, სახელით სიკვდილი მამულისათვის და კაცის მეფისათვის, თუ უნამუსოთ სიცოცხლე?

ყველამ ერთპირათ:

— ჩვენს მამა-პაპასა უნამუსობა არ უქნიათ, და ჩვენც იმათი შვილები ვართ. სიკვდილი გვიჩვენია უნამუსო სიცოცხლეს.

— გმადლობთ ძმებო, რაც თქვენს კაცობას ეკადრება, სწორედ იმითანა გული გაქვსთ, მაგრამ სამი თითით ყველამ მიწა ავიღოთ, შეეკამო. ეს იყვეს წმიდა საიდუმლოს მაგიერი. მასუკან საიქიოს წავიდეთ სახელოვნაყველამ მიწას დაავლეს სამი თითი და ღვთის ხსენებით შექამე „ღმერთო შეგვიწყალო“...¹⁾ ჩვენ არ ვიცით, ეს ამბავი სინამდვილე არ თუ ალ. ორბელიანის გზნების ნაყოფი. ორივე შემთხვევაში ალ. ორბელიანი დიდ პოეტად მოსჩანს. პირველ შემთხვევაში, როგორც მხედველ

¹⁾ ალ. ორბ. ალა მაჰმად ხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში. გვ. 41.

ბა ვანახვილებული და არტისტულად ნაწრობი ადამიანი, მეორე შემთხვევაში კი როგორც უზომო გრძნობის მქონე და სიციცხლის უღრმესი განმცდელი.

დელა-მიწა, როგორც ზიარება, უკანასკნელი განწმენდა ცოდვეპისაგან სიკვდილის შესახედრად. ამაზე დიდი პათოსით და რელიგიურ სასოებით სამშობლოს სიყვარულის გამოთქმა—შეუძლებელია. ასე მხოლოდ ოდესღაც საბერძნეთსა და რომში იცოდნენ დელა-მიწის თავიანთსა. ლათინთა და სამნიტთა ომების გმირებმა, ორივე დეციებმა როდესაც გადასწყვიტეს თავიანთი სიკვდილით რომის გამარჯვების მოპოება,—მათ დიდებული ფიცით შესწირეს თავი მიწის ღმერთს და ქვესკნელს, ან როგორც მათიანე ამბობს telluri et Manibus. მაგრამ იქ მხოლოდ ფიცი იყო, აქ კი მიწის ჰამაა, როგორც სამშობლოს სიყვარულის უკანასკნელი საზღვარი, როგორც ფანტაზიით მიუწვდომელი ტკივილი და თუ გნებავთ პატროლოგიაც.

* * *

ალექსანდრე ორბელიანის შესახებ, სხვა და სხვა ადგილას პირველ ნაწილში უკვე გვქონდა საუბარი, და შემდეგშიც მას ისევ დაუბრუნდებით, როდესაც შევეხებით სლიტერატურო კრიტიკის განვითარების რევევას, აქ კი გვინდა, რამდენიმე ხაზით აღენიშნოთ ალექსანდრე ორბელიანი როგორც პოეტი, ამ სიტყვის ვიწრო და სპეციფიურ გაგებით. ალ. ხახანაშვილი, ალექსანდრე ორბელიანის ლექსების შესახებ სწერდა: — „მისი ლექსები მოკლებულია სულ ელემენტარულ წესებს, რასაც ქართული პროსოდია ითხოვს. ქართული სილაბიური ლექსი ვერ ითმენს 8, 11, 13, 14, 16 და 17 მარცვლიან სტრიქონების თვითნებურ შერევას“-¹⁾ და სხ... მართალია, ხშირად მისი ლექსი ზომისა და რითმის მხრივ არ არის კეთილხმოვანი, მაგრამ ლექსის ფაქტურას მხოლოდ ეს შეადგენს? განა ე. წ. თეთრი ლექსი, რომელსაც რითმის პირ-ნაკეთობა არა აქვს, პოეზიის რკალში არ ექცევა? განა არ შეიძლება ურითმოდ და ზომის დარღვევითაც უდიდესი პოეტური ნაწარმოების შექმნა? მსოფლიო ლიტერატურაში აუარებელი რამ არის დაწერილი ამგვარად, და ყველას რომ თავი დაეანებოთ, მხოლოდ ამერიკელი პოეტი უოტ უიტმენი არის საკმარისი. — „ხალხთა მასების გამოღვიძება და საზოგადოებრივი ღობეების დანგრევა, ბრძოლაში იწვევს ასეთ პოეზიას (ძველ პოეზიას) და მე შეუ-

¹⁾ იხ. ა. ხახანაშვილის „Очерки по ист. груз. слов. язык. 48.

გრძნობლად მივიღე იგი. ძირს ძველი თეშები, არავეითარი სამკაული, არა-
 ვითარი დახლართული, სატრფიალო შინაარსი, არავეითარი საგანგებო გმი-
 რები, არც ლეგენდებთ, არც ლექსები, არც კეთილხმოვანება, არც რი-
 თმი-ო“, ასეთი მანიფესტით გამოვიდა უიტმენი პოეზიის ასპარეზზე¹⁾. და
 გვგონია, რომ ალექსანდრე ორბელიანი ამ მხრივ, ჩვენს პოეზიაში ნოვა-
 ტორი იყო. მე-XIX საუკ. მან პირველმა დაიწყო ურითმო ლექსების
 წერა, და ერთი ასეთი ლექსი, მიმართული რუსთველისადმი, ჩვენის აზ-
 რით, საუკეთესო ნაწარმოებთაგანია მე-XIX საუკ. ჩვენს ლიტერატურა-
 ში. ეს ლექსი ისეა დაკარგული და უცნობი ქართველი მკითხველისათ-
 ვის, და იმდენად მნიშვნელოვანია და დიდ ღირსებიანი, რომ სრულად
 მოვიყვანთ:

¹⁾ იხ. ვახტ. კოტეტიშვილი. უოტ უიტმენი 1921 წ. გვ. 11.

„რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი“.

- „რუსთაველ!
 - „ყოვლის ზეციურის მადლით გაბრწყინვებულო,
 - „და ანგელოზებრ წმინდად ამომსუნთქველო!
 - „ნეტავი მითხრან, ანუ ზეცითგან გადმომძახონ
 - „ვინ გადმოაქცია შენზედ მეტად კარგი უცხოება ნეტარებისა.
 - „ვინ მოგიტანა დიდ-სულოვნობის რტო სასუფეველიდან?
 - „ვინ გადაიპო თაეისი გული ლესულ აღმასითა
 - „და იმაში ანთებული სიყვარული ვინ გაჩვენა?
 - „ვინ გაჩვენა მომფრინავი სული, დაენებული სურვილითა?
 - „ვინ გაურია შენს მტკინვარე ცრემლში აუარებელში, სიტკბო...
 - „ის ცრემლი, რომლის მალაროში, შეგუბებულთა მეტად წმინდა გაბ-
როლვილი?
 - „ის ცრემლი, რაც ემბაზით მიაქვს ცის კამარის მოსარწყავად მთვა-
რე სრულოსა?
 - „რომელს მინდორზე ილოცავდი, რომელ სთომილთა მოგფინეს
მზის პოდირი.
 - „რომელს მდინარეს მოუთხრობდი შენს გულის წადილს?
 - „რომელ მკურნალმა გასვა წამლად უკედავება შენ?
 - „როგორ, საიდან ტყეილი სცან სოფლის გულისა?
 - „ნეტა რად ილმე ტყინვა მისი, დაუდგრომლისა?
-
- „რომლის სამოთხისა. ყვავილების სურნელებით ავსილი ხარ?
 - „რომელ მხრის ედემის წყარო გისომს?
 - „რომელს სანუგეშო წალკოტში ხარ აღზრდილი?
 - „რამდენი გვარი ფრინველები ყოფილან შენთან მოსაუბრედ?
 - „რამდენი ბრძენისაგან დალოცვისარ?
 - „რომელს ზრდილობიან საზოგადოს ეკუთენი შენ?
 - „ვინ მოგართვა მხედრობისა გამკვეთელი ზასრი ძლიერი?
 - „ის რა ტყე არის, შენგნით მოლბენ მხეც-ნადირნი გააფთრულნი?
 - „ის რომელი გველი იყო, შენს წინ კრძალვით ამოწყრიტა გესლი
თვისი?

„იყო და ვინ გითხრა? — აგერ, ხედავ? ცა პატივს გცემს ღრუბლის გრგვინვით!“

„იმ ღროს სიგრილის ცვარიც მოვიდა გულსა მშეებელი?“

„ვინ გასწავლა ცხოვრებისა წესი, — მეგობრობა, და ზნეობა?“

„სინარულით და სიკეთილით მოზღულული, სცურავ სიამოვნებასა შინა!...“

„სიმდიდრე და ღრდება სულ არა სჩანს არად შენტან.“

„ჩანგ-ვებნები და ყოველი სამუსიკო შეგამკობენ,

„მგალობლები და მომღერალნი შემოგტრფიან.“

„რა უნდა იმ შენსა მტერსა დაეთოს¹⁾ შენგვით?“

„შენი შურით თავისი ქნარი ოკეანეს ზღვაში გადაუგდია

„და მწარედ დასტირის საწყალი ზედა...“

„აი, ეხლა მესმის მთელი ქვეყნის ლექს-მგოსნების ლაღადება, მაგრამ რუსთველის ხმოვანება უფრო აღმატებულია და სატრფიალო იმაზე!...“

9 ივლისს, 1852 წელსა, ალგეთის ხეობაში, წმ. სამების მთაზე.

ეს ლექსი მეტად დიდი ექსპრესიით არის დაწერილი, შედარებები სულ ახალი და მაღალ მხატვრული ღირსებია. ხოლო ის სითამამე, რომელსაც იჩენს ავტორი რუსთველის შეფასებაში, ააშკარავენს მის აზროვნების დამოუკიდებლობას და უშიშრობას. მან რუსთველი ყველაზე მაღლა დააყენა, მთელი ქვეყნის პოეტთა შორის, და ერთგვარად წინამორბედად ექცა რუსეთის პოეტს ბალმონტს, რომელმაც 1917 წელს, თითქმის იგივე სიტყვა: — „ვიხედები-რა სიყვარულის ღრმა ქაში და სარკისებურ ზმანებაში ვეკითხები-რა ჩემს თავს, თუ, ჩვენი ათას-წლოვან კინკლოსის დასაწყის საუკუნეებში, დიდ ლამაზ-ხატოვანთაგან, რომელმა ჩაიხედა ამ ქაში ისე ღრმად, რომ იპოვნა უკვდავი სიტყვები სიყვარულის შესახებ, მთელ ქვეყნად განდიდებული შორის ეპოულობ შემდეგ სახელებს: რუსთაველი, დანტე, პეტრარკა, მიქელანჯელო. და ამ ოთხი სახელის ვარსკვლავოსან მტევანში, რომელნიც ანათებენ ვით ნახევრად-გამქვირვალე ლარნაკი, რომელშიც ლამაზარია მოთავსებული, მე მგონია რომ რუსთაველის მძნობელი სახელი უფრო სამართლიანად არის ამადლებული“-ო²⁾).

1) წინასწარმეტყველი, ფსალმუნების ავტორი.

2) იხ. Шогн Руставели. Изр. Гальмонта. წერილი: Великие Италианы и Руставели, გვ. 17. მსკ. 1917 წ.

ჩვენის აზრით, ალექსანდრე ორბელიანი სუსტია როგორც დრამატურგი. ეს ადვილი ასახსნელიც არის. ჩვენი თეატრი, დიდი ხნის ტრადიციებ დაკარგული და ხალხს მოწყვეტილი, იმ დროს კვლავ ახლად იდგამდა ფეხს და ავტორსაც ეს თეატრი განსაზღვრავდა. თეატრი სხვა რა არის, თუ არა სასიცოცხლო ინტერესების გადასაწყვეტი საბოლოო ინსტანცია? სცენაზე თავის-თავად იქრება ის საკითხები, რომელნიც სიცოცხლეს თუ ცხოვრებას ამძიებენ, და რადგან ალექსანდრე ორბელიანის მსოფლმხედველობა უმთავრესად წარსულით განისაზღვრება, მისი კალამიც ისტორიულ თემებს უბრუნდება. „დავით აღმაშენებელი“, „ირაკლი მეფის დრო“ და სხ... ეს არის მისი პიესების სათაურები. მას სცენიდანაც იზისივე თქმა უნდოდა, რასაც შესწირა მთელი თავისი მოქალაქეობრივი თუ სალიტერატურო მოღვაწეობა, მაგრამ რადგან სათეატრო ცხოვრება სუსტი იყო, დრამის ფორმითაც ვერ შენძლო შესაფერისად სარგებლობა. მისი პიესები, მოკმედების გარეშეა დარჩენილი, იქ რიტორობა უფრო მეტია, ვიდრე ამბავის ორგანიული განვითარება. იმას არ ვიტყვით, რომ ნიქიერი ადგილები ამ დრამატიულ ნაწარმოებებში არა ჰქონდეს ალ. ორბელიანს, მაგრამ მთლიანად ეს დამუშავებული პიესები კი არ არის, არამედ ნედლი მასალაა. იმ დროს ასეთი პიესები იწერებოდა, და თავის დროზე ამას დიდი მნიშვნელობაც ჰქონდა. სათეატრო რეპერტუარი ჩვენს სპორადიულ თეატრს ძალიან ღარიბი ჰქონდა, და ყველა სცდილობდა, რომ ეს ნაკლი შეეცხო. ღირსების ძიებას არც კი დასდევდნენ, ოღონდ ყოფილიყო დიალოგის ფორმით დაწერილი რამ, რომ თეატრს საფუძველი მისცემოდა. ამ მხრივ, ალექს. ორბელიანის დრამატურგობასაც თავისი დროისათვის მნიშვნელობა ჰქონდა, დღეს კი, რასაკვირველია მხოლოდ საისტორიო მასალას-ღა წარმოადგენს.

მაგრამ ალექსანდრე ორბელიანის ძალა, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, სულ სხვა სფეროშია საძიებელი. მისმა მემუარებმა თუ მოგონებებმა ვამოარჩიეს იგი სალიტერატურო გზაზე დამდგარ პირთა რიგებიდან, და აამაღლეს, როგორც უნაზესი განცდების და მახვილი აზრის ავტორი. და თუ გავითვალისწინებთ იმ დროინდელი საზოგადოების გონებრივ თვლემას თუ ზნეობრივ ციებას, იმ ყოველ-მხრივ დაუძლეურებას, რომელიც ჩვენს სინამდვილეს დაჰპატრონებოდა, ალექსანდრე ორბელიანის პორტრეტი უფრო მეტ მკაფიობას მიიღებს და განათდება.

არა პუბლიცისტური ხერხით, არც თუ მეცნიერული, ანალიზით ჰშლიდა და ნიადაგს აცლიდა ძირ-განმტკიცებულ ქიმერებს, რომ პოლიტიკური რუსეთი იხსნიდა საქართველოს. არა. იგი ადამიანის სიწრფელით სწერდა ყოველ სიტყვას, ბუნებრივი საღი აზრით განსკვრეტდა ყოველ მოვლენას, და მის ნაწერებშიც, სწორედ ეს სისადავე და მართალი განცდები გიზიდავთ. და რაც უმთავრესია—გამუდმებული იდეური სიცოცხლე და დაუბერებელი გონებრივ-ზნობრივი მხედველობა.

ალექსანდრე ორბელიანი ყველაფერია: პოეტი, ბელეტრისტი, დრამატურგი, ისტორიკოსი, პუბლიცისტი და რაც გნებავთ ყველაფერი, მხოლოდ ყოველ-დღიური, მოშინაურებული და დამშვიდებული კი—არასოდეს. და ეს მისი მღელვარება—ის ნიშანია, რომელიც ახასიათებს 50—60 წლების ჩვენს „ზნობრივ ატმოსფეროს“. ამ მღელვარებაში არის ის კეთილ-შობილი შთაგონება, რომელიც ალ. ორბელიანმა ჩვენს ლიტერატურაში შემოიტანა.

მელანია მამაცაშვილი-ბაღრიძისა.

მეტად ტრადიკულ სახით და სევდიანი თვალებით გამოიყურება მეცხრამეტე საუკუნის ბნელ კულისებიდან მელანია მამაცაშვილი-ბაღრიძისა. ტრაგედია იყო მისი პირადი ცხოვრება, ასეთივე იყო მისი მხატვრული ტემპერამენტის გამოჩენაც.

ჩვენს წინ მხოლოდ ნაწყვეტები ალაგია, და ისიც რუსულად თარგმნილი, და მეტ-წილად, თითქმის ვარაუდით უნდა აღეადგინოთ ამ საბედისწეროდ ატაცებულ ქალის სახე.

ჩემს მიერ შეკრებილ მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ მელანია მამაცაშვილი-ბაღრიძისა ყოფილა ქართლის სოფ. რუისიდან, მამაცაშვილების გვარისა. მისი დედ-მამა რუისში სცხოვრობდა და „კეთილ აზნაურების“ სახელი ჰქონიათ მოხვეცილი. მისი აღზრდის შესახებ, ცნობებს მის ავტობიოგრაფიაში ვნახავთ, რომლის შესახებ ქვემოდ იქნება საუბარი, აქ კი მინდა მისი გარეგნობა და ხასიათი ავწერო, რამდენიმე ხაზი, რომ უფრო გარკვეულად წარმოსდგეს მისი პიროვნება: იგი იყო სუსტი აგებულების, შევეგრემანი; ხან ქართულად იცვამდა, ხან ევროპიულად. ეს ხაზი უკვე საკმარისია იმ სითამამის და პატრიარქალურ წარმოდგენების წინააღმდეგ აღდგომის დასანახად, რითაც ყოფილა შეპყრობილი ჩვენი მწერალი ქალი. არამც თუ მაშინ, დღესაც უმართებულოდ ითვლება მანდილოსნისათვის ლეჩაქის მოხდა და ევროპიულ ტანისამოსში გამოწყობა. ალბად ეს იყო მიზეზი, რომ მელანიასაც კული ხმები ჰქონია დაეარდნილი. მელანია — ეს ერთგვარ საზოგადო სახელად ყოფილა გადაქცეული. ქალი რომ სითამამეს გამოიჩინდა, იტყოდნენ: მოვიდა ესეც მეორე მელანიაო. პატარა გოგო რომ ურჩობდა და წინააღმდეგობდა, წუწუნით მიმართავენ: ვაიმე, ვაიმე, შენც მეორე მელანია გამოხეალო. აშარსაც ეძახდნენ. საქმის სწრაფად შემსრულებელიცა ყოფილა დილით რომ კაბას გამოიჭრიდა, საღამოთი იმ კაბით გარეთ გამოვიდოდაო. ერთი სიტყვით, უცნაური ქალი ყოფილა. არა ნაკლები ორიგინალური ყოფილა მისი ქმარი კონა ბაღრიძე, ცალ-თვალზე ბისტ-გადაკრული, ულამაზო, უფულო, მოქვიფე, დარდიმანდი და ხუმარა, ყურთ-მაჯებიან კაბაში გამოწყობილი, უქამრო, ანჩის-ხატის უბნის ბატონი, რომელსაც ყველგან ამაღლად მისდევდნენ სიკოცხლის, მოლხენის და ხალისიანობის „ანგე-

ლოზები“, ხალხური თამადის ერთ რომ ვსთქვათ. ცოლ-ქმარმა ვერ იგუა ერთმანეთი და 1858 წელს, უკვე გაყრილები ყოფილან. ქმარი რომ ცოფილიყო ინტელექტით დამძიმებული, და ქალი კი არა, შეიძლება მათი ცხოვრება დარჩენილიყო ბოლომდე მყუდრო და კავშირიანი, მაგრამ ჩვეულის წინააღმდეგ, ქალი იყო აზროვნების ერთგვარი წამებული და რასაკვირველია, არამც თუ ხელ-გახსნილი კონა ბადრიძე, მორჩილიც კი ვერ შეურიგდებოდა ქალის უპირატესობას. ასეთია ჩვენი ცხოვრების პარადოქსი. უშილონი გაშორდნენ ერთმანეთს. მელანია ერთ-ხანს ტფილისში ტრიალებდა, შემდეგ წავიდა თავის სოფელ რუისში, და შეუფერებელ ცოლ-ქმარობას გაქცეულმა, სოფლის ყრუ მარტოობაში სცადა ფიქრებთან ბრძოლა და მეგობრობა. მელანია ახალგაზრდა გადაცვლილა. დაახლოვებით, ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ, პირველ ორ-სამ წელიწადში.

1854 წ. ტფილისის გაზ. „Кавказ“-ის მეფელეტონე სწერდა, რომ ტფილისში გაჩნდა პირველი ქართველი მწერალი ქალი, და გადაქარბებული აღფრთოვანებით ამ ამბავს საზოგადოებას აუწყებდა. — „ამ ემად. ტფილისის მეფელეტონეს, რაღაც ეადვილება და ეხალისება „კავკაზი“-ს მკითხველებთან გამოსაუბრება, რადგან მას შეუძლიან დაიწყოს იგი უელაზე ახალ, ყველაზე საოცარ, საქართველოსთვის უჩვეულო და სასიხარულო ამბით. მართლაც, რა უნდა იყვეს იმაზე უჩვეულო და სასიამოვნო, როგორც აღმოაჩინო და ამცნო საქართველოს ხალხის განვითარება, და განათლების ყველა მოღვაწეთ, — ქართველ მწერალ ქალის მოვლენა¹⁾. თუმც იქვე კლებულობს ეს მისი პათოსი და ამბობს, რომ ეს არც ისე საოცარია, თამარ მეფის ქვეყანაში რომ მწერალი ქალი დაიბადოსო. მეამიტმა ეურნალისტმა, როგორც სჩანს არ ეცოდა, რომ საქართველოში, მწერალი ქალები უწინაც არსებობდნენ, და სხვებს რომ თავი დავანებოთ, ორი თუ სამი ათეული წლით ადრე, ერეკლეს სამი ქალი, ლირიზმით ატორებულ ლექსებს სთხზავდნენ, რომელთ შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი. კიდევ რამდენი სახელი ამშვენებს ჩვენი ლიტერატურის დავიწყებულ სენაკებს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ ახსნილა მათი გამოკვრილი კარები.

როდესაც „კავკაზის“ თანამშრომელი ამ ფელეტონსა სწერდა, მელანია მამაკაშვილ-ბადრიძისას არც ერთი ნაწარმოები არა ჰქონია და-

¹⁾ იხ. გაზ. „Кавказ“. 1854 წ. № 56. ფელეტ. „Издучая гру. ишательница“.

ბექელი. წერილი აგებულია იმ შთაბეჭდილებაზე, რომელიც გამოუტანია მელანის ორი მოთხრობისა¹⁾ და ავტობიოგრაფიის წაკითხვის (შენდეგ. ეს ნაწარმოებნი, რუსულად გადათარგმნილი, მიუტანია მისთვის ვალაკ მამაკაცს. რა მოთხრობები იყო, წერილში არ არის მოხსენებული. მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ, რუსულ ჟურნალ „ЗУРНА“-ში, მოთავსებულია მოთხრობა „კატო და ანა“, ქართულიდან ნათარგმნი. ისიც ნაწილი, და ამ მოთხრობას წამძღვარებული აქვს რედაქციის წინასიტყვაობა, ჩვენი შვერალ ქალის ავტობიოგრაფიიდან მრავალ ამოწერილ აღწერლებით. აი ეს ნაწყვეტები არის ის მასალა, რომელთ მიხედვითაც ვცდლობ მისი პორტრეტის აღდგენას.

მელანია მამაკაშვილი-ბადრიძე, სამწერლო ასპარეზზე ფსევდონიმით გამოვიდა. „Будущая Грузинская писательница“ აწერია მის პირველ ნაწარმოებს, რუსულად რომ უთარგმნიათ. როგორც სჩანს, მომავალ ქართველ შვერლად მიუჩნევია თავი. ამ ფსევდონიმში საკუთაზ თავის დიდი ნდობა არის ჩასახული. სოფლურ დარბაზიდან გარედ გამოუსვლელი ქალი, რომელსაც უბირი დედ-მამა წიგნის კითხვასაც კი უკრძალავდა, არ უშინდება მომავალ შვერლობაზე ოცნებობას და გაბედულად ირქმევს ამ სახელს. ჰკითხულობთ მის ავტობიოგრაფიას, და პირდაპირ გაოცებთ ამ თამამ ქალის ენერჯია და თავ-გადადება. იგი იმდენად საინტერესოა, რომ ამის გარდა მის ავტორს რომ არათერგი დაწერა, ქართველ შვერლის სახელს მაინც დაიმკვიდრებდა.

ავტობიოგრაფია მიმართულია გაზ. „Кавказ“-ის მეფელეტონეს მიმართ. იგი იწყება გაბედული საყვედურით, რაც მის ავტორულ თავმოყვარეობის ძალოვანებას ამჟღავნებს.

— „ნება მიბოძეთ მოწყალეო ხელმწიფე, მოგმართოთ მცირე შენიშვნით: მალე ერთი წელი სრულდება, რაც მიცნობთ; წაკითხული გაქვთ ჩემი კალმის ზოგიერთი ნამოკმედარი, მაგრამ აქამდე არა ცდილობართ გაგვეგოთ, თუ ვინ არის თქვენი ნაცნობი ლიტერატორი და რა უხილავი ძალა ამოძრავებს ხაწყალ და უსწავლელ აზიელ ქალს, სერიოზულ სალიტერატურო მუშაობას მოჰკიდოს ხელი? და რომ მოვცსურვებინათ ახლო ჭასცნობადით იმ გარემოებათ, რომელთაც იგი იმ აუცილებლობამდე მიიყვანეს, რომ ნუგეში ეძია ამ არა ქალურ მუშაო-

¹⁾ დაწერილი ყოფილა ქართული ასოებით, ხოლო რუსული სიტყვებით. როგორც სჩანს, თვით მელანიას ვადაუთარგმნია, რადგან ენა შესწავლული ჰქონდა, და აღბად წერა არა. თვით უცნაური კია. სადაც ენა შეითვისა, იქ წერა ვეღარ მოახერხა?

ბაში, — თქვენს კეთილ თვალთა წინაშე გარდაიშლებოდა ბევრი რამ მოულოდნელი და ახალი. თქვენ იქნებ მოგწონებოდათ კიდევ აზიელ ქალის მოთინება და თქვენი დასტური ძალიან შეამსუბუქებდა მის ტანჯვას. მაგრამ თქვენ საამისოთ არა გცალიანთ — „ო, ასე თამამი ენით მიმართავდა ჩვენი ავტორი, და განაგრძობდა: — „მაშ ნება მიბოძეთ მე თვით გათხრათ ჩემი ცხოვრების თუნდ ერთი მეთასხელი. გამოთქმის საკიროებასა ვგრძნობ... ვწუხვარ მხოლოდ, რომ არ შემძლიან რუსულად, ლამაზ სიტყვით გადმოცემა და იქნებ ზიზლითაც მომისმინოთ... მე ისიც კი არ ვიცი, თუ საიდან დავიწყო... მაგრამ სულ ერთია: როგორი საცაგელიც არ უნდა იყვეს ჩემი მოთხრობა, ვიმეორებ, დაღვა დრო, რომ გულ-ახდილი მოყოლით შევიმსუბუქო ჩემი მდგომარეობა“ — „ო, ეს არ არის ის ცრუ-კლასიკური ნოვა. რომელსაც ასულდგმულებდა ცივი ქედ-მალლობა, მოაურიდებელი სიყალბე და შინაგანი დაცალიერება. აქ შინაგან ძალთა გამოჩენის ტკივილებია, და დიდად შესცდება ის, ამ უმანკო სინართლეს, შერჩეულ გრიმად მიიჩნევს.

ან რა იცოდბ რუსის კაკლის ქვეშ გაზრდილმა ბუნების ქალმა, რომ არსებობენ სულის პარაკები, ბუტაფორია და საერთოდ ანტურაჟი. კვლავ მოუსმინოთ: — „მოდგმით ნამდვილი ქრისტიანი ქართველი გახლავართ, იმ ძველი და საჩინო ხის უჩინარი შტოთაგანი, რომელსაც ორი საუკუნის განმავლობაში, სამშობლოს სასარგებლოდ მოაქვს ნაყოფი, აფართოვებს ნეტარ ფესვებს მიწის ძირამდე, მალა სტუორცნის ახალ ღეროებს... მეც ამ ხის ჩრდილ ქვეშ დავიბადე, სოფელში, რომელიც ერთ დროს ჩვენი მეფის რეზიდენციას შეადგენდა, მაგრამ როგორც სჩანს, უკდ ვარსკვლავზე დავბადებულვარ“ — „ო, ამ ნაღვლის ხმები შემდეგაც ისმის. იგი, ასწერს-რა თავის გაჩენის ამბავს, როგორც ამას იგონებდნენ ხოლმე მის ოჯახში, სწერს: — „ისე რომ ჩემს ქვეყნად მოსვლას თან სდებია საუკეთესო პირობები, მაგრამ სჩანს რომ, ისინი არა ყოფილან კარგის წინამორბედნი! რასაკვირველია, ნაზი მოპყრობის გამო სწრაფად გავზდილვარ, მაგრამ სავაგლახოდ. სწრაფად გავზდილვარ, იმ ბრძოლისათვის, რომელიც მელიოდა“ — „ო, თითქოს ეს პესიმისტური კილო არც კი შეეფერება ამ მებრძოლ ქალს, რომელიც შეუპოვრადა პლახავდა დაბრკოლებათა სიძნელეს, თითქოს ამ სურვილ-აწყვეტილ ქალს, რომელსაც სიკოცხლის აზრი უკეთესის ძიებაში ჩაუმარხავს, ეს ბრძოლა უნდა უყვარდეს, მაგრამ მაინც გასაგებია ეს ნაღველი. ჩვენი მწერალი იმდენად იმით კი არ არის საინტერესო, რომ იგი ებრძოდა გარემოს, არამედ იმ თავის

თავთან ბრძოლით, რომელიც ყველაზე ძნელი და საშინელია: იგი შინ, — ბრძოლას ეწეოდა, რომ არ განელებულიყო მასში შორეულ მისაღწევართა მიმზიდველობა.

ეს ბრძოლა განსაკუთრებით მისთვის იქნებოდა ძნელი, რომელიც ლეჩაქით ქართულ სინამდვილეს უხდოდა ხარკს, ლეჩაქ ახილილი კი, შორეულ განათებას შეჰხაროდა. სინამდვილეში „აშარის“ სახელი დაიპყვიღრა. მომავალში კი ქართველ მწერალ ქალის წოდება უტოკებდა გულს. იგი არაფერს არ უდრკებოდა, თუმცა ქალურმა დასაწყისმა მაინც თავი იჩინა ლამაზ ამოკენესით. რა უყოთ, ელენეს კუნძულზე, ნაპოლერნიც კი ცრემლთ მორევას ვერ უძლებდა, და ერეკლე მეორე, კრწანისის მდმდეგ, ლილოსთან ატირდა.

თუ ვერწმუნებით ჩვენს მწერალს, იგი ბავშობაშივე ყოფილა უცნაური — „მართლაც, მე რაღაც თავისებური და უცნაური ბავშვი ვყოფილვარ... ორი წლისა სიზმრებსა ეხედავდი, და ისე, თითქოს ვეხებოდი კიდევ. სამის წლისა, სიზმრად ნანახს უამბობდი ჩვენს მოახლეებს, რომელნიც თავისებურად ჰხსნიდნენ და მიწინასწარმეტყველებდნენ საშინელ მომავალს. ესწუხვარ, რომ ვერაიენ გაიგო რაც მელოდა და არ მათრახილებდნენ შესაფერისად“...

—...ექვსი წლის ბავში ლექსებსა ეთხზავდიო“. ჩვენი ავტორი, როგორცა სჩანს, ბავშობაშივე იჩენს იმ დაუდგრომლობას და საერთოდ სულის თვისებებს, რომელნიც შემდეგში მის ინდივიდუალობას ახასიათებენ. ექვსი წლის ბავშვი უკვე იჩენს დაკვირვებისა და ანალიზის უნარს. — ამ ხანებშივე ძალიან მომინდა ენათა შესწავლა. და უნდა გამოგიტყდეთ, რომ საამისო ნიკი დიდი მქონდა, მაგრამ ღმერთმა არ მომცა საამისო შემთხვევა, მშობლებიც მიშლიდნენ, არ უნდოდათ რომ მცოდნოდა რომელიმე ენა მშობლიურის გარეშე. ამას გარდა, მუსიკისა და სიმღერის შესწავლის დიდი სურვილიცა მქონდა, მაგრამ ამაზე ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა, რადგან ჩვენში, აზიაში, დედათა სქესს ეს დიდ სიორცხვილად ეთვლება. სამაგიეროდ მე პირველი უმეგობრდებოდი იმათ, ვინც მღეროდა და ზღაპრები იყოდა“-ო. მართლაც რომ ძნელია ასეთი მდგომარეობა. პატრიარქალური ოჯახი, სადაც კონსერვატიულ ტრადიციას შეუქმნია საზოგადოებრივი კლიმატი, რომლის ბეჭედიც ყველამ უნდა ატაროს. ყოველივე ახალის და უჩვეულოს გმობა. ამ ატმოსფეროში-კი ბავშვი, ცნობის-მოყვარე თვალებით, უმანკო სურვილებით, გაურკვეველი, მაგრამ სათუოდ მოსაპყრობ მიდრეკილებებით... ოჯახი-ობობა, თავის

აზღაბუდში ჰხვევს ამ პატარა არსებას, ხოლო ოჯახს გარედ კი, მეორე მხრივ აზღაბუდია, საზოგადოება, რომელიც მოძველებულ ტრადიციების ქსელს ძალიან უფროთხილდება და სდარაჯობს. რამდენი ენერჯია და აზროვნება არის საქირო, რომ ამ მტვერისა და კუჭკის ქსოვილში არ დახრჩოს გზისა და სიწმიდის მადიებელი. ამით რასაკვირველია არ მინდა ჩვენი მწერალი-ქალის ოჯახი რაღაც საზარელ ბუდედ დავსახო. ისინი კეთილები ყოფილან, როგორც ყველა ჩვენი დედ-მამა, მაგრამ რუტინის შეუღნებელი მოსამსახურენი, როგორც ესა სჩვევია ყველას, ჩვენშიც და სხვაგანაც.

— „მეთორმეტე წელს, წიგნების კითხვამ გამიტაცა. ქალურ ხელსაქმესაც წყურვილით ვეკიდებოდი... ჩემი მოქმედება ჩემთვისვე იყო გასაოცარი. არც ერთ წუთს არა ვრჩებოდი უსაქმოდ, და ამ ჩემი დაუდგროველი ცხოვრებით, ესნეულდებოდი, ბშირად ავად-ვმყოფობდი, რაც პეტრად აწუხებდა ჩემს მშობლებსა“—ო. მაგრამ განა მშობლების წუხილი შეაჩერებდა ანთებულ ბავშვს? იგი არაფერს დასდევს, თავისას მაინც აკეთებს. ოთახში არ უშეებენ წიგნის კითხვას,—ვენახში გაიპარება, ჩაჯდება სადმე უჩინარად, იკითხავს, დასწერს, წიგნს და ქაღალდს იქვე ჩაქმალავს ვაზის ძირში, ბალახს წააყრის და შინ დაბრუნდება. ეს არ იქმარა. ენების შესწავლა მოუნდომებია. ფრანგული, არაბული, თათრულ და რუსულ ენების სწავლა დაუწყია. ეს ენათა უსისტემო და ერთბაშად შესწავლა რასაკვირველია დიდ ნაყოფს ვერ გამოიღებდა, მაგრამ მელანიას აქაც დაუძლევია და რუსულ-თათრული კარგად შეუსწავლია.

მართლაც და რა გასაკვირია, რომ დედა უშლიდა სწავლას. ალბად მისი მშობლები ოცნებობდნენ მის მომავალ ცხოვრებაზე ისე, როგორც შეეფერებოდა მათს მდგომარეობას. ქალს გაზრდიდნენ თავ-დაქერილად. ნაშუსიანად, ასწავლიდნენ ოჯახის მოვლას, ვინმე „კეთილ-სიწმინდისიერი“ შუამავალი ამოურჩევდა „კეთილ-შობილ“ სასიძოს, მამულ-დედულიანს, დააბინავებდნენ ერთად-ერთ ქალს და მოისვენებდნენ.— „რამდენჯერ მსმენია დედასაგან, რომ მე უფრო მიტომ უყვარვარ, რომ ეგავდი მის დედას, ბატონის ასულს მარინეს ისე, როგორც ორი წვეთი წყალისა. განსვენებული ყოფილა საოცრად მახვილი, კკვიანი, სათნო და ლეთისნიერი არსება; თავის უკანასკნელ საბადებელს აბმარებდა ეკლესიათა აგებას და ამ ნეტარ საქმიანობაში დალია სიცოცხლის უკანასკნელი დღენი. ჩემს საბრალო დედ-მამას ეგონათ, რომ რადგან გარეგნობით დიდედან ეგავდი, რომ ყველაფერშიც დავემსგავსებოდი, და ისევე მშვიდობიანად

ვაკატარებ ცხოვრებას; მათ სწამდათ, რომ ბედი ისევე კარგად გვეკიდება, როგორც ჩვენ, და იმედი ჰქონდათ, რომ ბატონის ქალის მარინეს მიერ აკრებული საყდრები, ჩემდა სახსნელად გამოდგებოდნენ. ამაო იყო ეს რწმენა. მარინეს საყდრები; ქართლის (ანუ ნამდვილად საქართველოს) ზოგიერთ კუთხეში დღესაც არსებობენ, ჩემი ბედნიერება კი, გარენოვ-ბათა ბოროტ ძალების მიერ კარგა ხანია დამსხვრეულია“.... აი როგორ უკმაყოფილოდ მელანია დედ-მამის ფიქრს, მას ეს „დამსხვრეული ბედნიერე-ბა“ ერჩივნა იმ: „მილიონ ბედნიერებას.“ რომელსაც შეამიტ ოცნებით განუმზადებდნენ. სწავლის ნდომით შეპყრობილი ჩვენი მომავალი მწერა-ლი ქალი. გათხოვების შემდეგაც არა სცხრება. თუმც საზოგადო დაკვი-რვებამ კი შეამჩნია, რომ ოჯახის მოკიდება ბევრს ააღდენს ხოლომე დანი-შნულ ვზიდან და ითრევეს ყოველ-დღიურ ნივთიერ საძიებელის ტბორში, მაგრამ ეს „კანონი“ არ ეხებათ ძალოვან ადამიანებს. დიდ მისწრაფებებს ვერ დაამდაბლებს ოჯახის ტვირთი.

— „უთხოვების შემდეგ კვლავ წიგნებს დაუბრუნდი, რაც ჩემს ქმარს შრავლად მოეპოვებოდა. მათ შორის ვიპოვე რუსულ-ფრანგული საუბრის წიგნი, ქართული თარგმანით. ამან მეტად გამახარა. დაიწყე მეცადინეო-ბა, და იმედი მქონდა ფრანგულს შევისწავლიდი“—ო. ქმრიანი ქალი ერთ-ბაშად ოთხ ენას სწავლობს და „ამ ხანებში არც კითხვისთვის გამინებებია თავი“—ო. კითხულობდა ყველაფერს, რაც კი ხელთ ჩაუვარდებოდა. მის ჰეტრობიოგრაფიაში ჩამოთვლილია ის ქართულ-რუსული წიგნები, რაც მას წაუკითხავს და ყველას შესახებ აქვს საკუთარი, მოკლე რეცენზია. და ეს, წაკითხულ წიგნთა რიცხვი შედარებით ისეთი დიდია, რომ იმ პირობებში, მელანია მამაცაშვილი-ბაღრიძე შეიძლება განსწავლულ ქა-ლიად ჩაითვალოს.

— „პირველად ხელში ჩამივარდა „დაბადება“, რომელიც ჩემზე უფ-რო დიდი იყო და მძიმე... იგი დაბეჭდილი იყო წერილი სლავური ასო-ვებით, მაგრამ ამის-და მიუხედავად, მუყაითად და სიამოვნებით ვკითხუ-ლობდი, და ერთ წიგნს არ მოუცია იმდენი სულის მშვილობა, როგო-რიც „დაბადებას“. ხან მანცვიფრებდა შემომქმედის საქმენი, მის დასვენე-ბის დღემდე, ხან მაინტერესებდა ადამიანის ცხოვრება ქრისტეს მოსვლა-მდე, ხან ლმობიერებაში მოეყავი დავით მეფის ერთგულებას ღვთისად-მი, და მის სათნოებას სულის სიმკაცრის წინაშე. მახსოვს, რომ ამ დროს ჩემი აზრი აფორიაქებული იყო საშინელი გაოცებით. ბიბლიურ მეფეთა ცხოვრებას რომ ვეცნობოდი, ისე ცოცხლად ვიდგენდი, თითქოს ოდეს-

ზე მცნობოდნენ ან მენახნენ. მასთანავე მომაგონდა, რომ ქართველები ცხედარს მკედარს კი არ უწოდებდნენ, არამედ გარდაცვალებულს; გარდაიცვალა, ე. ი. სახის შეცვლა, ერთი სახიდან მეორეში გარდასვლა; ისე რომ ჩვენი ენა პირდაპირ გვიჩვენებს, რომ მკედრები—მხოლოდ გარდაცვლილნი, ერთ სახიდან მეორეში გარდასულნი არიან... და ამ აზრებიდან გადავედი სხვა მოსაზრებებზე: მიჩვენა, თითქოს მეც, შესაძლოა იმდენადვე მეცხოვროს, და ეხლა კი სახე შეცვლილი ვიყვე“-ო. ეს გრძელი ციტატა იმიტომ ამოვწერე, რომ აქ, ყოველი წინადადება მნიშვნელოვანია და მეტად საინტერესოა. ეს აღარ არის უბრალო ამბავთა მოყოლა. ეს—განცდების ინტიმურ ქვეყნის გამოჩენაა, ეს რელიგიის და ფილოსოფიის საიდუმლო სენაკებში შექრაა, სადაც ეკვიან აზროვნებას. ინტელექტუალური ვნება გზას უნათებს. ასეთი შორეული ამბების ხელშესახებად წარმოდგენა მხოლოდ ისეთს ადამიანებს შეუძლიანთ, რომელთაც გონების განქვერტასთან ერთად, აფექტიურ შეთვისების უნარიც შესწევთ. ასეთი განცდა, მხოლოდ საგანგებოდ ძლიერი ფანტაზიის სასაშუალებით შეიძლება, რომელიც იდეა-სახეებს აძლევს გრძნობის რელიეფებს. მელანია მამაცაშვილ-ბადრიძის მიერ შორი წარსულის შეთვისება კი იმდენად ღრმა არის, რომ ფანტაზია აზრსაც იმორჩილებს და ექვს უბადავს: იქნებ სიკვდილი არც კი არსებობს. იქნებ არც დაბადება არსებობს, და მხოლოდ სახეთა-ცვლის გამოუწყობ პროცესის ერთ-ერთ უწოდებთ დაბადება-სიკვდილისაო.

მას თითქოს სჯერა კიდევ ქართველი ერის სიმართლე, რომელიც ცხედარს მკედარს კი არა, მიცვალებულს უწოდებს, ე. ი. სახე-შეცვლილს, პირდაპირ საოცარია ამ უგზოო ქალის გონების ასეთი გამახვილება. ეს — ცნებათა ანალიზი თითქოს იმ ირრაციონალიზმის გასამართლებლად უნდა, რომელიც მის სულს დაჰპატრონებია. სულთა გარდაცვლა თუ გ. დასახლება, ეს მიმზიდველობა დაკარგული მოძღვრებაა, რომელიმაც დანების პირ-ქუშ პრინცს ათქმევინა: მწარედ, რომ მაკედონელ ალექსანდრეს ნეშტს, გობისთვის ხმარობენ კოწიწადო.

თითქოს ჩვენი მწერლის ნაწერებში პლატონის შორეული გამოძახილიც ისმის. მსოფლიო ლიტერატურაში პლატონის ფილოსოფია იმდენი ვარიაციებით არის ნახმარი, რომ უკვე მოსაბეზრებელი შეიქმნა. მაგრამ არის ხალმე შემთხვევები, როდესაც ამ იდეის გაცოცხლება კვლავ გიზიდავს. მაგ. ამ უკანასკნელ ხანებში, შვედი მწერალი ქალი სელმა ლაგერლეფი, თითქმის ყველა თავის მოთხრობაში, სულთა გადასახლება-

ზე და მოგზაურობაზე გველაპარაკება. მაგრამ იმდენია მის განცდებში სი-
მართლედ და სიწმინდე, რომ გზიბლავს და გიმორჩილებს. ასევე გვისუი-
დის თავისი ბუნების სიმართლით და სიწრფელით მელანია მამაცაშვილი-
ბადრიძე. მით უმეტეს, რომ იგი არ არის წიგნით სწეული. მას არსად
წაუკითხავს პლატონის ფილოსოფია, მაგრამ საკუთარ განცდების სიღრ-
მემ და მსოფლიოს დაკვირვებულმა კვრეტამ იმ გზაზე დააყენა, რომლი-
თაც პლატონი ეზიარებოდა მსოფლიო სულს და მასთან ეკავშირებოდა
ყოველივე ცოცხალს და მოძრავს.

*
* *

წაკითხულმა წიგნებმა ჩვენს მწერალს ასეთი ფიქრები აღუძრეს:—
„აღბად ყოველივე მათგანი, (ე. ი. ავტორი) საკუთარ განცდებს და შთა-
ბეჭდილებებს ამშვენებდა მალალ მოგონებებით და ასე მივიდა ავტორის
სახელამდე. რატომ არ შეიძლებოდა რომ იგივე მომხდარიყო ჩემს თავზე-
დაც? რატომ არ უნდა ვცადო ჩემი ძალა? ვცდი რას გავაკეთებო.“
„აღბად—“ო, და ასე, თითქმის გონების თვალ-დახუჭული, შეხებით იკ-
ლევდა გზას შემოქმედების იმ უკუნეთში, რომელიც მას სტანჯავდა თა-
ვისი სიბნელით. იგი რაღაც განათებას ეძებდა, რომ მოეშორებინა ის
უსახეობის და უსახელობის საშინელება, მის ფსიქიკას რომ აწვა საფლავის
ღვით. ასეთია შემოქმედების ტკივილები. და მიაგნო კიდევ სწორ
გზას. ეს იყო პირადი განცდები. მას უნდა ლამაზი ფორმა მოეძებნა ამ
განცდებისთვის, და თუ შესძლებდა, ეს იქნებოდა მწერლის სახელის
და კვიდრების თავლები.

— დავიწყე მოგონება ჩემი ბავშური ოცნებებისა, პირველ მშფო
თარე სიზმრებისა და მოჩვენებისა, რომელნიც ისე ადრე განვიცადე ბ
დაში. შემდეგ მოვიგონე მთელი ის ბრძოლა, რომელიც მე შემეხ
უფლებებისათვის“—ო...

ბავშური ოცნებიდან—უფლებებისთვის ბრძოლამდე—აი ის ორი პ
ლიუსი, რომელთა შორისაც იკეტებიან შფოთარე სიზმრები და მოჩი
ბები. ამ ოკალს ვერ ასცდება ვერც ერთი შემოქმედი. შემოქმედებ
იზადება, სადაც ტკივილებია. თვით შემოქმედება არის ყველაზე
კვნესა ან ნაკვირვული ამღერება სიკვდილ-სიცოცხლის სამანთან. ო
სტირიან ცხოვრებით მოთენთილი თვალები, როს წარსულის ჯად
სარკეში ოღნავ ჰხედავენ საკუთარ სახეს, ყრმობის რბილ ელვარ

გამ. „მეცნიერება საქართველოში“.

მასში ჰკივის უპასუხობით ნახეჩი ხმა, პირველ ნაეარდობის ვერცხლის ტონები რომ აგონდება; მასში ჰგოდებენ ნახევარ საუკუნეთა კუზიანი სილუეტები, სამარეს რომ ეძებენ ვით დაკარგულ მარგალიტს; მასში სდგება და მხედრდება სასაფლაო, აკლამა; მასში ეძებენ უკედავებას გაძარცული ჩონჩხები. არა ნაკლებ საშინელია და საოცარი „მშფოთარე სიზმრები და მოჩვენებები“. ე. წ. პოზიტისტიისთვის, რომელსაც თავში ოთხკუთხედებივით ულაგია ხელ-შესახები აზრები, რასაკვირველია გაუგებარია ეს ყველაფერი, მაგრამ დადებულ საზღვარს გადასული აზროვნება შორს სტოვებს პატარა ოთხკუთხედებს და ვნებით დასტრიალებს ამ უცნობს და ნაცნობ გამოცანას. ხომ მეცნიერება უკვე დაჰქანცა სიზმრის პრობლემა, და თუნდა უსიზმრო ძილიც კი უპასუხო მოვლენად რჩება. და განა ძილი, ეს ერთგვარი სიკვდილის პატარ-პატარა ოაზისები არ არის, რომელიც აყუჩებს სიცოცხლის ტკივილებს, ვიდრე დიდი სიკვდილი სიცოცხლეს მთლად არ მიაძინებს? ჩვენი ხან-მოკლე დაკვირება საკმარისად მიგვანია, რომ გაღვიძების მოლოდინში ვიყვეთ დაარხინებულნი. და ყოველდღიურად ძილს და სიზმრებს შეჩვეულნი, ველარც კი ვიცილით მის საიდუმლოებაზე დაფიქრებას. იქნებ მართალნი იყვნენ ლეჟანდრი და პიერონი, ტვინის უჯრედებში რომ აღმოაჩინეს შხამი, ძილს რომ იწვევს? მაგრამ იქ, სადაც ეს მეცნიერები დაკმაყოფილდებიან თავიანთ გისტოლოგიური გამოკვლევებით, შემოქმედის გახურებული ტვინი მაინც ვერ ნელდება, და სცემს ბრძანებას, რომ თვით შხამიც კი შთანთქმას მაძიებლმა, და დამწვარ თვალებით მაინც სცდის ფიალის გაქვრეტა. ეს არის შემოქმედების წყეული გამაჩილება. მელანია ბადრიძეც აქეთ მოდის უყავარჯნოთ, როგორც აკლამაში, სადაც ძელები და ანათებენ შენახულ სითეთრით. და თუ ამ შემოქმედების გზაზე იგი ვერაფერს აღწევს მნიშვნელოვანს, სამაგიეროდ შემოქმედების პროცესი მაინც არის, და პირობების გათვალისწინება კი მაინც ჩამოქმედის მქმედის ჩონჩხს.

მოუსმინოთ აღსარება... — „რომ ოღნავ მაინც განვითარებულიყავ, დაწვერე რომანი ქართულ ენაზე. მინდოდა ექვს ნაწილად გამეყო. რუსულად წაკითხულ ასკანიოს მსგავსად. მას მე ვუწოდებ აზრულ ქალის პირველი განცდა. წარმოუდგენლად ძნელი იყო ჩემი მუშაობა. ზოგჯერ ღამით მომივლიდა რაიმე აზრი ან რა გამოთქმა; მე ვდგებოდი, და თუ ბნელაში ვიპოვნიდი ქალაღღს, აუღი ადლოთი, და შემდეგ, როცა ყველანი ადგებოდნენ, ძლიერ ვადი დაწერილს, ხან კი, როცა ქალაღღს

ვერ ვიპოვნე, ვიჯექ თვალ-დახუჭული ლოგინში, და საათობით ვიზე-პირებდი იმას, რაც უნდა დამეწერა. ასე დავამთავრე რომანის წერა“-ო. ვისაც განუცდია აზრისთვის ტანჯვა, ვისაც უძილო ღამეები მოუთენთია ახალი სიტყვის თუ სახის მოსაძებნად, ის გაიგებს, მელანია ბადრიძის აღსარებას. და თუ გაიგებს, უსათუოდ დინახავს, რომ მასში ტოკაედა არაჩვეულებრივ ადამიანის პოტენცია. მაგრამ მელანია ბადრიძის ღირსება აქ კი არ თავდება, მხოლოდ იწყება. და რამდენადაც მეტად უკვირდებით, იმდენად მეტ საბუთებს გაძლევეთ, რომ მას შეხედოთ ღირსეულად.

მწერალს მხოლოდ შემოკმედება კი არ უნდა აინტერესებდეს, არამედ მისი შეფასებაც. ყველაზე ღირდი კრიტიკოსი ნაწარმოებისათვის ავტორი უნდა იყოს. ამისათვის კი დაექვება საკირო. ვისაც არ შესწევს ძალა, რომ გაუდგეს საკუთარ თავს, ის ვერ შეჰქმნის ევრაფელს ღირსეულს. ექვი არის გამარჯვების თავდება.

მელანია ბადრიძეც თუმცა მეტად დარწმუნებულია თავის მწერლობის ტემპერამენტში, მაგრამ უფრო მეტად არის დაექვიანებული თავის მინალწევარში. თავის პირველი რომანის შესახებ აი რასა სწერს: — „შემდეგ დავექვიანდი მის ღირსებაში. ჩემი თავი მოუმზადებლად ჩავთვალე. წარმოვიდგინე, რომ ჩემი მოთხრობა გამოიწვევდა დაუმსახურებელ დაცინვას და დაწუნებას. დიდხანს არ მიფიქრია, — ისე დაებლაჯნე ნაწერი, რომ ჩემს მეტს ვერავის წაეკითხა... დიდხანს ვიფიქრე ჩემს პირველ ნაშრომზე: ხან დაწვა მინდოდა, ხან მინდოდა გამეზიარებინა ვისთვისმე... დაუდგრომლობამ და შინაგანმა ბრძოლამ გამოიწვია ეს ჩემი ავადმყოფობა. ლოგინად ჩაეარდი“-ო...

საკუთარ უნარის ასეთი ნერვიული შეფასება უსათუოდ ძალის მჩვენებელია, მხოლოდ საკუთარ თავისადმი დაუზოგველ სიმკაცრეს შეუძლიან ასეთი აუტო-და-ფე. დაავადმყოფებამდე ბრძოლა თავის თავთან იშვიათ ბუნების მაჩვენებელია. ასე არ იწვიან შინაგანი შხამით მორიგი ადამიანები; სიმკაცრის გარეშე მიმდინარეობს უმრავლესობისათვის საკუთარ თავთან შეხვედრა. მიტომაც არის, რომ მელანია ბადრიძეს ბუნებრივად ისე განვითარებოდა კრიტიკის ნიჭი. საკუთარ თავზე გამახვილებული, სხვის შემოკმედებასაც ფხიზლად უცქერის და თამამად უარპყოფს იმას, რაც მოკლებულია სიღრმეს თუ შინაგან სიმართლეს. იგი თავის მოთხრობის „ნაო და კატა“-ს დასაწყისში აღნიშნავს, რომ სასცენოდ მინდოდა დაწერაო, მაგრამ „ვიცი, რომ სასცენო წარმოდგენა ადვილი საქმე როდია. მე გამოცდილებით დავიწყებდი, რომ დრამატული ფორ-

მა არის მწერლის აზრთა გამოთქმისათვის ყველაზე ძნელი ფორმა; მე ისიც მივიჩნევ, რომ ჩვენი ქართველი ავტორები როგორც ჰბედავენ თავის ნაწარმოებთა სცენაზე დადგმას, როდესაც არა აქვთ საკმაო სასცენო გამოცდილება და მხოლოდ ჰბაძავენ „რუსულ პიესებს“. ამ პატარა წინასიტყვაობაში მოცემულია მთელი თეორია და იმავე დროს ყველაზე სწორი კრიტიკა ჩვენი პირველი დრამატურგების შესახებ, რაც კი დაწერილა დღევანდლამდე. უფრო მეტიც. ამ სიტყვების გამეორება დღესაც შეიძლება, როდესაც დრამის დაწერა კვლავ იოლ საქმედ არის მიჩნეული, და ყველა დამარცხებული, პიესით სცდილობს სახელის შოვნას. ეს გარემოება ხომ კვლავ ამაღლებს ამ გამოჩენილ ქალს, შეურყენელ აზრით რომ იჭრიდა გზას ლიტერატურისაკენ. მაგრამ დაუბრუნდეთ ისევ ავტობიოგრაფიას.

ჩვენ უკვე ვიცით მელანია ბადრიძის მელანქოლია. ვიცით, რომ იგი ემდურადა სიცოცხლეს, უკმაყოფილო იყო თავისი ცხოვრებით. მაგრამ მასაც ჰქონია სიხარულის რამდენიმე შემთხვევა. ამ სიხარულში სჩანს მისი პოეტური ტემპერამენტიც. თავის სიცოცხლეში იგი სამ სიხარულს აღნიშნავს:

- 1) პოეტურს,
- 2) ეროვნულს,
- 3) ოჯახურს.

და ამ სამ სიხარულში უპირატესობას პირველს აძლევს. იგი სწერს:

— „ჩემს სიცოცხლეში ყველაზე დიდი ზეიმობა განვიცადე მაშინ, როდესაც დაუვიწყარმა რუსულმა ოჯახმა მოიწონა ჩემი საყვარელი საქმე და მით დამარწმუნა, რომ ჩემი მისწრაფება არ იყო უაზრო“... ასეა. შემოქმედს ყველაზე მეტად შემოქმედება უყვარს. თავ-დავიწყებაც კი საჭიროა, რაიმე დიდის შესაქმნელად. ეს კი ეროვნულის და ოჯახურის ზევით ხდება. მე მგონია, რომ ამ სიტყვებით მელანია ბადრიძე მტკიცედ ამაგრებს თავის თავს ლიტერატურის ნიიდაგზე.

მელანია ბადრიძე განაგრძობს: — „ასეთივე წუთები განვიცადე კიდევ ორჯერ, და როცა მათ ვიგონებ, სიამოვნებით ვივიწყებ განვლილ სიმწარეს. ვიამბობთ რიგზე: რუსის ოჯახი, რომელიც გავიცანი, ტფილისს უნდა გადმოსახლებულიყო, მეც გამოვეყ ჩემს კეთილის მყოფელთ. დიდი ხანი არ ვყოფილვარ საქართველოს დედა ქალაქში და როცა დავბრუნდი, ვეღარ ვიცანი. ჩემს აქ არ ყოფნის განმავლობაში, ჩვენი აზიური ქალაქის ცვლილება ჩემთვის ყურღალად გასაოცარი იყო. რომელ ნა-

ცნობ ქუჩებზედაც არ გავიარე, რომ მენახა ოდესღაც ნახული პატარა სახლი, ვხედებოდი დიდ და ლამაზ შენობას; ძველ ქოხების და სახლების მაგიერ, მშვენიერ ხუროთმოძღვრების სახლები, ევროპიულ მოწყობილობით: გალერეებზე დაჰქიან გამოწყობილი ლაქიები; ფანჯრებიდან მოსახანან მდიდრული ფარდები და ყვავილები; ყვავილებ ქვეშ მოსახანან მალაღობი ვაზები, კედლებზე და ქერებზე მოკრული ქალები, კანდელიაბრები და ლამპრები. ყოველ ქუჩიდან ისმის ფორტეპიანოს ხმა. ზოგჯერ გავჩერდებოდი, როგორც სვეტი შუა ქუჩაზე და ვფიქრობდი: ნუ თუ ეს დიდებული შენობა ის სახლია, რომელიც მე მინახავს მინგრეულ-მონგრეული? მაგრამ თითქოს საპასუხოდ აივანზე გამოჩნდებოდნენ მოხუცი დედა-კაცები; იგივენი, რომელთაც ოდესღაც ვიცნობდი. მათ კი გამოკყვებოდნენ ალბად შვილის-შვილები, ახალგაზდა ევროპიელი გოგონები, რომელთაც არაეინ არ ჩასთვლიდა ამ ძველი ალთქმის დიდების შვილის-შვილებად... მაგრამ მესმის, — ისინი ქართულად საუბრობენ და ეძახიან მოხუცს ხან დიდდას, ხან დედას. მაშ ქართველები ყოფილან, მაგრამ როგორი ცვლილება! ახალგაზდა კეკლუცები ირჩევიან ევროპიულ ფეს-საცმელით, ნაზი ხელებით და უცხო თმის შემოხვევით; ისინი ხშირად ისწორებენ ხმებს, და აივნიდან აივანზე სალამს აძლევენ მეზობლებს ხან ქართულად ხან რუსულად და ხან კი ფრანგულადაც... ენახე და გავიგე რა ყოველივე ეს; განვაგრძობდი კითხვებს ჩემდამი: ნუ თუ ეს ხალხი ისინი არიან, ქურსებს¹⁾ რომ უსხდნენ და ართაედნენ ძაფს, ჰკერავდნენ კომისისისათვის ტილოს ტომრებს და ქსოვდნენ წინდებს, ან და ვინც უფრო შეძლებული იყო, ოქრო-მკერდს და აბრეშუმს, ნუ თუ ეს ის ხალხი არის, რომელთ მაშებიც მელუქნეები იყვნენ, ან ჰყიდდნენ რუმბებით ღვინოს, მწვანაილს ან სხვა სანაოეაგეს? მაგრამ ეს გაოცება, ეს კითხვები მალე უთმობდნენ ადგილს საამო განცდებს. ჩემთვის დადგა ზეიმის მეორე წუთი: დაეინახე ჩემს თვალთ წინ, როგორც ჯადოსნობა, რომ ახდა ის, რაზედაც ვოცნებობდი; მივხდი, რომ მოვესწარ საქართველოს განათლების საუკუნეს, რომ მაშასადამე ამაოდ არ მიმეცადინია, რაც შემეძლო ჩემს ცოდნას რომ შევესწირე ძალა, რომ ეხლა არაეინ გამკიცხავს, რომ ეხლა თვით ჩვენი ქალ-ვაჟები გამოდიან თეატრის სცენაზე და თამაშობენ პიესებს და როგორს? — ქართულს!... არ მჯეროდა რომ ტფილის-

¹⁾ ქურსი — განიერი სკამი, დიდ მაყალზე დადგმული, გაჩაღებულ ნაყვარჩხლებით. ზედ აფენდნენ ქეჩას ან საბნებს. ღარიბ ქართულ ოჯახებში, ამას ჰმზარობდნენ ღმელის მაგიერ. ზამთარში მთელი ოჯახი იჯდა ამ ქურსის გარშემო და ისე ინახავდა თავს სიცოცხლას, თუმცა „უგარი“ ხშირად მოსდიოდათ.

ში ვიყავი, ან უკეთ რომ ვსთქვა, რომ ტფილისში, ჩემს თანამემამულეთა შორის ასეთი განათლება იყო. როდესაც ამაში დაერწმუნდი, კვლავ გაეცოცხლდი რაღაც დიდებით, თითქოს ახალი წვიმა დამეპყრა, თითქოს გამამრეცხა, ჩემს ძვლებიდან მთელი ძველი აზიური ჟანგი. მაშ ამიერიდან ჩვენშიაც შეიძლება ქალმა იაროს თავისი მოწოდების გზით.

მაშ ეხლა მეც ნება მექნება გავიხსნა ხელები და ახლილად განვაგრძო ის, რასაც აქამდე ხალხს ვუმაღავედი, მადლობა ღმერთს და ქება მთავრობას, მისგან მიღებულს ჩემს ძვირფას სამშობლოსადმი“-ო. ეს გრძელი ნაკვთი მიტომ ამოვწერე, რომ კარგად ახასიათებს იმ დროინდელ საზოგადოებრივ აზრის ერთ მიმართულებას, რომელსაც თავში შევვხე. სწორედ აქ არის დაბალი საფეხური, ნივთიერი ქვეყანა, ხელშესახები სამყარო, რომლის გადაღმა ველარას ჰხედავდნენ ბედნიერების საკუთარ თვალთ ხილვის მძივებლნი. აქ მელანია ბადრიძე გამონაკლისს კი არ შეადგენს; პირიქით, ეს ეკონომიკის ხანის ქართველ ინტელიგენციის სულისკვეთებაა. არამც თუ იგი, ქართველ საზოგადოების მეთაურნი, „ცისკრის“ გარშემო რომ შემოკრბენ, ამაზე მაღლა ვერ ასულან, გადაათვალიერეთ ეს ნომრები და დარწმუნდებით. რუსეთის ხოტბა ხშირად ლაქიურ ტონსაც იღებს. და ეს ტონი არ გეგონოთ, რომ ერთგვარი ნიღაბი იყო, არა, ამაში შეხებით იყენენ დარწმუნებულნი. ფიზიკურ თვალთ ნახულს ასხამდნენ ხოტბას გონების თვალ მოხუჭულნი.

აი თუნდა „მოლაყბე“ აიღეთ (მიხ. თუმანიშვილი) ჟურნალ „ცისკრის“ მთავარ-ჟურნალისტი, ეს მეტად ფხიზელი და გონება მახვილი ინტელიგენტი, რომელმაც თავისი სამწერლო კარიერა საზოგადოებრივ მხილებას მოანდომა, თავის „სამგზავრო წერილებში“ სხვათა შორის აი რასა სწერს: — „სად იყო ჩვენს ტფილისის ქალაქში ამისთანა მშვენიერი სახლები, როგორთაცა ეხლა ვხედავთ? სად იყო ჩვენს ქალაქში ამისთანა ჩინებული ხიდი, რომელიცა აღშენდა მტკვრის მდინარეზე? სადცა ყოფილა ადრე კალო და საბძელი, იქ ვხედავთ სამსა, და ოთხ ეტაჟიან სახლებსა; სადაცა ყოფილან ნახნაფები, იქ ვხედავთ მშვენიერსა ბულვარსა, რომელზედაც ნაცვლად ახლანდელის განათლებულის კაცებისა, ურეკიათ ნახირი. სად იყო ადრე ქართული თეატრი? მგონია, სახელიც არ იცოდნენ ამ უცნაურის საგნისა... ისე ზრუნავს იმ დღიდან, რა დღიდანაც იმყოფება საქართველოს რუსეთის მფარველობასა ქვეშ, უმაღლესი ჩვენი მთავრობა, რომ არასა ზოგავს ჩვენის კეთილ მდგომარეობისათვის... დასაწყისიდან ამისა, მოგვცა ჩვენ სამშობლო ენაზე თეატრი; მოგვცა

ჟურნალი, გახსნა ვაქრობა, ოთხკუთხევი!! და სხ... (იხ. „ცისკარი“ 1857 წ. წ. I). ისეთი დიდი მსგავსება, რომ გგონია მოლაყბებს მელანია ბადრიძისთვის მიუბაძავს რუსეთის მთავრობის შექებაშიო. მაგრამ აქ მიმბაძველობა რასაკვირველია უადგილოა. ეს იყო ევროპის ხანაში ქართული საზოგადოებრივი აზრი, და მელანია ბადრიძემაც აქ მხოლოდ ფორმა მისცა საზოგადოების გულში მოარულ კმაყოფილებას:

საინტერესოა მესამე მომენტიც, ოჯახური ხასიათის ზეიმობა.

მელანია ბადრიძე როდესაც ასწერს ტფილისის „წარმატებას“, ერის კულტურის გზაზე „აღდგომას“, ამბობს რომ ეს მეორედ ვზეიმობდითო. „მაგრამ სრულ დამშვიდებისათვის, სწერს იგი, მე მაკლდა კიდევ ერთი სიხარული; არ ეიცოდი ჩემი შშობლებიდან (რომელნიც ღვთის მადლით კოცხლები ყოფილიყვნენ) დასტური ჩემი საქმისადმი და ჩემი ცხოვრების მიმართულების გამო. როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში, კეთილი მოხუცები ჰხედავდნენ ბევრს შეუსაბამობას მათ შეხედულებებთან და გამოუსადეგრად მიაჩნდათ ის, რაც ჩემის აზრით აუცილებელი იყო, მაგალითად დიდი შრომა დამკირდა, რომ გამემგზავრებინა ერთი ჩემი ძმათგანი პეტერბურგის კადეტთა კორპუსში! ვიყავი რა დარწმუნებული, რომ ჩენი ახალგაზდობისათვის სასარგებლო იყო რუსული განათლება და იმავე დროს, მიყვარდნენ რა ჩემი ძმები ჩემზე ძლიერ, მე მოვახერხე ჩემი შშობლების დაყოლიება ჩემს წრფელ სურვილზე. (იმ დროს მე 18 წლისა ვიყავი); მოხუცებმა დამითმეს, თუმცა ძალაუფლებურად და შემდეგ დიდ ხანს ვიტანჯე მათი უკმაყოფილებით, თუმცა მუდამ შორს ვიყავ მათგან. ბოლოს განგებამ მესამე სიხარულიც გამომიგზავნა. ჩემი გამარჯვება სათაყვანებელ შშობლებზე.

რუსმა მეგობრებმა და ჩემმა კეთილის მყოფელებმა, რომლებთან ნაცნობობას თფილისში კვლავ განვაგრძობდი, მიიღეს ჩემი შშობლები-საგან წერილი შემდეგი შინაარსის: ღვთის გულისათვის შეგვატყობინეთ თქვენი ქალის ამბავი. მას კი გადაეცით, რომ ბევრ შემთხვევაში ჩვენ არ გვესმოდა მაგისი, ვერ ვაფასებდით, და დღეს კი ვრწმუნდებით. მის საყვარელ ძმებს, რომლებიც ძალით წაგეართვია, რომ კადეტთა კორპუსში გაეგზავნა, გაუთავებიათ სასწავლებელი. უფროსი არტილერიისტი გამოსულა, უმცროსი ქვეითი და წასულა ღუნაიზე, არტილერიისტი კი ჩამოვიდა ჩვენთან, ახსოვს მხოლოდ თავისი და, და ჩვენ ვერც კი გვიცნო. მან მოიტანა პეტერბურგიდან დიდი ფაიფურის წითელი კვერცხი, მაცხოვრის აღდგომის სურათი და გვიამბო, რომ წარსულ წელს, აღდგომას შეიღი რჩე-

ული კადეტი წარუდგენიათ მეფისათვის სასახლეში და რომ დიდმა მთავარმა ალექსანდრე ნიკოლოზის ძემ აკოცა მათ და სათითაოდ აჩუქა ეს ფაიფურის კვერცხები. საკუთარ, მეფურ ხელით. წარმოიდგინეთ ჩვენო მეგობრებო ეს მოულოდნელი ბედნიერება. ჩვენმა ქალმა გააბედნიერა ძმები, ჩვენ კი მას უსაყვედურებდით, რომ შეილები წაგვართვა და ციმბირში გადავკარგვინა. უთხარით, რომ ეხლა ვლოცავთ მაგას, ძმა კი ხატის წინ ინახავს მეფის ფას-დაუდებელ საჩუქარს და ამბობს: მაჩვენეთ ჩემი და ის არის ჩემი ბედნიერების მიზეზი და მანვე უნდა შეინახოს ის ძვირფასი საუნჯე. ეს საამო და სამღვთო მოვალეობაა, მას ეკუთვნის სრული უფლებით... უთხარით კიდევ, რომ ვხედავთ, თუ ქვეყანა როგორ გამოიცვალა, თუ როგორ დედ-მამა ფულებს ხარჯავენ ქალების განათლებაზე და, რომ მისი რუსული წერა-კითხვა არც ჩვენთვის და აღარც სხვისთვის არ არის დასაწენი და გასაკიცხი... და სხ... ეს წერილი ორი მხრივ არის საინტერესო: 1) როგორც საუკეთესო დოკუმენტი, ქართველ საზოგადოების სულიერ განწყობილების მაჩვენებელი. ამაზე იყო არჩილ ჯორჯაძე რომ სწერდა: — „თუ გინდათ შეინსაულოთ ამა თუ იმ ეპოქის აზრი და ხასიათი, ქალების წერილებს მიჰმართეთ, იქ ალერსის ფორმით ამოიკითხავთ დროის პრაქტიკულ ფილოსოფიას და შესაფერ პრაქტიკულსავე დარიგებას“-ო. 2) ეს წერილი თვით მელანია ბადრიძის არსებასაც ააშკარავებს, ეს წერილი ახარებს, ძმების ბედნიერებას. ალტაცებით ხედება და ერთგვარი ამაყი პოზაც უქირავს, როგორც გამარჯვებულს. დღევანდელი თვალსაზრისით, რასაკვირველია საცოდავ სანახაობას წარმოადგენს როგორც მელანია ბადრიძის მოტყუებული იმედიანობა, ისევე მისი დროის საზოგადოების ლაგამ ახსნილი სიხარული, მაგრამ ისტორიული თვალსაზრისით კი ამ მდგომარეობას უმსუბუქებს ამ ერის კეთილდღეობის მემკვიდრის უფლებს.

მელანია ბადრიძის ავტობიოგრაფიიდან ამას იქით აღარას იღებს რუსულ წინასიტყვაობის ავტორი: ჩვენც აღარ ვიცით, აქ თავდება იგი თუ კიდევ ბევრი რამ იყო მოთხრობილი. შეიძლება აღმოჩნდეს დედანი. მანამდე კი მგონია, რომ ამ ნაწყვეტებითაც უკვე მოცემულია ამ გამორჩენილ და დავიწყებულ ქალის პორტრეტი.

ამ ავტობიოგრაფიის გამო ამდენ ხანს მითომ შეეჩერდი, რომ ჩემის აზრით კარგა დაწერილი ავტობიოგრაფია იგივე მხატვრული შემოქმედებაა. უმთავრესად კი მითომ შეეჩერდი, რომ რამდენათაც ვიცი, მთელ ქართულ მწერლობაში ეს პირველი ავტობიოგრაფიაა, ამ სახელის შინაგანი

გამართლებით. რასაკვირველია, ჩემს თარგმანში არ არის მოცემული მელანია ბადრიძის სტილი, რაც მის ავტობიოგრაფიას სულს აკლის. სტილი მწერლისთვის ყველაფერია. მაგრამ მაინც შეიძლება ითქვას, რომ ბადრიძე ორიგინალური და საინტერესო მწერალია. ორიგინალური და თავისებური უფრო ამ ავტობიოგრაფიით, ვიდრე იმ მოთხრობით, რომლის ნაწილია მხოლოდ შენახული.

*
* *

ეს მოთხრობა „კატო და ანა“ ჯერ საინტერესოა როგორც რეალისტური ნაწარმოები, და შემდეგ—როგორც იმ სულიერ გარდატეხის და გაბრუნების მაჩვენებელი, რომელმაც მოიცვა ჩვენი ქვეყანა. ეს ინტერესით უფრო ცხოველდება, რომ, ამ ნაწარმოებში დახატულია ჩვენი სოფლის აზნაურობა, რომელსაც ქალაქი ექრება თავისი „ახალი კულტურით“ და ძველებურ მყუდროებას ურღვევს. ავერ სოფლის მემამულე, ლუარსაბ კვრინჩხილაპიაშვილი, და მისი მეუღლე თამარი, რომელთაც მამაპაპური ოჯახი ეშლებათ და ამის მიზეზი არის მათი ქალი კატო, საპატარძლოდ განმზადებული. ლუარსაბი—ძველი ქართველია, ტრადიციების მოყვარული, თავისებურად კარ-ჩაკეტილი, ყოველივე უცხოსადმი სექპტიკურად განწყობილი. ამასთანავე იგი დამფრთხალი პიროვნებაც არის. იგი ვერ იჩენს შესაფერ სიმტკიცეს, რომ თავისი ნება აასრულოს, რადგან გრძნობს, რომ ნიადაგი ეცლება, და ვილაც „ახლები“ მოდიან ცინიკურად და რიხით. იგი ჰხედავს რომ „დრო იცვლება“, და გულ-ხელ დაკრფილი ელის თავზედ გადასაელელს. მართალია, იგი თითქოს პროტესტსაც აცხადებს, მაგრამ მის აღშფოთებას ძალა აქვს დაკარგული.

სულ სხვა ტიპს წარმოადგენს მისი ცოლი თამარი. იგი ქალური ალლოთი მალე ჰხედება, თუ ცხოვრების ქარი საიდან მოდის და ქალური გამწვობითვე „ახალი დროის“ მოთაყვანედ იქცევა.

მან დაიმორჩილა თავისი ქმარი და თავისი ოჯახის პერსპექტივის განქვრეტაში, აქტივობა თვით იგდო ხელთ. რასაკვირველია მან არც კი იცის რაშია საქმე, გონებისთვის ძალა არ დაუტანებია, მაგრამ რა საკირო იყო დიდი ფიქრი და აზროვნება იქ, სადაც ატმოსფეროც კი აგრძობინებდა, რომ „ქვეყანა იცვლება“. თამარი თვალით ჰხედავდა და არა გონებით, რომ ძველ ბუდეებს წყალი ჩაუდგათ და აურენა იყო საკირო, ახალ პირობებთან შეგუება და გაახლება.

ეს ახალი პირობები კი იყო—რუსობა. რუსეთის შემოსვლით, როგორც ეს უკვე აღნიშნული გვექონდა პირველ ნაწილში, ძირიანად შეირყა ჩვენი ეროვნული ცხოვრების შენობა, და „ცივილიზაციის“ ხელი ყველაფერს დაეტყო. ტფილზის, ეს საქართველოს დირიჟორი და ტონის მიმცემი გადიქცა რუსი გენერლების და პოლიციელების რეზიდენტად. კოკარდებიანი და ბრკყვიალა ღილებიანი მოხელეებით აივსო ჩვენი დედაქალაქი, სადაც უწინ ასეთ რამეს ვერ შეხვდებოდით, და ამან მიიზიდა ჩვენი საზოგადოება არამც თუ მასა, არამედ მოწინავეთა ნაწილიც. ძველებური საქარ ქაღალდის სოფლად დარჩა, „ახალი“ კი ტფილისში მოექცა. მოხდა დაპირისპირება ამ „ახლისა“ და „ძველისა“, რამაც სულ-მოკლენი და ეფექტების ნებელნი ტფილისზე მეოცნებედ აქცია. მელანია მამიაშვილ-ბაღდატი ეს მომენტი დაგვიხატა, თუ როგორ ამსხვრევდა ძველებურ ქართულ ოჯახს ეს ახალი წამოქროლვა.

— „უკეთესია კატო ტფილისელს მივათხოვოთ, ვიდრე ჩვენს სოფელს. თუნდ იგი თავადიშვილიც იყვეს“. ასე მიმართავს თამარი თავის ქმარს.

— „რით არის უკეთესი?“

— „ტფილისში ჩვენ-ბინა გვექნება, ნაცნობებს გავიჩინო, და ვეცდებით შეიღების გაბედნიერებასაც.“

— „როგორ?“

— „შვილებს რუსეთში გავგზავნით სასწავლად, იქიდან დაგიბრუნდებიან მოხელეებად, ფულიანებად, ჩვენს ვალებს გაისტუმრებენ და დაგირავებულ-მამულებსაც დაიხსნიან სომხებისაგან“—ო, და ჩვენი აეტორი დასძენს:

— „ლუარსაბი აღშფოთდა, ძველი თაობის ზოგიერთი წარმომადგენლის მსგავსად; მას არ ესმოდა ქართველ ახალგაზრდობის რუსეთში აღზრდის სარგებლიანობა. იგი, თავისივე კბილის ხალხის მსგავსად, უფრო აფასებდა ძველებურ რწმენასა და ადათებს, ხოლო შორეულ რუსეთზე კი ფიქრობდა როგორც მუდმივი თოვლის ქვეყანაზე, სადაც ხალხი ტლანქია და მკაცრი, რადგან თეთრ დათევბთან ერთად სცხოვრობენო“.

აეტორის მთელი სიმპატიები თამარის მხარეზეა, იგი განსმკვალული მორუსეთეა, რაც ხელს არ უშლის, რომ დიდი პატრიოტიც იყვეს. ეს მომენტიც აღსანიშნავია. იმ დროის ყველა მორუსეთე, ასეთი იყო იმიტომ; რომ საქართველოს ხსნას იქიდან ელოდა, და შესცდება ის, ვინც მათ არა პატრიოტებად წარმოიდგენს. მათი სიყვარული რუსეთისადმი,—

ეს საქართველოს სიყვარულის ანარეკლი იყო. სულ სხვა საკითხია, სტუდენტობა თუ არა, მაგრამ რომ ეს ასე იყო—უდავოა.—„მიხედი, რომ მოვესწარ საქართველოს განათლების საუკუნეს“... „მადლობა ღმერთს და ქება მთავრობას, მისგან მოღებულს ჩემს ძვირფას სამშობლოსადმი“—ო. ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა პირველ ნაწილში საუბარი, და აღვნიშნეთ კიდევ, რომ აქ იყო „დაბალი საფეხური, ნივთიერი ქვეყანა, ხელშესახები სამყარო, რომლის გადაღმა ველარასა ჰხედავდნენ „ბუნდოვანების“ საკუთარი თვლით ხილვის მძივებელი“¹⁾.

მელანია მამაცაშვილი-ბაღრიძეც, აღწერს რა ვარსკვლავურ კონფლიქტს, როგორც ესთქვით, თამარის მხარეს იქვე, ლუარსაბს კი სულ-გრძელობით ეკიდება.—„მაშინ, როდესაც ეს ამბავი ხდებოდა, ჩვენ რომ ვწერთ, საქართველოს ცენტრში, ტფილისში, უკვე იყო ის მშინიერი სასწავლებლები ქალებისა თუ ვაჟებისა, რომელთაც შემდეგ ლუარსაბს და წარმოადგენდნენ საუკეთესო კავშირს რუსულ განათლებას და მუდმივ ომების გამო საკმაოდ ჩამოქვეითებულ საქართველოს განათლების შორის“.

ამ მოსაზრებით, ჩვენი ავტორი ლუარსაბს არ ამტყუნებს. მაგრამ აქ ერთი მომენტი არის საინტერესო, წმინდა შემოქმედებითი ხასიათისა, რაც ხშირად იჩენს ხოლმე თავს ამა თუ იმ ავტორის ნაწარმოებში. სახელდობრ: ავტორის მსოფლმხედველობისა და ქმნილების გაყრა ერთმანეთისაგან. ავტორს ერთი სურს, მაგრამ შემოქმედება სულ სხვას იძლევა თავისი განსახიერებით. ჩვენს ავტორსაც ისეთი ტენდენცია აქვს, რომ „ახალი დრო“ მისაღებად გაჰხადოს, მაგრამ მის მიერ დახატული სურათი საწინააღმდეგო შედეგებს იძლევა. შემოქმედებითი სიმართლე უფრო მძლავრი აღმოჩნდა, ვიდრე წინასწარ-აღებული აზრი. თამარმა, თავისი მეზობელი სასიძო, თავადი ბურტყალაძე დაიწუნა, და მთელი თავისი ქალური გზნებით ხიხინ ხიხინიის მიენდო, რომელსაც ტფილისიდან უნდა მოეყვანა კატოხთის სასიძო. მოიყვანა კიდევ, მაგრამ ვინ არიან ეს მისი მეგობრები, რომელნიც ტფილისიდან მოიყვანა რუსული ფურგონით? (ცხენ-და-ცხენ არ იკადრეს მოსვლა, ეტლით უფრო დიდ-კატორიაო, და ეს ახალი მოდის ეტლი ფურგონი იყო). ესენი არიან ავარები, თავზე ხელ-აღებული პირები, რომელთაც „ახალი დრო“ გაუგიათ როგორც სინილის-გარეცხილობა, ყოველ-გვარ ვაჟკაცობის დაკარგვა, ცინიზმამდე მისული უზრდველობა და მორალური ჯიბვილობა.

¹⁾ იხ. ეახტ. კოტეტიშვილის „ქართ. ლიტ. ისტ.“ ნაწ. 1, გვ. 191.

სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცით ამ მოთხრობის ფინალი, მაგრამ ეს აღარც კი არის საინტერესო, რადგან უკვე ვიცით, თუ ამ „ძველისა“ და „ახლის“ დაპირისპირებაში, რა გონებრივ-ზნეობრივი ავლა-დიდება გააჩნიათ ან პირველს და ან მეორე მხარეს.

ეს მოთხრობა მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც აქ არის მოცემული მე-XIX საუკუნის პირველი ნახევრის პატარა სურათი, რომელიც დიდ შუქსა ჰფენს იმ დროინდელ ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და იმ გარდატეხას, რომელიც ამ საზოგადოებამ განიცადა. ეს მოთხრობა უნდა ჩაითვალოს იმ ჭეგორიის ნაწარმოებად, რომელსაც სათავე გიორგი ერისთავმა დაუდო: ე. ი. სადაც აღწერილია ჩვენი საზოგადოების ყოფა, ახალი პირობების გამო რომ იმტყვევდა და იცვლებოდა. რაც შეეხება ფორმას, სამწუხაროდ ჩვენ, დედნის უქონლობის გამო არ შეგვიძლიან რაიმე გარკვეულის თქმა, და თარგმანის მიხედვით თუ ვიტყვით და ისიც დაახლოვებით. შევლით იტყვოდა, რომ თარგმანი—გადმობრუნებულ ფარჩასა ჰგავსო. თუ ეს სიტყვები მართალია, უნდა ითქვას, რომ მელანია მამაცაშვილ-ბადრიძე ნიკიერი ბელეტრისტი, ყოფილა, თუმცა მოთხრობის ტექნიკა არა აქვს საესეებით გამართული. ეს—თანამედროვე თვალსაზრისით. ხოლო თუ ისტორიულად შევხედავთ, უნდა ითქვას, რომ მისი შემოქმედება—ღირს-საცნობი მოვლენა არის, როგორც ქართული პროზის რესტავრაციის დასაწყისის კიდევ ერთი დოკუმენტი.

გრიგოლ რჩეულიშვილი.

მესამოცე წლების ბელეტრისტა შორის, ე. წ. პროზის რესტავრაციის პერიოდში, ერთი თვალსაჩინო ადგილთაგანი გრიგოლ რჩეულიშვილს უჭირავს. მართალია, დღეს მისი სახელი დავიწყებულია, მაგრამ ეს სრულიად არ გვიშლის ხელს; რომ მოვახდინოთ ამ თითქმის დაკარგულ ავტორის ხელ ახალი შეფასება. მით უმეტეს, რომ იმ დროინდელი სალიტერატურო კრიტიკა ვერ შეეხო მის შემოქმედებას როგორც საკირო იყო, ჩვენი ლიტერატურის ისტორიკოსმა ალ. ხახანაშვილმა კი ვერ აღნიშნა ის, რაც გრიგ. რჩეულიშვილის შემოქმედებაში არის ახალი და კერძო. წინა თავებში ჩვენ უკვე ენახეთ, თუ როგორი იყო ჩვენი მოწინავე საზოგადოების აზროვნება და მოღვაწეობა „თერგ-დალეულთა“ ასპარეზზე გამოსვლამდე. მოვიხსენიეთ აგრეთვე ის ტენდენციურობა, რომელიც იმ დროის ლიტერატურას ახასიათებდა. ე. წ. 'რეალიზმის დამყარებამ გამოიწვია აზრის წინასწარ-აღებულობაც, და ლიტერატურის უტილიტარული მნიშვნელობა განმტკიცდა. ყველა სცდილობდა; რომ რაც შეიძლება ახლო მისულიყო ცხოვრებასთან, გაეგო მისი პრაქტიკული მოთხოვნილებანი, და ყველა ეს გადმოეტანა ლიტერატურაში, რომელიც ერის წინამძღოლობას კისრულობდა. „სისკრის“ მთელი მოღვაწეობა ამ ნიშნით დაიწყო. მაგრამ ამ უურნალს მაინც გამოჰყვა ძველებური ესთეტიური უინტერესობა, და ზოგი-ერთი ავტორი კელაგ განაგრძობდა სალიტერატურო უტილიტარიზმის გარეშე დგომას. ყოველ-დღიურმა ცხოვრებამ ვერ მიიზიდა მათი შემოქმედებითი გზნება, სარგებლის თვალთ ვერ შეხედეს თუ არ შეხედეს ლიტერატურის ქვეყანას და დარჩნენ რაღაც დაგვიანებულ რომანტიკოსებად. ასეთი იყვნენ: პოეტი დიმ. ბაგრატიონი, რომელიც თავისი ქალების პანეგირიკებს არ გასცილებია, მაგრამ ამ ოჯახურ წრეში მაინც ამჟღავნებდა ღრმა ლირიზმს, რაღაც შორეული რომ აღელვებდა; ასეთივე იყო პოეტი ვეზირიშვილი, რომლის „სალვინე“-ც ალ. ქავჭავაძის ბაიათიხ რიგს ეკუთვნის, და სადაცა სჩანს პოეტის მოხუკული თვალები აწმყოს მიმართ. ამათვე ენათესავენ და ვით მაჩაბელი, „სიყვარულის ლოცვის“ ავტორი, ბარამ ბარათაშვილი, რომელიც წმინდა რომანტიკოსის საღმობით ჰყენესოდა: — „შენდა შეყრამდის ვით გასძლებს გული“-ო, და სხვანი... მათ შორისვე, იყო გრიგოლ რჩეულიშვი-

ლი, რომლის შემოქმედებასაც განსაკუთრებით ახასიათებს მხატვრული გულ-გრილობა ირგვლივ მომხდარ ამბების მიმართ.

გრიგოლ რჩეულიშვილმა სალიტერატურო მოღვაწეობა ლექსებით დაიწყო. 1857 წლიდან რამდენიმე ლექსი დაბეჭდა „ცისკარში“, რომლებმაც ალ. ხახანაშვილის სიტყვით „თანამედროვეთა ყურადღება სრულიადაც ვერ მიიქცია“. თუ ამ ყურადღებად სალიტერატურო კრიტიკას ვიგულისხმებთ, ალ. ხახანაშვილის ნათქვამი მართალია, ხოლო თუ ხალხში გავრცელების თვალსაზრისით ვისმჯელებთ, უნდა ითქვას, რომ თანამედროვეებმა კი არა, შემდეგმა თაობებმაც კი არ დაივიწყეს მისი რამდენიმე ლექსი და ერთს დღესაც კი მღერიან, თუმც ავტორის ვინაობა არც კი იციან. აი ეს ლექსი:

- „გესალმი ჩემო თვალის სინათლეც,
- „გესალმი ჩემო ბედნიერებაც,
- „ჩემო იმედო, ჩემო სიცოცხლეც,
- „გესალმი შენცა კეფილ ცხოვრებაც!
- „განშორებისა საათმა დაჰკრა,
- „მშვიდობით სულო, მშვიდობით გნახო,
- „მაგრამ სად გნახავ, ტყუილ არს ნატერა,
- „უნდა ტანჯვაში ღღენი დაემარხო.
- „ფერს აღარ მომცემს თვე მაისისა,
- „და დილის ცვარი არ გამაფხიზლებს,
- „აღარ გამათბობს მე სხივი მზისა.
- „ღამეც არ მოჰგვრის ძილსა ჩემს თვალებს... და სხ...

ჩვენ იმას არ ვიტყვით, რომ ეს ლექსი დიდ განძს წარმოადგენდეს, მაგრამ არც იმის თქმა შეიძლება, რომ ეს ლექსი ავტორის პოეტობას არ ამტკიცებდეს. ამ სტრიქონებში ისმის განცდების სინაზე და ტკბილი მღერა. ლექსის ფორმაც ახალია იმ დროის თვალსაზრისით, და აქ უკვე მომხდარია სალიტერატურო და სახალხო ენათა ის დაახლოვება, რაც შემდეგ „თერგდალეულებმა“ განამტკიცეს. მაგრამ გრიგოლ რჩეულიშვილი არ გაპყვა ლექსების გზას. იგი მხატვრულმა პროზამ უფრო მიიზიდა, ჩვენი ლიტერატურის უფრო ჩამოქვეითებულმა დარგმა, და აქა სცადა თავისი უნარი. იქნებ ამის მიზეზი ნაწილობრივად ისიც იყო, რომ ჩვენმა პრესამ, ლავრენტი არდაზიანის პირით, წამოაყენა ქართული პროზის საკითხი, და ერთგვარი ნიშანი მისცა ჩვენს სალიტერატურო მოღვაწეებს

ამ გზისკენ გადასახევეად: — „ქართული პოეზია უფრო განვითარებულია, მინამ პროზა. ლექსებს სწერენ მსუბუქად, მარტივად, ცხოველად; ყოველი სიტყვა ჰბტის, თამაშობს. პროზა-ლა ჩვენი არის მძიმე, მოუღრეკელი, ძნელი, უძლური, სიცოცხლე მიღებული, ცივი, მაშინ, როდესაც ქართული ენა, — მერხევი და საამოა“-ო. ეს არ იყო სხვათა შორის ნათქვამი ფრაზა. ეს — ლოზუნგი იყო, ახალი გზის ჩვენება, და ჩვენის აზრით, ამ ძახილმა ხელი შეუწყო მხატვრული პროზის მობრუნებას და დაწმენდას. ხოლო გრიგ. რჩეულიშვილი, ამ პროზის დამუშავების და ამალღების ერთი მნიშვნელოვანი ავტორთაგანია.

გრიგოლ რჩეულიშვილი, ჩვენს მე-XIX საუკ. ლიტერატურაში, ფსიქოლოგიურ რომანის ერთ-ერთ დამწყებად უნდა ჩაითვალოს. ეს უკვე დიდი დამსახურებაა, რადგან, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ეს დარგი დაქვეითებული იყო, და ორიგინალური რომანიც ჩვენ აღარა გვქონდა. ე. წ. რომანტიული ეპოქის ხანა შორს იყო დარჩენილი, და ორგანიზული განვითარება ჩვენს პროზას არ მისცემია. ისე რომ მე-XIX საუკ. ნახევრებში აღმოცენებული პროზა, ახალ დაწყებად უფრო უნდა ჩაითვალოს, ვიდრე ძველის თან-მიმყოლად. და ამ ახალი სათავის ერთი შემქმნელთაგანი — გრიგ. რჩეულიშვილია. მაგრამ ამას გარდა, ჩვენს ავტორს სხვა ღირსებაცა აქვს: დამოუკიდებლობა. როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ჩვენი ლიტერატურის ყოველ დარგში, ტენდენციურობა უკვე ფეხ-მოკიდებული იყო. ყოფის ასახვა, და ისე, რომ სახელმძღვანელო პრაქტიკული აზრი თავიდანვე ყოფილიყო აღებული — ერთგვარ მოდად იქცა, და ამ საკმაოდ დიდ პლეიადის გარეშეა გრიგ. რჩეულიშვილი დარჩენილი. მას პოლიტიკურ-სოციალური იდეალები შთაგონების წყაროდ არ ვადაქცევინან; მისი კალამი არ მომართულა დროის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. იგი მხოლოდ ადამიანის შინაგანი ქვეყნით იყო დაინტერესებული, დანსაკუთრებით ეროსით. და აქაც, იგი თითქმის გაუბრბოდა თანამედროვეობას, თითქოს განზე გაუდგა, და თავისი მოთხოვნილებისათვის, სიუჟეტები ჩვენი ისტორიიდან აიღო.

ეს იქნებ დასავლეთ-ევროპის ლიტერატურის გავლენაც იყო, რადგან ასეთი ხასიათის რომანები ჩვენში ეხლა იდგამდა ფეხს, და ევროპაში კი სწორედ ასეთი მიმართულება იყო გამძლავრებული. ჯერ ინგლისში: რომელიც ისტორიულ რომანებით ამაყობდა, შემდეგ საფრანგეთი, სადაც

რომანტიკოსებმა, პირველი ნაბიჯიდანვე ისტორიისადმი მისწრაფება გამოიჩინეს და სკდილობდნენ ისტორიული რომანის შექმნას, როგ. მაგ. ვინაი, ბალზაკი, ჰუგო, მერიმე და სხ... და ასე, მთელ ევროპას მოედო რომანის ეს ჟანრი. ჩვენშიც გრიგ. რჩეულიშვილი ასეთს გზას მისდევს, და სიუჟეტებს ისტორიიდან იღებს იმიტომ კი არა, რომ იქ ეგულებოდეს საზოგადოებრივი იდეალები და სხ... არა. მასთვის არ აინტერესებს. იგი წარსულს იმიტომ მიმართავს, რომ იქ უფრო მთლიანი და მძლავრი პიროვნებები ეგულება, რასაც აწმყოში ვერ მოსძებნიდა. მისი თანამედროვეობა დაქვეითებული იყო, დაპატარავებული და გაცალმხრივებული, წარსულში კი მყარი ცხოვრება იყო, დამდგარი ნების-ყოფა და პიროვნება—უფრო ძალუმი, და იმ განცდის საჩვენებლად, რომელიც მას აინტერესებდა, აუცილებლად მტკიცე პირების მოძებნა იყო საჭირო, რომ სიყვარულიც ღრმა შესძლებოდათ, და ამ ნიადაგზე წარმოშობილ კონფლიქტებსაც არ შეშინებოდნენ. აკი მისი გმირებიც მთელი არსებით განიცდიან და ამ განცდაში არის ის სიმართლე და წრფელობა, რომელიც მხოლოდ მთლიან პიროვნებათა თვისებას შეადგენს.

გრიგოლ რჩეულიშვილის ნაწარმოებთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი არის „ანუკა ბატონიშვილი“, „თამარ ბატონიშვილი“ და „ქვერივის ლიმონები“. ეს სამივე ნაწარმოები, დღესაც ინტერეს მოკლებულნი არ არიან, განსაკუთრებით პირველი ორი, რომელთა დრამატიზმი და რომანული ინტრიგა ოსტატურად არის შეზავებული.

„ანუკა ბატონიშვილი“-ში, აწერილია ახალგაზრდა ქალის, თვით ანუკას სიყვარული თავის მოურავისადმი, და იმ დროს, როდესაც ქმარი, ოთარ ჩოლოყაშვილი სპარსეთის კარად იმყოფება ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად. ამ „სამარცხვინო“ ამბავს იგებს ანუკას მამა, ლევან კახთ მეფე, იბარებს სიძეს და მოითხოვს თავისი ქალისთვის ღირსეულ სასჯელს. ოთარ ჩოლოყაშვილი ოსტატური ხერხით სკდილობს დარწმუნდეს ცოლის ღალატში: გადაიცვამს მოძღვრის ტანისამოსს, და ექლესიაში, ღამით, ანუკას აღსარებას ათქმევინებს.

ანუკა ტყდება თავის ცოდვებში, ქმარი აპატიებს და შუამთის მონასტერში ჰგზავნის მოსანანიებლად. მაგრამ ანუკა ვეღარ უძლებს ამ თავზარის ცემას და კვდება. ეს არის ამ რომანის არაკის ღერძი. მაგრამ ეს არაკი კი არ არის იმდენად საინტერესო, რამდენადაც ის ეპიზოდები, რომელნიც ამ არაკს ხორცს ასხამენ, ის „წერილობანი“, რომელნიც ამ

ნაწარმოებს აცოცხლებენ, და რაც უმთავრესია, თვით სიყვარულის გაგება და ამ გრძნობით შეპყრობილთა ღრმა ცნობა და განცდა.

აღსანიშნავია კიდევ ერთი მომენტი: ჩვენი ავტორი სულ ახალი საშუალებებით და დრამატიზმის ბუნებრივობით გვიჩვენებს კაცთა ცხოვრების მექანიზმის მოშლილობას. მისი აზრით, პიროვნებასა და საზოგადოების შორის გრანდიოზული შეუსაბამობა არსებობს. საზოგადოების კანონები სასიკვდილოდ სდევნიან ვნების სჯულს, გონება და გრძნობა ატეხილად უარპყოფენ ერთმანეთს, და აღამიანი კი, დამფრთხალი ნადირით გაურბის საზოგადოებას, ან და ქურდივით შმალავს იმ გრძნობებს, რომელიც არავეისთვის არ მოუპარავს.

„სისხლი მეწვის სიყვარულისაგან“-ო, ჰგმინავს ანუკა ბატონიშვილი, მაგრამ სწორედ ეს ყველაზე ამნთები ძალა უნდა დამალოს, რადგან არ უყაბულებენ. ეს კიდევ არ არის იმდენად საშინელი. უფრო ძნელი მდგომარეობა ის არის, რომ თითონაც შეპყრობილია იმავე აზრით, რომ რაღაც დიდ დანაშაულს სჩადის, ჰღალატობს ოჯახს, ქმარს. მასში გამძაფრებული ბრძოლა სწარმოებს პატიოსან ცოლისა და კანონ-დაუწერელ ძუის შორის. მოვალეობა და სქესი სიკვდილის საზღვართან ერთმანეთს შესქიდებიან, და ყრველი მორევა ერთის თუ მეორე ძალისა უფრო ამძაფრებს ამ შინაგან ბრძოლას. ანუკას და უდაბნოელს უყვართ ერთმანეთი, მაგრამ ეს ღრმა განა აქ თავდება? არა. ამ ვნების ქარტეხილში ბავშვის სისხლიც იღვრება, იმავე ანუკას სიყვარულით დანთხეული. პატარა ტიტკო, რაღაც თოთხმეტ-თუთხმეტი წლის ბავშვი შეიყვარებს ანუკას, დედად რომ ერგება თითქმის, და ეს ამბავი ჰხდება სწორედ იმ დროს, როდესაც ანუკა უკვე შენანების და მობრუნების გზაზეა დამდგარი. მაგრამ რა? — „განგებამ დასწერა მათი საქმე იმ ფურცელზედ, რომლისგანაც არა იწმინდება-რა უსისხლოდ“. პატარა ტიტკო, ანუკას ფერბთა წინაშე ხანჯლით დაიკლავს თავს, ანუკას მდგომარეობა საზარელია. მისი სული იკუწება, მისი თვალებიდან შეშინებული სიკვდილი იცქირება, მისი ნების-ყოფა ღუნდება, მომავალ შურისძიებას ქმრის მხრივ აღარაფრად აგდებს, მხოლოდ მასში ღედა ისხამს ფარ-ხმალს, და მხოლოდ თავისი ჩვილი ბავშვის ერასტის გადარჩენაზე ფიქრობს თვით თავ-მობეზრებული და განწირული. ამ რომანში მრავალი მოტივი არის გადახლართული. ყველგან გაცვრით არის ნაჩვენები აღამიანის არსებობის პნელი და რთული კუნქულები, სადაც დიდი ამბები ჰხდება, და თუ ყვე-
გამ. „მეცნიერება საქართველოში“.

ლაფერი ვერ დაიყვანა სიცხადის სიმძაფრემდე, მხოლოდ იმიტომ, რომ ამისთვის შექსპირისებული მისნობა იყო საჭირო, რაც რასაკვირველია ჩვენს ავტორს არ გააჩნდა. ასეთ დიდ მოთხოვნილებას ვერ წაუყენებთ ჩვენს ავტორს, მაგრამ რომ იგიც შეპყრობილი იყო სულის იმავ ტიპი-ვილებით, რაც სტანჯავს მოაზროვნე ადამიანს, და რომ მაინც კარგადა სთქვა ის, რაცა სთქვა, ამის უარყოფა შეუძლებელია. მით უმეტეს, რომ ეს ერთი პირველ რომანთაგანი იყო, უწინამორბედო და უტრადიციო.

რომ „ანუკა ბატონიშვილმა“ იმ დროინდელ ჩვენს საზოგადოებაში საკმაოდ გაიხმაურა, ამას თუნდა ის საპროტესტო წერილი ამტკიცებს, რომელიც კახელმა თავად-აზნაურებმა გამოუგზავნეს „ცისკრის“ რედაქციას. ამის სპასუხოდ რედაქცია უპასუხებდა:— „რედაქცია მოახსენებს პასუხად, როგორც ამ სტატიის ავტორს, ისე პატივემულ კახელებს; რომ ზოგჯერ რედაქციაში იმ გვარი თხზულება მიიღების ხოლმე, რომელიც დაგვაფიქრებს, ასე რომ, თუ დავბეჭდევით, ზოგიერთი მკითხველი დაგვემდურება, და თუ არა, მთხვეელის მცნობნი და ამხანაგნი და ეს ორნი მოპარტიენიც, ერთიც და მეორეც გვემდურებიან ცისკარზედ ხელის მოწერის აღებაზედ, თითქოს ეს ყურნალი გამოდიოდეს მხოლოდ ჩემთვის და ჩემის სარგებლობისათვის. ახლა ვთხოვ უფალს ავტორს, ერთი ამგვარი რჩევა მისცეს რედაქციას, რომლის საშუალებით არც ერთი მხრის დამდურება მოხდეს“—ო.

არა ნაკლები მღელვარებით და პათოსით არის შესრულებული მისი მეორე რომანი: „თამარ ბატონიშვილი“. ალექსანდრე ხანანაშვილი რომ შენიშნავს: „უცრემლოდ ვერ ისმენდნენ ამ მოთხრობას ჩემს ბავშობის დროს“—ო, ეს მართალია, რადგან იმ დროს, ეს რომანი მეტად პოპულარიული იყო ქართულ წიგნების მკითხველ საზოგადოებაში.

იმ დროინდელი სალიტერატურო კრიტიკოსი და ყურნალისტი გიორგი თუმანიშვილი, 1875 წელს, „დროებაში“ სწერდა:— „ეს თხზულება სიამოვნებით იკითხებოდა 1862 წელს, როდესაც ის პირველად იყო დაბეჭდილი „ცისკარში“ და იმგვარათვე იკითხება ეხლაც, თუმცა არ ეხება სრულებით იმ საგნებს, რომლებსაც დაჰფიქრებია ჩვენი დროინდელი ქართველი... „თამარ ბატონიშვილი“... გვიხატავს ისე ცოცხლად, ისე მშვენიერ ენით ჩვენს გარსულ დროს, რომ არ შეიძლება არ წაიკითხოს ყოველმა ქართველმა, რომელსაც არ რცხვენია ან არ ეზარება იყვეს ქართველი და უყვარდეს ქართული მწერლობა“... გიორგი თუმანიშვილი სერიოზული კრიტიკოსი იყო. მან არ იცოდა ზედმეტი სიტყვის თქმა და

მისი აზრი, იმ დროინდელ მოწინავე საზოგადოების აზრად შეიძლება ჩათვალოს. „სიამოვნებით იკითხებოდა“, „თუმცა არ ეხება სრულებით იმ საგნებს, რომელსაც დაჰფიქრებია ჩვენი დროის ქართველი“-ო. ე. ი. იმ დროს, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ლიტერატურას საზოგადოებრივ სამსახურსა სთხოვდნენ, უფრო პრაქტიკული ხასიათის ამოცანებს უსახავდნენ პოეზიას, და ასეთ პირობებში სულ სხვა ენარის ნაწარმოებით ლიტერესება ბევრად აძლიერებს ამ უკანასკნელის ლირსებას. სჩანს რომ იმდენი ყოფილა ამ ნაწარმოებში მხატვრული გზნება, რომ დაუძლევეია საზოგადოებრივი გულ-გრილობა ასეთ „არა დროის შესაფერ“ თხზულების მიმართ.

ამ ნაწარმოების მთავარი გმირი არის ელიზბარ ე.... შეილის ვაჟი შალვა, რომელსაც შეუწყვარდება რუსუდან დედოფლის ქალი თამარ. მათი შეხვედრა მოხდება სრულიად შემთხვევით და იმ დროს, როდესაც არც ერთმა და არც მეორემ არ იციან თავიანთი ვინაობა. შალვა ბავშობიდანვე იზრდებოდა ახალციხეში, სადაც ის გახიზნეს მეფის რისხვის ასაცილებლად, თამარი კი იზრდებოდა რაკში, დედ-მამის უცოდინარი, და ეხლა, მათი შეხვედრის მომენტში, თამარი რამდენიმე შეიარაღებულ მამაკაცს მოჰყავთ ტფილისში, ვაჟურად გადაცემული. უცაბედად გავლილი შალვა შეატყობს, რომ ეს ახალგაზრდა „ვაჟი“ ქალი უნდა იყვეს და ცნობის-მოყვარეობა აღძვრის გაიგოს, თუ ვინ არის იგი და ან რას ნიშნავს ეს საიდუმლოება. ღამით იგი შეიპარება ბებრის ციხეში, (მცხეთის ახლო) სადაც მგზავრებმა შეათარეს თავი, და დარწმუნდება თავისი ექვის სიმართლეში. იმ ღამეს შალვა წინადადებას აძლევს გაჰყვეს ცოლად, მაგრამ თამარი არა ჰყაბულდება, ბოლოს ნიშანს მისცემენ ერთმანეთს და შალვაც ჰშორდება.

გადის ხანი. შალვა ბრძოლიდან ბრუნდება ტფილისში გამარჯვებული, უახლოვდება სამეფო სახლს და იგებს, რომ მისი დანიშნული რუსუდან დედოფლის ქალი ყოფილა. რუსუდანს მოსწონს შალვა, ეს უკანასკნელიც თამამდება და სთხოვს დასტურს, რომ შეეუღლოს მის ქალს, რაც რუსუდანს ელვასავით მოჰხედება, და ბოლოს უარითაც ისტუმრებს. თამარს მიათხოვებენ სულთანს, შალვა კი ბრძოლის ველზე ეძებს გამარჯვებას და სიკვდილს. ბოლოს შალვა ტყვეთ ვარდება ივანე მხარგრძელის ღალატის გამო და ასე თავდება ამ რომანის არაკი. როგორც ვხედავთ, სიუჟეტი მეტად სადაა, მაგრამ ავტორი ისეთ ადგილებს ურთავს, მეორე ხარისხიდან მოვლენებს ისეთი მოხერხებით აკავშირებს მოთხრო-

ბის ღერძთან, რომ ხშირად ლამაზ ეფექტებს აღწევს. აღწერაც ემარჯვე-
ბა ჩვენს ავტორს. მაგალ. შალვას მგზავრებთან შეხვედრა და ლამე ბებ-
რის ციხეში, ან და ავლაბარში, ამალლებას დღეობა—ჯირითის აღწერა,
სადაც შალვა მახარობლად გაჩნდება და ბრძოლის ამბავს აუწყებს, ან
შალვას მიერ დაკარგულ მამის ძიება და ლაშა გიორგისთან ერთად მამის
პოვნა სულით ავადმყოფთა თავშესაფარში. კარგად არის შესრულებული
ის ადგილიც, სადაც შალვა შეაქებს რუსუდანის სილამაზეს, რომ ამით
მოისყიდოს და თავის საწადელზე დასტური ათქმევინოს. რუსუდანის სი-
ხარულს საზღვარი აღარა აქვს. მასში აღძრულია ხან-გადასულ ქალის
ვნებიანობა, რასაც სჩაგრავდა წლოვანობის შეგნება, იგი ეგზნება პირვე-
ლად აჩრქოლებულ ქალივით, და ექვიც არ ეპარება, რომ შალვა მისი
რაინდია, მისთვის თავ-აწყვეტილი და გათამამებული. შალვა ვერა გრძნობს
ამას. იგი მეტის-მეტად არის თამარის სიყვარულით შეპყრობილი, და რუ-
სუდანის მიზნედილ თვალებს თუ მღელვარე მკერდს ვერა ჰხედავს. მას
ესმის მხოლოდ რუსუდანის ტკბილი, ალერსიანი ხმა, ამით თამამდება და
სთხოვს თამარის ხელს. რუსუდანი შეურაცხყოფილია როგორც ქალი,
იგი გაწბილებულია, რადგან სულ სხვა ეფექტის მოლოდინში იყო. მას
სიანჩხლე იპყრობს, დედოფლის მრისხანებით სცდილობს უხერხულ მდგო-
მარეობიდან თავის დაღწევას, ვითომ როგორც ქალის დედა შეურაცხ-
ყოფილია და სხ... და სხ...

ვიმეორებთ, რომ ასეთი საინტრიგო და მოხდენილად შესრულებუ-
ლი ადგილები ბევრი აქვს. ჩვენ სავსებით ვეთანხმებით პროფ. ალექსანდ-
რე ხახანაშვილს, რომელიც სწერდა:— „მისი მოთხრობების ღირსებას შე-
ადგენს მსუბუქი ენა, და მოხერხებულად გაკეანძული რომანიული ინტრი-
გა. ხოლო გრძნობის სითბომ მისცა მათ ის დაუქცნობი მშვენიერობა, რაც
მხოლოდ რჩეულ ნაწარმოებთა ხვედრს შეადგენს“-ო.)

მაგრამ ამ ღირსებასთან ერთად, გრიგ. რჩეულიშვილის ნაწარმოებთ
ნაკლიცა აქვთ. სახელდობრ: მისი ე. წ. ისტორიული ხასიათის მოთხრო-
ბები, მეტ წილად მიტომ ატარებენ ამ სახელს, რომ ისტორიული პირე-
ბი გამოჰყავს მომქმედ გმირებად. მაგრამ განა ეს საკმარისია? საკმარისი
კი არა, ეს არათერსაც არ ნიშნავს, საქმე სახელებში კი არ არის, არა-
მედ ეპოქის აღდგენაშია. ისტორიულ რომანში გადაშლილი უნდა იყვეს
მთელი ის ეპოქა, რომელსაც გმირები ეკუთვნიან, დაწყებული საზოგა-

1) იხ. აღ. ხახანაშვილი. „Очерки по истории грузинской словесности, вып. 4, 1906 წ.
გვ. 116.

დოკტორი ურთიერთობით და გათავებული სულ ბოლო-ხარისხოვან ელემენტებით. ისტორიულ რომანში მოცემული უნდა იყოს ის სიძველის სურნელება, რომელიც მოგწყვეტთ აწმყოსაგან და გადაგიყვანთ სულ სხვა ქვეყანაში.

თქვენ უნდა ნათლად ჰხედავდეთ იმ შორეულს, რომელიც მუზეუმში გამოიკეტა, და ავტორმა კი კვლავ გააცოცხლა როგორც დღევანდელი სინამდვილე. უკეთ: რომ თქვენც იქა ხართ, იმ ეპოქაში, განიცდით იმას, რაც მაშინ აღელვებდა ხალხს, ჰფიქრობთ ისე, როგორც იმ დროს ჰფიქრობდნენ და სხ... .

გრიგ. რჩეულიშვილის ნაწარმოებთა დიდი ნაკლიც სწორედ ის არის, რომ იგი ეპოქის სულს და სურნელებას ძალიან მკრთალად აღადგენს. ამის შესახებ ჯერ ისევ მისივე თანამედროვეები სწერდნენ, როგ. მაგ. ალექსანდრე ორბელიანი, რომელმაც დაუწუნა „ქერიის ლიმონები“ სწორედ იმიტომ, რომ ერეკლე II-ის ეპოქა ჩვენმა ავტორმა ვერ განასახიერა!

გარდა ამისა, ავტორმა ჩვენი ერის ისტორიაც არ იცის. ხშირად იგი ფაქტებს ამახინჯებს, ქრონოლოგიას ურევს, გვიანი ეპოქის მოვლენებს აღრინდელ საუკუნეებში გადაიტანს, და ისეთ მოვლენებს, რომელთა გადაწვევა თუ გადმოწვევა უკვე უცოდინარობაა მხოლოდ. მაგ. მისი გმირები, „თამარ ბატონიშვილში“, თოფებს ისვრიან!). ეს რომანი მე-XIII საუკ. გვიხატავს, რუსუდანისა და ლაშა გიორგის დროს, მაშინ კი თოფის წამალი ჯერ არ იყო აღმოჩენილი.

არის ისეთი მომენტებიც, რომელიც ჩვენს წესებს, ჩვეულებებთ არ უდგება, და რაც აღ. ხახანაშვილმა უკვე აღნიშნა. ექვს გარეშეა, რომ აქ უცხო ლიტერატურის გავლენა სჩანს, და შეძენილის უკრიტიკო მოხმარება. რაც შეეხება გმირების ხატვის ტექნიკას, აქაც უნდა ითქვას, რომ გრიგ. რჩეულიშვილს ეხერხება მხოლოდ მთავარ გმირების პორტრეტების წერა, შეორე ხარისხოვან პირებს კი იმდენად მკრთალ კონტურებს აძლევს, რომ სრულიად უფერულები გამოდიან. აქ არა სჩანს ოსტატის ხელი, რომელმაც იცის შეფარდების პროპორციები. ზოგჯერ ზედმეტი რიტორობაც შეაქვს, როგ. მაგ. „ანუკა ბატონიშვილში“ თექვსმეტი წლის ტიტოკოს ლაპარაკი, რაც არა-ბუნებრივი და ამაღლებული სტილით

1) I. როცა ელიზბარი ალაზანს გადის გაქეული, ერთგულადის დახმარებით, მღვეარი მას თოფს ესვრის;

II. ჯირითის დროს, აელაპარში, ძერას თოფს ესვრიან;

III. ნახსენები აქვს „ორი ფრანგის თოფი გრძელ-ლულაიანები“;

არის გადმოცემული. აქ, დეკლამაციის ზედ-მეტობა ჰქმნის ფსიქოლოგიურ სიყალბეს. ასე არა ლაპარაკობენ სრულ-წლოვანებს მიუღწეველი ყრმები. ხოლო რაც შეეხება ენას, მართალია იგი კარგი ენით, სწერს, ხშირად მხატვრულ სისადავის ნიმუშებსაც იძლევა, მაგრამ ჯერ კიდევ არ არის დაწმენდილი ლექსიური მასალა და საბოლოოდ არ არის გამართული წინადადების აგებულება. ხშირად გვხვდება ისეთი ყოველად მიუღებელი და გაუმართლებელი რუსიზმები, როგ. მაგ. „პალაჩი“, „კაპლი“ და სხ... .

მაგრამ ყველა ამ ნაკლის მიუხედავად, გრიგ. რჩეულიშვილის სალიტერატურო მოღვაწეობა მაინც მნიშვნელოვანი იყო. მან შეჰქმნა ფსიქოლოგიურ მოთხრობის სახე და სასიყვარულო ელემენტის საგულისხმო ჩვენება. ამასთანავე, მისმა მოთხრობებმა მამხილებლის როლიც შეასრულეს. მართალია, გრიგ. რჩეულიშვილს ეს ტენდენცია არა ჰქონია, მაგრამ თვით მოთხრობის ხასიათი უნებურად იძლეოდა საჩვენებელ, ზნეობრივ გაკვეთილებს. ამ გარემოებას იმ დროინდელმა კრიტიკამაც მოაქცია ყურადღება, და გ. თუმანიშვილის პირით ამბობდა: — „ჩვენი ეხლანდელი უკეთესი საზოგადოება, ვამბობ მე, ბევრით უვარდება ზნეობით ჩვენს ძველ საზოგადოებას და მეტად შალევებს. შალევას წინ ის მოსჩანს საბრალო, ურწმუნო, უგზო-უკვლო თაობათ“...¹⁾.

ისე რომ გრიგ. რჩეულიშვილმა უნებურად ეპოქის მოთხოვნილებასაც მიუტრწყო საკირო ხარკი, და შეგნებულად კი ქართული პროზის აღდგენას თვალსაჩინო სამსახური გაუწია, რითაც ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, საკუთარი ადგილი დაიმკვიდრა.

¹⁾ იხ. „დროება“ 1875 წ. №№ 101—102.

ლავრენტი არდაზიანი.

ლავრენტი არდაზიანის შემოქმედებითი ქვეყანა გრიგოლ რჩეული-შვილის ქვეყნის სრულ წინააღმდეგობას წარმოადგენს. აქ არ არის არც ისტორიის რომანტიული სიყვარული და არც საღმრთაღმადგინებლო მორთულობა. ამის ნაცვლად, ლავრენტი არდაზიანის ნაწარმოებში, დოკუმენტალური სისწორით არის მოცემული სინამდვილე, მთელი თავისი რუხი ფერით, პროზაული საქმიანობით და ჯღანებით. აქ „რეალურ პოლიტიკის“ პრინციპია წამოყენებული, როგორც სალიტერატურო შემოქმედების სათავე თუ საფუძველი. მართალია, ლავრენტი არდაზიანი აქ ნოვატორი არ არის, მას დანიელ ჰონტაძე და გიორგი ერისთავი უძღოდნენ წინ, მაგრამ სამაგიეროდ მას აქვს სრულიად გარკვეული მიზნები და ახალი სოციალური კონიუნქტურის ნათელი წარმოდგენა.

მის „სოლომონ ისაკიჩ მგვლანუაშვილი“-ში მოცემულია საწარმოო ინტერესებით გატაცება. ეს სრულიად ახალი მოტივია, რომელიც შემდეგში ჩვენი ლიტერატურის ყურადღების საგნად იქცევა და წარმოშობს ბელეტრისტთა მთელ წყებას. მაგრამ ასამაღლებელი ნიშანი საწარმოო ინტერესებზე კი არ ეშვება, არამედ იმ შრომაზე, რომელიც ლავრენტი არდაზიანმა მთავარ პრინციპად გამოაცხადა. დღეს, რასაკვირველია, ეს საკითხი აღარ არის ისეთი ახალი ღ ამდღელებელი, როგორც იგი ამ ნახევარი საუკუნის წინ იყო, მაგრამ ისტორიულ პერსპექტივით თუ აღვიქვარებთ, დავინახავთ, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ „დაბალი“ კითხვის მაღალი ტონით თქმას. ეს ჯერ კიდევ ის დრო იყო, როდესაც ჩვენი ცხოვრება ბატონ-ყმურ ურთიერთობას წარმოადგენდა და ყმების მუქთი შრომით სცხოვრობდა ბატონების ოჯახი.

ეს ხანა—ბატონ-ყმობის გადავარდნის წინა წლებია, როდესაც ჩვენი მოწინავე წოდება ბალტასარის ნადიშობას ეწეოდა, და ვორონცოვის მიერ მადგახსნილი, ყოველგვარ გზას ეძებდა ამ მადის დასაკმაყოფილებლად, შრომის გარდა. ეს უკანასკნელი საღსარი, რასაკვირველია, ათვალწუნებული იყო, და მის შესახებ ფიქრსაც არ იკადრებდა უზრუნველ ცხოვრებას ჩვეული სიბარიტი. „პრიკაზნიც“ ვერ აღმოჩნდა ის უკვდავების წყარო, საიდანაც დაუშრეტლად იმდინარებდა ოქროს ნაკადი, და ასე, მახეში გაბმული ჩვენი თავად-აზნაურობა, სოციალ-ეკონომიურ საძირ-

კველ გამოცლილი, თავის და შეუმჩნეველად ჩამოდიოდა იმ კვარცხლბეკიდან, რომელზედაც ისტორიამ საუკუნეთა განმავლობაში აბატონა. მის ნაცვლად ახალი ელემენტები გამოდიან ცხოვრების მეთაურად და მპყრობელად. ესენი არიან: წვრილი ქართველი მესაკუთრე ერთი მხრივ და მეორე მხრივ—სომხის მსხვილი ბურჟუაზია. და თუ პირველ „სანამესტნიკოში“, —როგორც შენიშნავს არჩ. ჯორჯაძე, —„სასახლეს გარს ერტყნენ ქართველები, ეხლა სომხების ჯერი მოდგა. თუ წინად პატივი „კეთილშობილებას“ ჰქონდა, ახლა იგივე პატივი სქელ ჯიბეს მიენიჭა. მოხდა დიდი და ღრმა ცვლილება“. ამ ახალ მოვლენას უნდა გამოეფხიზლებინა ჩვენი ბუდე მოშლილი „კეთილშობილები“, უნდა ხელი აეღებინებინა იმ წოდებრივ თავ-მოყვარეობაზე, რომელიც მათ უსაქმობის უფლებას აძლევდა.

და მამხილებლის როლი, ლავრენტი არდაზიანის სახით, ლიტერატურამ იკისრა. ლავრენტი არდაზიანი, ჩვენის აზრით, საესეებით ორიგინალური ავტორი არ იყო, ე. ი. მისი სალიტერატურო მოღვაწეობა და განსაკუთრებით „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“, რუსული ლიტერატურის გავლენით არის დაწერილი. ეს გავლენა ისე კი არ გვესმის, რომ იგი განსაზღვრულ ნიშნულზე გადავიდეს, არამედ—ეპოქის ქროლვითა და გუნებ-განწყობილებისა თუ მსოფლ-მხედველობის სახით.

ბატონ-ყმობის გაუქმების წინა წლების ლიტერატურამ რუსეთში, 40—50 წლებში, დიდი შინაგანი მობრუნება განიცადა, რაც ცხოვრების ცვლილებასთან იყო დაკავშირებული. ბატონ-ყმობის ნაცვლად ბურჟუაზიული წყობილება იდგამდა ფეხს, და ობლომოვის აპატიის, სიზარმაცისა თუ კვიეტაზმის ადგილს იჭერდა შტოლცის საქმიანობა, გრაუნდერობა, მოგების კულტი. შრომის პრინციპი ზალაც ღეთაებრივ დასაწყისად გამოცხადდა, რომელსაც უნდა მოეტანა ახალი მორალური ძალა რუსეთის განხლებსათვის.

დიახ, ლავრენტი არდაზიანის მოთხრობაში უკვე გარკვეულად იწყება რუსული ლიტერატურის გავლენის სფერო. ჩვენ უკვე გვესმის ის ხმები, რომელიც საკმაოდ ხმა მალლა ისმოდა რუსეთში მე 40 წლებიდან მოყოლებული. გოგოლის მურაზოვი, გონჩაროვის შტოლცი, ნეკრასოვის გმირი „მსოფლიოს სამი ქვეყნიდან“... და სხ... აი ის ტიპები, რომელნიც ლიტერატურის სამრეკლოდან უარპყოფდნენ იდეალიზმს, თეორიას, და სხვა ასეთ „მალალ მატერიებს“, მატერიალიზმისა და პრაქტიკის სახელით. ნეკრასოვის გმირი ასე ლაპარაკობდა: —„ყველა კი არა მდიდრდებ-

ბა მოტყუებით არც არაეინ გამდიდრებულა ხანგრძლივი, ჯიუტი და თავ-გადასდებულ მუშაობის გარეშე. მაგრამ ჩვენ, ფაფუკ-ხელებიანი ხალხი ველით, რომ ფული თავისით მოვიდეს ჩვენთან, რომ ციდან ჩამოგვიცვივდეს... და მაშინ გვიხარია... თანაც ჩვენ დიდი ბატონ-კაცები ვართ; თუ ჩვენ არა ვმსახურობთ, ყოველ შემთხვევაში პროფესორის, ლიტერატურის, არტისტის ხელობა მაინც უნდა გვქონდეს... ხოლო ვა-ვაქარი, მოიჯარადრე, მრეწველი... ამაზე ფიქრიც კი შეურაცყოფაა. თითქოს მომქმედ ვაქრად ყოფნა უფრო საპატიოა და სასარგებლო არ იყვეს. ვიდრე უსაქმო მოხეტიალეობა“...

ლავერენტი არდაზიანმაც სწორედ ესა სთქვა თავისი გმირის სოლომონ მეჯღანუაშვილის პირით, და ისე მარტივად, ისე მკაფიოდ, რომ თავის დროს დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ხოლო ოცი წლის შემდეგ, როდესაც ჩვენს სინამდვილეს მეტი გარკვეულობა მიეცა და ეკონომიურ ცხოვრების ფორმები განხორციელების სტადიაში გადადგა, სალიტერატურო კრიტიკამ სტ. ჭრელაშვილის სახით, ლავერენტი არდაზიანის ეს მოთხრობა უძვირფასეს განძეულად აღიარა. ეს შეფასება ე. წ. ობიექტიური თვალსაზრისით, რასაკვირველია, გადაქარბებულია, მაგრამ ეპოქის ტენდენციის გასაგებად მაინც საგულისხმოა და მნიშვნელოვანიც. არჩილ ჯორჯაძე, „სოლომონ მეჯღანუაშვილის“ გამოქვეყნებას „ერთ საგულისხმო მოვლენად“ სთვლის, „რომელსაც ჩვენი ლიტერატურის განვითარებაზე შესამჩნევი გავლენა ჰქონდა“¹⁾ მისი აზრით, „ეს თხზულება ბევრი რამეთია საყურადღებო. არდაზიანმა აღნიშნა ახალი სოციალური კლასის გამოხსენა. ესენი არიან მოქალაქენი (мещане). მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, მოქალაქენი ჯერკიდევ არაერთად ძალას არ წარმოადგენდენ. ოცდაათიან წლებში გარემოება იცვლება. თავად-აზნაურობა უკვე ღარიბდება და ნელის ნაბიჯით იზრდება ახალი ელემენტი—მოქალაქე. ეს მოქალაქე უმეტეს შემთხვევაში სომეხია, თუმცა იმ ხანაში ქართველ და სომეხ მოქალაქეთა შორის დიდი გარჩევა არ იყო. არდაზიანის გმირი თუმცა ქართველია, (?) მაგრამ მისი ნამდვილი სახელი ტფილისელი მოქალაქეა, რომელიც ძალიან ადვილად შეიძლება სომეხიც იყვეს. ეს თხზულება ყურადღებია იმ მხრივ, რომ ახალ მომქმედ ტიპთა გამოხატვის გარდა იგია დაწერილი რეალისტურის ფორმით. იმ ხანაში აგრე რიგად შემჩნეული არ იყო არდაზიანის მოთხრობა, მაგრამ შემდეგ წლებში, სამოც-

1) იხ. არჩ. ჯორჯაძის წიგნი V. „მასალები ქართველ ინტელიგენციის ისტორიისათვის“

და ათიანში და უფრო გვიან, მას მიაქცია ყურადღება კრიტიკამაც და მწერლებმაც. „ყურადღება მიაქცია“ კი არა, არაჩვეულებრივი განდიდებით იხსენიებდნენ ამ პატარა მოთხრობას, რომელშიც დიდი პერსპექტივა აყო მოცემული.

— ჩვენს მწიგნობრობას ამაზე უძვირფასესი არა აბადია-რაო“, ასე სწერდა სტეფანე ჭრელაშვილი 1881 წელს.¹⁾ ჩვენი კრიტიკოსისათვის ეს მოთხრობა უმთავრესად ორი ღირსებით იყო „უძვირფასესი“:

I—რომ აქ რეალიზმის სრული დაცვით და მხატვრული ხელით არის ყველაფერი დაწერილი, და II—რომ ეს მოთხრობა ჩვენია, საკუთარი, ჩვენზე მეტყველი და ჩვენთვის გზის მაჩვენებლად მოცემული. ეს კი ისეთი იშვიათობა იყო იმ დროისთვის, რომ ლავრენტი არდაზიანის მოთხრობა აუცილებლად დიდ რეზონანს გამოიწვევდა. აკი ხსენებული კრიტიკოსი აგზნებული კილოთი სწერს და უხარბა, რომ ქართულმა ცხოვრებამ ჰპოვა თავისი გამომსახველი.—„ასეთი წიგნი, გინდა ნაკლები ცოდნით იყვეს დაწერილი, მაღლა სდგას ჩვენ მკითხველ საზოგადოების თავლში, ვიდრე მთელი უზარმაზარი გენია შექსპირისა, ბაირონისა, გეტესი და სხვ... იმიტომ რომ ჩვენი ცხოვრება არის აწერილი“-ო, და დაასკენის:—„რაც უნდა ცხარე ცრემლით აგვიწერონ ნემენცების ცხოვრება, რაც უნდა უბედურებასა ჰგრძნობდეს ფრიცი ანუ პიერი, მაინც ჩვენში არ დაიბადება ცხოველი ინტერესი მათდამი... „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“ ათასჯერ მაღლა გვეყოლება დაყენებული, ვიდრე გამოჩენილი ლესინგის გამოჩენილი დრამა“-ო. სტ. ჭრელაშვილი მართალი იყო. ქართული ლიტერატურის აღორძინებაზე მეოცნებეს, რასაკვირველია, ყოველი ახალი ასო, რომელიც შეემატებოდა მის ლიტერატურას, ძვირფასად ეჩვენებოდა, და ლავრენტი არდაზიანის მოთხრობა ხომ იმ დროისთვის მთელი განძეული იყო.

* * *

„სახელი ჩემი სოლომონ, გვარი—მეჯღანუაშვილი. რაც ქვეყანაში კაცად გამოველ, მეთაკილებოდა ჩემი გვარი და ამიტომ ვცდილობდი გვარი როგორმე შემეცვალა, მაგრამ ვერ მოვახერხე, თუმცა სხვანი ადვილად ახერხებენ. ხან მინდოდა მიმეცა რუსული დაბოლოვება ესრეთ: მეჯღანუევი, მეჯღანუიჩი, მეჯღანუენსკი; მაგრამ სიტყვა ჯღანი არ ამოვარდა; ხან მინდოდა გადამეთარგმნა რუსულად, მაგრამ ვერც მე გადაეთარგმნე,

¹⁾ იხ. „იმედი“ 1881 წ. ჩვენი ცხოვრების ლეიძლი შვილი“ (მეჯღანუაშვილი).

ვერცა სხვამ. შემჩნა ისევ ეს გვარი. რა უთხრა ჩემ მამა-პაპასა?!.. ასე ორიგინალურად და თამამად დაიწყო თავისი მოთხრობა ჩვენმა ავტორმა. თითქოს 'ფრანგული რომანის მოხდენილობასა და დახვეწილობას ჰკრძობთ: ამ პირველ გვერდზე და ეს სტილი თითქმის დაურღვევლად გასდევს მოთხრობის ბოლომდე. აქ—წერის ახალი მანერაა, რაც ეპოქის მოთხოვნილებას შეადგენდა. ხოლო ეპოქაც ახალი იყო, არა მხოლოდ საქართველოსთვის, არამედ ევროპის მასშტაბითაც. ლავრენტი არდაზიანის თემა სრულიად ახალია. როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, მის ნაწარმოებში მოცემულთა საწარმოვო ინტერესებით გატაცება. აქ უკვე ეპოქის ნიშანია აღებული, რაც რუსეთის საშუალებით შემოიქრა ჩვენს ქვეყანაში, ხოლო სათავე ევროპაში ჰქონდა, რუსეთი კი გადამცემი პუნქტი იყო.

მოგვხსენებთ, რომ ბურბონების რესტავრაციის და იელისის მონარქიის ეპოქა აღნიშნულია ისტორიაში, როგორც ბურჟუაზიულ საზოგადოების საისტორიო ველზე გამოსვლის პერიოდი. აქედან იწყება ერთგვარი ახალი ისტორია, რომლის მთავარი მამოძრავებელიც მრევველობაა. კაპიტალი, განთავისუფლებული კონფისკაციისა და მონაპოლიის მუხრუქებისაგან, ამოძრავდა და სამოქმედოდ გაიტაცა ცხოვრების მოწყურებული საზოგადოება. ფული, ეს „ოქროს ვერძი“, იქცა ისეთ ძალად, რომელსაც ვეღარ შეეტოვებოდა თავად-აზნაურობის ვაცვეთილი უპირატესობა. სახელმწიფო კონსტიტუციებში შესწორებები შეაქვთ, ან ახლად სწერენ, რომ მდიდარს მიეცეს სათანადო ადგილი. ერთი სიტყვით, ადლმა ხმალი შესცვალა, ფულმა ღირსება და „კეთილშობილთა“ წოდებას ღირებულება შეერყა. ამიტომ იყო, რომ საფრანგეთის უდიდესმა მწერალმა ბალზაკმა ფული აქცია თავისი რომანების მთავარ გმირად. მის რომანებში, კაპიტალი, სულთა მპყრობელია და მის წინაშე ფერსა ჰკარგავს სალონების რომანტიული გზნება და გატაცება. ფინანსიურ არისტოკრატის უბანი სენტ-ონორე იქცევა კანონმდებლად ცხოვრების ყოველ სფეროში.¹⁾ ეს ახალი განწყობილება, როგორც ყოველივე ახალი, მალე ეფინება მთელს ქვეყანას, რუსეთშიც ჰპოულობს თავის მიმდევრებს და იქიდან კი საქართველოშიც იჭრება, თუმც დაგვიანებით. და ამ განწყობილების პირველი და საუკეთესო გამომხატველი და ერთგვარად აპოლოგეტად ჩვენში არის ლავრენტი არდაზიანი.

მან თავის მოთხრობაში გამოიყენა ორი მთავარი გმირი: იდეალუ-

¹⁾ ამის შესახებ იხილეთ გეორგ ბრანდსის „საფრანგეთის ლიტერატურა“ და განსაკუთრებით ის ნაწილი, რომელსაც ჰქვია: „რომანტიული სკოლა საფრანგეთში“.

რი თავადიშვილი ალექსანდრე რაინდაძე და მილიონის პატრონი მეჯღანუაშვილი. თითქოს აქ შორეული ნათესაობა მოსჩანს გოგოლის იდეალურ თავადთან და მილიონერ მურაზოვთან „მკედარი სულებიდან“, მაგრამ ამას არა აქვს მნიშვნელობა. საინტერესოა უფრო ის მოტივაცია და საერთოდ ის ფსიქოლოგიური ქვეყანა, რომელიც ლავრ. არდაზიანმა გადაგვიშალა ამ მოთხრობის საშუალებით.

— ისტორია მოვალეა მისცეს ადგილი თავის სტრიქონებში გამოჩინებულ პირსა, გინდ იყო ის იგი მეჯღანუას ცოლი“-ო, ამბობს სოლომონი, და ეს განცხადება თვით ავტორისაა, რომელსაც უნდოდა თავისი კადნიერი თემის გამართლება. ჩვენი ლიტერატურა ჩვეული არ იყო, რომ თავის საგნად „იარმუის“ ხალხი ექცია, და თუ არდაზიანმა გაბედა, ამისთვის სერიოზული საფუძველიც უნდა მოეცა. ეს სერიოზული საფუძველი იყო ის შინაგანი პროცესი, რომელიც ჩვენი იმ დროინდელი ცხოვრების სიღრმეში სწარმოებდა, და სახელდობრ: ძველ სოციალურ ურთიერთობათა დარღვევა, ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის ჩასახვა და ის პერსპექტივა, რომელიც ისტორიულ აუცილებლობის მსგავსად იშლებოდა. ლავრენტი არდაზიანმა ეს მოვლენა შენიშნა და ახალი ეპოქის სადარაჯოზე დადგა. იმან სწორი ანალიზი მოუხდინა ჩვენს სინამდვილეს და აღნიშნა ის ორი ძირითადი მიზეზი, რომელიც ჩვენს ცხოვრებას აფერხებდა. და ეს ჩვენება მან ოსტატურად შესძლო ორი იდეალური პირის დახატვით, რომელთაგან ერთი გაბატონებულ წრიდან გამოიყვანა, ე. ი. თავადიშვილი მხოლოდ განათლებული, და მეორე მხრივ საზოგადოების ნაბოლარა, მეჯღანუა ისაკას შველი სოლომონი, რომელსაც არაერთი პრივილეგია არა ჰქონია, მაგრამ პირადი უნარი, ეპქოზის ნიჭით, მან ისე მალლა აიწია, რომ პრივილეგიურ წოდებას აჯობა კიდევ.

ამით ავტორს უნდა ეჩვენებინა, თუ 1) რა შეუძლია განათლებას ბატონ-ყმობის პირობებში, რამდენ ჰუმანიურობას ჰბადებს და არბილებს ბატონის გულს, და 2) აღებ-მიცემობას, გარჯას კი, რამდენად შეუძლია სულ უკანასკნელ ადამიანის კაცად ქცევა, რომელსაც „ბრწინვალენიც“ კი პატივსა სცემენ და ანგარიშს უწყევენ. ისე რომ ამ მოთხრობაში ლავრ. არდაზიანმა სამი კარდინალური კითხვა წარმოაყენა: 1) განათლება, 2) ბატონ-ყმობის უარყოფა, რაც თავის-და თავად განათლების შედეგად მიაჩნია და 3) წარმოება, როგორც ახალი ცხოვრების ეკონომიური ფორმა. ამ კითხვათა გადაჭრა დღის წესრიგში ჰქონდა აღნიშნული იმ დროინდელ მოწინავე

ელემენტებსაც, რომელთა შორის ერთი პირველთაგანი ლავრენტი არდაზიანი იყო. ამ განწყობილების შესახებ ცნობილი პუბლიცისტი სერგი მესხი 1869 წელს სწერდა: — „ვინ არ იცის, რა გვაწუხებდა და რის ნაკლებობას ვგრძნობდით ჩვენ ამ 10—15 წლის წინათ, როდესაც ცოტ-ცოტათი ჩვენშიაც გაჩნდნენ განათლებულები!... ჩვენ გვეყვანდნენ შინაგანი მტრები, რომელნიც ათასჯერ უფრო მავნებელნი და დამაზიანებელნი არიან, ვიდრე გარეშენი. ეს მტრები იყვნენ: ბატონ-ყმობა და უმეტრება, რომლების წყალობით, ჩვენ თითქმის ისევე იმავე მდგომარეობაში ვახლდით, როგორც ნეტარხსენებული რაინდობის დროსა. ჩვენ ბლომად გვყავდა მუშა-კაცები, ბლომად გვქონდა მშვენიერი, ნოყიერი მიწები, მაგრამ ამ ორი სენის წყალობით, მაინც უხეიროდ, დიდს სიღარიბეში და ერთმანეთის უკმაყოფილონი ვცხოვრობდით... ჩვენი თვ-ლუწვდენელი მინდვრები, ხელ-უხლებელი ტყეები და მდიდარი მდინარეები დაგდებულნი იყვნენ სრულებით უყურადღებოთ. არც შეძლება და არც ცოდნა არ გვაძლევდა ღონისძიებას, რომ ჩვენდა სასარგებლოდ მოგვეხმარა და გამოგვეყენებია ცხოვრებაში ეს ბუნებისაგან მონიკებული სიმდიდრენი“... და სხ¹⁾...“

ამას ეხება ლავრენტი არდაზიანი თავის მოთხრობაში, და ვნახოთ ახლო, თუ როგორ ეხება.

*
* *

სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი, ამ მოთხრობის მთავარი გმირი, ჩვენებური კომერსანტის ცოცხალი სურათია. ესეთი ვაჭრები „ჰქმნიდნენ“ იმ ისტორიას, რომელიც მე-XIX საუკუნეში მეორე ნახევარში დაიწყო. იგი ჩარჩია, გაწუწუებული და დაუნდობელი, იგი ფულის გიყია, რომლისათვისაც თავის თავსაც კი ივიწყებს, რომ „გროშს გროში დაადოს“ და თანხა გააძლიეროს. ძუნწობს რელიგიურ გატაცებით და ცოლ-შვილს სიმშლითა და შრომითა ჰკლავს იმ დროს, როცა თავის ქოხში, ტახტ-ქვეშ ორმოში, თითქმის მილიონი უმარხია. მან თავისი „კარიერა“ უკაპეიკოდ დაიწყო. ხან ვარიებსა ჰყიდდა, ხან რას და ხან რას. ხოლო შემოსავლის მთავარი წყარო გაიჩინა მის შემდეგ, რაც ფულის გასესება დაიწყო სოფლებში. თითქმის მთელი ქართლი თავის ქსელში გაჰხვია, ეს არ იქმარა, კახეთშიც გადავიდა და ბოლოს მილიონის პატრონი შეიქმნა. თავისი მტერი, გასპარ სარქის-ბეგიშვილი, რომლის მიზეზითაც აუწიოკდა

1) იხ. „ნაწერები სერგო მესხისა“, ტ. I, გვ. 21.

მას ოჯახი მამის სიკვდილის შემდეგ, დაუზოგველად დაღუპა, და „თავი მოქალაქე და ვაჟარი“, რომელიც „გაითქვა ქალაქში და საქართველოში კუთხით, სიმღერით“ დაიყვანა იმ მდგომარეობამდე, რომ სამადლოდ გაუხადა საქმე, სულ ცალიერზე დასვა. სოლომონ ისაკიჩი, რასაკვირველია, მორალურად უარსაყოფი ტიპია, მაგრამ ჩვენი ავტორი მაინც სიმპატიებით და მზრუნველობით ეკიდება, რადგან მისგან მეტის მოთხოვნა შეუძლებლად მიაჩნია. ავტორს თავისი გმირი თითქოს უყვარს კიდევ, მაგრამ იმ ნამდვილი სახით კი არა, როგორც სოლომონი იყო, არამედ იმ ტენდენციით და შესაძლებლობით, რაც სოლომონში იფარებოდა. უკეთ: სოლომონში მას უყვარდა დაუზარებელი მუშაობა და პრაქტიკული კუთხობა. ხოლო სოლომონ ისაკიჩი მეჯღანუაშვილს ავტორი ბოლომდე არ ენდობა, რადგან სოლომონი უცხო ტომისაა, რომელიც თავის ბატონობას ავრცელებს არა იქ, სადაც უნდა, და ერთგვარი დაცინვითაც უტკერის ქართველ გლეხს, რომლის საჩხო-საბადებელსაც ეპატრონება. იგი ვარიების გამყიდავ გლეხს მიმართავს: — „ამასაც კი გეტყვი, კუთხს წააგებ. ქართველი სხვა ვინ ყოფილა კვეიანი, რომ შენ იყოფი“. ხოლო სხვა ადგილას, იგივე სოლომონი ეუბნება რაინდამეს: — „ამას მოგახსენებთ, რომ ქართველები დაუდევრები ხართ და არა ჰფიქრობთ ხელისთვისა“. ამით ლავრენტი არდაზიანს ჰსურდა ქართველების გამოფხიზლება, ერთგვარი მეტოქეობის აღძვრა, რომ ჩვენებიც შეიარაღებულიყვნენ იმ იარაღით, რომელსაც ახალი ეპოქა მოითხოვდა. და ამ აზრს ძალიან მოხერხებულად ამბობს, ისე რომ ტენდენციის სიტლანქე არა სჩანს. — „ვის არ გიყვართ მამა-პაპის ქობი, თქვენი მშობელი ქობი! ნუ თუ სსეის სასახლეში უფრო თავისუფლად იქნებით, უფრო შევბა, — ლხენა გექნებათ, ვინემც თქვენს მშობელს ქობში! იქნება მრავალნი წინააღმდეგნი იყვნენ ჩემის აზრისა, მაგრამ მე კი არ მივიციდი სხვას ჩემს ქობსა; შეძლებისამებრ გავაკეთებ, გავამშვენიერებ და ანდერძად დაუდებ ჩემს შეილის-შვილებსა, რომ ეს ქობი არამც და არამც არ გაჰყიდონ“-ო. ეს „ქობების“ გაყიდვა კი ებილემიასავით ჰქონდა იმ დროს მოედებული ჩვენს ქვეყანას და მეფავშეებსა და ჩარჩებს ხელთ უვარდებოდათ ჩვენი მიწა-წყალი. ამ მდგომარეობიდან გამოსავალი გზა ერთად ერთი იყო: ახალ ეკონომიურ ვითარებასთან შეგუება, შრომა და თაოსნობა ახალი მეთოდების მიხედვით, და განათლება, როგორც ყველა ამის მომტანი და მახერხებელი. მიტომ იყო, რომ იქნა სიყვარულით დაგვიხატა ალექსანდრე რაინდამის პორტრეტი, როგორც ერთგვარად იდეალური გმირის მისაბაძი სახე.

— „მოხარული ვარ, რომ ევროპის განათლება ვადმოვიდა საქართველოში“⁴, ამბობს ალექსანდრე რაინდაძე, „რომ ყველა ელტვის განათლებას; ამასთან მოხარული ვარ, რომ ჩვენი ძველი დებულება და ჩვეულება, მაგალითებრ ქართველი ქალის ჩაცმა და დახურვა მკირედ ვისმე ვადუგდიათ. ამ მკირედის გარდა, სხვანი ამტკიცებენ, რომ იმათ აქვსთ მამა-პაპის თვითმდგომარე ხასიათი, აქვსთ ამპარტავენება დაიცვან თავიანთი საკუთარი ჩაცმა-დახურვა, რომ ქვეყანამ ყოველთვის გვიყუროს და იცოდეს: „ერთხელ ჩვენი ვიყავით და კიდევაცა ვართო“⁵. ეს მსჯელობა თვით ავტორისაა, ეს—მისი ოცნებაა, და მითომ არის, თავის გმირს ყოველთვის ისეთ მდგომარეობაში აყენებს, რომ ყოველთვის შუბლ-განათებულნი და სიმართლით დამშვიდებული უცქერის ქვეყანას.

ალექსანდრე რაინდაძეს ევროპიული განათლება აქვს მიღებული. მისი ცოდნა პრაქტიკული ხასიათისაა, რამაც დიდი ნაყოფი გამოიღო: მამის მიერ დაგირავებული მამულები დაიხსნა, ყველა ვალები გაისტუმრა, დაიწყო მშვიდობიანი და სასარგებლო ცხოვრება, შეირთო კარგი ქალი, დაბინავდა თავის სოფელში ირგვლივ ჩუმი სილამაზით და მტკიცე სიყვარულით შემოვლებული. ეს არის ჩვენი ავტორისთვის რაღაც მიმზიდველი ცხოვრება, რომელსაც, მართალია, დიდი პერსპექტივა არა აქვს, არც ინტერესთა სიმრავლე, მაგრამ ერთ დიდ საქმეს კი ემსახურება: ჩვენი მიწის შენახვას, უცხო მეტოქისაგან თავის დაცვას და ეკონომიურ წინსვლელობას, რაც იმ დროის თქერს იპყრობდა და სამოქმედო პროგრამად ცხადდებოდა.

*
*
*

სოლომონ ისაკიძე მეჯღანუაშვილის და ალექსანდრე რაინდაძის დაპირისპირებით, ლაფრენტი არდაზიანმა სხვათა შორის დაუპირისპირა განათლება და გაუნათლებლობა. მართალია, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ავტორი ორივე გმირს სიმპატიით გეაცნობს, მაგრამ არის რამდენიმე ხაზი, რომელიც მეტად საგულისხმოა. თავის ამბავის დასრულებისას, სოლომონი სევდიანად ამოიოხრებს და უკანასკნელ აკორდათ ასეთ მელანქოლიურ სიტყვებს იძახის: — „მართალია, ბოლომდინ ვიყავი საესე, მდიდარი, პატივცემული, მხიარულად ვეჩვენებოდი ხალხს და მრავალნი დამნატროდნენ, მაგრამ იმ დღიდან, როდესაც დავიწყე დიდებით ცხოვრება, ჩემს გულს ჰქენჯნიდა რაღაც განუსაზღვრელი კმუნვა და მე აღარ მესიამოვნებოდა-რა ქვეყანაზე. ამ კმუნვის მიზეზი იყო ჩემში; ჩემს გარეთ

არა ყოფილა.“ საგულისხმოა, თუ რა იყო ამ „განუსაზღვრელი კმუნვის-
მიზეზი.—რასაკვირველია, ის „ცოდებები“, რომლითაც მისი მდიდრული
ცხოვრება იყო დამძიმებული. რაღა არ ჩაიღინა ამ საცოდავმა, რომ
როგორმე ქვეყნად გამოსულიყო, მაგრამ მაინც ვერ დაქმნაყოფილდა,
ფაუსტურად კი არა, რადგან ასეთი დიდი სულის საღმობა მეგლანუაშვი-
ლისათვის უცნობია და სასაცილოც, არამედ ისე, როგორც არიან ხოლმე
ქმნაყოფილები პატარა ხალხი, როგორც თვით სოლომონ ისაკიჩია. ხომ
მიახწვია სიმდიდრეს, აელაბრის ქობიდან სოლოლაკის სასახლეში ხომ გად-
მოიბარვა. თეატრებშიც ხომ დაიწყო სიარული თავისი ოჯახით და ლო-
ყიდან გადასტყეროდა პარტერში მჯდომარე ალექსანდრე რაინდაძეს, ხომ
„დროუკითაც“ დაბრძანდებოდა და დიდ სადილებსაც მართავდა, მაგრამ
არა. სადღაც რაღაც ხვრელი იყო დარჩენილი, საიდანაც მის მდიდრულ
სიბოძს სიცივე ექრებოდა. ეს ნაკლი—უსწავლელობა იყო. სოლომონი
ბუნებით ჰკვიანი კაცია. ის ადვილად ჰხედება ქვეყნის ვითარებას და
დაკვირვებულის თვლით კარგად ამჩნევს იმ კომიკურ მდგომარეობას,
რომელშიც ისა და მთელი მისი ოჯახი არის ჩაყენებული. მან კარგად
დაინახა, რომ სიმდიდრე არა ყოფილა საკმარისი, რომ მის მოხმარებას
ცოდნა ნდომია, და მიტომაც არ გაუყვირდა, როდესაც ალექსანდრე
რაინდაძემ ცოლად შეირთო ლარბი, მაგრამ ნასწავლი ქალი და მის ქალს
კი, დიდ მზვითიანს, მაგრამ უცოდინარს, გზა აუქცია. ის კარგად ჰხე-
დავს იმ სიბრყველს, რომელსაც იჩენენ მისი ცოლი და ქალი ყველგან,
თუნდ იმ საღამოს, თეატრში, როდესაც საუკეთესო მომღერალს წუნი
დასდევს, რადგან მუსიკისა არა გაეგებოდათ რა. დიახ, სოლომონ ისაკი-
ჩი ბევრ რასმეს ჰხედავს მის შემდეგ, რაც ფულმა ყველგან კარები გაუხს-
ნა, და რწმუნდება რომ იგი მაინც უბედურად დარჩა. მან ნივთიერი ჯღა-
ნები მოიშორა, მაგრამ სულის ჯღანები ისევე შერჩა და ეს იყო იმ კმუნ-
ვის მიზეზი, რომლის შესახებაც ამბობს: „ჩემში იყო, ჩემს გარეთ არ
ყოფილა“-ო.

სულ სხვა არის რაინდაძის მდგომარეობა. მან ბევრი დაჰკარგა ნივ-
თიერი მოსახვეჭელი, მაგრამ სამაგიეროთ კარგი განათლებით შეიარაღდა,
რამაც მატერიალურადაც გაამაგრა და სულიერადაც დააქმნაყოფილა. იგი
დამშვიდებული ღ სინიდის დაწყნარებული მიდის თავის გზაზე, და იცის,
რომ მამა-პაპის ცოდებებიც მოიშორა, და თავის მიერ გადაღმებული ნაბი-
ჯი კი ყოველთვის მართალია და პატიოსანი. მას არა აქვს, ის, რითაც მდი-
დარი სოლომონი, მაგრამ იმით არის მდიდარი, რაც სოლომონს „განუ-

საღერელ კმუნეარებაში“ ავდებს. მაშასადამე, განათლება ყოფილა საზოგადოებრივ ურთიერთობის მომწესრიგებელი, პიროვნულ კმაყოფილების მომტანი და ნივთიერ ცხოვრების ერთად ერთი და მისაღები საფუძველი. ასე სწამდათ იმ დროს.

*
* *

ლავერენტი არდაზიანის მოთხოვნა საინტერესოა კიდევ, როგორც მამხილებელი დოკუმენტი. მან ეს თავისი ამბავი გადაშალა ყოველ-დღიურ ყოფის ფონზე და რბილი ირონიით მწვავედ გამოლტა ზოგი-ერთი „სიმბოლიური“ პირები. ეს—არდაზიანის მთავარ მხატვრულ ამოცანას არ შეადგენს. ეს—გზა და გზა ნაცხები ლაქებია, მაგრამ ისე ოსტატურად, რომ გარემოს დასახატად მეტი ხაზები არც კი იყო საჭირო. მაგალითისთვის ავიღოთ თუნდ ის ადგილი, სადაც ადმინისტრაცია არის გაკენწლილი, შოლტ-გადაკრული. მარტო ის მეტი-სახელები კმარა, რომლითაც არიან მოხსენებულნი „საზოგადოებრივ მუუდროების“ წარმომადგენლები, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ, თუ ან თვით რანი იყვნენ, ან და როგორი იყო საზოგადოების მათდამი განწყობილება: პრისტავეი—„აქლემა“, „პერეოჩიკი“—„ნემსი ყლაპია“, „დესეტნიკ“—ციკლონკა“ და მეორე „დესეტნიკი“—„ქათამა“. ესენი იყვნენ, რომ აწესრიგებდნენ ჩვენს ცხოვრებას, ამათი ხელით სწარმოებდა ურთიერთობა ხალხსა და მთავრობას შორის. მაგრამ ჩვენს ავტორს უფრო ის „ურთიერთობა“ აინტერესებს, რომელიც ხალხსა და ამ წვრილ მოხელეებს შორის არის დამყარებული, და სახელდობრ: მექრთამეობა. ეს იყო ძველი რუსეთის სახელმწიფოებრივი საფუძველი, და ჩვენშიც ეს იქნა შემოტანილი.

— „გზაზე პერეოჩიკმა მირჩია, რომ ქრთამით მეშველა ჩემის თავისთვის. მე დავარწმუნე, რომ მე ცალი ფულის პატრონი არ ვიყავი. პერეოჩიკმა მგონია შეატყობინა ამაზე პრისტავესა. მაშინ პრისტავეი და იმისი კომანდა ისე გაიპარ-გამოიპარნენ, რომ მე ვერ გავიგე. დავრჩი რა მარტო, დავბრუნდი შინა-“ო, ასე მოგვითხრობს სოლომონ მეჯლანუაშვილი.

ასევე დაცინვისა და მხილების ქვეშა ჰყავს დაყენებული ტერ-ტერ აკოფა.— „რა წაშს გათენდა, სახლის მოძღვარმა, ტერ-ტერ აკოფამ კარი შემოაღო. ჯერ მოიკითხა დედა-ჩემი, ნუგეში სცა და უქადაგა მოთმინება. მერე სთხოვა სასყიდელი რიგის გარდახდისათვის მამა-ჩემზედ“-ო და ასწერს, თუ როგორ დახვეტა და წაიღო გასამსჯელოს ანგარიშში სხვა-

დასხვა საოჯახო ნივთები, დაგლეჯილი ქეჩაც კი. ასეთი გაკვრითი ხაზები ბევრი აქვს ლაერენტი არდაზიანს თავის მოთხრობაში, რაც უფრო მრავალ მხროვანად გვაჩვენებს ამ პატარა კუნძულს, რომელსაც იგი გვიხატავს. ასეთი დეტალები, ზოგჯერ ჟუმორისტულ ჩანართებით, აცოცხლებენ მოთხრობას, და აძლევენ იმ „მერხეობა“-ს, რომლის შესახებაც თვით ჩვენი ავტორი სწერდა 1857 წ. „ცისკარში“, როდესაც ქართული პროზის წინმსვლელობის გზებს ეძებდა. ამ გზას მიაგნო კიდევ, და თუ თემის მხრივ მან ახალი ნაბიჯი გადადგა, ასეთივე სიახლე გამოიჩინა ფორმის მხრივ და კიდევ ერთი ძვრა მოახდინა ჩვენი პროზის შესამსუბუქებლად. მან განაგრძო ის გზა, რომელიც გიორგი ერისთავმა დაიწყო და თავისი მხრივ იქცა შემდგომ დასაწყისად, საიდანაც სათავეს იღებენ უფრო გვიანი პერიოდის მწერლები, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ბ ა რ ბ ა რ ე ჯ ო რ ჯ ა ძ ე .

ბარბარე ჯორჯაძის პორტრეტი მეტად მკრთალად მოსჩანს მეცხრამეტე საუკუნის პოეტთა გალერეაში, და რაც მოსჩანს, ისიც ილია ქაეკავაძის პოლემიკის წყალობით. ხოლო ეს გამოჩენაც უარყოფითი ხასიათისა არის, რადგან ილია ქაეკავაძის სატირიულმა ენამ ჩვენი პოეტი ქალი თითქოს კურიოზულ მდგომარეობაში ჩააყენა. მაგრამ ისტორიისათვის უნდა მოხდეს ნიადაგის ერთგვარი გაწმენდა, რომ ესა თუ ის მოვლენა არ დასჩრდილოს რაიმე შემთხვევითმა გარემოებამ. და აქაც დროებით უნდა დავიწყებულ იქნას ის უთანასწორო კამათი, რომელმაც ჩვენი პოეტი ქალი ისტორიის კუთხეს ამოაფარა.

მართალია, დღეს ბარბარე ჯორჯაძე, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სამართლიანად არის დაეიწყებული, რადგან თვით ავტორმა უფრო დიდხანს იცოცხლა, ვიდრე მისმა შემოქმედებამ, მაგრამ ეს კიდევ არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ მისი დამსახურება ქართული ლიტერატურის წინაშე სამუდამოდ იყვეს უყურადღებოთ დატოვებული. თუნდ მარტო ის ფაქტი, რომ „ძველთაგან“ ილია ქაეკავაძეს ყველაზე დიდი ბრძოლა ბარბარე ჯორჯაძემ გაუწია, უკვე აძლევს მას ადგილის დაქერის უფლებას ჩვენი ლიტერატურის ისტორიის ფურკლებზე. მაგრამ მისი დამსახურება მხოლოდ ეს ხომ არ არის. იგი თავის დროზე მეტად გავლენიანი პოეტი იყო. მის ყოველ სიტყვას საგანგებოდ ყურს უგდებდა ჩვენი ლიტერატურის მოყვარული საზოგადოება, და გვგონია, რომ მე-XIX ს. ბევრ პოეტს არა მხედრია ისეთი თანაგრძნობით გამოხმაურება, როგორც ამ ჩვენს „ათვალწუნებულ“ მანდილოსან პოეტს. მაგ. ვინმე ეფემია ანდრონიკაშვილისა, „ცისკარის“ ფურკლებზე „ექსპრომტით“ მიმართავს:

... „ბადრო მზეო, ბრწყინვალეობ მარადა....

„ათრობს სხვათაც თვალთა შენთა ისარნი,
„რაგინდ მქვრეტნი იყენენ შენზედ მსისხარნი,
„მეც პოეტსა ნება ლექსობისანი,
„ვის ელეა ჰკლავს შავის თვალებისანი...!)

ასევე პოეტური ხატებით მიმართავს ქუთაისიდან გიორგი თუმანიშვილი:

„უცხოვს კალმითა განგვინათე მარტის ცისკარი,
 „თვალთ ჟუჟუნასა ქება უძღვენ სწორ შესადარი,
 „ფეხთ დაუფინე ასპინოზი და აცეღარი...“

„ჰოი მნათობო კახთა შორის და მდებრთა სქესო,
 „სწორ-უპოვარო, უცხო მთქმელო და უტურფესო,
 „ძვირფასო უნჯო, მშვენიერო და უაღრესო,
 „ოქროდ მოიმკის, რაც ცისკარში კალმით დასთესო!..“

„პოეტავ დიდო! არ დაგეშრება სიტყვათა წყარო...¹⁾“

არა ნაკლები აღფრთოვანებით მიმართავს ჩვენს პოეტ-მანდილოვანს გიორგი ანდრონიკაშვილიც:

„ივერიელთ ქალთა შორის აღმოჩნდი მწერლად,
 „რომლით ღირსი ხარ ტკბილსა სიმზედ გვეყვანდეთ სამ-
 ლერლად...“

უწოდებს მას „ქართველთ ენისთვის და ცისკრისა დამამშვენიებელს“ და სხ...“

კიდევ ბევრმა სცადა მისი შექება, და თვით ჩვენმა დიდმა პოეტმა აკაკი წერეთელმაც კი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ თავის დროს ბარბარე ჯორჯაძე მნიშვნელოვანი ფიგურა უნდა ყოფილიყო ჩვენს სალიტერატურო ქვეყანაში. ამ გამოჩენაში ალბად მის ქალობასაც ექნებოდა წილი, რადგან ეს ერთგვარი იშვიათობა იყო. მაგრამ მიზეზთა რკვევა ამ ეამად ჩვენ იმდენად არ გვაინტერესებს. ჩვენთვის უფრო სასურველია ამ ქალის პოეტური თუ ლიტერატურული სახის აღდგენა.

*
*
*

ბარბარე ჯორჯაძე იყო პოეტ რაფიელ ერისთავის და. მან სალიტერატურო მოღვაწეობა დაიწყო 1858 წლიდან, „ცისკრის“ ფურცლებზე. იგი იყო ძველი სალიტერატურო ტრადიციების ერთგული მიმდევარი, და ე. წ. „ძველი“ მიმართულების ტიპური წარმომადგენელი. მართალია, შემდგომში მან გეზი იცვალა და სხვა ეანრითა და სტილით სცადა წერა, მაგრამ მაინც იგი დარჩა ძველი თაობის თითქმის უკანასკნელ წარმომადგენლად.

¹⁾ იხ. „ცისკარი“ 1861 წ. წ. V.

ბარბარე ჯორჯაძე აღზრდილი იყო ანტონ კათალიკოსის „კატილო-რიებზე“, კარგად იცოდა ძველი მწერლობა, ხოლო შეიძლება ითქვას, რომ ახალს სრულიად ჩამორჩენილი იყო. ამან გამოიწვია ის გალაშქრება ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ, რომელმაც ჩვენი მწერალი ქალი სასტიკად დაამარცხა. — „ლიტერატურა უნდა შეიცავდეს პატიოსანურს და დარბაისლურს ენას და არა უშეერობას“-ო, რომ დაიძახა ილია ჭავჭავაძისადმი საპასუხო წერილში, ეს იყო სიტყვის ბანზე აგდება, რადგან საკითხი ამ კუთხით არ იდგა. ხოლო იქ, სადაც მწერალი ენება საკითხის უფრო პირდაპირ მხარეს, იგი ყოვლად სუსტი არგუმენტებით არის შეიარაღებული. მას დაცივნის კილოც ველარა შევლის. — „ჩვენ როგორც შევიტყეთ, ილია ჭავჭავაძე, ბატონებო, გაზრდილი გახლავსთ უნივერსიტეტში, სადაც ასწავლიან მრავალს საგნებს, და, რასაკვირველია, სწავლას მიიღებდა, მაგრამ აი საკვირველი! უპირველესი საგანი არ შეუძინებია და ლიტერატურობს კი! თუ ნებას მოგვცემს, მოვახსენებთ, თუმცა კი მაღალ სასწავლებელში არა ვყოფილვართ, და არა თუ მაღალ სასწავლებელში, შინიდანაც გარეთ არ გავსულვართ, რომ ყოვლის მწვრლისათვის საჭიროა და აუცილებელი იცოდეს; თეორეტიკა ანუ ჰსწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისა. ეს რომ ყურადღებით წაეკითხა,“... და სხ... როგორც ვხედავთ, „თეორეტიკის“ გარდა ამ სიტყვებში არაფერი სჩანს, და მხოლოდ მოძველებული „თეორეტიკით“ შორს წასვლა შეუძლებელი იყო. — „ესთხოვთ შეასმინოს ჩემს გაუნათლებელ გონებას, მაგ განათლებულმა პატივცემულმა სტუდენტმა, რა მნიშვნელობა აქვს ამ ლექსებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხვანი, — ხომ იცის, რომ ჩვენ, ცისკარის მკითხველები, უფრო მეტნი ვგულეებიან სოფლებში, სადაც ესტეტიკური იქნებ საქმელადაც მივიღოთ“-ო. ესეც ირონიაა, მაგრამ ვერც ამ საშუალებით შესძლო ჩვენმა ავტორმა დიდი მოწინააღმდეგის დაბნევა. პირიქით, ილია ჭავჭავაძემ უფრო მწველი ირონიით მოსპო ბარბარე ჯორჯაძის შეამიტი თავმომწონეობა:

— „მწერალი ქალი მთხოვს „შეასმინო მის გაუნათლებელ გონებას განათლებულმა სტუდენტმა“, რა მნიშვნელობა აქვს სიტყვებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხვანი, ეს სიტყვები საქმელათ მიუღია ამ მწერალ ქალსა. მე აქ არა მეთქმის-რა იმის გარდა, რომ ეგ სიტყვები სუსტ არსებისთვის ძალიან ძნელი მოსანელებელია“-ო... ხოლო იქ, სადაც ილია ჭავჭავაძე ამ ოხუნჯობის გარდა იძლეოდა ღრმა აზროვნებას, ჩვენი მწერალი-მანდილოსანი ველარას ახერხებდა, რადგან თქმას

კოდნა უნდოდა, მას კი ეს არ გააჩნდა. მაგრამ მიუხედავად იმ შეუღარებელ უპირატესობისა, რომელიც ჰქონდა ილია ქავეკავაძეს, ბარბარე ჯორჯაძე მაინც მნიშვნელოვან პიროვნებად მოსჩანს, თუნდ მხოლოდ იმიტომ, რომ ძველთაგან ყველაზე გაბედულად იგი იბრძოდა, და იბრძოდა ისეთი გოლიათის წინააღმდეგ, როგორც ილია ქავეკავაძე იყო.

რა უყოთ რომ დამარცხდა. დიდ მოწინააღმდეგესთან დამარცხება სანახევრო გამარჯვებას უდრის.

* * *

ბარბარე ჯორჯაძის სალიტერატურო მოღვაწეობა შეიცავს: პოეზიას, პროზას და ნაწილობრივ სალიტერატურო კრიტიკას. ოდენობის მხრივ მისი მწერლობა დიდი არა ყოფილა, ღირსების მხრივ კი იგი იყო ჩვეულებრივი, ასე ვსთქვათ, მეორე ხარისხოვანი შემომქმედი.

მისი პროზაული ნაწარმოებიდან უნდა აღინიშნოს სამ მოქმედებიანი დრამა „შური“ რომელიც, უნდა ითქვას, კარგად არის შესრულებული. აქ ახალი ეპოქის სუნთქვა არის ნაჩვენები; მთელი თავისი ზერელობით, უკუყო წამბაძველობით და ფულის გაბატონებით. ამ ფონზე არის გადაშლილი სოფიოსი და ლევანის სიყვარული, რომელთაც ხელს უტარავს სოფიოსთან შეხრდილი სიდონია, რომელსაც ლევანი უყვარს. თვით დრამის არსებითი მხარე ჩვეულებრივი და პრიმიტიულია, მაგრამ ნაწარმოები გაცოცხლებულია ჩანართი ადგილებით, რომელნიც ეპოქის გასაგებად მეტად მნიშვნელოვან მომენტებს შეიცავენ. ზოგიერთი ტიპები კარგად არიან დახატული. მაგ., სტეფანე ფერშალი, ქართულ კაბის მაგიერ „სერთუსს“ რომ იცვამს, და ამის გამო ამპარტავნდება, გლეხებთან სიარულს აღარ აპირებს, იმათ გაქვარტლულ სახლში ტანისამოსი გამოფუქდება.

ფინანსიურ „არისტოკრატის“ ჩანასახიც კარგად არის ნაჩვენები, მოხდენილი ირონიით: — „პეტრუზას ცოლს ჩადრის მაგივრათ წამოუსხამს ოც-თუმნიანი სალოფი, დაჯღანულ ქოშების მაგივრათ — ხუთ მანეთიანი პოლუსაპოშკები“... და სხვ...

ხოლო უაზრო და უკოდინარი მიმბაძველობა, „თვლების ქუა“, კარგად არის გადმოცემული თუნდ ამ სიტყვებით, რომელსაც სტეფანე ფერშალი ეუბნება ვახტანგს: — „ახ, ნეტავი მეწეიოთ თორემ, ჩემი თავი მოგიკედეთ, თუ პავარი არ მოვიყვანო და მთელი ძროხა არ მოუტანო, უნდოდეს ეინე გააკეთოს, უნდოდეს ბლომანჯე და უნდოდეს მაროყა,

თუნდა ის ერთი ძროხა სულ მოახმაროს, არას ვინაღვლიო“. ევლე, ბლო-მანე და ნაყინი მას ჰგონია, რომ ძროხის ხორცისაგან კეთდება და ამ თავისი „განათლებით“ თავიც მოაქვს.

ბატონ-ყმობის შესახებაც არის ლაპარაკი, და მთელი იმედი განათლებაზე არის დამყარებული, რომლის გარეშეც ევრავითარი განთავისუფლება ვერ უშველის გლეხსაო¹⁾, ხოლო არსებითად ავტორი ამ ინსტიტუტის წინააღმდეგ არის განწყობილი.

რაც შეეხება დანარჩენ პროზაულ ნაწარმოებებს, როგ. მაგ., „ალავერდობა“, „თაზი“ და სხ... საინტერესოა არიან თავისი მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალით და გადმოცემის სიცოცხლით.

* * *

ბარბარე ჯორჯაძის პოეზია ქალური მელანქოლიით არის მოცული. განცდების სიწრფელე ახასიათებს ყოველ მის ლექსს, და ეს არის, რომ გვიზიდავს წასაკითხად, თორემ მისი ლექსების ფორმა მძიმეა და მოუქნელი. მისი ქვეყანა ჩვეულებრივ სეველიანად გამოიყურება, იქ სიხარული რაღაც ნაძალადევი, სიმღერა ტკივილებით საესე და სული ბუნებრივი რომანტიულობის ბრძმედში გამოვლილი. ამ მხრივ საინტერესოა ლექსი „ა... წ...-ს. (ალბად აკაკი წერეთელს) რომელიც, თუ შეიძლება ითქვას, მისი განცდების შესაკრებს წარმოადგენს, ან და მისი შინაგანი ქვეყნის გასაღებს.

„პოეტო! ჰსცანი ამ ჩემს გულზედა

„კუბოს კარამდე ტანჯვა სწერია,

„და ემატება წყლული წყლულზედა

„მისთვის ხედრს შეება არ უმღერია.

„მივილტვი ხოლმე ადგილს უდაბურს,

„სადაც ას-წლოვანთ ხეთ დაუჩრდილავს

„და სალს კლდეებსა, ქარიშხალთ სადგურს

„მპირე რამ ეელი შგმოუზლუდაეს...

„ანუ ძველ პალატთ ჩამონგრეულთა,

„რომელნიც ფიქრზე ფიქრს მომიმატებს,

„და სასაფლაოს წინაპართ ჩემთა

„აჩრდილს ცხოვლად რომ წამომიყენებს...

¹⁾ ეს პიესა დაბეჭდილია 1863 წ. „ცისკარში“, ე. ი. ერთი წლით ადრე ბატონ-ყმობის გადაუარდნამდე.

პოეტი რაღაც სულიერი ტკივილებით არის შეპყრობილი, რასაც საზოგადოებრივი სევდის ხასიათი აქვს, თუმცა ინდივიდუალურ ლირიზმით არის გადმოცემული. ამ თავის ტანჯვას თავის ძმას, რაფიელ ერისთავსაც, უზიარებს. ლექსის სათაურია:

„ძმაო რაფიელ!“

„ხედავ ცვლას ტაროსთ და დროებათ ვით საპყრობილეს,

„დამფლეს, დამაბეს, მძიმეს ჯაჭვით შემაბორკილეს,

„ნათელი გული, მხიარული შემიორგულეს.

„რად მივემსგავსე უცნობოსა, ოცნებაში მყოფს?..

და პოეტს სინამდვილე რომ ვერას აამებს, ზმანებებს-ლა მიმართავს. მაგრამ ვერც ეს საშუალება ჰკურნავს მის მწუხარებას.

„ესიზმრობ და რასა? განა ფხიზლად ენახავთ საწადელს?“ და ამ საწადელის აუსრულებლობა არის, რომ მიატოვებინებს ხშირად ადამიანთა ქვეყანას და სულის დასამშვიდებლად ბუნების კალთას მიმართავს.

„დამკოდველ სევდას მოვეცვი ხშირსა,

„რით ვიშორებდი მე ამა ქირსა,

„მივმართე მაშინ ინწოპის ჰირსა

„ეგებ მის ტალღა მეპყუროს გულსა...

პოეტს ბუნებაში ყველაზე მეტად მდინარე იზიდავს, და განსაკუთრებით არაგვი, რომელსაც უმღერის, ვით ქალი თავის რაინდსა და საყვარელს:

„ყვირის და მორბის არაგვი მკვირცხლად,

„აპობს და არღვევს კლდეებსა ფიცხლად,

„განჰკვეთს დიდ ზვირთთა ვითა ისარი

„არაგვი, ჩემი ლომი, ის არი!

„ზღუდენი სალთა მაღალ ქარაფნი,

„მას შემორტყმიან როგორც დარაჯნი.

„ვით საპყრობილეს შეუმწყვდევიათ,

„გარნა არაგვი ეგრ უძღვევიათ,

„და იგი ისევ ამაყად არი...

ბარბარე ჯორჯაძე სილამაზის კარგი განმცდელია, და იქ, სადაც იგი მშვენებას ასწერს, თითქოს ენერგიაც ემატება და გამოსახვის საშუალებანიც უმახვილდებიან. თუ იგი დაინახავს „სახეს უზადოს“, „თვალ-ქუ-ქუნასა“, „აყრილსა წარბსა, კულულ თმასა გადმოფენილსა“, იგი ექსტაზში მოდის და ქებას ეუბნება მთელის არსებით:

„ტანი სიწვლილით არალია-სპინოზას¹⁾ დარი
 „ნორჩ აყვავებით, სურნელებით ვით აცედარი²⁾,
 „ვარსკვლავი ცისა, გამოკრთომით შვიდ ცთომილთ დარი,
 „რას მიგამსგავსო ყოელის მჯობო, რაც ქვეყნად არი?...“

*
 **

სამოქალაქო მოტივებიც შექრილია მის პოეზიაში, და განსაკუთრებით გლესხა საკითხი, რომელიც მისმა ძმამ, რაფიელ ერისთავმა, თავისი პოეზიის მთავარ საგნად აქცია. შეიძლება ეს ძმის გავლენა იყვეს, შეიძლება კი არა, ეს ასეც არის, რადგან თვით სათაურებიც კი რაფიელ ერისთავის ლექსებს მოგვაგონებენ. მაგ. „თედორეს საჩივარი“.

— „დავიბადე, სილარიბე თან დამყვა-ო, კენესის თედორე და ოცნებობს სწავლაზე, რომელიც ქვეყანაში კაცად გამოიყვანს. მაგრამ ეს მისი ნატვრაც პრიმიტიულია და ზერელე: „ყისინის ჩოხას ჯაგში გადუძახებდი, მანეტებით და ფრაკით გამოვიპრანქებოდიო“. ეს არ არის გლესის ბუნებრივი ნატვრა, არც გამოთქმაა მისი, მაგრამ რომ გლესს მოუბრუნდა პოეტი და სცადა მისი ფიქრების გაგება, თავისებურად მიიწი, ესეც მნიშვნელოვანია.

„ამისათვის სულ ყველას მე დაუგდებ ანდერძათ,
 „ისწავლონ, დახელოდნენ, ხალხი მიიჩნდეთ თვის ძმათ,
 „ერთ-პირობა, ერთობა შეგვედგმება ჩვენ ბოძათ,
 „და მტრები მოარეულნი, ვერ გაგვხდიან ზვის კერძათ“...“

ბარბარე ჯორჯაძე დაჩაგრული მოძმის ქომავად გამოდის, და ამას ასწავლის თავის შვილებსაც იმ საოჯახო ხასიათის ლექსებში, რომელნიც მის არქივში ბლომათ მოიპოვებიან.

„დღეს შემისრულდი სწორედ რვა წლისა
 „ხვალ გვზავნი შეილო სასწავლებელში,
 „გვედრები რომ რჩევა მშობლისა,
 „ღრმად ჩაინერგო პატარა გულში,
 „უყვედურ ძუძუს, უზრუნვლად საზრდოს
 „შენ რომ აქამდი შეექცეოდი-ო და სხ...“ ეს პერიოდი გათავდა, ამას იქით იწყება სულ სხვა ცხოვრებაო და აღთქმას აძლევს, რომლის ერთ მთავარ მცნებათაგანი არის დაჩაგრული მოძმის შევლა და სამსახური.

¹⁾ ყვავილის სახელია.

²⁾ ყვავილის სახელია.

როცა გაიცნობ ქვეყანას შენა.

მოდმეთ ნაღველსა წინ შეეყრები-ო,

და იმ ნაღველის მოსასაბობად თავის განწირვასაც კი ავალებს.

როგორც ამ ამონაწერებიდანა სჩანს, ჩვენი პოეტი ქალი დიდი ნიჭის პატრონი არა ყოფილა. უკეთ: შეიძლება დიდი ნიჭი ჰქონდა კიდევ, მაგრამ თავის შემოქმედებაში იგი ვერ გვიჩვენა, და ბოლომდე დარჩა ერთ მორიგ და ნაკლებ ხარისხოვან მწერლად. მის გვერდით მოღვაწეობდნენ უფრო მეტი პოტენციის ხალხი, მაგრამ მათ შესახებ თუ არას ვამბობთ, და ბარბარე ჯორჯაძე კი გამოეყავით, მხოლოდ იმიტომ, რომ თავის დროზე ამ უკანასკნელმა საზოგადოების დიდი ყურადღება მიიქცია, თუნდ როგორც მანდილოსანმა მწერალმა, მხურვალე მონაწილეობა მიიღო იმ სალიტერატურო გენერალურ ბრძოლაში, რომელიც მე-60 წლებში ილიაქავაძეებმა გაუმართა „ძველებს“, და მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ძველისა და ახლის ჯვარედინ გზაზე. დღეს ბარბარე ჯორჯაძე, როგორც პოეტი, მკვდარია, მაგრამ ისტორიისათვის კი იგი ერთ პუნქტითაგანია, რომელსაც მკვლევარი გზას ვერ აუქცევს.

მე-60 წლები, როგორც ახალი პერიოდის დასაწყისი ქართულ ლიტერატურაში.

თერგდალეულები და სალიტერატურო კრიტიკის აღორძინება.

• მე-XIX საუკუნის მანძილზე ქართულ ლიტერატურასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მე-60 წლები უდიდეს მნიშვნელობის პერიოდს წარმოადგენს. ეს ხანა რაღაც აღორძინების პერიოდს გვაგონებს. რასაკვირველია, ამით იმას არ ვამბობთ, რომ წინა წლებში არ იყო ამ აღორძინების ელემენტები. პირ-იქით, იყო და საკმაოდ მნიშვნელოვანიც, მაგრამ შესამოცე წლებში ქართული აზროვნება წელში გაიმართა, და აქა ჩვეულებრივი გადანაფრენით წინ წასწია ჩვენი ცხოვრება, როგორც სალიტერატურო, ისე საზოგადოებრივ-ეკონომიური. თითქოს ჰაერიც რაღაც მათრობელათი იყო გაჟღენთილი და „სისხლს უთამაშებდა“ ყველას. იმდენად მასიური ხასიათი მიიღო ამ ახალმა მოძრაობამ, რომლის შთამაგონებელნიც, ე. წ. „თერგდალეულები“ იყვნენ.

როდესაც აკვირდები ამ ჩვენს „თერგდალეულებს“, თითქოს ჰხედავ, რომ ეს ხალხი რაღაც მოწამეობრივი სახით გამოიქვიჩებიან. შეიძლება ეს ჩვენება სუბიექტიურობით იყვეს შენელებული, მაგრამ თუ ამ სუბიექტიურობის მოშორებას შევეცდებით, და იმ ეპოქის ანალიზს დავიწყებთ, მაინც დარჩება ეს მოწამეობრივი შარავანდელი, როგორც ობიექტური მდგომარეობის ბეჭედი. მართალია, ეს მსხვერპლად შეწირვა ნებაყოფლობითი იყო, ეს მათი მსოფლმხედველობიდან გამომდინარეობდა, მაგრამ ეს მაინც არ უარპყოფს პიროვნული მდგომარეობის სიმძაფრეს. მათი გარემო მეტად უფერული იყო, საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური სი-ცოცხლე მოშვებული, და სამოქმედო ასპარეზი მეტ წილად უხმო სივრცეს წარმოადგენდა. — „აბა სად არის ქართველი და საქართველო“—ო, რომ დაიძახა ილია ჭავჭავაძემ, ეს იყო ყველაზე მწარე ნათქვამი, რომელიც კი ჰსმენია მეცხრამეტე საუკუნეს. და ეს ნათქვამი გამოწვეული იყო იმ სინამდვილით, რომელსაც მთელი თავისი ახალგაზრდული ალტყინებით „მე-სამოციანები“ უარპყოფდნ და ჰგმობდნენ. ისინი სიძულვილითაც იყვნენ ჟუსილნი, და სამართლიანადაც. დადამბლავებული ცხოვრება, ნაცარ-ქეჩიული სურვილები და იდეური ქონდრის-კაცობა, ამაზე მეტ განწყობილებას ვერ გამოიწვევდა იმ ხალხში, რომელსაც სულ სხვაგვარი იდეუ-

რი გატაცება ჰქონდა. ამ გატაცების პსიქოლოგიური და მორალური მოტივები რთული იყო, რასაც ემატებოდა მოქმედების პრაქტიკული პროგრამა. ასეთ პირობებში კი, პიროვნული საკითხი უკან უნდა დამდგარიყო და საზოგადოებრივი საქმიანობა გამოცხადებულიყო უწმინდეს აღთქმად. ეს მოითხოვდა „მესამოციანებისაგან“ დაქიმულ ნერვიანობას, თავდადებულ საქმიანობას, ყველა გზაზე დგომას, ყველაფრის ტვირთვას, რაც უმკველად გამოიწვევდა პიროვნების ერთგვარ დაწვრილმანებას, მთავარი გზიდან აცდენას. მეტად დიდი იდეურ-მორალური ძალა იყო საქირო, აურწყველი ამტანობა, რომ ასეთ პირობებში აღამიანს შეენახა თვისი პიროვნული ღირსება, შედარებით მაინც. და მესამოცე წლების მოღვაწეთა სიდიდევ იმაში გამოიხატა, რომ მათ მართალია დიდი მსხვერპლის გადაება დასქირდათ, მაგრამ საკუთარ ინდივიდუალობის თავისებურობა მაინც შეინახეს, თუმც უკეთეს პირობებში მათი შემოქმედებითი ნიჭი უფრო მაღალ ფორმებში გამოცხადდებოდა. ილია ჭავჭავაძე, ნიკოა ნიკოლაძე, აკაკი წერეთელი და სხვ... ევროპაში რომ დაბადებულიყვნენ, მათი შემოქმედება სულ სხვანაირად გაშლიდა ფრთას. ჩვენს დროშიც რომ დაბადებულიყვნენ, კიდევ შესძლებდნენ საკუთარი თავისთვის მუშაობას, მაგრამ ისინი იმ დროს ცხოვრობდნენ, როდესაც აქტივობაც, ემოციათა სიმდიდრეც, ნებისყოფაც, ჰკუაუც და ყველაფერი უნდა მიტანილიყო საზოგადოების აღდგენის მსხვერპლად, და ამაში ვხედავ იმ შარავანდელს, რომელიც თავს ავლიათ ჩვენს „თერგდალეულებს“. მაგონდება ექტორ ჰუგოს გმირი, (Miserables) კონვენტის ძველი წვერი, მონსენიორს რომ მიმართავს: — „მართალია, მე ჩამოვვლიჯე კრეტსაბმელი საკურთხევისა, რომ ჩემი სამშობლოს კრილობები შემეხვია“-ო. ჩვენმა „მესამოციანებმა“ საკუთარი მეობის საკურთხეველს ყველაფერი შემოუძარცვეს, რადგან აღთქმა ჰქონდათ, თავის ქვეყნის კრილობა შეეხვიათ.

ჩვენმა „თერგდალეულებმა“ პეტერბურგიდან ჩამოიტანეს ახალი, რადიკალური იდეები, და მოისურვეს ჩვენი ცხოვრების და ლიტერატურის გარდაქმნა ამ იდეების მიხედვით. ისინი ახალგაზრდები იყვნენ, მათში დიდი იყო აღფრთოვანება და გატაცება. ტყუილად ხომ არ გაიქრნენ შორეულ ქალაქისკენ, რასაც თვე-ნახევარი „ტროიკით“ მგზავრობა სჭირდებოდა. სჩანს რომ მათში დიდი იყო სწავლისა და მოქმედების წყურვილი, და ესლა, დაბრუნებულებს ვინ დაიოკებდა. ეს ჩვენი „თერგდალეულები“ შეთქმულებსავით გრძობდნენ თავს, ძმად-ნაფიცებსავით მხარს აძლევდნენ ერთმანეთს, რაც მათ მოქმედებას რაღაც საერთო სურნელებას აძლევს.

და ეს სურნელება, გეორგ ბრანდესის სიტყვით რომ ესთქვათ, ის არის „რომელსაც გამოსცემს კეთილშობილი ღვინო, დაყენებული იმ წელს, როდესაც ყურძენი არა-ჩვეულებრივად კარგა მწიფდება“. ჩვენი „თერგ-დალეულებიც“ კარგად იყენენ დამწიფებულნი, და მიტომ არის, რომ მათი შემოქმედების ამბრი ღღევიანდღამდე ისმის და გვხიზლავს. შეიძლება „თერგ-დალეულებს“ არსებითად „ახალი“ რამ არც კი ეთქვათ, მაგრამ ხშირად „არსებას“ კი არა აქვს მნიშვნელობა, არამედ იმ გამოთქმის საშუალებას, რომელიც თვით ამ „არსებას“ განაახლებს. შეიძლება კი არა, ეს ასეც არის.

„ცისკარის“ ფურცლებზე, გაკერით, ყველა ის საკითხი იქმნა აღძრული, რაც კი „თერგდალეულების“ დეკლარაციაში იყო თქმული, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ აქ, ყველაფერი შეკუმშულად იყო ნათქვამი, და რაც უმთავრესია იმ ხალხის მიერ, რომელთ მთელი სილამაზეც მხატვრული აზრის კრისტალიზაციაში გამოიხატებოდა. „ცისკარში“ ახალი რამ ბევრი იყო, მაგრამ იქ ეს ვერა ჩნდებოდა, რადგან მკითხველის პირველ ამრეზასთანავე, რედაქცია ბოდიშს იხდიდა და მპირდებოდა „დანაშაულის“ გამოსწორებას. თანაც, „ცისკარში“ თუ გაიეღებდა რამე ახალი, ეს ერთი პირის საქმე იყო, ეხლა კი, „თერგ-დალეულების“ სახით, ჯგუფი იყო გამოსული, და ისეთ პირთაგან შემდგარი, როგორიც იყენენ: ილია ქავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი; კირილე ლორთქიფანიძე და სხ...

ეს ჯგუფი პეტერბურგშივე იყო შემდგარი, როგორც ქართველ სტუდენტთა სალიტერატურო წრე, რომელიც გულ-მხურვალედ აღეწებდა თვალ-ყურს ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებას და განსაკუთრებით იმას, რაც იწერებოდა ერთად ერთ ქართულ ჟურნალ „ცისკარში“. ამ წრის მეთაური ილია ქავჭავაძე იყო, რომელიც საქართველოში დაბრუნებულ უმალ, 1861 წელს, ტფილისშიც აარსებს თანამოაზრეთა წრეს, რომელშიც შედიოდა იმ დროს საუკეთესო ახალგაზრდობა: პეტრე ნაკაშიძე, ალ. სავანელი, ივ. ბერიძე, დავით და მიხ. ყიფიანები, მიხ. ჩიკვაიძე, ივ. პოლტარაკი, გ. ყაზბეგი, ილია წინამძღვარიშვილი და ვახტანგ თულაშვილი. ეს წრე წარმოადგენდა იმ ლაბორატორიას, სადაც მუშავდებოდა მთლიანი მსოფლ-მხედველობა, ერთი ყველაფრის დამტვევი იდეა, სადაც ოცნებობდნენ საქართველოს განთავისუფლებაზე, სამშობლოსა და კაცობრიობის ინტერესთა შეთანხმებაზე, სოციალურ განთავისუფლებისათვის ბრძოლაზე და ყველაფერზე, რაზედაც შეუძლიან იოცნებოს ახალგაზრ-

დობამ, რომელსაც თავი სავესე ჰქონდა ახალი იდეებით და გული კი— უძგერდა უდიდესი სიყვარულით საქმისა და ბრძოლისადმი. ამ წრეში იკითხებოდა რეფერატები, მოთხრობები, როგ. მაგ. „გლახის ნაამბობი“, ლექსები, იყო მსჯელობა წაკითხულის ავ-კარგიანობაზე, და ერთი სიტყვით, აქ იკმაყოფილებდნენ იმ მოთხოვნილებას, რომელსაც ვერ აძლევდა მათ „ცისკარი“.

ეს ახალგაზრდობა ჯერ კიდევ არ იყო ზედმიწევნით ჩამოყალიბებული, მათ არა ჰქონდათ ერთი გარკვეული მსოფლმხედველობა, თავიდან ბოლომდე ლოდიკურად შეკრული და მტკიცე. ისინი ნაწილობრივ რომანტიკოსები იყვნენ, რადგან ჯერ კიდევ გუზუნებდა ევროპელი რომანტიკოსების მძლავრი პოეზია თუ ფილოსოფია, ნაწილობრივ კი რეალიზმის ნიადაგზე იდგნენ, რადგან ესეც ეპოქის მოთხოვნილებად იყო ქცეული და თუ ერთი მხრივ ფიხტეს, შევლინგს და სხვა რომანტიკოსების გავლენის სფეროში ექცეოდნენ, მეორე მხრივ ფეიერბახის მატერიალიზმსაც ანგარიშს უწევდნენ და ასე ქანაობდნენ ორი უკიდურესობის შორის. ისინი ერთგვარად ეკლექტიკოსები იყვნენ, და შეიძლება იმ მიზეზით, რომ ამას მოითხოვდა ჩვენი ქვეყანა. საჭირო იყო ოცნების გაღვიძება, იდეალისტური ატაცება, შეუურიგებლობა სინამდვილესთან, რომ ხალხს პერსპექტივა მისცემოდა და თავი დაეღწია იმ მდგარ და გამოფიტულ ცხოვრებისაგან, რომელშიაც ყველაფერს ფერფლი ჰქონდა გადაყრილი, მაგრამ ამავე დროს საჭირო იყო სინამდვილის ხელში ქერაც, რომ საქვე გაკეთებულყო, ქართული საქმე. ეს, ყველა შეგნებული ქართველის ვალი იყო, რომ ამით ბარიერები აღეშარათ იმ უცხო პოლიტიკისთვის, რომელსაც სულ სხვა მიზნები ჰქონდა და სულ სხვა მეთოდები. აი ამ ჩვენმა სინამდვილემ გამოიწვია ის პსიქიური „ორმაგობა“, რომელიც გამოიჩინეს ჩვენმა თერგდალეულებმა, და რაც ჩვენის აზრით იყო ერთად ერთი და სწორი გზა.

საბოლოო ანალიზით ეს არც ორმაგობა იყო, რადგან რომანტიზმი და რეალიზმი არსად არ შესჯახებიათ ერთ მანეთს იქ, სადაც ფორმალური თუ საგნობრივი პოლიარობა იწყება. ამ ბრძოლაში ყოველთვის საუბარი და ბრძოლა დოზების შესახებ იყო, და მიტომ არის, რომ ლოდიკურად სწორი და ზედ-მსწვენითი განმარტება რომანტიზმისა თუ რეალიზმისა ლიტერატურაში დღესაც არ არსებობს.

ამითვე აიხსნება ის მოვლენაც, რომ სადემარკაციო ხაზს ვერ ვაიყვან რომანტიკოსისა და რეალისტის შორის. ჰუგო და ზოლა საბოლოოდ

მანც ერთ ნიადაგზე დგანან და მათ შორის განსხვავება პრინციპის გარეშე მღებარეობს. ასევე იყო ჩვენშიც. „თერგდალეულების“ სახელთან ისტორიამ დააკავშირა რეალიზმის განტიკლება, მაგრამ მათ ნაწარმოებებში არა ნაკლებ იყო რომანტიზმის სულის საღმობაჲ. და თუ მანც მათ რეალისტებს უწოდებთ, მხოლოდ მიტომ, რომ ისინი უფრო დაუახლოვდნენ სინამდვილეს, ამ სიტყვის ჩვეულებრივი გაგებით, და ლიტერატურაში განამტიკეს ის ენა, რომელიც ხალხის ენად არის ცნობილი.

*
* *

• „თერგდალეულები“ ჩვენს ლიტერატურას შემოქრენ, როგორც ნამდვილი რევოლუციონერები, და თამამად ეკეთნენ იმ „ეკრებს“, რომელთაც მათი მამები თავსანსა სცემდნენ, „მა.ეჰმა“, რასაკვირველია, იუკადრისეს „შვილების“ ასეთი კადნიეება და გაჰალდა ბრძოლა. ამ ბრძოლის შესახებ არჩ. ჯორჯაძე სწერდა:—„საყურადღებოა, რომ პირველად ეს შეუთანხმებლობა აღმოჩნდება წმინდა ლიტერატურულ ნიადაგზე, ერთმანეთს ცნის უფარვისობას უწუნებენ.

მაგრამ თან-და-თანობით გამოიკვეცა ღრმა და გაუვალი უფსკრული ორ სოფლმხედველობათა შორის. ძველ საქართველოს წინაშე ჩნდება ახალი ძალა, რომელსაც შეაქვს არა თუ ახალი ენა, ახალი აზრიც, ახალი გრძნობა და ახალი იდეალები“-ო¹). ეს მართალია, მაგრამ ეს ახალი იდეალები სალიტერატურო ხასიათისა კი არ იყენენ, არაქედ საზოგადოებრივი, (პოლიტიკურ-ეკონომიური,) რაც კარვად გაიგო გრიგ. ორბელიანმა, როდესაც „შვილებს“ უწოდა: „ლიბერალები, ურწმუნონი და სხვ... ხოლო რაც შეეხება „ენის წაბილწვას“ ეს, სხვათა-შორის ბრალდება იყო, ყოველ-შემთხვევაში ბევრად უფრო ნაკლები, ვიდრე ლიბერალობა ან ატიესტობა, ან და ბრძოლის ის ახალი მეთოდები, რაც ჩვენი ძველი თაობისათვის უჩვეულო იყო. დიახ, საკითხის სიმწვავე ჩვენის აზრით სხვა სივრცეშია საძიებელი, სახელდობრ იმ ახალი პერიოდის დაწყებაში, რომელსაც იდეურად ახალ თაობამ უწინამძღვრა და რომელსაც რეთორმების სამზადისი ეწოდება. 1861 წელს, თებერვლის 19, როგორც ვიცით რუსეთში გამოქვეყნდა მანიფესტი ბატონ-ყმობის გადავარდნის შესახებ. მაგრამ ეს მანიფესტი არ შეეხებოდა კავკასიის და კერძოთ საქართველოსაც. აქ მხოლოდ სამზადისი უნდა დაწყებულიყო, რის ბრძანებაც მოუვიდა მთავარ-მართველს ბარიათინსკის. 1861 წლის

¹) არჩ. ჯორჯაძე, წიგ. 5, გვ. 50.

29 მარტს კი ტფილისის გუბერნატორს ორლოვსკის მოუვილა ბრძანება, რომ მოეწვია თავად-აზნაურობის კრებები და შესდგამოდა საკითხის გარკვევას. ამავე მიზნით იყო შექმნილი ე. წ. „საბატონო გლეხების მომწყობი ამიერ-კავკასიის კომიტეტი“. (Закавказский комитет по устройству помещичьих крестьян). ამ საკითხის გარშემო ცხარე განგაში დაიწყო. მართალია, თავად-აზნაუობა პირდაპირ ბრძოლის აშლას ვერა ჰბედავდა, რადგან ეს რეფორმა „ზემოდან“ ჰხდებოდა, მეფის ბრძანებით, მაგრამ არა პირდაპირი გზით კი სცდილობდნენ თავისი უპირატესობის შერჩენას. ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობამ თავის პროექტში გარკვეულად აღიარა, რომ იგი აასრულებს თავის უქვეშევრდომილეს მოვალეობას მეფის წინაშე, მსხვერპლს გაიღებს, მხოლოდ სამაგიერო ანაზღაურებას მოითხოვს. რაც შეეხება გლეხთა განთავისუფლებას მიწის მიზომვით, ამაზე ხომ გადაკვრითაც არ იყო სიტყვა ნათქვამი. ასე ფიქრობდა და ამისთვის ყოველ გზასაც სცდიდა ჩვენი თავად-აზნაურობა. მათთვის „საბედისწერო“ დღე თენდებოდა, და ამ დროს, თვით მათი წრიდან გამოსული ახალგაზრდობის საწინააღმდეგო აზრი რა განწყობილებასაც შეჰქმნიდა, თავის-თავად აშკარა არის.

და რომ ჩვენი „თერგდალეულები“ რადიკალურად განწყობილი ხალხი იყო, ამის შესახებ ორი აზრის არსებობა შეუძლებელია. — „ქართველ თავად-აზნაურთა შვილები, რომელნიც იზრდებოდნენ სატახტო ქალაქებში (ი. ქავკავაძე და აკ. წერეთელი, მრავალ თაობათა ფიქრისა და ზრახვების მპყრობელნი, ქართული ლიტერატურის დიდი წარმომადგენლები) იყვნენ რუსულ აზრის ინტენსიურად მოქმედების მოწამენი, რომლის შუა-გულ აღმართული იყო ბატონ-ყმობის მგზნებარე საკითხი, და მათი შემწეობით, ქართველი საზოგადოება იგებდა რუსეთში მომხდარ ამბებს“¹⁾. ხოლო ამ თერგდალეულთა მედროშე ილია ქავკავაძე იყო. ნიკო ნიკოლაძე ამის შესახებ 1873 წლის „კრებულში“ სხვათა შორის სწერდა: — „რაც კი რამ იყო ჩვენში ახალგაზრდა, მხნე, ახალი წესის და ცხოვრების მოყვარე, ყველამ იცნო ის პატიოსანი მომავალის დროშა, რომელიც მხნედ ეკავა ილია ქავკავაძეს-ო“. და ამ დროშაზე მთავარ ლოზუნგად ბატონ-ყმობის უარყოფა და გლეხ-კაცობის მიწიანად განთავისუფლება ეწერა.

ზემო ხსენებულ კომიტეტში, სხვათა შორის, წარდგენილი იყო ვინმე ქავკავაძის მოხსენება, რომლის სახელიც აღნიშნული არ არის. მოხ-

¹⁾ იხ. სიმ. ავალიანი. „Крест. поир. в Закавказ. г. 213.

სენება დიდი ცოდნით არის დაწერილი, და გეგონია, რომ მისი ავტორი ილია ქავჭავაძე უნდა იყოს. იმ მოხსენებაში სხვათა შორის ვკითხულობთ: — „ორში ერთი, ან ყოველივე, რასაც უფლობს და რითაც სარგებლობს გლეხი, მასვე უნდა დაუტოვოთ, შესაფერ გადასახადით, ან არა და ყველაფერი წაეართეთ, მივსცეთ მებატონეს, ხოლო გლეხს კი საკლახო გზა უჩვენოთ“-ო¹⁾. 1877 წელს კი ილია ქავჭავაძე ამავე საკითხის შესახებ სწერდა: — „1864 წ. მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება. მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანობის გაქვლევის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს. ეს ერთი დიდი და უკეთესი მხარე ამ სახელოვანი ცვლილები-სა. აქ ყოველივე დამოკიდებულების კავშირი სამუდამოდ გადაწყდა; ერთს ჩამოართვეს ის, რაც სიმართლის შეურაცყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უსამართლოდ წართმეული ჰქონდა. ამ მხრით, ორთა შუა ხელის მოსაკიდებელი და სადავიდარაბო არა დარჩენილა-რა, ჩემსას და შენსას ამ მხრით მათ შორის ადგილი აღარ ჰქონდა. მაშასადამე, აქ საჭირო არ იყო განსაზღვრა უფლებისა და მოვალეობისა. ხოლო ბატონ-ყმობის საქმეში არის მეორე მხარეც, რომელსაც ქვეყნის კეთილ-დღეობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. განთავისუფლებულ გლეხს დაბინაეება უნდოდა. უამისოდ გლეხის განთავისუფლება იმას ეგვანებოდა, რომ კაცისათვის გეთქვათ: წადი, თავისუფალი ხარ, რომ შიმშილით მოკედლო. ჩვენდა საკეთილოდ ეს ასე არ მოხდა“²⁾ და სხვ... ამავე აზრს იგი შემდეგშიც ხშირად იმეორებდა. და თუ გავითვალისწინებთ იმ უსახელო ქავჭავაძის მოხსენების და ილია ქავჭავაძის ნაწერთა ხასიათს, როგორც შინაარსის, ისე სტილის მიხედვით, აშკარა ვახდება, რომ ის უსახელო ქავჭავაძე ილია იყო მით უმეტეს, რომ იმ დროს, ილია ქავჭავაძე, პროფ. სიმ. ავალიანის სიტყვით რომ ვსთქვათ, „ფიქრთა მპყრობელი“ იყო.

ამას გარდა, კიდევ ერთი მომენტი არის აღსანიშნავი: ჩვენი „თერგ-დალეულები“ სოციალისტებიც იყვნენ. ეს პირველ შეხედვით პარადოქსისებური აზრი, სერიოზულ შესწავლის შემდეგ სრულიად ნათელი ჰხდება. რასაკვირველია, დღევანდელ თვალსაზრისით მათ სოციალისტობის ბევრი რამ აკლდა, მაგრამ „საზოგადოებრივ“ იდეალებით რომ გატაცებულნი იყვნენ ეს არ არის სადავო. ილია ქავჭავაძე ხიზნების შესახებ ადგენს მოხსენებას, რომლის გამოც, მ. ნ. კუჩავი, ამავე საკითხის შესახებ

¹⁾ იქვე, გვ. 378.

²⁾ იხ. „ივერია“-1877 წ. „ცხოვრება და კანონი“.

გამ. „მეცნიერება საქართველოში“.

მოხსენების (ЗАМЕТКА) ავტორი, სწერს:—„თ-ღი ილია გრიგ. ძე ქავკავაძე საკითხს სეამს აბალ, თავისებურ ნიადაგზე. მას მიაჩნია, რომ საკითხი უნდა ჰგულისხმობდეს რალაც შვიდი ათასი კომლის მიწით მოწყობას კი არა, ...არამედ ისეთ ზომათა შექმნას, რომელიც ხელს შეუწყობს ხიზანთა ინსტიტუტის განვითარებასა“¹⁾ და სხ... ამ ხიზანთა ინსტიტუტს კი ილია ქავკავაძე ორიგინალურად უცქეროდა. იგი სწერს:—„საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს: ერთი პირადი, მეორე—ზოგადი, რადგან იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის არსებობისათვის, რომ ნაამაგარი შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოდ და დღეგრძელად ჰქმნას არსებობა თვით საზოგადოებისა. ერთიც და მეორე ნაწილიც, კოტად თუ ბევრად, თავის საბუთს ჰპოულობს იმაში, რომ თვით ადამიანიც ბუნებითად ორს მხარეს წარმოადგენს. ერთი მხრით იგი ცალკე სულიერია, რომელსაც თავისი პირადი, საკუთარი საგანი აქვს ცხოვრებისა და სხვაზე დამოუკიდებლად მიეზიდება ამ საგნისკენ, და მეორეს მხრით ზოგადი სულიერი, რომელიც მრავალგვარად გადამბულია, დამოკიდებულია სხვა, თავის მსგავს სულიერებზედ იმ აუცილებელ საჭიროების გამო, რომ მარტო ცხოვრება ბუნებითად არ უწყერია და უსათუოდ უნდა სცხოვრობდეს თვისთა მსგავსთა შორის“... და სხ... და განაგრძობს:—„რომელიც ერთი გინდა აიღოთ მთელ ქვეყნიერებაზედ, ჰნახავთ, რომ ყველა ერის ეკონომიური ცხოვრება იმის ბრძოლაში დაღუულა და იღვეა დღესაც, რომ ან ერთი ნაწილი საკუთრებისა აუფლოს ქვეყანაზედ და ან მეორე. მთელი არაება მიწათმფლობელობის საქმისა, რომელიც შეადგენს დღევანდელ ტკივილს ყველა ერისას და ყველა სახელმწიფოებისას, მასში მდგომარეობს, თუ რომელი ნაწილი საკუთრებისა გაძლიერდეს და გაუფლდეს კაცთა ეკონომიურ ცხოვრებაში: პირადი თუ ზოგადი. ეს ორი ელემენტი იბრძვის დღეს ქვეყნიერებაზედ“...—და სხ... აქ უკვე კლასთა ბრძოლის პრინციპის აღიარებაა, დასაშვებ ფორმით გამოთქმული, ხოლო თვით რას უქერს მხარს, ეს შემდეგი ადგილებიდანა სჩანს:—„პირადი ელემენტის გამრავლება მთლად და უნაკლოდ გამოისახა მთელი თავისი სასტიკობით ფეოდალობაში, რომელმაც შემოიტანა ბატონ-ყმობა, ესე იგი იმისთანა წყობა, რომელიც მარტო უფლებათა უმრავლეობა, უსაზღვრო, პირობა დაუდებელი, და რომელსაც სხვა საგანი არა ჰქონდა-რა, გარდა ცალკე კაცის პირადი კეთილდღეობისა“... „თუ გადამეტებული გაუფლება საკუთრების პირადი ელე-

შენტისა გამოისახა ბატონ-ყობაში, ზოგადმა ელემენტმა თავისი ადგილი და ბინა მოიპოვა ხიზნობაში... და ამ ხიზნობას მხარს უჭერდა, როგორც საზოგადო-საკუთრების განმამტკიცებელს. იმ პირობებში ამის თქმაც დიდი გამბედაობა იყო, რადგან პრესაში ამის მსგავს ვერას დაბეჭდადენენ. აკი სწერდა კიდევ ილია ჭავჭავაძე 1863 წლის „საქართველოს მოაზრებში“:— „ნაკლულევანება ჩვენ ჟურნალს, რასაკერძოვლია, ბევრი ჰქონდა. სირცხვილი იქნებოდა ჩვენთვის, რომ ეგ ნაკლულევანება დაეთარათ. ეგ მკითხველის და თავის თავის მოტყუება იქნება და ჩვენ ამაზე შორსა ვართ. ყველაზე დიდი ნაკლულევანება ჩვენი ჟურნალისა ის იყო, რომ სხვათა შორის დროების ინტერესი არა ჰქონდა,— ეგ ინტერესია ყოველი ჟურნალის სული, ეგ აცხოველებს, ეგ აბრუნებინებს მას სულსა, არც ერთი ჩვენი შინაგანი ცხოვრების გამოჩინება, არც ერთი თითქმის ფაქტი, არც ერთი საქმე, რომელიც ყველას თვალ-წინ გვიტრიალებს, და რომელიც ყოველი კოცხალი კაცისათვის საინტერესოა, არამც თუ ვერ ახსნა ჩვენმა ჟურნალმა, არამედ ვერც კი გააჩნდა რომ მიჰკარებოდა, თუმცა ზოგჯერაც სცადა, კიდევ იმავე მიზეზით, რომ „დრონი მეფობენო“. ამის გამო ჩვენს ჟურნალს ფერი დააკლდა, „მოაზრებე“ შორიდან დაუწყუო ტრიალი მას, რაც ახლო გასაშინჯავი იყო¹⁾... ამ ამონაწერებიდან გვგონია უკვე ნათელია, თუ რა აზრზე იდგნენ ჩვენი „თერგდალეულები“, და იყენენ თუ არა სოციალისტური იდეების გავლენის ქვეშ. კიდევ ბევრი საბუთების მოყვანა შეიძლებოდა, მაგრამ ამ ჟამად ამ საკითხის დაწვრილებითი განხილვა ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს.

შეიძლება უცნაურად ეჩვენოს მკითხველს, რომ ვლაპარაკობ „თერგდალეულთა“ შესახებ და ვიმოწმებთ კი მხოლოდ ილია ჭავჭავაძეს. ამის უფლებას გვაძლევს ის გარემოება, რომ ილია ჭავჭავაძე მეთაური იყო, და როგორც უკვე მოვიხსენიეთ ნ. ნიკოლაძის სიტყვები, „რაც კი რამ იყო ჩვენში ახალგაზრდა, მხნე, ახალი წესის და ცხოვრების მოყვარე, ყველამ იცნო ის პატიოსანი მოპაელის დროშა, რომელიც მხნედ ეკავა ილია ჭავჭავაძეს“. ხოლო რაც შეეხება ამ სიტყვების ავტორს, იგი ხომ ევროპიულ მასშტაბის რევოლიუციონერი იყო და სოციალისტი, მაგრა მამის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი, როდესაც ნ. ნიკოლაძეს შევეხებით.

მაშასადამე, „მამებს“ და „შვილებს“ მხოლოდ სალიტერატურო საკითხები კი არა ჰყოფდნენ, არამედ მთელი მსოფლმხედველობა, და განსაკუთრებით ის სოციალ-ეკონომიური მოძღვრება, რომელსაც „მამები“

¹⁾ იხ. „საქ.რთვ. მოაზრებე“ 1863 წ. № XI.

უდიდეს დანაშაულად აცხადებდნენ. ამ ნიადაგზე იყო ატეხილი დავა და სალიტერატურო პოლემიკა ამ დიდი დავის შემდგომი ნაწილი იყო.

მაგრამ თუ მხოლოდ ორ ბანაკს დაინახავთ, „მამებსა“ და „შვილებს“ რომლებიც მესამოცე წლებში დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს, ჩვენი დასკვნა არ იქნება საესებით სწორი. ასეთ შემთხვევაში, ორ უკიდურესობათა შორის ყოველთვის გაჩნდება ხოლმე საშუალო ელემენტი. რომელიც ამ აწყვეტილ პოლუსთა შორის წონასწორობის დამყარებასა სცდილობს. ეს ის ელემენტი, რომელიც ყოველთვის გამარჯვებული გამოდის, რადგან უკიდურესობანი არა დროს არ ხორციელდებიან პირდაპირი ხაზით. ყოველთვის ჰხდება კომპრომისი ორივე მხრივ და მათი შეხვედრაც სწორედ იმ საშუალო პუნქტზე ჰხდება, სადაც ეს მესამე ელემენტი იმაღლებს ხმას. ამ მესამე ბანაკის წარმომადგენელი იყო ალექსანდრე ორბელიანი. იგი სხვათა შორის სწერს: — „აბა ახლა კონსერვატორთ და პროგრესისტებს ვეწვივნეთ, მივიდეთ, მშვიდობის მყოფელობით თავი დაუკრათ. მართალია, ეტყობა, ორი დასი იბადება, კარგი ნიშანია. ეს ის არის, (რომ) წინ მივდივართ და უკან აღარა ვრჩებით. პროგრესისტებს უნდათ კონსერვატორები გაიგდონ წინ. კონსერვატორები შეპყურებენ ჯერ სახეში იმათ: ვნახოთ რა იქნებაო. რაღა რა იქნება, უნდა პასუხი ვთქვათ, ჩვენი აზრისამებრ ასე: კარგ ამბავსა ძველსა უნდა პატივი ვსცეთ. ახლანდელს განათლებას თავყვანს ვსცემდეთ, ოღონდ კარგი რამ ითქვას, რომ საზოგადოს ზნეობისა გასაკეთებელი იყვეს, გონების სინათლის მიმცემი და ქვეყნის სასარგებლო, თორემ სულ ერთია, რაც გინდათ სთქვით, გინდ ძველი, გინდ ახალი განათლებისა. კარგსა კარგი მოაქვს და ცუდსა ავი. ძველი კარგი ამბავი უნდა გონებაში გვექონდეს საფუძვლად და ახალი განათლებისა ვისწავოთ. კარგის შენობის დასადგმელად, თორემ უბრალო თაკილობა კარგი არ არის, ის არის მხოლოდ თავიანთი ახალი ნება“. და ბოლოს ნაღვლიანად დასძენს: — „ვერ მიხვდარე ვარ, არ მესმის მე, ძველის ამბის მწერლებს ხელსახოცში რათა ჰხვევენ? რათ უნდათ, რომ ძველი გაიკაფოს და მითამ ახალი აღმოაცნოს? თუ კარგი ჭერმერები არიან, ძველზე უნდა ამყნონ კარგი გემოვანი ხილი“¹⁾... აქ აღარ არის ის შეურიგებელი კილო, რომელიც „მამათ“ ბანაკიდან მოდიოდა. აქ უფრო სერიოზული და აუღელვებელი მსჯელობაა, რომელსაც მიზნად დასახული აქვს ატეხილ დავის შენელება და საერთო პოზიციის გამოძებნა, საზოგადო საქმის სახელით. ამ შე-

¹⁾ იხ. წ. გ. ს. მუხ. ხელნაწ. № 1634.

მარიგებელ კილოს შემდეგ შიაც ვხდებით, რადგან „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლა ერთი და ორი წლის საკითხი არა ყოფილა. პირ-იქით, შემდეგ ში უფრო გამწვავდა კიდევ, და შუამავლის როლი ახლა „დროებამ“ იკისრა სერგეი მესხის მეთაურობით. 1872 წელს იგი სწერდა:— „როგორც სხვაგან, ჩვენ შიაც ისმის ხშირად ჩივილი და უკმაყოფილება მოხუცებულებსა და ახალგაზრდებს შუა. ამ უკმაყოფილებამ უკანასკნელ დროს იქამდე მიადწია, რომ ეს ორი ნაწილი ჩვენი საზოგადოებისა ხშირად ერთმანეთს სხვა-და-სხვა ლამაზი სიტყვებით ამკობს“¹⁾... ამ უთანხმოების მიზეზად ჩვენი პუბლიცისტი თვით პასაკს აცხადებს, რადგან საზოგადოდ „მოხუცებულებსა და ახალგაზრდებს განსხვავებული შეხედულება აქვთ თითქმის ყოველ საგანზე“. ხოლო რაც შეეხება თვით ამ ბრძოლის კონკრეტულ მიზეზებს, ამის შესახებ სწერს:— „ჩვენი მამები ბრალად სდებენ შეილებს, რომ თქვენ ურწმუნონი, უსაქმონი და ლიბერალები ხართ; ენა წაგვიბილწეთო და სხვა ამისთანაებს. შეილებიც თავის მხრივ სხვა და სხვა მრუდვად საქმეებს, საზოგადო სიკეთეზე დაუდევრობასა და მხოლოდ საკუთარ თავზე ზრუნვას აბრალებენ მოხუცებულებს“... აქ უკვე გარკვეულად და მარტივად არის ნაჩვენები ამ ბრძოლის ხასიათი. და სწორედ ისე, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ე. ი. რომ ამ დავაში წმინდა სალიტერატურო საკითხებს უფრო ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე საერთო მსოფლმხედველობას, რომელიც „თერგდალეულებმა“ ჩამოიტანეს საქართველოში, ჩვენმა ძველებმა კი არ მიიღეს, სიძულვილით უარჰყვეს.

ეს არ იყო ერთი გარკვეული და მტკიცე პროგრამა, რომ „თერგდალეულები“ წარმოვიდგინოთ როგორც სკოლა ან როგორც პარტია. ეს იყო ერთი მიზნისკენ მიმავალი ახალგაზრდობის კავშირი, პროგრესიულად მოაზროვნე, რადიკალურად მეოცნებე, რომელსაც განწყობილება და ტემპერამენტი უფრო აკავშირებდა, ვიდრე პროგრამული დისციპლინა. აკი ნიკო ნიკოლაძე თავის „კრებულში“ სწერდა კიდევ:— „განა ამ სტრიქონების დამწერი ყველაფერში ეთანხმება, მაგალითად გ. წერეთელს, ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს ან ს. მესხს? ან განა ესენი ყველაფერში ეთანხმებიან იმას? არა. ზოგიერთ საქმეში, ზოგიერთ კითხვებზე ჩვენ სხვა და სხვა აზრისანი ვართ. მაგრამ ჩვენ ყველას საზოგადო მიზანი ერთი და იგივე გვაქვს და უნდა გვექონდეს. ამ საზოგადო მიზანს ჩვენ ყველანი, ჩვენის ძალისა და ცოდნის მიხედვით ერთგულად ვემსახურე-

¹⁾ იხ. ნაწერები სერგ. მესხისა. ტ. I. გვ. 65.

ბითოა“¹⁾. ეს ასეც იყო, და ამ „საზოგადო მიზნის“ სახელით, იღვეოდნენ ჩვენი ცხოვრების ყველა მხარეზე.

*
* *

ჩვენ ამ უამად არ გვაინტერესებს ამ „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლის უფრო დეტალური განხილვა. მხოლოდ მდგომარეობის უფრო ნათლად გასათვალისწინებლად, გაკვრით შევეხებით იმ მთლიან პოზიციას, რომელზედაც „თერგ-დალეულები“ იდგნენ, და შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ეს ბრძოლა მხოლოდ სალიტერატურო ხასიათისა არა ყოფილა. ეხლა კი ვნახოთ ის ბრძოლა, რომელიც ჩვენს პირდაპირ საკითხს შეადგენს და რომელმაც უდიდესი სამსახური გაუწია ჩვენი ლიტერატურის აღორძინებას. ამ საგნის შესახებ საუბარი იგივეა, რაც სალიტერატურო კრიტიკის მიმოხილვა, და ჩვენც აქედან დავიწყებთ.

დღეს ჩვეულებრივ აზრად იქცა საქართველოში ლიტერატურულ კრიტიკის უქონლობა. პრესაშიც და კერძო საუბრის დროსაც ხშირად გაიგონებთ, რომ ჩვენ მწერლობა ვგაქვს, და ლიტერატურული ან ფუ გნებავთ, ე. წ. ესთეტიური კრიტიკა კი არა. ასეთი მოსწრაფებული აზროვნება უნიადაგოდ მეჩვენება, ხოლო ასეთი აზრის გამოთქმა კი ემყარება მხოლოდ ჩვენი მწერლობის უცოდინარობას.

არ მახსოვს კარგად, რომელი მეცნიერი იყო, ის კი მახსოვს, რომ იმ „ვილაქას“ ასეთი ამბავი შემთხვავა: კარ-ჩაკეტილობას შეჩვეული, ერთხელ ის მეცნიერი გარედ გამოვიდა. იყიდა ყველი. შეუხვიეს ქალაღლში და შინ დაბრუნდა. საუზმის დროს სრულიად შემთხვევით წაიკითხა ის ქალაღლის ნახვევი, რომელშიც ყველი შეუხვიეს, და ეწერა, რომ საფრანგეთ-პრუსიის შორის ომი დაიწყოვო. ამან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მეცნიერზე, რომელიც მაშინვე გაეშურა თავის მეგობართან, რომ ეს სენსაციური ამბავი შეეტყობინებინა. მეგობარი ჯერ გაოცდა, და ვერ გავგო, ნუ თუ მართლა კვლავ ასტყდა ის ომი, რომელიც შვიდი წლის წინად ძლივს დამთავრდა. ბოლოს გამოირკვა, რომ ის გაზეთის ნახვევი ძველი იყო, ხოლო მთელი ომი ისე წარმოებულა, რომ მეცნიერს მის შესახებ არაფერი სკოდნია.

არ ვიცი, რამდენად ანეგდოტის ხასიათს ატარებს ეს ამბავი, ვიცი მხოლოდ, რომ ანალოგიურ ამბებს ხშირად აქვთ ხოლმე ადგილი. ამ შექთხვევაშიც ეს ანალოგია უფლებამოსილია.

¹⁾ იხ „არებული“ 1873. წ.

ჩვენ ძალიან გვიყვარს ლიტერატურულ თემების შესახებ ავტორიტეტული საუბარი. მეცნიერულ თემებსაც არ გაუბრბივართ. ბევრი ევროპიულ „აღზრდილთა“ კი სცდილობს გაკვირება გამოიწვიოს „შინ ნაზარდ“ ქართულ საზოგადოებაში, მაგრამ ვინ არა ხედება, რომ ყველა ამას ზედმეტად დილეთანტური იერი გადაჰკრავს, რომ „უკაცურობის“ ეპოქის გამოძახილია ესა? ქართული ლიტერატურული კრიტიკის შესახებ გამოთქმული აზრიც, მე მგონია, უნიადაგოა, და ვეცდები ნათელეყო, რომ ლიტერატურული აზროვნება შემოქმედებას თან სდევდა, მხოლოდ ჩვენ, ერთსაც და მეორესაც მოწყვეტილთ, გვემართება ზემოხსენებულ მეცნიერის არა მეცნიერული და სასაცილო ამბავი.

აქ, რასაკვირველია, არ შევხვები წინა საუკუნეებს, სადაც კრიტიკული აზროვნება იყო, და ხშირად ამ გვარ ხასიათის აზროვნება ლექსის სახით იშლებოდა. თეიმურაზი, არჩილი, მამუკა ბარათაშვილი და სხ., უფრო ადრე „ვეფხვის ტყაოსნის“ შესაქმნელი და სხ. დიახ, სალიტერატურო აზროვნება ანუ კრიტიკა ჩვენა გექნადა ძველიდანვე, და თუ ამ დარგს პოეტები ემსახურებოდნენ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ნამდვილ ესთეტიურ თუ სალიტერატურო კრიტიკას პოეტის სიბრძნე სჭირდება და არა მშრალი სილიოგისტიკა. დიახ, ჩვენ ძველს ეტოვებთ და ვეხებით მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნეს, ისიც „ცისკრის“ დაარსებიდან, რადგან ადრე მე-XIX ს. ასეთი ხასიათის მწერლობა ჯერ არა ჩანს.

„ცისკარის“ პირველი ნომერივე შესდგებოდა სამი განყოფილებისაგან. I. ლექსთ-თხზულება, II. პროზა. III. სწავლა და ხელოვნება. უკანასკნელ რუბრიკას მართალია ხშირად აქვებდა „ხორცის დამარილების“, „ღორის გაკეთების“ და „ძმრით გაკეთებული ბატის“ რეცეპტები, მაგრამ ეს სრულიადაც არ უნდა გვიშლიდეს ხელს აზროვნება დაინახოთ იქ, სადაც ჩვენი „გამახვილებული“ აზროვნება მხოლოდ გასტრონომიას ჰხედავს.

ჩვენი ლიტერატურული შემოქმედება, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისშივე გრძნობს კრიტიკის სიმკაცრეს, მაგრამ მდგომარეობის და თვით-კრიტიკის შედეგად გამოდის ბრძანება ამ კრიტიკის დროებით ამკრძალავი: „ვის არა ჰსურს გამოხატოს თავისი აზრი და გრძნობა სასიამოვნოდ, ცხადად და ენა მქვერობით? ვინ არა გრძნობს და არ იცის, რომ ყოველსა ამას მოგვეცემს ჩუპენ „ცისკარი“, ქართული სალიტერატურო ჟურნალი? რასაკვირველია, სრულებით ესენი ამ პირველ შემთხვევაში არ შეგვიძლიან მას მოვთხოვოთ, შემდეგ ესრეთის დაეიწყებინა ჩუპნის ენისა ჩუპნგან. მამულისა სიყვარული, ესე ბუნებითი ნიჭი ყო-

ველ კაცთშორის და ზემოხსენებული წინადადებანი ვალდებულ გვეყოფენ ჩუპენ ყოველთა მივილოთ გულად მონაწილეობა ამ სასარგებლო შრომაში და ვეცადოთ განგრძნობისთვის ამ ეურნალისა, და არ ვუბღოთ ყური რომელიმე კრიტიკოსთა, ამოდ კალმით აღქურვილთა განსახილველად ჩუპენის ახალ დადგენილ ეურნალისა, რომელიც, ვიტყვი, არ უნდა იყვეს ჯერედ საგნად კრიტიკისა, უმეტესად კრიტიკისა, არა მართლისა“.

და ამ „მართალ“ კრიტიკას, „ცისკარი“ ადგილს უთმობს, თუმცე ეს „დათმობა“ მას ზოგჯერ ძვირად უჯდება. ჩვენი წიგნის პირველ ნაწილში უკვე გვქონდა ამის შესახებ საუბარი, ისე რომ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, ვიტყვით მხოლოდ, რომ გარდა იმ კრიტიკული აზროვნებისა, რომელიც „ცისკრის“ ფურცლებზე დაიწყო და უმთავრესად ეხებოდა ენას, მართლწერას, იქვე გვხვდება რამდენიმე წერილი უკვე სალიტერატურო ნაწარმოების შესახებ, როგ. მაგ. ალექსანდრე ორბელიანის წერილები გრიგ. ჩხეულიშვილის „ქვრივის ლიმონების“ და დან. კონქაძის „სურამის ციხის“ გამო. ერთსაც და მეორესაც ჩვენი კრიტიკოსი უწუნებს ისტორიულობას, მოითხოვს სიმართლით აღწერას, ურომლისოდაც ავტორი საქურისს დაემსგავსება და „საქურისი რა შეიღს მისცემს ქვეყანასა“-ო. სალიტერატურო კრიტიკის სფეროში მოღვაწეობენ ქალებიც, როგ. მაგ. ბარბარე ჯორჯაძე, მარიამ ერისთავი და სხ., ისე რომ ამ მხრივ ნიადაგი უკვე დაძრული იყო.

მაგრამ ეს დასაწყის იყო მხოლოდ. ქართულ ლიტერატურულ აზროვნებას ახალი ეტაპი ეწყობოდა. მოდიოდა ახალი ხალხი „თერგ-დაღეულნი“, რომელნიც ჯერ ისევ პეტერბურგიდან იმუქრებოდნენ: „ჩვენ აქა ვართ სამნი ძმანი, სამნი თერგ-დაღეულთაგანი“-ო. იქ იყვნენ და ემზადებოდნენ იმ შემართებისათვის, რომლითაც უნდა მოწმენდილიყო პოეზიის ასპარეზი. ვინც აქ იყვნენ, ისინი მხოლოდ წინამორბედობდნენ. ნამდვილი ლიტერატურული კავალერია ჯერ შორს იყო, მაგრამ თითქოს უკვე ისმოდა მათი ცხენების ტოტის ცემა. შორს იყვნენ „თერგ-დაღეულნი“, მაგრამ აქაურ მწერლებზე კი აღესილები იყვნენ: — „უფალს ზემოაურ იმერელს წერეთელს ეფთიმეს არ ესმის პოეზია, სამღეთო სიტყვა და პოეზია იმ დალოცვილს ერთი ჰგონია-ო სხვ...“

და აი, უკვე 1861 წელს, „ცისკარში“ იბეჭდება ილია ჭავჭავაძის კრიტიკული წერილი კოზლოვის „შემლილის“ თარგმანის შესახებ. ილია ჭავჭავაძის წერილი დინამიტის თვისებისა აღმოჩნდა, რაც აუცილებლად

ასეც უნდა ყოფილიყო. ახალგაზრდა ილია ქვეკვაძეში უკვე ტორტმანობს მოხუც ილიას შეურიგებლობა, აზრის სიმართლე და სიმკაცრე. ილია ქვეკვაძემ თავისი ვეტო დაადო ამ თარგმანს, და ცრუ-კლასიკურ ნაწარმოებად გამოაცხადებული, იგი „შეშლილი“ აღარაგვის შექმნილი ნამდვილ მხატვრულ ნაწარმოებებთან.

ილია ქვეკვაძის გამოჩენა თავიდანვე დიდი იყო. ყველა გრძნობდა, რომ დიდი კჳუის ადამიანი მტკიცე ნაბიჯით მიდიოდა ქართულ აზროვნების ტახტისაკენ, და მიდიოდა დაუზოგველ ნოვატორობით. ილია ქვეკვაძე არ ხმარობს ძველ ქარაგმთან ასოებს და სწერს: „ეს ასოები სულ არ გვიხმარია ჩვენს სტატიკაში; თუ ვინიცობაა ეს ენის წინააღმდეგ მიჩნდეს ვისმეს, ჩვენ ყოველთვის მზად ვართ გავსცეთ პასუხი და გამოუცხადოთ, რა მიზეზითაც არ ვხმარობთ“-ო. ტონი მაგარია, როგორც ხედავთ. „თუ ვინიცობაა“-ო, და დამტკიცებას კი არ ჰპირდება, „გამოუცხადოთ“, ე. ი. კამათი არაგინ გაჰბედოსო. ეს უკვე გაბატონებაა, და ილია ქვეკვაძის გაბატონება კი ყველამ ვიცით რას მოასწავებდა. აქ აღარ შეიძლება არც იოლი საშუალებებით ლიტერატურულ ფონს გასვლა, არც თავმომწონე ქონდრის კაცების ნავარდი ლიტერატურის ფორუმზე, და დამფრთხალ აზრის წუწუნს ხომ ენერგიულად მოულო ბოლო. „იქნება ფიქრობენ, რომ ჩვენი ლიტერატურა აღარ აღსდგება, თუ არ განიმეორა თავის განვითარებაში წარსულ დროთა სიცრუე და ცდომილება, თუ ამას ფიქრობენ მაშინ ისტორიას აღარა აქვს თავისი დიდი მნიშვნელობა“... („ცისკარი“, 1861 წ. № 12) ილია ქვეკვაძის გამოჩენამ, გერცენის თქმისა არ იყუეს, მოახდინა „შუალამისას გასროლილ თოფის“ შთაბეჭდილება, და ყველა, ვინც კი არხეინად ნებიერობდა პოეზიის სარეცელზე, ააწიოკა და წამოშალა. კნ. ჯორჯაძე, გ. ბარათაშვილი და სხ... მეტის მეტად შეჩოჩქილდნენ, მაგრამ რას გაუძლებდნენ „განათლებულ, პატივცემულ სტუდენტს“, რომელიც შმაგად ტრიალებდა ქართული მწერლობის წრეში, ყველას აქეთ იქით ერეკებოდა და მრისხანედ ჰყვიროდა: „...ჩვენი ლიტერატურის საცეკაო დარბაზად გადაკეთება სწადიანთ და უკვე ქალებსაც ეპატივებიან. ჩვენი მწერლები ჰსურთ აქციონ ფრაკებში და თეთრ ხელთათმანებში გამოწყობილ მოდის კაცებად. უნდათ შესცვალონ ენერგია თავაზიანობით, გრძნობა ზრდილობით, აზრი—მოდურ ფრაზით, მოხდენილობა—პრანქიანობით, კრიტიკა—კომპლიმენტებით... (სიტყვები ბელინსკისაა, რაც ილ. ქ-ძემ ეპიგრაფად წარუშმდეგარა თავის წერილს). წერილი განსაკუთრებით კნ. ჯორჯაძის მიმართ არის

დანიშნული, რომელიც აქ მე მაინტერესებს იმდენად, რამდენადაც მასში არის მოკემული ილია ჭავჭავაძის დადებითი ლიტერატურული აზროვნება. — ხელოვნება არის განხორციელება სახეში იდეისა, აზრისა: მუსიკა, მხატვრობა, პოეზია — ესენი სულ სახეში გამოსთქვამენ იდეას, მხოლოდ იმით განიყოფებიან, რომ თავის იდეის გამომთქმელად სხვადასხვა მასალებს ხმარობენ, როგორც მუსიკა ხმასა, მხატვრობა ხაზსა, პოეზია სიტყვასა. სიტყვიერებით ხელოვნება პოეზიასა ჰქვია, რადგანაც სიტყვის საშუალებით და შემწეობით აღასრულებს ხელოვნების მნიშვნელობასა... კოტა ქვემოლ ავტორი ეხება უკვე კრიტიკის არსებას: — „კრიტიკა, — ამის თანასწორი მნიშვნელობის სიტყვა არ არის ქართულ ენაზედ და არც ძალიან საკიროა, რომ იყვეს, თუმცა უკეთესი იქნებოდა, რომ ყოფილიყო, რადგანაც ეს დაგვიმტკიცებდა, რომ ჩვენი მამა-პაპანი მაგ მხრით განვითარებულნი ყოფილან, სადაც სახელია, იქ უთუოდ საგანიც უნდა იყვეს, ეგ სიტყვა ეხლა მთელს კაცობრიობას ეკუთვნის, და ყოველი ხალხი კოტა-ოდენად განათლებული ხმარობს თავის ენაში; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ეგ სიტყვა ჩვენში იხმარებოდეს. „კრიტიკა“ — არის განხილვა, გარჩევა და დაფასება ერთად“ —ო. მართალია, დღეს ამ აზრებით ვერავის გააკვირვებთ, მაგრამ ისტორიას თავისი დაფასება აქვს ყოველ მომენტში, და ილია ჭავჭავაძის კრიტიკული წერილები, წარსული საუკუნის უღელტეხილზე მოსწანან როგორც ლიტერატურული მანიფესტები, თანამედროვე მყვირალა სიტყვით რომ ვთქვათ.

ჩვენ უკვე ვიცით, თუ ილია ჭავჭავაძე როგორ შემოეკრა ჩვენი მწერლების მყუდრო ოჯახს და როგორ ააფორიაქა იქ გაბატონებული „პატრიარქალობა“. მაგრამ ჯერ არ გავცნობივართ ილია ჭავჭავაძის ე. წ. დადებით აზროვნებას. მართალია, მის პირველ შემოქრაში, მემბოხის გარდა მოაზროვნეც სჩანდა, მაგრამ იქ პირველი სკარბობდა მეორეს. ეხლა კი გავიცნოთ როგორც მოაზროვნე, რომელმაც პირველს გადააქარბა მას შემდეგ, რაც დაიპყრო ქართულ მწერლობის გაღაფანი.

მგონია გაზვიადებული არ იქნება ვთქვა, რომ ი. ჭავჭავაძე იყო პირველი ქართველი კრიტიკოსი, რომელმაც ლიტერატურა აზროვნების საგნად აქცია, და ყველას გააგებინა, რომ — ჩვენს მწერლობაში იწყებოდა ახალი პერიოდი შემოქმედებითი ანალიზისა. შემომქმედი საქართველოს ბევრი ჰყავდა, მაგრამ არ იყო ის აზროვნება, რასაც ლიტერატურულ კრიტიკას უწოდებთ, და ილ. ჭავჭავაძემაც ესა სთქვა. და როგორც გზავჯარედინზე მდგარი პიროვნება, რომლისთვისაც ყოველ მხრივ გრძელი

და უკაცური არე იშლებოდა, და რომელთანაც მიდიოდა ყოველი გზა, იგი ლიტერატურულ კრიტიკისთვისაც ალაპარაკდა, და მეტად ღრმად დააყენა კითხვა: „რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს“-ო? ეს იგივე კითხვა არის, რომელიც დღესაც ხშირად გაისმის, მხოლოდ იმ გარჩევით, რომ დღეს ამ კითხვას უფრო ნაკლები ნიადაგი აქვს, ი. ქვე-ძე კი მტკიცე საფუძველს ემყარებოდა. როგორც ყოველთვის სჩვევია ილია ქავჭავაძეს, ამ საკითხის გარკვევაშიც გამოიჩინა მეტად დიდი ანალიტური ქეუა და ნათელ ჰყო საძიებელ საკითხის მთელი ბუნება.

— „ჩვენს განათლებულს საზოგადოებაში ხშირად ისმის გულის-ტკივილი, რომ ჩვენს ლიტერატურას კრიტიკა აკლიაო. მართალიც არის, — ეს დიდი და ფრიალ დიდი დანაჯლისია. ლიტერატურა თავის ფართო მნიშვნელობით, გონების ნაჭირნახულევი ხეავია, საცა წმინდა ხორბალიც არის და ბალახ-ბულახი თესლიცა. რაც ცხავია ხეავისთვის, ისიც კრიტიკაა ლიტერატურისათვის. ამ ნაკლის მიზეზად ზოგი იმას ამბობს, ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკისათვის მეტად ცოტა საზრდოს იძლევაო; ჯერ ხეავი ჩვენის ლიტერატურისა იმოდენა არ არის, რომ ღირდეს კაცმა კრიტიკის ცხავში გაატაროს და წმინდა ხორბალი ბალახ-ბულახისაგან გამ.არკვიოსო. ამ თქმას დიდი საბუთი არ მიუძღვის: ცოტაა. თუ ბეერი, მაინც გარჩევა უნდა და გარკვევა. ამიტომაც სხეები ამბობენ, მარტო სი-ცოტავე ლიტერატურისა ჯერ კიდევ მიზეზი არ არის, რომ კრიტიკა თავს არ იჩენსო; აქ რიცხვს იმოდენად მნიშვნელობა არა აქვს, რამოდენადაც თვით ღირსებას, ესე იგი, ლიტერატურის შინაარსსაო და აი ამ მხრით მეტად ხელ-მოკლეა ჩვენი ლიტერატურა და კრიტიკას ამიტომაც ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ არავითარი საქმე და სარბიელი არა აქვსო. არც ამისთანა თქმა იმართლებს თავს იმ კაცის წინაშე, ვინც პარიჯის ყაუხანის სიბრძნით კი არ დაჰკვირვებია ჩვენს ლიტერატურას, არამედ გამქრიახის გონების თვალითა, რომელიც ცოდნითა, სწავლითა და მე-ცნიერებით გაწვრთენილია და გაწმენდილი ხედვისა და ჩხრეკისათვის“...

როგორც ვხედავთ, ილია ქავჭავაძე ჩვეულებრივი სიღინჯით და სიღრმით უცქერის საკითხს, და ქართულ ლიტერატურას სიღარიბის ბრალდებას თავიდან აცილებს. და აქ მეტად საგულისხმოა ის აზროვნების უშიშრობა, რომელიც იშვიათია ჩვენს ლიტერატურაში. ჩვენი ეროვნული ფსიხიკა, მიუხედავად გარეგნული ზვიადობისა, შინაგანად მაინც დარცხვენილია და საკაცობრიო მასშტაბით რომელიმე ქართული მოვლენის გზომვა გვეჩოთირება. ილია ქავჭავაძე ამ მხრივაც ქართველ ადამიანის ახა-

ლი ტიპია, რომელმაც გადალახა აზროვნების სიმხდალე და ქართველ ერს ღრმად მოფიქრებული და თამამი სიტყვა გააგონა:—ჩვენ არას ვიტყვით ჩვენს ძველ ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ასბიონებს „ვეფხვის ტყაოსანი“,—ეს უძირო მორევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა; ჩვენ არას ვიტყვით არც დავით გურამიშვილზედ, რომლის დიდაქტიური პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკრეციის, ვირგილიის და ჰორაციოს დიდაქტიურ პოეზიას დაუყენეთ პირის-პირ და რომლის სარწმუნოებრივი ლაღადება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმალღემდეა ასული. არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე, არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზედ, რომელთაც, ნამეტნავად პირველს ორს, ვერაინ ვერ დასწამებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობისას და რომელნიც მოვლიან გონება-მახვილ კრიტიკოსს, რომ თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდელით მოპართონ მათი ღირს-შესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი“... „არის ვიტყვითო“, მაგრამ აქ ბევრი რამ თუ არ არის ნათქვამი, დიდი ნათქვამი კი არის, რადგან თვით საკითხი მაღალ ფარდებშია დაყენებული და ნაჩვენებია ის არე, სადაც უნდა იქმნეს აზრი გადატანილი შემოხსენებულ მწერალთა შესაფასებლად. ილია ჭავჭავაძის¹ დამსახურებაც სწორედ ეს არის, რომ მან ყოველი საკითხი ღირსეულად დააყენა და დიდი პასუხისმგებლობით ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნება ზევით ასწია. ეს საქირო იყო ქართველი კაცის წელში გასამართავადაც, რომელიც ცოტას ჰხედავდა, დასანახი კი ბევრი ჰქონდა და ეს ბევრი უცხო კი არ იყო, თავისი, საკუთარი. ილია ჭავჭავაძემ წარსული მწერლობა უკვე მთელი ქვეყნის დასანახად ამაღლა, მაგრამ არც თუ თანამედროვე პოეზია დასტოვა უყურადღებოდ და აქაც მოუხდინა რეაბილიტაცია უმართებულოდ ფასს დაკარგულ ქართულ შემოქმედებას.

— „საკმაოა გავისხენოთ ამ მეცხზამეტე საუკუნის ჩვენი პოეზია და მისნი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი თ. ალ. ჭავჭავაძი² დამ დაწყებული დღევანდელ მწერლებამდე, და მაშინ აშკარად დაინახავთ, რომ კრიტიკის უქონლობა ჩვენის ლიტერატურის უშინაარსობას კი არ უნდა დაჰბრალდეს, არამედ ჩვენს ქონდრის-კაცობას, რომელიც იმოდენად უძლეურია, იმოდენად უღონოა, რომ ვერც ჩვენის ლიტერატურის სიღრმისათვის გონების თვალი ჩაუწვდენია, და ვერც ჩვენის პოეზიის სიმალლისათვის თვალი გაუსწორებია“... ილია ჭავჭავაძემ ამ საკითხის გარკვევაშიც იმავე თვალით ჩაიხედა, როგორი თვალითაც უცქეროდა მთელ ჩვენს არსებობას, და ჩვენი მდგომარეობის სიავე, როგორც ყველგან, ისე ამ სა-

კითხშიც, ჩვენს საკუთარ „ქონდრის-კაცობაში“ დანახა. ეს სიმართლე იყო, შეიძლება მტკივნეული, მაგრამ კარგად შემჩნეული და მტკიცედ ნათქვამი. ლიტერატურული აზროვნება ჩვენში მანამდე არ იყო. არ იყო იმიტომ, რომ ჩვენი ინტელიგენცია ბრძნულ უქნარობას ჩაეყოლია, და პოლიტიკურად „სხვის“ კალთას „შეთარებული“, გონებრივადაც აღარ იწუხებდა თავსა. „სხვის შთაგონებით“ და „სხვის ჩაძახვით“ ფიქრობდნენ ლიტერატურულ ლელოს გატანასაც, მაგრამ უფრო სამწუხარო ის არის, რომ ამ ფიქრსაც ვერ შეასხეს ხორცი. დღე სხვისა ყოფილიყო, მაგრამ ეთქვათ მაინც, დაეწერათ მაინც... მაგრამ ეს არ მოხდა, და მხოლოდ ილია ჭავჭავაძე აღიშარათა მონბლანივით და მოუერიდებელ მხილებით ქართველ ადამიანის თავში ლიტერატურის საკითხი მაგრა ჩასკვდა. თანაც დასძინა, რომ „კრიტიკის უქონლობა ჩვენში არ უნდა მიეწეროს უშინაარსობას ჩვენი ლიტერატურისას საერთოდ, და პოეზიისას საკუთრად. უშინაარსობა ჩვენის ლიტერატურისა აშკარა ტყუილია. ვინც ამ ბრალსა სდებს, იგი უმართლოდ ექცევა ჩვენს ნაწარმოებს და ნაღვალს გონებისას და გულისას და ეს მოსდის ან უფიცობით, ან განგებ, რომ კრიტიკის უქონლობის სირცხვილი თავის თავს მოაშოროს და სხვას გადააბრალოს. ჩვენ რასაკვირველია ვერ ვიტყვით, რომ ბევრი რამ ჯერ კიდევ სანატრელი არ იყვეს ჩვენის ლიტერატურისათვის საზოგადოდ და პოეზიისთვის ცალკედ, მაგრამ ისიც რაცა გვაქვს ჩვენ დღეს, ღირს-შესანიშნავი განძია და მრავალ-გვარად გამოსაყენი, და სახმარი ქეშმარიტი კრიტიკისათვის, ამას ყველა გვიმოწმებს, ვისაც კი საკუთარის თვლით ჩაუხედნია ჩვენს ლიტერატურაში და არა სხვის შთაგონებით, სხვის ჩაძახვით. მაშასადამე, თუ კრიტიკას დღეს ჩვენში ფეხი არ აუდგამს, მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს“. ეს მიზეზი ზემოდ უკვე დაასახელა და უწოდა ჩვენი „ქონდრის-კაცობა“, მაგრამ ამ სიტყვას იგი რა აზრითა ჰხმარობდა? რაში გამოიხატებოდა ის ზნეობრივი თუ გონებრივი სიპატარავე, რომელიც აფერხებდა ჩვენში ლიტერატურულ აზროვნების „ფეხის-აღდგმას“? ილიას ეს აზრი მით უფრო საინტერესოა, რომ იმავე მოვლენას დღესაც დიდი გასაუალი აქვს ჩვენს საზოგადოებრივ თუ საწერლო ცხოვრებაში, და, მაშასადამე, ჯერაც არ გადაშენებულა ის „ქონდრის-კაცობა“, რომლის პირველი „ოპერაცია“ ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის.

— ზემორე ჩვენ კრიტიკის უქონლობის ბრალი თვითონ ჩვენს საკუთარს უძღურებას და უღონობას მივაწერეთ, და აი რა საბუთი მიგვიძღვის. ჩვენი ლიტერატურა საერთოდ და პოეზია ცალკედ, ჯერ ხელ-

უხლები განძია. არცერთს უცხოქვეყნის მეცნიერს, რომელსაც ჩვენს თვალში სახელა და აბრუ აქვს, მისთვის ჯერ ხელიც არ მოუკარებია, არავის ამ მხრით თავისი აზრი არ გამოუთქვამს, თავისი ბეჭედი არ დაუსვამს. მაშასადამე, ჩვენს ლიტერატურაზე მზა-მზარეულს აზრს ვერ ამოიკითხავთ ვერც წიგნებში და ვერც გაზეთებში... ჩვენნი „სწაელულნი, განათლებულნი“, დარვინის თეორიას ზედმიწევნით გაკოდინებენ, ჰეგელის ესთეტიკას, ლესინგისა და ტენის ფილოსოფიას ხელოვნებისას თავისის ხელის გულსავით გადაგიშლიან; შექსპირზედ, გეტეზედ, ბაირონზე და თუნდა ჰომეროსზედაც, რომელნიც—ჩვენში კი ითქვას,—ათასში ერთს არ წაუკითხავს, თუნდა მთელს უზარმაზარ წიგნებს დასწერენ და იქნება ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ წასაკითხად ღირსი წიგნებიც დასწერონ, და ერთს პაწია ლექსს კი ჩვენის რომელიმე პოეტასს ვერ გაუძღვებიან როგორც რიგია.

ნუ გაიკვირვებთ, რომ ეს ასეა. პატარა რომ ჩაუფიქრდეს კაცი ამ საოცარ ამბავს, მიზეზს მალე მიუხვდება.

შექსპირი, გეტე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალ გვარად. ამაზედ მრავალი უწერიათ, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზე ასეთიანა თუ ისეთის აზრის შეგდგენა მეტის მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. ხელის გაწვდენის მეტი არა არის—რა საჭიროა, რომ უჯრა გამოსწიოთ და რაცა გსურთ, ის გამოიღოთ...

როგორც ჰხედავთ, ილია ქაეკვიძე მოურიდებლად ლაპარაკობს. ჩვენი ლიტერატურული „ქონდრი-კაცობის“ მიზეზს მიაგნო და პირდაპირ სთქვა ის, რაც ამდებლებდა და სცემდა ქართული აზროვნების დონეს. ეს უბრალო რამ მოვლენა კი არ იყო, დღიურ გატაცებით წამონასროლი, არამედ ჩვენს სულში დაბუდებული უნაყოფობა, შეიძლება მთელი ერის არსებობასთან დაკავშირებული. აქ ილია ქაეკვიძემ ისეთი ღრმა მხედველობა გამოიჩინა, რომ ჩვენ დრომდე აღწევს მისი მედიდური და დამკინაფი ხმა. განა დღეს კი იპავე „ქონდრის კაცობის“ ხშირი გამოფენა არ არის? დღესაც მზა-მზარეულის საშუალებით არ ჰხდება მწერლის სახელის მიღება? თანამედროვე ჩვენს მწერლობაში უფრო გაიზარდა კიდევ ეს „ქვეიან უსაქურობის“ სენი და თითქმის ნორმალურ მოვლენადაც იქცა. დღესაც, ჩვენი მწერლების თვალსაჩინო ნაწილს, „ხელის თვითოქმედება“ გაუხდია სულიერ ძალ-ღონის მონაცვლედ და ქართულ მწერლობის შესახებ ფიქრი და წერა მხოლოდ „მინ-გაზრდილობის“ ნიშ-

ნად არის ქცეული. ეს შეამჩნია შთანასახშივე ილია ჭავჭავაძემ და აქვე ჩაკელის სურვილით მიტომ ამეტყველდა ისე დაუნდობლად. მაგრამ ერთი თქმით რასაკვირველია შეუძლებელია საზოგადოებრივ გადაშენების განკურნება და ილია ჭავჭავაძის თქმა დარჩა მხოლოდ როგორც ისტორიული დოკუმენტი. ჩემი თემისთვის ამ დოკუმენტსა აქვს მნიშვნელობა. იგი ამტკიცებს, რომ ჩვენ ილია ჭავჭავაძის სააით დიდი კრიტიკოსი გვეყვალა, რომელმაც დიდი ჭკუით და ნათელი მხედველობით ხელშესახები გახადა ქართულ მწერლობის უდიდესი ამოცანა. მან ქართული კრიტიკოსის მნიშვნელობა მეტად მალა ასწია და დიდი სიძნელე დაანახვა ქართული მწერლობის მომავალ მკლევარს. ესეც მნიშვნელოვანი მომენტია. ლიტერატურული მუშაობა საქართველოს მასშტაბით არამც თუ უფრო ადვილი, არამედ შეუდარებლად უფრო ძნელი ყოფილა, ვიდრე ევროპიელ მწერალთა შესახებ აზროვნება და მაშასადამე მხოლოდ დიდი პასუხისმგებლობით შეიძლებოდა ამ საქმის ხელის მოკიდება.

„აქ ყველაფერი საკუთარი ჭკუით უნდა ზიდოთ და ყველაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაცნოთ. თქვენს გარე აქ ვერაფერს იპოვნით. ვერას იზოვნით. აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭირიანობა, სხვა ძალღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონდეს და აქ ერთი ფეხიც ვერ წასდგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰქვავის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედობას, თავისით სელას ეძახიან. აი ჩვენი სისუსტე სწორედ ამ თვით-მსჯელობის, თვით-მოქმედობის უქონლობაშია... ამ გვარის მშრალის და უქმი გონების კაცი სახელოვანმა გეტემ დავვიხატა თავის ფაუსტში“. ფაუსტში რომ გამოყვანილია ვაგნერი, სწორედ ზედ გამოჭრილი სახეა იმ გვარის კაცებისა, რომელთაც ცოდნა აქვთ და საკუთარის ჭკუით ტარების უნარი კი ღმერთს, თუ ბედს იმათთვის არ მიჰმადლებია... ამონაწერები მეტად ბევრი გამოვიდა. ხოლო არ მოვერიდე ამ ციტატების სიმრავლეს. შემდეგი მოსაზრებით: დეე უფრო ვრცლად ისმოლეს იმ ადამიანის სიტყვა, რომელმაც ქართულ მწერლობას ახალი საფუძველი ჩაუყარა და ნახევარ საუკუნის განმავლობაში მტკიცედ იდგა ქართული სიტყვის სახელოვან სადარაჯოზე.

*
* *

მაგრამ ყველაფერი ის, რაც ითქვა, ეს მხოლოდ პასუხია კითხვაზე, თუ რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს. ეს პასუხი მეტად მნიშვნელოვანია და არამც თუ თავის დროისთვის, არამედ ჩვენთვისაც ფრიალ

დამაფიქრებელი. საკითხავია, თვით ილია ჭავჭავაძემ, რომელმაც იპოვნა გამოსავალი პუნქტი, და იქიდან დაუზოგველად რომ ჰშოლტაედა „მზამზარეულის“ შემოქმედებას, „უჯრედების“, მწერლებს, და სათრევად რომ ჰხდოდა მათ წერილმან თავმოყვარეობას, თვით გააკეთა რამე თუ არა ქართულ კრიტიკის სფეროში. გარდა ამ უკრიტიკობის კრიტიკისა? მიუხედავად იმისა, რომ ილია ჭავჭავაძე იყო პოეტი, ბელეტრისტი, ფინანსისტი, საზოგადო მოღვაწე და რაღა არ იყო, მიუხედავად ამისა იგი ქართველ კრიტიკოსადაც იქცა, და მისი „კრიტიკული წერილები“ საუკეთესო სამკაულია მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურულ აზროვნებისა. მის მიერ ნ. ბარათაშვილის პოეზიის გარჩევა მშვენიერია არა ისტორიულად, არამედ დღესაც, და რაც აღსანიშნავია განსაკუთრებით, ბარათაშვილის შეფასება საკაცობრიო საზომით. „ეს ჩენი აზრი ნ. ბარათაშვილის შესახებ იქნება მეტის-მეტი ეჩვენოს ვისმე“-ო, ამბობს თვითონვე, მაგრამ ეს არ აღონებდა, რადგან ნათქვამის საფუძვლიანობის იმედი ჰქონდა. და როგორც ამ წერილიდანვე სჩანს, ეს ყოფილა „პატარა ეტიუდი ერთის წერილიდამ ამოღებული“, და ჩემის ფიქრით, მას უნდა ჰქონოდა დაწერილი გარჩევა გრ. ორბელიანისა და ალ. ჭავჭავაძის პოეზიისა, რადგან ამ წერილის დასაწყისს გადასვლის ხასიათი აქვს და არა პირველი დაწყებისა.

ილია ჭავჭავაძეს ამ კრიტიკულ ეტიუდში მტკიცედ აქვს დაცული ის შეხედულება, რომელიც მას აქვს შედგენილი კრიტიკის შესახებ. ჩვენ ხომ უკვე ვიცით მისი აზრი, რომ „კრიტიკა არის განხილვა, გაჩხრეკაც, გარკვევა, გარჩევა და დაფასება ერთად“. ეს დაფასება ჰხდება მთლიანად, როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მიხედვით, რადგან მისთვის ეს ორი მხარე განუყრელია. „ვეფხვის ტყაოსანი თუ არის უკვდავი, არა მარტო თავის ფორმით, არამედ თავისი შინაგანი ღირსებებით“-ო.

ეს კითხვა თანამედროვე ევროპის მწერლობაში კვლავ სადაოდ არის ქცეული, მაგრამ ილია ჭავჭავაძისთვის იგი გარკვეული იყო ისევე, როგორც დამოკიდებულება ხელოვნებისა, პოეზიისა ხალხთა ცხოვრებაზედ. ესეც შეიძლება სადაო იყვეს, მაგრამ ჩვენ აქ მხოლოდ ილია ჭავჭავაძის შეხედულება გვინტერესებს. მეტად საგულისხმოა ილიას მიერ პოეზიისა და ცხოვრების ურთიერთობის გარკვევა: — „პოეტსა ხალხი დაჰბადაეს და ხალხის ცხოვრება ძუძუს აწოვებს; ამ საფუძვლით ამბობს, პოეზია ხალხის ცხოვრების გამომთქმელიაო. ჯერ უნდა ხალხმა დაიმუშაოს თავისი სულიერი ბუნება, შეანძრიოს თავისი უკვდავების ძარღვი, მოამზადოს მასალა

თავისი ცხოვრებითა და მერე თავის-თავათ, უთქვენ-ბრძანებლოთ ძლიერობა სული გენიისა ძლიერად გამოჰსცემს პასუხს ხალხის განეთარებასა. თუნდა რომ იყვნენ ეხლა ჩვენში ბაირონის თანასწორნი ნიქნი, ის ნიქნი ბაირონის ოდენას თავის-დღეში ვერ იქმოდნენ; ის ნიქნი საზრდოს ვერ იპოვნინან ჩვენს ცხოვრებაში; დევს დევის ძუძუ გამოზრდის და თუ ჩვეულებრივ ადამიანის ძუძუთი გაიზარდა, ის დევი აღარ იქნება“...

როგორც ვხედავთ, შემთხვევითი კრიტიკოსი კი არ ყოფილა ილია ჭავჭავაძე და უკაცო ჭვეყნის დიდი კაცი, არამედ სრულიად გარკვეული და ღრმა მსოფლმხედველობით დამძიმებული, რომელიც თუ აფასებდა რამეს, მართლა აფასებდა, სერიოზულად, მკაცრად და ცივად.

მართალია, ილია ჭავჭავაძე ნაწილობრივად მსხვერპლი იყო საზოგადოებისა, და მისი დიდი კეუა და უნარი ყოველმა დარგმა გაინაწილა იესო ქრისტეს კვართივით, რამაც რელიეფობა დაუკარგა მის გარკვეულ თუმც დაქსაქსულ ნააზრევს, მაგრამ მაინც მის აზრთა შინაგანი მთლიანობა საოცარია, აზრთა დამორჩილება და თავისუფალი დენა ხომ იშვიათი. ეს საუკეთესო მაჩვენებელია ფიქრის სიღრმისა და გამძლე ცოდნისა. რა საკითხის შესახებ არ ამოიღო ხმა ილია ჭავჭავაძემ? მაგრამ ყველგან შესაფერი და მეტად მოფიქრებული პასუხი ვასცა. აი თუნდ „ახალი დრამების გამო“. ეს წერილი 1890 წ. ეკუთვნის. ეს ის ხანაა, როდესაც ქართული დასი შეიქნა, და ქართული თეატრის საქმე ფეხს იკიდებდა. ამან გამოიწვია დრამატურგიის მოთხოვნილება, და აქა-იქ დაიწყეს კიდევ ორიგინალურ პიესების წერა, და მეტწილად ისტორიული ხასიათისა, მაგრამ აქაც გაიხმა ილია ჭავჭავაძის რიხიანი და მბრძანებელი ხმა. იმ სეზონში დაიდგა ორი პიესა ორიგინალური, „მეტარვალი“ და „ქართლის დედა“, რომლებსაც მიუზიდნიათ ქართველი საზოგადოების ყურადღება. ორივე პიესა ისტორიული ხასიათისაა. მაგრამ მიუხედავად საზოგადოების სიამოვნებისა ამ პიესათა მოსმენით რომ გამოწვეულა, ილია ჭავჭავაძე მაინც ამბობს თავის უკმებ სიტყვას:—„აქ ისტორიული მარტო ის არის, რომ ავტორები გვეუბნებიან: საქართველოს თავს წარმოდგამია მტერი და ყოველგან მუსრს ავლესო“. ეს კი არ ნიშნავს ისტორიულობას. ილიას აზრით, თუ ავტორს „სურს ისტორიული ღირსება მიანიჭოს თავის დრამას, უსათუოდ მოვალეა სული და გული ეპოქისა იმ ამბავში ჩანასკვოს, ჩასახოს და დრამის სელაში გადაგვიხსნას, გადაგვიშალოს საგრძნობლად და დასანახავად“-ო. აქ შერჩევის სიგნა-

ლია მოცემული, რომ დრამების წერა სენად არ ქცეულიყო, და ყველა კუნების ხალხს არ მიეყო ხელი ამ გამოსაჩენ საქმისათვის. ილია ჭავჭავაძემ აქაც ჩვეულებრივად დააფრთხო ფეხის სწიის ამყოლი მწერლები და დრამატურგიის საკითხიც სერიოზულობის და სიძნელის მწვერვალზე აიტანა.

— ამისთანა დრამის დაწერის წინ უნდა უძლოდეს დიდი ცოდნა ისტორიისა, დიდი გონება გახსნილობა, დიდი განათლება, ლეთიე მომადლებულ ნიქის გარდა, და ჩვენის ფიქრით, ამოდ ირჯებიან ისინი, ვინც ამისთანა დრამის დაწერას მოუშაადებლად და მაშასადამე კადნიერად ეტანებოდა... ამ შემთხვევაში კონკრეტულად ისტორიულ დრამის შესახებ არის საუბარი. მაგრამ ილია ჭავჭავაძე პრინციპიალურადაც სვამს საკითხს. და საზოგადოდ დრამის შესახებ ამბობს:— ერთობ დრამის შექმნა დიდად ძნელი რამ არის, იმიტომ რომ დრამა სფლისა და გულის ცხოვრებაა, სულისა და გულის დიდს ძერაზეა ასაგებელი და ასაშენებელი. მეტის მეტი მჭრელი. მეტის მეტი მზილავი ნიქი უნდა, მეტის მეტი ნათელი გონება, რომ კაცი მისწვდეს, შუქი რამ მიჰფინოს იმ საოცარს, იმ უცნაურ საიდუმლოებას, რომელსაც ადამიანის სულისა და გულის ძერა ჰქვია და რომელიც იმოდენად უფრო დიდ საიდუმლოებად გვევლინება. რამოდენათაც უფრო ასლო მივალთ; იმიტომაც დრამის შექმნა ყველა სხვა გვარ პოეტურ თხზულებაზე გაცილებით ძნელია, და ყველა მწერალი, — თუნდ ნიქიერი, ვერა ჰბედავდა ხელი შეჰმართოს. ჩვენში ეს საქმე მეტად ადვილად არის მიჩნეული“-ო. და არ გეგონოთ, რომ ვინმე უსახელოებს უწერდა ასე მკაცრად. „ქართველის დედის“ ავტორი აქსენტრი ცაგარელია, რომელიც დიდად დამსახურებულ იყო ქართულ სცენის წინაშე. მაგრამ ილიამ არ დაინდო, რადგან იცავდა უფრო დიდ ღირებულებას: — ქართულ მწერლობას.

ჩვენ თვალწინ, თუმცა ფრაგმენტებით, მაგრამ მაინც გაიარა ილია ჭავჭავაძის აზროვნებამ. ვნახეთ, რომ შემოქმედების მხატვრული და კრიტიკული გამოკვევა ილია ჭავჭავაძემ ღრმად დაიწყო. რევოლიუციონერი აზროვნებაში, მაინც არ მოსწყდა ეროვნულ ცხოვრების ფესვებს, და პირ-იქით, ლიტერატურის და ერის დაკავშირება იყო მის მიერ დასახული ზოგადი ლიტერატურული ამოცანა. მართალია, ილია ჭავჭავაძეს ამ საკითხის შესახებ ვრცელი ღირებულებები არ დაუწერია, მაგრამ საკითხი სწორედ და მახვილ კუთხით დასვა. შეიძლება არც ვიზიარებდეთ მის განსაზღვრას, მაგრამ იმას კი ვერ ვიტყვით, რომ ილია ჭავჭავაძეს არ ეჩვენებინოს ლიტერატურის სასიცოცხლო მნიშვნელობა. ვერც იმას ვიტყვით,

რომ ილია ქავჭავაძემ დაგეიტოვა დამთავრებული ესთეტიურ კრიტიკის თეორია, მაგრამ ის კი უნდა ვთქვათ, რომ მისი კრიტიკა ესთეტიური იყო: აქა-იქ გაბნეულ აზრების მიხედვით, ჩვენ მაინც შეგვიძლია შევქმნათ მისი ლიტერატურულ-ესთეტიურ შეხედულების მოზაიკა, თავის „კრიტიკა და პოლემიკა“-ში, სადაც იგი არჩევს ერისთავის მიერ კახლოვის „შემლილის“ თარგმანს, სხვათა შორის წერს: „ძლივს-ღა იცნობთ კახლოვის ლექსებში იმ შენიერს, რომელმაც წარსულ საუკუნეში თითქმის პირველად დაანახვა ფრანციას, და მის გამო ევროპასაც, ქეშმარიტი, ნამდვილი პლასტიკა საბერძნეთის მშვენიერებისა... კახლოვის თარგმანში ისე ცხადად არ ისმის ის ნაზი და წაფელი სიტკბოება მშვენიერებისა, ის უმანკო, უცოდვილო და ნამდვილი ბგერა გულისა, ის ქოლა პოეზიისა, რომლითაც ანდრე შენიე ჯადოსავით მოჰზიბლავს ხოლმე კაცსა. მაგრამ ანდრე შენიეს ლექსები კახლოვის თარგმანში ისე ბევრნი არ არიან, და არც ისე უფერულნი, როგორც სახელოვანი მიცკევიჩის „ყირიმის სონეტები“. ეგ სონეტები, ეგ უკეთესნი ყვავილნი პოეზიისანი, რა რიგ უსულდგმულო, უსურნელო ყვავილებად შეიცვალნენ კახლოვის თარგმანში! არამც თუ კახლოვმა შეარჩინა მიცკევიჩის სონეტებს ფორმა სონეტისა. არამედ არ შეარჩინა თითქმის არც ის მშვენიერი სურათნი, რომელშიც ისე ნათლად გამოეხატვნენ წუთის გრძობანი იმ სახელოვან პოლშელ პოეტს“ და სხ... ილია ქავჭავაძე სიყვარულით სწერს ცნობილ ლირიკოს შენიეს შესახებ, რომელმაც კლასიკურ ლექსობაში შეიტანა თავისუფალი მოძრაობა, და მიცკევიჩის ამ დიდ ლირიკოსის, რომელმაც პატრიოტიკა აიყვანა მისტიურობის და რომანტიზმის ესთეტიურ სიმაღლემდე. და კიდევ რამდენი რამ შეიძლება ითქვას, ისე ბევრის დამტეგია ილია ქავჭავაძის კრიტიკის პატარა წიგნი.

მგონია ამ აუარებელ ამონაწერებით უკვე საკმაოდ ნათლად წარმოვიდგინეთ ილია ქავჭავაძეს, როგორც კრიტიკოსს, რომელმაც თავისი მოურიდებლობით და სიმკაცრით ააფორიაქა ჩვენებური საშწერლო ატმოსფერო, და მას აქეთ აღარც დამშვიდებულა. სალიტერატურო აზროვნება უკვე მოთხოვნილებად იქცა, და ქართულ კრიტიკის მატთანეს ახალ-ახალი ფურცლები მიემატნენ.

ი ლ ი ა ზ ა ვ ზ ა ვ ა ძ ე .

შოპენჰაუერი, ერთ თავის თხზულებაში, კრიტიკის შესახებ, სწერს: „მწერლები ჩვენ შეგვიძლიან დავყოთ სამ ჯგუფად, და შევადაროთ ერთნი მეტეორებს, მეორენი პლანეტებს, და მესამენიც უძრავ ვარსკვლავებს. პირველნი ახდენენ სწრაფსა და მკვეპარ ეფექტს; მათ უმზერენ და იტყვიან: „უცქირეთ, უცქირეთო“, — და მალე სამუდამოდ ჰქრებიან. მეორენი, ე. ი. კომეტები და პლანეტები უფრო ხანგრძლივნი არიან, და უფრო მკვიდრნი. ხშირად ისინი (თავიანთ სიახლოვის გამო) ბრწყინავენ კიდევ, ხან თვით ვარსკვლავებზე ძლიერად, და უცოდინართ ვარსკვლავებად ელანდებიან. თუმც ამ პლანეტებმაც თავის დროზე უნდა დატოვონ თავიანთი ადგილი, და წავიდნენ. ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ ისინი ნასესხებ შუქს აფრქვევენ. ხოლო მათი მოქმედების სფერო კი, თანამგზავრები არიან, (თანამედროვენი.). მათი გზა და მოქმედება თუმც უფრო ხანგრძლივია, ვიდრე მეტეორებისა, მაგრამ ესენიც მიჰდინარეობენ, იცვლებიან. მხოლოდ მესამენი არიან უცვლელნი და წარუვალნი, იგინი სდგანან მაგრა ფეხ-მოკიდებულნი, და ბრწყინავენ, საკუთარ სხივთა-მფრქვეველნი. მოქმედობენ დროის როგორც ერთ პერიოდზე, ისე მეორეზე, ყოველთვის სახე უცვლელნი, რადგან მათ არა აქვთ პარალაქსი. ისინი ერთ რაიმე სისტემას (ნაცოას) კი არ ეკუთვნიან, როგორც პირველნი, არამედ მთელ ქვეყანას. მხოლოდ მათი სიმაღლის მიზეზით, საჭიროა რამდენიმე წელი, რომ მათი შუქი ჩამოსწვდეს ბინადართ მთელი ქვეყნისა“. ასეთია შოპენჰაუერის მიერ საზოგადოდ მწერლების დახასიათება. კარგი შედარებაა, მხოლოდ ამ სიტყვებით მინდა მარტო ილ. ჰაეკვაძე დაეხასიათო. და ასე ვსთქვა: ილია ჰაეკვაძე, თავის შემოქმედების მიხედვით, შეიძლება შევადაროთ მეტეორებს, პლანეტებს და უძრავ ვარსკვლავებს, რადგან მისი შემოქმედება სამ-გვარია: 1) მსწრაფლ-წარმაველი, 2) დროული, 3) წარუვალი. ილია კუთვნილებაა კერძო—ნაციონალური, და ზოგად—უნივერსალური. მან, როგორც ნაციონალურმა მწერალმა, სთქვა ის, რაც აფიქრებდა და აღეღვებდა ჩვენს ქვეყანას, და ამასთანავე იგი გასცილდა კიდევ ნაციონალურ ბქეს, და შეეჭრა იმ. ქვეყანას, რომელიც საზოგადო კუთვნილებას შეადგენს.

კითხულობთ მის შემოქმედებას და გოაცებთ ის დიდი ძალა, სულის

ბობდა:—„ჩვენი... სოციალური და ეკონომიური კითხვების შემუშავებაცოლოდ არ მიდიოდა ეროვნული კითხვების განვითარებასთან, და თვალსაჩინოდ უკან რჩებოდა. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომიური; ეროვნული მხარე ჩვენი არსებობისა უფრო ძლიერა გვტკიოდა, გვაღონებდა, ვიდრე სოციალური, ქანებით ჩვენი გლახობა უკან არ ჩამორჩება რუსეთის გლახობას; მაგრამ აბა შეადარეთ ჩვენი ენის, ლიტერატურის, ჩვენი მეცნიერების და სხ... ეროვნულ ძალთა უფლებანი რუსეთისას, და თქვენ მათ შორის დაინახეთ განუზომელ მანძილსაო.“¹⁾ დიახ, ეროვნული „ბედისწერა“ აღელვებდა მწერალს, და აკი მიტომაც შეჰქმნა ეროვნული დოქტრინა, ფილოსოფია, თუ—პოლიტიკური პროგრამა. ამ საკითხის გარკვევის დროს ილია ჭავჭავაძეს არ ჩაუცვამს არც ერთი ფორმის ტანისამოსი, არ მიუყვებია რომელიმე პოლიტიკურ-სოციალური ჯგუფის რაიმე ნიშანი. იგი იყო თავისუფლების აზრით აღფრთოვანებული, დამოუკიდებელი მოაზროვნე, რომელიც ვით მყინვარი აღიმართა ჩვენი ცხოვრების შუა გულში, და ჩვენი ცხოვრებაც 50 წლის განმავლობაში მის გარშემო ტრიალებდა, როგორც პლანეტა მზის გარშემო.

ილია ჭავჭავაძე ხომ იმ დროს გამოვიდა სამოქმედოდ, როდესაც ირგვლივ დუმილი იყო ამეტყველებული. საქართველოს რალაც გაბრუების ლეჩაქი გადაჰფენოდა და იყო ასე უსიტყუო, მდუმარე; სიცოცხლის განცდა რალაც ავადმყოფური, დუნე, ნება-ქანც-მილიეული, უილაჯო; რწმენა—გამქალი და სასო-წარმკვეთი კილო, ვით მათრობელა ევლებოდა საქართველოს, და ქართველობაც ნელა-ნელა ისუნთქავდა იმ შხამიან კვამლს, რომელიც ამ საერთო უმოქმედობაში დააყვია ახალმა „მფარველმა“. საზოგადოდ ცხოვრება წინ მიდიოდა, ჩვენი კი არა. ძალა უნებურად ქართველობამ მოხუკა თვალი და ცხოვრებამაც აითრია... საჭირო იყო ცხოვრების განახლება, პირობების გამოცვლა, მაგრამ ამისთვის დაიგვიანეს ჩვენებმა და დაჩინენ ასე ბედის მომლოდინენი. ან ელოდნენ კი? ილიასწორედ ამ დროს ამეტყველდა. მკაცრი თვალეები მიმოავლო არე-მარეს. მახვილი ყურით მოისმინა ქართველთ კვნესა-ნარევი სუნთქვა. მიხვდა იმ შხამ-შერეულ სუნს, რომელიც ჰაერში იყო დატრიალებული და ამხედრდა. „სად არის ქართველი და ქართველობაო“? --სასტიკი ხმით დაიძახდა. „სად არის ქართველი და ქართველობაო“? --გაიმეორა, მაგრამ მოუცდა ძახილი. ქართველი და ქართველობა ვერ იპო-

¹⁾ იხ. „ივერია“ 1882 წ. № 2.

ნა. — „სად არის ქართველი და ქართველობა?... აჩქარებული კაცი ადვილად გვიპასუხებს და გვეტყვის: ბრძანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედა ქალაქი ჭ შავი-ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდათ მორიგებული მისი შვილი—სოფლები ქართველები არ არიან? ქალაქი იქნება დედა იუვეს, სოფლები მისი შვილები, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ დიდი ხანია გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს“ („დროება“ № 27—1876 წ.) და აქ არის მწერლის სევდის სათავე. სამშობლოში სამშობლოს დაეძებს, საქართველოში ქართველს ვეღარ ჰხედავს. და ილიაც ამის მწახველი, გელს ვეღარ იტევს, ანთხევს ირგვლივ და მრისხანე ხმით ჰქუხს და კითხულობს: — „ნუ თუ ესენი ქართველები არიან. ერთის დედის, საქართველოს ოჯახის შვილნი“?

— „ჩვენი გონება დაიფუყა, — ამბობს იგი, სულით და ხორციით დავკუწმანდილთ. გონება ჩვენი, როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაიფუყება, შეგვივიწროვდა, დაგვისუსტდა და რასაკვირველია ვეღარაფერს ფართოს და დიდ აზრს ვეღარ დაიტევდა და ვეღარ ზიდავდა. ამ მიზეზით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი, გრძნობა დაგინამცევდა. გონებითად, ზნეობითად დავაბატრავდით. მას აქეთ, რასაც კი ხელი მოეკიდეთ, ვეღარ მოვერივენით, რასაც კი გონების თვლით დავაკვირდით. გონებაში ვეღარ დავიტყვით, ავიღეთ ყოველი იგი და დაეანაკუწრეთ. იმოდენა ნამცეცებად ვაქციეთ.“ და განაგრძობს: — „ჩვენ თვითონ დავკალიერდით გუდა-ფშუტასაყით, ცარიელა სიტყვები-და გვინდა, ცარიელი ხმები, რომ ენამ პირში იშტვინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს, სხვა რისაუვის გვინდა ენა? საერთო სახელი ქართველი — კერძობითად გავხადეთ, მამული დანეხვილ ნაფუძვრად გადაეპქციეთ, პატივი — ნეხედ, თავი გოგრად და ჩვენი უადამიანობა იქამდის მივიყვანეთ, რომ კაცი კაცს აღარა ნიშნავს, თუ ზედ-კაცური არ დაფუმატეთო“. აი, ასეთი ბნელი სიტყვებით გვიხატავს ქართველობას, და რა გასაკვირველია, რომ მათ, სამარის პირამდე მიიყვანეს საქართველო, რომ ამ-გვარმა ქართველობამ ვეღარ ზიდა სამშობლოს დიდი აზრი, თუ ამგვარმა დაჩიავებულმა კაცებმა დაშალეს დიდი მამული და კი ვერ იგრძნეს საკუთარი სახის დაშლა თუ დამცირება. „ქართველი საყოველთაო სახელია, და ამათში (ამ განკერძოებაში) რა არის საყოველთაო!... თვითო-თვითოდ, ერთ განწყვეტილ ჯაქვის რგოლებივით ცალ-ცალკე და თავ-თავად დავგორავთ ზოგი აქეთ, ზოგი იქით. თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითეულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც

ვიტყვი: ქართველი აგერ აქ არის შეთქი... ის საერთო ნიშანი მიჩვენებთ: საითკენაც თვითეულის ჩვენგანის ქუთა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწვევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისთვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ აქ არის შეთქი... ის შემკრებლობითი, დიდებული, ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ჰხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა—დიდი ხანია დაირღვა, ჩვენის გონებიდან ამოშრა... ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა: ვაი იმ ქვეყანას. საცა საერთო ძარღვი სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თვითოში ყველა, საცა თვითეული ყველასთვის არ ჰთაქრობს და ყველა თვითეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია და „ჩვენ“ იშვიათი“¹⁾. ასე ეჩვენა მას საქართველო, და ასე გესლიანად გამოეხმაურა მას, დაჩივებულს, უსიკოხბლოს: ხალხო ამ ბოროტების ასალეგმავად, მან ბასრი და მწვავე სატირის ხმალი მოიქნია. „მამული... ეხლა ეს დიდებული სიტყვა თვითეულის ჩვენგანის გათავთავებულს უძრავ ქონებას ჰნიშნავს, და არა მთელი ხალხის სამშობლო ბინას... მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელ ქონდრის კაცს თავისი ნებ-დაყრილი სახნავე მიწა წარმოუდგება ხოლმე! მამულისთვის ბრძოლა, — ეხლა სახამართლოში შეტანილ ღერბიან ქალაქზე სადაო საჩივარია; მამულისათვის: ძლევა-მოსილება—მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯეროვნად შემოწმებული. მამულის სიმაგრე—ტყრუშული ღობეა, ვენახ გარეშემო შემორტყპული; მამულის პატივი—ნებნია, სახნავე მიწაზედ სასუქად დაყრილი; მამულის შეილობა, — მზენელობა და მთესველის სახელი-ღაა!.. განვითარებულად და თვითეულის ზურგმა ვეღარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასთვის ადვილი საზიდაია. თვითეულობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ვეღარ იტვირთა... დაეპტვიეთ მამათა ჩვენთა სამარე. შეილთა ჩვენთა აკვანი, დიდი „მამული“ დავშალეთ, პატარები გავიკეთეთ.“²⁾ აი სად არის ილია ქ...ის სატირის ძალა, გამოთქმის გესლი და სასტიკ სიყვარულზე შეტყველი, ოსტატური და მოსწრებული სიტყვა. სავსებით ვიზიარებ არჩილ ჯორჯაძის აზრს, რომ „ჩვენს პატრიოტულ ლიტერატურაში, ამ სიტყვების ბადალი არა ვიცი თ რა“.

მაგრამ აქ შეჩერება ხომ არ შეიძლებოდა, მხოლოდ უარყოფით ხომ ვერ გამოაქვეყნებდა ქართველობას. რომ სულის კვეთებას უწყუნებდა ქართველთ

¹⁾ იხ. „დროება“ 1876 წ. № 27.

²⁾ იხ. „ივერია“ 1876 წ. № 27.

და უწავდა კიდევ, ამას ახსნა ეკირვბოდა. და ახსნის შემდეგ კი—ახალი გზა. რომ უარ-ყოფილი და დაკარგული იყო დიდი აზრი მამულის სიყვარულისა, ილიას ხომ უნდა ახალი განმარტება მოეცა? „მამულის სიყვარული ემსგავსება ნაზ კაკლის ხეს, რომლისთვისაც საჭიროა შესაფერი ნიადაგი, შეზავებული ჰაერი, რომელიც ვერ იშვენევს დამჩავგრელ ხეებს, რომელიც დიდ-ხანს იზრდება... ეროვნულ პატრიოტულ გრძნობასაც დიდი ხნის ზრუნვა, მოვლა, ყურის გდება და ერთგულება ეკირვება. იგი არის ნაზი, როგორც კაკლის ხე, ღრმა, როგორც მისი ფესვები, მალაღლი, როგორც მისი წვერი, მის ტოტებსავით განიერი და მის კოკრებსავით ნაყოფიერიო“. ეს საზოგადო ფორმულაა მამულის სიყვარულისა. ხოლო რაც შეეხება კერძოდ ქართველებს, იგი განაგრძობს: „ჩვენში მამულის სიყვარული სხვა თვისებისაა, სხვა გვარის ხასიათისაა: იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას. ამ გრძნობაში თავის თავის მეტი არა ურევია-რა. ვისიმე სიძულელი, ვისიმე დათრგუნვის სურვილი. ვისიმე გაუბედურების წადილი მასში სრულიად არ არის. ჩვენს მამულის შეილებს მსურთ წარმატება ჩვენის ეროვნებისა და ვინაობისა, რომელთა გარეშე არა ხალხს არ შეუძლიან სიცოცხლე და ადამიანური არსებობა... როგორც წარსულში ჩვენი ვრი იბრძოდა არა სხვა ხალხების დამონაევებისთვის, არამედ თავისი საკუთარი დამოუკიდებლობის დაცვისათვის, ისე ეხლა, ჩვენი მამულის შეილები მოღვაწეობენ არა იმ განზრახვით, რომ სხვანი დაეთრგუნოთ და მათის დამკირებით ვისიამოვნოთ, არამედ იმისთვის, რომ ჩვენს ერსაც გაუკვლიოთ გზა გონების განვითარებისა, ზნეობის ამაღლებისა და კეთილ-დღეობისაო“.¹⁾ აქ უკვე ილია ქავქავაძემ ჯეროვანი საფუძველი მოუქებნა თავის ეროვნულ პროგრამას, და თვით ეროვნული გრძნობაც სიფაქიზით შემოსა. იგი თანასწორობის საძირკველზე დამდგარა და აქედან ებრძვის ტირანიას, სხვათა—ჰამიაობას. „ყველამ იცის“ ამბობს იგი, „რომ ეხლანდელ დროში დევნა და ძლევა ეროვნული, ერთმანეთის შეუწყნარებლობა, ერთმანეთის გაუტანლობა იმის გამო, რომ შენ სხვა თესლისა ხარ და მე სხვა თესლისა, და ერთად ვერ გვეცხოვრებო, მარტო ბრიყვის ზევიცის მოძღვრებაა და სამართლიანად გასაკიცხი ყოველ პატიოსან და გონება გახსნილ კაცისაგანო“. ე. ი. ეროვნული ფანატიზმი დაჰგმო; ზოოლოგიური ელემენტი ამ გრძნობისა უარპყო და საერთაშორისო პატივისცემა იქადაგა. აქ მან მოგვეცა ისეთი იმპერატივი, რომელიც ჩვენგან იმასვე თხოულობს, რასაც ჩვენ თხოულობთ სხვები-

¹⁾ იხ. „ივერია“ 1882 წ. № 1.

საგან. „მოიქცე ისეთ-ნაირად, რომ შენ სურვილს შეადგენდეს ის, რომ შენი საქციელი შეიქმნეს პრინციპად საყოველთაო კანონმდებლობისაო“ — ეს დებულება კენიგსბერგელი ბრძენისა ილიას მოძღვრებაში უმწიკვლოდ არის დასული.

ამ აზრს ემსახურებოდა ილია დაუღალავად. მას სწყუროდა განახლებულ საქართველოს ხილვა, და ამ სურვილს ედგა იგი სასტიკ დაარჯად. მას საქართველოს აღორძინების იმედი ჰქონდა, და მიტომაჲ არის, რომ იგი არ ინდობდა იმ პირთ, ვინც რაიმე-გვარად შელახავდნენ საქართველოს ღირსებას. ხომ ი. ქაქავაძის დროს საქართველო ერთი შეხედვით იმ. იგავ-არაკის ლომს წააგავდა, რომელიც ვგდო ქანც-მიღეული, და გამვლელო-გამომვლელო ცხოველები კი თითო წიხლს სთავაზობდნენ. სხვებს არც ვიერი ჩამორჩა, და ამ უშნო და უგვან ცხოველმაჲ ტლინკი ჰკრა. დიახ, ერთი შეხედვით არის მსგავსება. საქართველოსაჲ ასე მოუვიდა. ჯერ ახალმა „მფარველმა“ გაღუქირა მწეავე შოლტები, ჯერ იგი შეუდგა ყოველივე ქართულის მოსპობა—აღმოფხერას, მაგრამ ეს არ აკმარეს. გამაჩნდნენ და აღიმალღეს ხმა სხვებმაჲ, და ილიასივე თქმით „ააყენეს კუდიანი ქარი“. ესენი იყვნენ ერთი მხრივ „Московскія Вѣдомости“-ს მეთაური ვინმე კატკოვი, და მეორეს მხრივ ე. წ. „სომეხთა მეცნიერნი“.

1882 წ. თბილისში გაიმართა ქართული წარმოდგენა „სამშობლო“. როგორც სჩანს აუარებელი ხალხი დასწრებია პიესას. ეს ყოფილა ერთგვარი ეროვნული დემონსტრაცია. ამის შესახებ კატკოვის გაზეთმა სთქვა, რომ ქართველებს ისეთი დიდი ხარჯი მოუვიდათ „სამშობლოს“ წარმოდგენაზედ, რომ ზედმეტად კარგად მოიქცევიან, თუ ქართულ დროშებს გოდურუას ცირკს მიჰყიდიან და ამ-გვარ ხარჯთ-გაღებას სამუდამოდ თავს დაანებებენო. ექვს გარეშეა, რომ ამ-გვარ წერილს დიდი აღშფოთება უნდა გამოეწვია ქართველთ-შორის, რომ შეურაცხყოფილად უნდა ეცნოთ ქართველებს თავიანთი თავი. ეს ასეც მოხდა. პასუხის გაცემა უნდოდა და ილია იყო ეს მოპასუხე. — „გაცვეთილის კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ ვერე უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი, ყოველი ერი თაყუანსა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შეუმწიკვლეად დაცივისათვის არამც თუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედ-მიწის ზურგზე სიკოცხლეს არ ზოგავს და მისთვის სიკედლილი სახელად და დიდებად მიაჩნია, იმის ვერე უსინდისოთ ხსენებას, არ ვიცით, რა სახელი დაუარ-

ქვათ... ქართული დროშა, ორი ათასი წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში სჭერია, თავის სისხლში ამოუვლია... ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასაგებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელ ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახვედრია... მტერს, და ძლევა-მოსილობით ომიდან გამოუტანია... დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გაგვიხადა ერთმა ვილაც კორესპონდენტმა და ბ-ნმა კატკოვმაც პანი მისცა¹⁾. აი ასე უპასუხა ილია ქ—ძემ, ასე დაამშვიდა ქართველთა აღშფოთებული სინილისი.. არა ნაკლები მრისხანებით და გესლით დაუხვდა ილია ქავკავაძე სომეხ ცრუ მეცნიერებსაც, რომელთაც სცადეს ჩვენი ერისა და ისტორიის განზრახ ჩამოქვეითება. — „ჩვენისთანა დაბრიყვებული და დაბალ ლობელ მიჩნეული ვრი, ჩვენისთანა სახელ-გატეხილი, ძნელად თუ მოიპოვება დედა-მიწის ზურგზე. ვინც გნებავთ, ან ზედ გვაბოტებს, ან გვქელავს და მიწასთან გვასწორებს. ლამის კავკასიის ქედს აქეთ ჩვენი ხსოვნა გააჩანავონ, ქართველების სახელი დედა-მიწის ზურგიდან აღგავონ და ჩალასავით ქარს გაატანონ. თითქო არც ოდესღაც ვყოფილვართ, არც დღეს ვართ... სულთ დაბალნი, ქუა-გონებით ჩლოუნგნი, ზნეობა-დაცემულნი; სულელნი, უსწავლელნი, გაუნათლებელნი, გალატაკებულნი, ფლიდნი, პირის გამტეხნი—აი ჩვენი სულიერ და ხორციელ ავლა-დიდების სურათი! აი რანი ვყოფილვართ, რანი ვართ დღეს იმათი სიტყვით, ვისაც ასე თავისდა სასარგებლოდ მიუჩნევია ჩვენი სახელის გატეხა, ჩვენი მიწასთან გასწორება. ვისი უნარია ყოველივე ეს? ეს რა შავი ყორანია, რომ თავს დაგვეტრიალებს, ზედ დაგვეყფს და დაგვიჩხავის?... დროა კუკუს მოვიდეთ—გვიჩვენებს მწერალი,—და არ შეუშინდეთ იმ ცრუ-პენტელა ლიბერალებს, იმ ქეშმარიტ ლიბერალობის ბერიკეებს, რომელნიც განგებ პირში ბურთსა გვიჩიან, რომ თავისი ოინბაზობა და ცალ-გულობა მიაფუჩჩიონ, და ზედ ლიბერალობის წმინდა კალთა გადააფარონ“. აი, ასე უპასუხა ილიამ ეგრედ წოდებულ „სომეხთა მეცნიერებს“. იქნებ გეგონოთ, რომ ილიამ ეროვნული ფანატიზმით შეპყრობილმა, მეცნიერების წინააღმდეგ გაილაშქრა, და ასე დაბრმავებულმა ქეშმარიტება უარყო?—იგი ზედ-მეტად ღრმა მოაზროვნე იყო, და ამისთანა ცალ-ფეხა და ფრთა-მოტეხილ გრძნობას ვერ აპყვებოდა. იგი იქვე სწერდა: „საბუთიანს, მართალს მხილებას თუნდა მთელი ერისას, გონიერი ვრი მადლობით ეპყრობა და არა რისხვიფა და შფოთითო“. ამ შემთხვევაშიაც, ილია, ამ დებულების მთქმელი არ განრისხდებოდა და ასე სასტიკად არ გაი-

¹⁾ იხ. „ივერია“, № 2, 1882 წ.

ლაშქრებდა, რომ მართლა მეცნიერებთან ჰქონოდა საქმე. ყველა ამ ამონაწერებიდან კი სჩანს, რომ ილიას სახით მეტყველებს შელახული და აბუჩად აგდებული ერის წარმომადგენელი, და არა ბეცი პიროვნება, ეროვნული ფანატიზმით შემოზღუდული. ხოლო გესლიანი ისარი კი არის მიმართული არა მთელი სომხის ერის წინააღმდეგ, არამედ მხოლოდ ჯგუფის წინააღმდეგ, რომელიც თავისი საქციელით, თავის ერსაც აყენებს შეურაცხყოფას. ასეთივე კანონიერი და სამართლიანი პრინციპით ხელმძღვანელობდა ჩვენი პუბლიცისტი, როდესაც სწერდა თავის „აი ისტორია“-ს. ამ შემთხვევაშიც იგივე დამცირება ქართულ ისტორიისა, იგივე მეცნიერული სამოსელი და არა მეცნიერული აზროვნება. იგივე აღშფოთება ქართველ საზოგადოებისა, იგივე ილიას მიერ დამშვიდება, და ჩვენი ისტორიის დაკვირვებული გადასინჯვა. შეიძლება თვით საკითხის რკვევაში სცდებოდა მწერალი, შეიძლება მისი შეოთღი ვერ იყო სწორი, ამას ისტორია გამოარკვევს, აქ კი მეტს აღარ შევჩერდებით, რადგან ილია ქავეჭავაძის პუბლიცისტიკა ჩვენი კვლევის პირდაპირ საგანს არ შეადგენს. და თუ ამდენ ხანს მაინც შევჩერდით, მხოლოდ იმ აზრით, რომ უფრო მკაფიოდ აღგვედგინა ამ დიდი კაცის პორტრეტი. ეხლა კი გადავიდეთ მის მხატვრულ ნაწარმოებებზე.

*
* *

მე-60 წლები ჩვენში, როგორც ვნახეთ, ახალი ეპოქის დასაწყისია. ახალი ძალა, ახალი სიტყვა მედიდურად იქრებოდა ყველგან, და ამსხვრევდა ძველ კერპებს... ის ლიტერატურული მიმართულება, რომელიც ჩვენ ძველ მწერლობას ასულდგმულებდა, უარყოფილ იქმნა. ძველი რომანტიზმი—ახალი რეალიზმით შეიცვალა, რასაც თვით დრო ითხოვდა. ტრადიციული „მშვიდობიანობა“ ირღვეოდა, და პატრიარქალურ იდილიას ჩრდილი ადგებოდა. უნდა შექმნილიყო ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობა, უნდა განთავისუფლებულიყო ადამიანი და ამ დიდი იდეის განსახორციელებლად ლიტერატურა უნდა ამხედრებულიყო. ლიტერატურა უნდა ხალხთან მისულიყო, ამისთვის კი ძველი „დარბაისლური“ ლიტერატურული ენა გამოუსადეგარი სჩანდა, ძველი არისტოკრატიული მიმართულება კი მავნებელი. საჭირო იყო ცოცხალი სიტყვა, ხალხის ენა, და აი აქაც, ამ მიმართულების საუკეთესო გამომხატველად ილია ქავეჭავაძე შეიქმნა. ჩვენ, რასაკვირველია, იმას ვერ ვიტყვით, რომ აქ ილია ქავეჭავაძე ნოვატორი იყო. მანამდე ეს ტენდენცია უკვე შეეჭრა ჩვენს

ლიტერატურას გიორგი ერისთავის, დან. ჭონჭაძის და სხვათა საშუალებით, მაგრამ ის, რაც ილიამდე მკრთალი ტენდენცია იყო, ილიამ დააკანონა და აქ არის მისი დიდი დამსახურებაც. ეს უბრალო მოვლენა კი არ იყო, არამედ აქა სჩანდა ჩვენი ინტელიგენციის განახლება დემოკრატიზმის მიმართულებით. მართალია, ამ მოძრაობას სათავეში იმავე გაბატონებულ წოდების შვილები უდგნენ, მაგრამ მათში სწარმოებდა გონებრივ და ზნეობრივ გარდაქმნის პროცესი. ხდებოდა მათ მიერ ისტორიულად მინიჭებულ პრივილეგიების უარყოფა და დიდი სიამოვნებით „აბრუნებდნენ იმ ბილეთს“, რომელიც ისტორიამ მისცა ამ ქვეყნიურ „სამოთხეში“ შესასვლელად. ამ დიდი მოვლენის მხოლოდ მორალური ფაქტორით ახსნა, რასაკვირველია, შეუძლებელია. აქ უფრო მეტი მნიშვნელობის როლს ე. წ. სოციალური და ეკონომიური ხასიათის ფაქტორები თამაშობდნენ, და სახელდობრ: უმაღლესი კლასის დაშლა ახალ ურთიერთობათა გადღეობით. ილია ქავჭავაძემაც სწორედ ამ მოვლენის დახატვას მონაწილეობა თავისი დიდი ნიჭი. იგი ერთი მხრივ არკვევდა იმას, რაც იყო, უარყოფდა მთელი თავისი დიდი გესლით და ქუთით იმას, რაც აფერხებდა ჩვენს ცხოვრებას, ამცირებდა ადამიანის ღირსებას; მეორე მხრივ კი იმ პერსპექტივას გვიშლიდა, რომელსაც უნდა შეეცვალა ეს არსებული. ამიტომ მან თავისი ბასრი აზროვნება და გამოსახვის ნიჭი ჯერ იმას მონაწილეობა, რომ ეჩვენებინა იმ სინამდვილის ფესვები, რომელიც შინაგანი გამოფიტულობით იყო სწული. ეს კი ჰგულისხმობდა იმ ურთიერთობის ჩვენებას, რომელსაც ბატონ-ყმობა ერქვა, და რომლის წინააღმდეგაც ამხედრდა ჩვენი მოწინავე ინტელიგენცია.

იპოლიტე ტენი სწერს, რომ „აზროვნება არის ღრმად ჩაკვირვებული ყურადღება; ჩაკვირვებული ყურადღება კი ერთი ასად აღიღებს აღზნების ძალასა და ხანგრძლივობას. მაგალითად, იმას, ვინც, ეთქვათ, ბიწის ქერტას ღრმად მიეცემა, და ამავე დროს იგრძნობს შემოწოლილ ზიზლს, ამ ბიწის წინააღმდეგ, ამ მძულვარების ძალა ექნება იმავე ზომისა, როგორც იქნება დაქიშული მისი ქერტა. ბრაზი თუ აღშფოთება მაგარ ღვინოსა ჰგავს, რომელიც თქვენ აგაგზნებთ და დავათრობთ; მაგრამ შენახული და ჩათხრობილი—იგი სპირტად იქცევა, რომელიც სწევას ყოველივეს თავის გარშემო“. ეს სიტყვები ფრანგმა კრიტიკოსმა ინგლისელ რომანისტის ტეკერის შესახებ სთქვა, რაც არა ნაკლები ზედ-მიწევნით შეიძლება გამეორებულ იქმნეს ილია ქავჭავაძის შესახებ. მე-XIX ს. ლიტერატურაში დღევანდლამდე, ჩვენ არ გვყოლია ისეთი დიდი მოაზროვნე მხა-

ტვარი, როგორც ილია ქავეკავაძე. არა გვეყოლია ისეთი ღრმა ყურადღე-
ბის და დაკვირვების ადამიანი, ისეთ ბრაზ-დაგუბებული და მრისხანე ნი-
ქის პოეტი, როგორც იგი, და არავის არ დაუჩნევია მისებრ ღრმა კვალი
ჩვენი ცხოვრების ყოველ სფეროში. მიტომ იყო, რომ ილია ქავეკავაძე
დიდი სატირიკოსის პიედესტალიდან იშვიათად ჩამოდიოდა და მისი მქუ-
ნარე დაცინვა ერთნაირად ხმაურობდა ლიტერატურასა და პუბლიცისტი-
კაში. „კაქია ადამიანი“? არის ამ სატირის უდიდესი გამოცხადება, იგივე
არის დაწყველა იმისა, რაც იყო, და ახალის იმედი და სასოება. ვნახოთ:
„ლუარსაბ თათქარიძე გახლდათ კარგად ჩასუქებული ძველი ქართვე-
ლი, მრგვალი,—უკაცრაგოდ არ ვიყო ამ სიტყვაზე, როგორც კარგი ნა-
სუქი კურატი. დარბაისელის კაცის შეხედულება ჰქონდა მის ბრწყინვა-
ლებასა“. ...„ისე რომ შეგეხენდათ, რომ როგორმე არ დაგენახათ მისი
თავ-კისერი, იტყოდით—გაბერილი რუმბიაო. თავი და კისერი ჰქონდა,
რომ ოფლის მაგიერ ქონი დასდიოდა თითქმის; სამკეცად ჰქონდა ნიკაპ-
ქვეშ ჩამოსული ლაბაბი, თვლები დიდრონი, დაწითლებული, ბევრი, რა-
საკვირველია ძილისაგან და არა შრომისაგან, არაფერს კარგს არ ამშობ-
დნენ თავის პატრონზედ; სახე ყოველთვის უცინოდა, როგორღაც გან-
სხვავებული სულელობით, ამასთანავე აჩვენებდა, რომ ლუარსაბი კეთი-
ლი კაცია“. შემდეგ: „გაბერილი და დიდად პატივ-საცემი ღიპი; კოტი-
ტა და ქონით გატენილი ბალნიანი ხელები, დამორილი ფეხები“... ხო-
ლო რაც შეეხება ლუარსაბის ტანს,—„ლუარსაბის ტანისა კი რა მოვახ-
სენოთ, და გული: კი რომ გენახათ, ღორის ჯაგარსავით მოდებული ჰქონ-
და, ასე რომ მრავალ საეჭვო სულიერებს შეეძლოთ შიშინაობის დროს
აქ თავი შეეფარებინათო“, და სხ... ასეთი იყო ლუარსაბი. შორს არ წა-
სულა მისი მეუღლე დარეჯანიც, და სწორედ თავის ქმრის ნახევარს წარ-
მოადგენდა... ხოლო თუ მართალია ის თქმულება, რომ ადამიანის სახე
იეროგლიფია, რომელიც გვაგებინებს მის შინაგან საიდუმლოებასო, თუ
მართალია, რომ სახე არის ადამიანის ყველა აზრებისა და მისწრაფების
ქონოგრაფია, რომელიც უფრო მეტს მეტყველებს, ვიდრე ბავნიო, ეს უპირ-
ველესად ყოველისა შეიძლება ლუარსაბ-დარეჯანით დაგვედასტურებინა.
ცხოველური სახე, კმაყოფილების გამომხატველი, მეტყველებდა შინაგან
კმაყოფილება—უმოდრაობაზედაც, რადგან ეს უკანასკნელი პირველის თა-
ნამგზავრია აუცილებელი. მოძრაობა, ---ეს მხოლოდ ხორც-შესხმული უკ-
მაყოფილებაა, და კმაყოფილი ლუარსაბ-დარეჯანი კი სხეულ-მიღებული
უმოდრაობა. ..და სცხოვრობდა იგინი უდარდელად, „ქვეყნის ყაყანს

მოშორებულნი“. ან რა უნდა ექნათ? რასაკვირველია, არაფერი. იგინი ცხოვრებისთვის ხორც-მეტს წარმოადგენდნენ, რადგან ამ გვარი იყო მათი არსება, მოდუნებული, ზანტი, უსიცოცხლო. მათ გამონახეს თავიანთი ნაჭუჭი, ჩენჩო, სადაც მოექცნენ-რა, ჩაიკეტნენ; და ასე სცხოვრობდნენ, და ამძიმებდნენ ქვეყანას. რალა დარჩენოდათ? მხოლოდ სმა-ჭამა, მხოლოდ ძილი. და აკი ლუარსაბიც ჩინებულად ემსახურება ამ თავის დანიშნულებას. „ჩალალაჯი“, „სამწვადე სუკები“, „ტარხუნა“, „ჰიტრი“ — აი მათი საზრუნავი საგნები. არტალა, ბოზბაში და კარგათ გაკეთებული ჩიხირთმა, ეს არის მათი მიზანი. ქერებზე ბუზების თელა მათი გონების ვარჯიშობა, და ტახტზე გორაობა და მერე ძილი, გამოლევძება, ჭამა, კიდეც ძილი, და ასე დაუსრულებლივ, მათი საქმიანობა, მათი შრომა. „დღეს რა ვქამოთ?“ — „ხვალ რა ვქამოთ?“ — აი ის დიდი პრობლემები, რომელიც ყოველ წამს თვალ წინ უდგებოდათ. ფონიც შესაფერი მისცა ჩვენმა დიდმა ავტორმა. „ეზო ისე უწყინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული. დიდი საქმე იყო, პატრონამდის ისე მიგეხწიათ, რომ ან არ გასვრილიყავით, ან კიდეც ერთი ამბორების სურნელება თან არ აგეყოლიათ. ეს გარეგანი; — ახლა ბატონებო, შიგ. სახლში ვეწვიოთ თავადს თათქარიძესა. ეს კი უნდა მოგახსენოთ, რომ თუ ვეწვევით, ფრთხილად უნდა ვიყვნეთ. იატაკი აგურისა არის. ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგა და შიგ ამოცვინულან; იმათი ალაგი ამოთხრილ ორმოცებად დარჩენილა. თვალების ძალიან გაფაციცება უნდა, თორემ თუ ფეხი შიგ ჩაივიარდათ, ვაი შენს მტერს!... იმ თათქარიძის ოთახში იდგა ორი გძელი ტახტი, ერთმანეთის პირდაპირ. ასეთი ფაქიზი ქეჩა და ხალიჩა ეშალა ზედა, რომ როცა კნენია აღვებოდა, ყოველ მის ბრწყინვალეების ბრწყინვალე ფეხის ბრწყინვალე გადადგმაზედ, ისე ლამაზად აბოლდებოდა ხოლმე, რომ კაცი ყურებით ვერ გაძლებოდა. ამ ორ ტახტს შუა, აღმოსავლეთის კედელზე მოჩანდა კბილებ-ჩაცვინულ ბებერ დედაკაცის დაღებულ პირსავით, ერთი ამოქვარტლული გარედამ და შიგნიდამ, ერთი მწუხარე და დაღრეჯილი ბუხარი. აქა-იქ, ოთახის სამკაულად ეყარა სხვა და სხვა ნაირი ნივთები, მაგალითებრ: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წაღები, პირმოტეხილი სპილენძის თუნგი. ქონიანი შანდალი, სპილენძის საჩაიფში მოხარშული მყარალა-ბალახი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი“... ფონი დედკორაცია მართლა რომ სალუარსაბოა. ასეთია თათქარიძე მთელი მინა აელა-დიდებით, რომელიც მოვიდა ამ ქვეყნად, იცოცხლა, და „კუქის ანთებით“ ჩაჰბარდა პატრონს... „მოკვდა წესიერსაბიცი ისე, როგორც იხლო

ცებიან ბევრი ჩვენგანი, რომელნიც არც თავისი სიკაცხლოთ უმატებენ რასმეს ქვეყანას, და არც თავისი სიკვდილით აკლებენ... რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენო? — გვეკითხება ავტორი, და აქ, ასამარებს იმ წოდებას, რომლის წარმომადგენელი თათქარიძე ბრძანდებოდა. ნუ თუ იმისთვის, რომ „პირამდინ პურ-ჩაყრილ, ჩაუუეუნებულ ბოზბაშის სახეს მათლაბაზე“ ეფიქრნა, რომელსაც ერთი კარგი კანკიც აძევს?

ილია ჭავჭავაძემ ამ სატირით პირ-ბადე ჩამოხადა ჩვენს ბატონთ—წოდებას, დაგვანახვა მათი სიღრმეს მოკლებული ობიანი გული, შეიმღშა უქმად-მყოფ მებატონის ფსიქოლოგია და ყველა ეს ლუარსაბის დამლით წარმოგვიდგინა. და ამაზე სასტიკი და მწარე დაცინვა ხომ აღარ შეიძლება? ბრწყინვალე წოდების სახე მან მკონარეობამდის ჩამოიყვანა. მხოლოდ ბნელი ფერები ახშარა მათ დახატვას, და მოგვცა მათი კარიკატურა. გადაგვიშალა მათი ბინძური ცხოვრება, ყოველ-გვარ პოეზიას კი არა, უბრალო ადამიანობის ნასახს მოკლებული და აგვამხედრა. ვუშუროთ ამ კარიკატურებს, ვსცდილობთ, რომ ერთი რამ ადამიანური აღმოვაჩინოთ მათ ცხოვრებაში, მაგრამ... არაფერი... მხოლოდ ეხედავთ, რომ ისინი გაპირუტყვებულ გზას დასდგომიან, ადამიანის სახე დაკარგულები.

შეიძლება მკითხველს ეჩვენოს, რომ აქ რეალიზმი კი არა, რაღაც გადაქარბებაა, და უკაცურ თვისებათა ხელოვნური მოგროვება ლუარსაბ თათქარიძის სახით. ეს ასეც არის, მაგრამ ამით რეალიზმი როდი ირღვევა. ეს მხოლოდ მხატვრული მეთოდია, რომლის გარეშეც შეუძლებელია ტიპიურ მოვლენათა განსახიერება, რაც სხვა და სხვა ნიშნების შერჩევასა ჰგულისხმობს. თუ ასე არა, სხვა-გვარად შეუძლებელია იმ მოვლენათა თუ პროცესთა გაგება, რომელთ სიმრავლეც გვიკარგავს მათდამი გრძნობიერებას. და თუ გაგება გვინდა, აუცილებლად უნდა მოხდეს არსებით ნიშნების შერჩევა, გამოცალკევება, ცალ-მხრივი განათება, ფერთა გადაჭარბება და სხ... მართალია, ასეთი სურათი მოდელის ეკვივალენტი არ იქნება. მაგრამ მხატვრული ნაწარმოები ხომ საგნის განმეორება არ არის და ვერც იქნება ვერასოდეს, თვით უკიდურეს ნატურალიზმის ქვეყანაშიც კი. ისე რომ ილია ჭავჭავაძემ აქ რეალიზმი კი არ დაარღვია, არამედ რეალური ელემენტების დაუნდობელი შერჩევა მოახდინა; ეს მისი „მხატვრული ცდა“ ამ მხრივ რასაკვირველია გადაჭარბება იყო, მაგრამ ისეთი, როგორც საქირთა მხატვრობაში, და მით უმეტეს მაშინ, როდესაც იხატება ყოველდღიური, წერილობრივი, დაბალი და სატირალ-სასაცილო. დიახ, მით უმეტეს, რადგან თუ აქ ფერები საგანგებოდ არ გამოუქდა, თუ პროპორციები

საგანგებოდ არ დაირღვა, ვერც კი შეემაჩნევთ, რადგან მეტად ბევრია წყრილმანი, მდაბალი და საძაგელი ადამიანთა ცხოვრებაში, და ჩვენც ისე ვართ შეჩვეულნი, რომ ვერც კი ვამჩნევთ.

* *
*

მაგრამ ილია ქავკავაძემ მხოლოდ ერთი მხარის დახატვა არ იცის. იგი კონტრასტების მწერალია, და აქ, „კაცია ადამიანშიც“? იგივე კონტრასტი დაგვიხატა. თუ არ ვცდები, ამ კონტრასტს ჯერ არა აქვს ყურადღება მიქცეული ჩვენს მწერლობაში, იქნებ იმ მიზეზით, რომ ეს მეორე მხარე აქა იქ გაკრული მხატვრული ლაქებია, მაგრამ აქ მეტი არ არის საჭირო. მოთხრობის არქიტექტონიკა მეტს არ მოითხოვს. აქ იქნებ თქვენ ლამაზისეული გაგახსენდეთ? მსახური გოგო, გლეხების წრიდან გამოსული? არა. ესეც, რასაკვირველია! მშვენიერი სურათია იმის საჩვენებლად, თუ ამგვარ მკონარ ბატონების, ან და საზოგადოდ ბატონ-ყმობის უღელ ქვეშ, როგორ ისპობოდა ადამიანი, და როგორ იქცეოდა ისეთ მურტალ არსებათ, როგორიც ეს თათქარიძენათ მონა-მსახური იყო. მე იმ დათოს ვგულისხმობ, რომელიც ერთხელ გაიღლეებს, ერთ-ორ სიტყვას იძახის, და თვალიდან გვეფარება. ვიმეორებ, აქ მეტის თქმა არ შეიძლებოდა. ჯერ ბატონ-ყმობა კიდევ არსებობდა. დათოც ყმა იყო, და ლუარსაბის ოჯახში ისიც რომ ისეთივე დიდ გმირად დაეხატა, როგორც ლუარსაბი, — არ შეიძლებოდა. ბატონ-ყმური პროპორცია დაკული უნდა ყოფილიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაყალბდებოდა ის სასტიკი რეალიზმი, რომლითაც ეს სატირა არის დაწერილი. დიახ, ერთი უბრალო ხაზით ავტორი მაინც გვაჩვენებს იმ დროის გლეხის ფიზიკურ სახეს, რომელიც გონება — მახვილად დასცინის თავის ბატონს. მოიგონეთ ის სცენა, როდესაც ლუარსაბი ეძახის დათოს და ეუბნება: ... „ყმები ჩამოგვეერთმევაო რომ ამბობენ, ტყუილია, ტყუილია, გესმის თუ არა? ყველას უთხარი, რომ ტყუილია. ხელმწიფეს მოუწერია, რომ დავარჩობ, ვინც იტყვის, რომ ეგ მართალიაო, ვინც გუნებაში მაგას გაიტარებსო“ ... შემდეგ კი ცხარე მსჯელობა გაჩაღდება იმის შესახებ, თუ რა არის ბატონ-ყმობა. ... ბატონ-ყმობა ღმერთს დაუწესებია, და თვითონვე რად მოშლისო! — ამბობს დარეჯანი. — „მაშ ბატონი რა არის, განაგრძობს იგივე, ცოტა ქვემოდ, თუ არ დატუქსავს, თუ არ წაართმევს? თუნდა ეგ არ იყოს, უცხო ხომ არ ართმევს, ისევე თავისივე ბატონია!“ — „მართალი ბძანებაა: მამაა, უცხო რად იქნება? დაუმატა ეშმაკობით დათომა.“ ... — „დიდი და

პატარაობა სად არ არის, სთქვა ლუარსაბმა, აი თუნდ თითხედ დაიხედე: ერთი დიღია, მეორე პატარა. რისთვის? იმისთვის რომ ღმერთს აგრე გაუჩინოა, დიდი და პატარაობა ყველგან უნდა იყვეს. აბა დაიხედე.... — განა არ დამიხედნია, შენი ჭირიმე! დიდიც არის და პატარაც, მაგრამ ერთმანეთს არ უშლიან, — სთქვა ცბიერმა დათომა... „დათო წაფიდა. ვინ იცის გულში როგორ ეცილებოდა ამ პირ-მოთხე ყმასაო“? დასძენს დიდებული ავტორი. და სწორედ ეს ადგილი საუკეთესო და ღირსშესანიშნავ ადგილად მიმაჩნია, რომელიც ჩვენ კრიტიკას ხელიდან უსხლტებოდა. უამისოდ არ იქნებოდა ის კონტრასტი, რომელიც ბატონს აშავებს, გლეხს კი შარაყანდღე დითა ჰმოსავს. იღია კი, როგორც ვთქვით, სწორედ ამ კონტრასტების მწერალია. ყველგან იგი წინააღმდეგობებს გვიხატავს. აიღეთ, მაგალითად, „გლახის ნაამბობი“: ერთქმხარეა დათიკო, მეორე — გაბრო და პეპია, „ოთარაანთ ქერიეში“ — არჩილი, კესო, და წინააღმდეგი მხარე, — თვით ოთარაანთ ქერიეი და გიორგი. ხოლო ამ კონტრასტებს იგი თანდათანობითა მხატავს. მაგალითად: პირველნი არიან ლუარსაბი — დათო; ესენი იმ დროს სცხოვრობდნენ, როდესაც ბატონ-ყმობა ჯერ კიდევ ჰფეთქავდა, მხოლოდ ყრუდ მოტანილი ამბავი კი, ბატონ-ყმობის შესახებ, რალაც ზღაპრულად დადიოდა. დათიკოც ბატონ-ყმობის დროს სცხოვრობს, მხოლოდ ლუარსაბის შემდეგ. თუ ვარიანტსაც მოვიშველიებთ, მაშინ დათიკო ლუარსაბის შვილი გამოდგება, თუმც სახელ გამოცვლილი კი. (კოლა.)

რაც შეეხება „ოთარაანთ ქერიეს“, აქ იგივე კონტრასტია დახატული, მხოლოდ ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ, მე-10-ან წლებში. აქ, არჩილი, იგივე ლუარსაბ-დათიკოების წარმოშობაა, მხოლოდ დროთა მსვლელობაში სახე-ცვლილი; გიორგი და ოთარაანთ ქერიეი კი, — უკვე განთავისუფლებული გლეხები.

დიახ, ვიმეორებ, იღია ჭავჭავაძე კონტრასტების მწერალია, და „კაცია ადამიანში“, იგივე კონტრასტი მოგვეცა ლუარსაბ — დათოს სახით. — „ბატონი მამაა, უცხო რად იქნებოა“ — ეშმაკობს დათო, — „დიდიც არის და პატარაცა, მაგრამ ერთმანეთს კი არ უშლიანო“ — სიტყვას გადაჰკრავს იგივე. და ამ ორი ფრაზით გვაჩვენებს იმ დროის გლეხის გულის ნაღებს. იქნებ მთელი ტირადები რომ ეთქვა დათოს, ისე ვერ გამოეთქვა ის, რაც ამ ორი სიტყვით ასე ნათლად და მკაფიოდ გამოსთქვა. მაგრამ იღია ჭავჭავაძეს მხოლოდ „კაცია ადამიანი“? — რომ დაეწერა ბატონ-ყმობის სატირად, სურათი ცალ-მხრივი გამოვიდოდა. მასში არ იჩნებოდა აონისხი-

ლი ყოველი მთავარი მომენტი, სადაც უნდა ნათლად გამოჩენილიყო ამ ინსტიტუტის სიბინძურე და უკაცურობა. სჭირო იყო საკითხის ყოველმხრივი ჩვენება, და აი ამ მიზნით დაგვიწერა და მოგვცა „გლახის ნაამბობი“. თუ პირველში, პარაზიტი ლუარსაბ თათქარიძეა გამოყვანილი, და მისი მკონარეობა აღწერილი, აქ, „გლახის ნაამბობში“, მისი შემკვიდრე, მისი შვილი დათიკოა, იმავე წრისგან გახრწნილი და გათასსირებული, მხოლოდ არა სმა-ქამის მოტრფიალე უმთავრესად, არამედ ხორცის, ვნების. ეს ადვილი ასახსნელიცაა. ლუარსაბი ხანში შესული კაცია, კოტათი თუ ბევრად ვნება დამცხრალი, და სქესის მიყოლა აღარ შეშვენის. თუმცა ეს „ავ-ხორცობა“ არც მასშია საესებით ჩამქრალი; ისიც ხან-და-ხან ააკრავს კუნებს ხოლმე კბილებს ახალი პატარძლების დანახვაზედ, მხოლოდ ისე კი, რომ ეს დარჯჯანს არ შეენიშნა, თორემ... ძალიან ეშინოდა. აქ ლუარსაბი არც დარჯჯანს დაერიდებოდა, რომ ახალგაზრდა იყვეს, რადგან მისი მოღვათა თადეები იყო ამისი, მაგრამ ვიმეორებ, ლუარსაბი ხანში იყო შესული, და შედარებით ვნება-დამცხრალი. სულ სხვაა ახალგაზრდა დათიკო. იგი ლალად აღზრდილი, თავ-აშეებულად ეძლევა ყოველ გრძნობის წამონაქროლს, და ისრულებს ყოველ გულის საწადელს. იგი სულ მთლად გრძნობის კაცია, გარყვნილი გრძნობის, მას ემსახურება, და მას სწირავს ყველაფერს. იგი ხომ ბატონია, და შთამომავლობით სხვა რა უნდა დარჩენოდა? მაგრამ არ გეგონათ, რომ ილია ქავკავაძეს მხოლოდ ეს აინტერესებდეს. არა. აქ სურათს უფრო აცხოველებს, რომ მხეცი—ბატონში საესებით გამოაშკარავდეს. აქ ილია ქავკავაძეს ბატონი და გლეხი გამოჰყავს სრულიად განსაკუთრებულ პირობებში. დათიკოს—ბატონს, გვერდში უყენებს გაბროს-ყმას, მასთან თან-შეზრდილს. ეს კი მიტომ ისურვა ავტორმა, რომ ეჩვენებინა: თუ საზოგადოდ ბატონი სჩაგრავს გლეხს, ესევე ექცევა იგი თავის მახლობელსაც, ამხანაგს. ბატონში ზნეობრივი მხარე იქამდე დახშულია, რომ ამხანაგსაც კი წარბ-შეუხრელად მსხვერპლად სწირავს თავის ფაფარ-აყრილ ვნების დასაკმაყოფილებლად, ე. ი. ბატონი გამოჰყავს ყოველ-გვარ ზნეობრივ ნორმათა გარეშე მდგარ ადამიანად. უკეთ: რომელსაც ერთად ერთი ნორმა აქვს შემუშავებული: „ყოველივე ნება-დართულია“. —მისთვის სხვის პიროვნებას ცალი ფულის ღირებულება არა აქვს, და თუ დასკირდა, თუნდ სულ უბრალო საქმისთვის ისე გადაისერის, როგორც ძველ ქალამანს. ჩვენ ხან-და-ხან ეს თითქო არც კი გვჯერა, და ვფიქრობთ: თუ საზოგადოდ ბატონი სჩაგრავს გლეხს. იქნებ აქ დათიკომ ეს არ მოიქმედოს გაბროს მიმართ, რადგან გაბრო მისი

ამხანაგია, მასთან თან-შეზრდილიო, მაგრამ მომაკვდავ გაბროს მკვეთრი სიტყვები ურში ჩაგვწივიან, და გვაგონებენ, რომ „უმცროს-უმფროსობაში სიყვარული ზღაპარია“, რომ „ბატონ-ყმობის შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდებაო“. მთელი მოთხრობიდან კი ის აზრი გამოგაქვთ, რომ, თუ დათიკო, ეს კარგი მებატონე ასე ექცევა თავის ამხანაგს, თან-შეზრდილ უმა გლეხს, როგორ უნდა მოჰქცეოდა მაშინ სხვა გლეხებს, რომელთანაც არაფერი არ აკავშირებდა? აქ ნათლად მოსჩანს ის უფსკრული, ის „ჩატეხილი ხიდი“, რომელიც არსებობდა ბატონებსა და ყმებს შორის; აქ ნათლად და გარკვეულად არის დახატული მთელი ის პირობები, რომლებმაც შორისაც მიმდინარეობდა ყმების აუტანელი ცხოვრება. და გასაგები ხდება პეპიას შწარე ამონაკვნისი: „ეჰ ჩემო გაბრიელ, არც ღმერთი ყოფილა ჩვენთვისო“. ან, აბა უური უგდეთ პეპიას, რას იძახის იგი, როდესაც ღამით გაბრიელი პეპიასთან მივა, თამროს თაობაზე: — „არ გეყურება, შე უბედურის დღისაჲ, რომ შიძიმე საქმე მაქვს მეთქი! უთხარი მე“, — ამბობს გაბრო. — „შენის ბატონის პატრონს რა საქმე უნდა გქონდეს, თუ არ სულის წასაწყმედი?... კარგი, კარგი... ვიკი რა მადლიც ტრიალებს თქვენს გულში, ვიცი!“ აქ პეპია გაბროსაც უნდოთ უცქერის, როგორც ბატონთან დაახლოებულს, და განაგრძობს: „თუ ღმერთი გწამს, მე მომშორდი. ბევრი გველი მინახავს, — ჯერ გულში ჩაძვრენოდეს, და მერე კი დაეშხამოს... დაანებე თავი მაგ გატკობილს ენით ჩემს ცლუნებასა... თქვენ რაღა ოსტატობა გინდათ? მე რა შემოძლიან თქვენთან, ქვეყანა თქვენკენ არისო“, და ამ სათნო მოხუცის ჩუმ პროტესტანტობას კი, მისივე სიკვდილის წინად ნათქვამი სიტყვები აგვირგვინებენ: „ქვეყანა დამილოცნია, თუ იმის ზურგზე ჩემი თამრო უცოდველი დადის... თუ არა და წაწყმედეს ეს ადრე და მალე წასაწყმედი მურტალი ადამიანის მურტალი სამყოფელიო“.

პეპიას ამ მართლა და ღირს-შესანიშნავ სიტყვებში რა ლამაზად არის დაპირის-პირებული ინდივიდუალური „ბედის-წერა“ — მთელ მსოფლიოსთან. მაგონდება დოსტოვესკის ერთი გმირის სიტყვები: „ქვეყნიერება დაიქცეს, თუ მე ჩაი არ დავლიო? — მე ვიტყვი, დაიქცეს ქვეყნიერება, მხოლოდ კი ჩაი ნუ მომაკვდებოა“ — პეპიას და დოსტოვესკის გმირის სიტყვების მოტივი ერთია: — ინდივიდუალიზმი, პიროვნების „ბედის-წერა“. აქ მთელი ეთიკა არის მოცემული.

„გლახის ნაამბობით“, როგორც ვნახეთ, ილია ქავკაეაძემ ახალი მხრით გაილაშქრა ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ, მაგრამ ეს მეტად ნათე

ლი კითხვა ერთ-დროს სადაოდ იყო გამოცხადებული იმ ხალხის მიერ, რომელიც სულ სხვა მოტივებით სცდილობდა. ილია ჭავჭავაძის მნიშვნელობის დაბნელებას. ამ მოთხრობაში, ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ კი არ არის გალაშქრება, აქ მომრიგებელ მოსამართლის სილუეტი სდგას, რომ ყმები და ბატონები შეარიგოსო. ამ მოთხრობაში იბრძვიან შეყვარებული გაბრო და დათიკო, და მათი წოდებრივი სხვა-და-სხვაობა არაფერს ნიშნავსო. ეს ისეთი აბსურდია, რომ სერიოზული კრიტიკის მოცდენა არ ღირს. განა მართო „შეყვარებაზე“ რომ იყვეს საუბარი, საჭირო იქნებოდა მეტოქეობად ბატონისა და ყმისგამოყვანა? ან რა საჭირო იყო პეპიას წყევლის სიტყვები, რომელსაც იგი ბატონებს უგზავნის, ან რად უნდოდა გლეხკაცს ბედის კრულეა და თვით ღმერთის უარყოფა? — „ჩვენსკენ არც ღმერთი ყოფილა“ და „ქვეყანა“ თქვენკენ არისო“. ვინ არიან ეს „ჩენ“, „თქვენ“? ამაზე პასუხის მიცემა შეუძლებელია. თუ ისე არ შევხედეთ საკითხს, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ.

აქ ილია ჭავჭავაძემ, ვიმეორებთ, განზრახ გამოიყვანა ბატონი და ყმა, მათ შორის მეგობრული დამოკიდებულება განზრახ მოიშველია, რომ ყველა ამით, უფრო გარკვეულად ეჩვენებინა, რომ უმფროს-უმცროსობაში, სიყვარული ზღაპარია“, რომ „ბატონ-ყმობის შუა, სიყვარულის ხიდი არ გაიდება“, რომ „გლეხ-კაცის და ყმის ლიტონი ბედი, ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში“. ვერ გასძლებს, რა გინდ იდეალური იყვეს იგი ბატონი, რადგან ბატონი, თავადიშვილი, ილიასავე თქმით, „კარგი რა არის, ავი რა იყვესო“, და კვლავ მოგვცა სურათი ამ სოციალური უკუღმართობის ნაყოფი. კიდევ გაიყვანა, ტყისკენ გააქცია ახალი მსხვერპლნი, კიდევ აამეტყველა, და უფრო ძლიერად საღი პროტესტანტები, კაცოს და ზაქროს სახით. მათი ჩვენებით, ილია კ—ძემ ღრმა ანალიზი გაუკეთა იმ წყობილებას, და დაგვანახვა ის გაღვივებული ბატონ-ყმური ქურა, რომელზედაც ყმები იწვოდნენ. კითხულობთ ამ „ეპიზოდს ყაჩაღთა ცხოვრებიდან“, და აღტაცებაში მოდიხართ. გინდ ათჯერ გქონდეთ წაკითხული, მაინც ყოველ წაკითხვაზე ხალისი არ გაკლდებათ, და გულის სიღრმეში ესაყვარლებით ამ განწირულებს. თქვენც იმსკვალეებით იმავე სიყვარულით, რომლითაც იყო გატაცებული ავტორი, იგებთ იმ მომჯადოებელ აღერსიან კილოს, რომლითაც ავტორი მიმართავს ბუნების ძალებს, და სთხოვს ამ განწირულების პატრონობას.

„ნიაჲო, ჩემო ნიაჲო, ნუ სჩაგრავ ტყეში ობოლსა,

„მსტიწინაო, ჩემო მსტიწინაო, შენ უაღერსე კაცოსაო.

მიმართავს ბუღბუღს:

„ბუღბუღო, ჩემო ბუღბუღო, მოაკლე გულს დარდებო.
ასძახის ღრუბელს:

„ღრუბელო აღმა მავალო, ის (კაკო) გებრალეობდეს,

„მე კისრად ვიღებ დამხსნელო, რაც იმას ემართლებოდესო.

— ილიამ, როგორც უსაყვარლესი არსება, გაისტუმრა კაკო ტყეში, მის დაბურულ წიაღში მოუპოვა ბინა სოფლიდან გამოქცეულ პროტესტანტს, უსახლოს, და მასზე ზოუნეა-პატრონობასაც ბუნებას შესთხოვს. „გებრალეობდეთ“, „მოაკლეთ ეულს დარდებო“, „ნუ სჩაგრავ ტყეში კაკოსა“, „ნუ ემუქრებითო“, „მიუაღერსეთო“. ნუ მიაქცევთ ყურადღებას, რომ იგი დევნილია, გამოქცეული; თქვენ ხომ არ იცნობთ „მურტალ კაცთა მურტალ სამყოფელს“, და მის წყობილებას, თქვენ ხომ არ იცით რათ არის კაკო დევნილი, გამოქცეული, და ამისთვის „მე კისრად ვიღებ დამხსნელო, რაც იმას ემართლებოდესო“. ამაზე მეტად ბატონ-ყმობის გმობა თითქმის წარმოუდგენელიც არის. ვინ არის კაკო, და რა ცოდვები აწევს მას კისრად, რომ ჩენი ავტორი, ასე თითქმის დაუფიქრებლად, თავის თავზე იღებს? ეს ცოდვები იყო: ადამიანობის შეგნება; პროტესტანტული სული და სიამაყე, რომელიც ძალის წინ ქედს არ იხრის. კაკომ არ მიიღო ის ცხოვრება, მოსცილდა სოფელს და ტყეს მიაშურა, სადაც თვით იქნებოდა თავისი ბატონი. ან რა ექნათ კაკოს და მის ამხანაგებს? ცხოვრება იმ დონეზე იყო დაყენებული, რომ ყმათა გულში, უკმაყოფილობის ცეცხლი მძლეთა ჰღვიოდა, და თუ ყველა ეერა ჰმედაედა გაყჩაღებას, ამ ინდივიდუალურ გამოსვლას პროტესტანტობის აქტიურ გზაზე, სამაგიეროდ ყველანი კი შეჰნატროდენ... აგერ ალაზნის პირად, მთვარიან და სევდიან ღამეს, მიქრიალებს ურემი, და სევდიანი, „მწუხარე, ვით გლოვის ზარი“ ურმული მიარდევებს ჰაერს. მღერის მეურმე, და ამ სიმღერით ღამობს იმ სევდის უკუ-ყრას, რომელიც მის ბედში-მყოფთ, არადროს არა შორდებათ. მღერის ნაღვლიანად, და აგერ... „ვიღაცამ ტყიდან ასკუპა ცხენი“. კიდევ ერთი გამოქცეული ეძიებდა ნავთსაყუდელს. ეს—ზაქრო იყო. კაკოსთან მიდიოდა. ხოლო მეურმემ, ასწავლა რა გზა, „ახ ნეტავი შენო—წაიდუღუნა“. შეჰნატრა ყაჩაღის ბედს, რომელსაც დღეიდან ელოდა „უსახლ-კარობა, შიში, სიმშლი, მარტოკა გდება მხეცივით ტყეში, კურდღელსავითა ფხიზელი ძილი, და იარაღი დღე-ღამე ხელში“ შეჰნატრა, რადგან მასაც, და ყველას, მის ბედში მყოფთ, საოცნებო ფერებით ეხატებოდათ თავისუფალი ცხოვრება, ის ერთად ერთი ნათ-საყუდელი, ტყე, სადაც „თვით იქნებოდნენ

თავის ბატონი“. მხოლოდ ეს უადვილებდათ ყაჩაღური, „ძუნწი“ ცხოვრების სიმწარესა და სიმძაფრეს. აქ მე არ ვეთანხმები ბ-ნ კიტა აბაშიძეს, რომელიც იძახის: „კაკოსა და გაბროს არც თავიანთი უბედურების მიზეზი აქვთ ღრმად შეგნებული და გამოკვლეული, არც არაერთი შემუშავებული პლანი საზოგადოების იარების განსაკურნებლად“. რაც შეეხება სამოქმედო გეგმის უქონლობას, ეს მართალია, ხოლო რაც შეეხება მათ შეუგნებლობას, ამაზე უნდა ვსთქვა, რომ ზაქრო—კაკოს გაბროსთან შედარება არ შეიძლება. კი, გაბროც პროტესტანტია, მაგრამ უფრო რბილი, უფრო გაურკვეველი. იმას შეგნებული აქვს ის, რომ იგი „ქვეყნისთვის ოხერ-ტიალია, და იმ ქვეყნისა კეთილი არა ახსოვს-რა“, თუმცა „ქვეყნისთვის ავი არა ყოფილა“. პირდაპირი და გარკვეული გამოხატვა გლახ-კაცის ბედისა, გაბროს პირიდან არ გვესმის. ისევე პეპია თუ გველაპარაკება ამაზე, თორემ გაბრო მხოლოდ ზოგად გაურკვეველ ფრაზებითა კმაყოფილდება. რა ვიცით, შეიძლება ამის მიზეზი ის სიყვარული იყვეს, რომელიც მის და დათიკოს შორის არსებობდა.— „მე რომ ის არა მყვარებოდა, ცუდად დაუმიწებდი იმ მოხდენილ მხარ-ბეჭს, რომ ამოდენა სირცხვილი აქამა ქვეყანასო“. დათიკო ქვეყნისთვის ბოროტება ყოფილა, ეს სკოდნია გაბროს, მაგრამ სიყვარულს სულ პირველი ადგილი სჭერია და გაბროც მხოლოდ მაშინ გამოწარებულია, როდესაც ქვეყანასთან ერთად, იგიც შეარცხენინა აესულმა ბატონმა.— „შენ რაღას აკეთებდიო, იქნება იფიქროთ ჩემზედ. რას ვაკეთებდი? ეგა მკითხე, და გამკიცხე კიდევ. გული მეც შემღვრეოდა, მაგრამ ჩემი გაუბედობა, თუ იმისი სიყვარული, ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ, მინამ მე და ის ერთ გზაზე არ გადავიხარხინეთ, ის მე არ ჩამომეცალა, და არ ამიქცია გზა, მეც არ შევეპუეო“. გაბრო მხოლოდ მაშინ ჩავარდება ცნობაში, როდესაც ყველაფერი გარდაჰხდება, როდესაც შემდეგ, თავის პასიურობაში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ითვალისწინებს წარსულს, და აღმოაჩენს იმ შავ ძაღვებს, რომელიც ხელს უშლიდა მისი ცხოვრების კეთილად დაგვირგნებას.— „მაშინ რა ვიცოდი სულელმა, რომ უმცროს-უფროსობაში სიყვარული სიზმარია? რა ვიცოდი, რომა, ბატონ-ყმობის შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდება? ვგრე ყოფილა ქვეყანაზედ; ცალს თურმე ცალმა უნდა უცალოს. ეს რომ მკოდნოდა, ღმერთსა ვფიცავ, და ჩემ მამა-პაპის სალოცავსა, გულში ნაღველას ჩავიწურავდი, და იმის სიყვარულს! კი იქ არ ვიტარებდი. მაშინ რა ვიცოდი?... დიახ; მაშინ გაბრომ ეს არ იცოდა.

მაშინ პეპია უფრო შეგნებული პროტესტანტი იყო. პეპიას უფრო გარკვეული ჰქონდა ის სოციალური ბოროტება, რომელსაც ბატონ-ყმობა ერქვა სახელად. სულ სხვა არის კაკოსი და ზაქროს ფსიხიკა. ისინი არ არიან შეპყრობილნი ბატონის სიყვარულით, რომ ბატონ-ყმური არსებობის ბოროტება, მათთვის ასატანი გახდეს. ისინი შეუღლამაზებელ ბოროტების წინ სდგანან, აკვირდებიან, და შეგნებულად ამბობენ:

- „შენც ძმაო ვიცი გაგიგონია,
- ყმის ბედი რა რიგ სწრაფად იცვლება!
- „თუ ყმასა გუშინ ბედი ჰქონია,
- „არ იჯერებს რომ დღესაც ექნება.
- „ჩვენი წადილი, ჩვენი იმედი,
- „ყოველთვის ძმაო არის საფრთხეში.
- „გლებ-კაცის და ყმის ლიტონი ბედი,
- „ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელშიო...

აქ უკვე გარკვეულად არის ნაჩვენები ის „ჩატეხილი ხიდი“, რომელიც მათ შუა მდებარეობს. ზაქრომ და კაკომ უკვე იციან არსებული სოციალ-ეკონომიური ცხოვრების უკუღმართობა და შეგნებული აქვთ ზრომის უუფლებობა. „მე იქ სხვისათვის ჩემს თავს ვლუპავდი.

„შინ კი ოჯახი მელუპებოდა-ო.

კაკომ და ზაქრომ ინდივიდუალური პროტესტის გზა აირჩიეს ისევე, როგორც კარლოს მოლორმა („ყაჩაღები“ შილერისა). რომელიც იგივე პროტესტანტია, თუმცე პოლიტიკური, და არა სოციალური. იგიც ერთი იყო, ამაყი ინდივიდუალისტი. ვერც იმან ნახა არსებულ წყობილებაში თავისი ადგილი. მხოლოდ ერთი გზა ჰქონდა დარჩენილი, მოქმედების ერთი ფორმა:—ყაჩაღობა. რათ?—მიტომ რომ იგი ერთი იყო, და ერთი ხომ რევოლუციას ვერ მოახდენდა? ამისთვის ხალხი და დრო იყო საკირი. და აქი ნატრობს კიდევ: „მომეკით ისეთივე გულადი და უშიშარი ხალხი, როგორიც მე ვარ, გინდ მცირე რიცხოვანი იყვეს იგი, და გერმანია ისეთ რესპუბლიკათ შეიქმნება, რომ რომი და სპარტა, დედათა მონასტრებათ გამოჩნდებიანო“. აქ, ყაჩაღ კარლოსს უფრო გარკვეულად აქვს გამოხატული არსებული წყობილების დარღვევის სურვილი, თუმცე განსაზღვრულ გეგამადის დიდი მანძილი აქვს გასაღელი. ჩვენს ყაჩაღებს კი, არც ესა აქვთ გათვალისწინებული. მათ მხოლოდ თავიანთ პირადობას მოუძებნეს გზა, აღშფოთებულ სინიდისს მალამო დაადეს, და ტყვეს ესტუმრენ. მოსცილდნენ სოფელს, თუმცე „მეტე კაცებათ“ მაინც არ გადაქეჟულან. იგი-

ნი ტრიბუნები არიან. რომელთ საგმირო ამბავი ზღაპრად მოსდის სოფელს, არხევს მათ მიყუჩებულ ცხოვრებას, და ხალხს თავისკენ იზიდავენ. ამა ყური უგდეთ ზაქროს: „შორს გავარდნილა შენი სახელი, ბავშვმა ცი იცის, ვინ არის კაკო“. ყველას თვალემა აქეთკენ არის მომართული, და შექმნილია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, არსენას კულტი. „და არსენობა მენატრებოდაო“. ასე მიდიოდა დრო, და საქმე კი, ზაქროების და კაკოების მონაწილეობა—მიუღებლად გათავდა. 1864 წ., მთავრობის განკარგულებით, მოისპო ეს ბინძური დაწესებულება.

უფრო დიდი პროტესტი ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ მოცემულია პოემა „აჩრდილში“.

„კაკო ყაჩაღში“ უფრო მეტი სურათებია, ვიდრე სიტყვები „აჩრდილში“ კი—რიტორიკა არის წინ გამოწეული. ბ-ნ კიტა აბაშიძის თქმისა არ იყვეს, „კაკოსი და გაბროს ამბავი, მარტო მხატვრული ილუსტრაციაა, ამ ცოტა არ იყვეს რიტორიული ლირიკისა“. აქ, „აჩრდილში“, ტონი აწეულია, სიტყვა მძლავრი. აქ ილიამ ჩვენ ცხოვრებას მთლად ჩამოხადა ფარდა, და მთელი ბოროტება წინ წამოაყენა.

„აგერ უფალი და მისი მონა!

„თრთოლვით სასწორზე ხარჯს უწონს ძნელსა,

„და რა გასწორდა სასწორზედ წონა,

„უფალი პინას ზედ აღგამს ფეხსა

„და მით მის ხარჯსა, ერთი-ორად ჰხდის...

„მონამ მწუხარედ გულს გაიღიმა,

„უმწეობითა თავის ხარჯსა ჰზრდის,

„და საწყლის თვალთგან ცრემლმა იწვიმა...

ველარ აიტანა ეს დათრგუნვა მისი შრომის უფლების, და სიტყვას მოკლებული, უენო ადამიანი, გულს-ლა ჩასცქერის. მხოლოდ ცრემლით გამოსთქვამს თავის ცხოვრების სიმძაფრეს. თუ მას ენა პირს დაუკეტავენ, თუ მეტყველს უტყველად გადააქცევენ, ეს ბატონებს შეუძლიანთ; მაგრამ გულში?.. აქ ხომ ველარ ჩაუწედებათ ხელი ჯალათებს. უმწეო ყმა, ყველგან შებოროკილი, აქ მაინც თავისუფალია, და თუ გუნების იარაღს ჰკლავენ, უსპობენ, გრძნობას ხომ ვერ ჩასწვდებიან, და მონაც გრძნობით ლაპარაკობს. ხოლო გრძნობის სიტყვა—ცრემლია. ცრემლმა გამოსთქვა დაღუმებულ ბავთს სათქმელი. მაგრამ რა?

„... ქვა არის ბატონის გული,

„ვერ დაარბილებს მას შებრალება;

„ვერა განკურნოს მან მონის წყლული,
 „ეინც მონებას თვით ემორჩილებათ.

აქ აღიარებულია შრომის უფლების გათვლვა, მისი მოსპობა. მონა შრომობს, მაგრამ სხეისთვის... იგი მხოლოდ საექსპლოატაციო რამ არსებობს. რომლის გარეშე მას ფასი არა აქვს.

— „ვინა შრომობდა, და ვინა ძღება,
 „ღმერთო, სად არის აქ სამართალი,

აღმოსკდება გულის სიღრმიდან მონას, მაგრამ სამართალი სად უნდა ეძიო?

— არსად. იგი მხოლოდ სამუშაო ცხოველად იყო მიჩნეული, პირუტყვთა შორის პირველობის მიკუთვნებით.

„შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ.
 „დედას ძუძუდან შეილსა აძგლეჯენ,
 „ვინ იცის სიღამ, სად გაჰყიდიან...
 „უწმინდურისა ხელითა სთხრიან.
 „დედისა გულში უკეთეს გრძნობას,
 „ცოდვად უთელიან შეილსა ტრფობას...
 „...ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან.
 „ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
 „უბრიყვლო გულში ღვარძლს ჩაასხმიან
 „გახდიან ყვაილს ფეხ-ქვეშ სათრეველად...
 „მას რაც გიყუარდა, ნახამ დაცემულს,
 „ნამუს წართმეულს და შეგინებულს...
 „პირს უკუ იქცევ და შეძრწუნდები,
 „ცრემლს მოინდომებ და არ გექნებაო.

ეს არის ადამიანის ტრაგედიის უსაშინლესი მომენტი, რომ ცრემლი მოინდომოს, და კი არ ჰქონდეს. და ამ ტრაგედიას განიცდის შრომის შვილი, რომელსაც ტვირთად აწევს მთელი ქვეყნის კვება და რჩენა.

„შრომისა შეილო, მძიმე უღელი
 „ქვეყნის ცოდვისა შენ გაწევს კისრად,
 „თუმცა ტვირთ-მძიმეთ შემწყნარებელი
 „შენის ლახსნისთვის ჯვარს ეცვა ქვეყნად.
 „თუმცა ქვეყანას მისი მოძღვრება
 „დღეს მართა სიტყვით უქმით რწმენია,

„მაგრამ ცხადად ჰხმობს მის წმიდა მცნება,
 „რომ მყოობადი მარტო შენიაო.“

აქ პოეტი უკვე წინათ-გრძნობს მომავალს, სადაც დღევანდელი მონა იქნება დროისა და ცხოვრების ბატონ-პატრონი. თუმცა დღეს ყველაფერი პირ-აბრუნებულია, თუმცა შრომა დღეს ტყვეთ არის პყრობილი და „მცარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა“ მაგრამ მაინც, პოეტს, ზვალინდელი დღისა არ ეშინიან. მან უკვე იცის, თუ რას უმზადებს მომავალი. იგი უკვე ზედაეს უკეთესის ნიშნებს, რომ „უკვე რღვეულა ბორკილი“ იმა ცხოვრების,

„და დასამსხვრევად გამზადებულა...
 „შრომისა ახსნა, — ეგ არის ტვირთი
 — ძლევა მოსილის ამ საუკუნის,
 „კაცთა ლელვისა დიადი ზვირთი,
 „მაგ აზრისათვის მედგრადა იბრძვის.
 „ველარ გაუძლებს ქვეყანა ძველი,
 „განახლებისა გრიგალის ქროლას,
 „ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი,
 „ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —
 „და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი,
 „შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
 „და ახალ ნერგზე, ახლად შობილი,
 „ესე ქვეყანა კვლავ აყვავდების.“

აქ, იგი აღფრთოვანებით შესცქერის იმ ახალ ცხოვრებას, რომელსაც მოაქვს „შრომის სუფევა“. ეს იქნება ის ნეტარი დრო, როდესაც „ძმობა, ერთობა, თავისუფლება“, მოიხსნიან იმ ეკლის გვირგვინს, რომლითაც ეხლა დაიარებიან, და კაცთ-მოყვარეობა და სათნოება დაისადგურებს ხალხის გულში.

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა,
 „ქეშმარიტების მის ძლიერებით,
 „და განმტკიცდება სოფელსა შინა
 „კაცთ-მოყვარების სახიერებით...
 „მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებიან
 „ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
 „ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
 „კაცთ-მოყვარება და სათნოება.“

„აღლო აიღო ქვეყანამ ძველმა,
 „რომ დღე და ღამე მის წინ ირღევია,
 „და ამ ზვიადმა საუკუნემა
 „უნდა შეას იგი შრომის სუფევა...
 „მაშინ მაშერალო შენც განკაცდები,
 „წართმეულ ნიკთა კვლავ ზოიპოვებ,
 „სხვას ძირს არ დასწევ, თვით ამალღდები,
 „არც სხვას ემონვი, და არც იმონებო.

აი, ასეთ საღ სიტყვას აგონებდა იგი დაბეჩავებულთ, ასეთ იმედია-
 ნი სიტყვებით უღზნებდა გულს დიდ-კაცთა მონებს. იგი გლოვის ზარს
 ურეკდა „ბრწყინვალეთა“ წოდებას, და ელოდა იმ ბორკილების მტკრე-
 ვის ხმას, რომელიც შორიდან უკვე ესმოდა ჩვენს მწერალს, და რომ-
 ლის თავის მამულში გაგონებას, ასე მოუთმენლად ელოდა. — „ღმერთო,
 ღრეთო, ეს ხმა ტკბილი, გამაგონე ჩემს მამულში“. და გაიგონა კიდევ-
 დაიწყო იმ დაბაზის რღევია, რომლის ცოცხალ კარიატიღებს, ლუარ-
 საბ-დარეჯან, დავით და დათიკონი წარმოადგენდნენ. მოდიოდა, მოკ-
 ვუხდა ის მძღე ნიაღვარი, რომელიც ამ უკანასკნელთ აღგვით ემუქ-
 რებოდა. — „გეყო, მოვიდა დრო ანგარიშის, მოდი, გავსწორღეთ, ნუ
 ემეღლებიო!“. ... ცხოვრებაც ნელ-ნელა უთმობდა აღგიღს ამ ახალ ხალხს.
 და ისმენდა მათ მიერ მოტანიღ ახალ სიტყვას. მათ უნდა შეექმნათ ახალი
 ცხოვრება. გიორგისა და ოთარაანთ ქვრივების მძღე მარჯვენა ამისთვის
 იყო მოწოდებული. მათმა ძარღვიანმა მარჯვენამ უნდა დაატრიაღოს ცხოვ-
 რების ბორბალი. და აქ იღია ქ—ღეს სურს დაგეანახოს, თუ როგორი
 როღი შეასრულა ბატონ-ყმობის მოსპობამ ჩვენში, და როგორ იზრღებოდა
 და ძაღას იკრებდა ის კლასი, რომელსაც ჰპირღებოდა მომავლის პატ-
 რონობას. და აი, თითქმის 25 წლის შემღეგ გღეხთა განთავისუფღების
 ღღიღან, იღია კვღავ უბრუნღება საყვარელ კონტრასტებს, „ჩატეხიღ
 ზიღს“, და სწერს მოთხრობას: „ოთარაანთ ქვრივი“. ამ მოთხრობით
 აღიამ კვღავ წაგვიყვანა სოფღად, და გვაჩვენა ბატონ-ყმური ცხოვრების
 ახალი სახე. დაგვანახა თუ რა ცვლიღებები მოხდა ამ 25 წლის განმავღო-
 ბაში, გაგვაცნო ლუარსაბ თათქარიღის შვიღის-შვიღებს არჩიღს და კესოს,
 რომელნიც განახღებულ წყობიღებაში შესამჩნევად გამოცვლიღიყვნენ,
 დაგვანახა განთავისუფღებულ მიწის შვიღის ოთარაანთ ქვრივის და ახალ
 წყობიღებაში დაბადებულ-გაზრდიღ გიორგის პროფიღები და მოგვცა ახა-
 ლი სურათი, ძველ კონტრასტებთან შესადარებღად.

„ოთარაანთ ქერივში“ დეკორაცია გამოცვლილია. ხანაც ახალია დაწყებული. მომქმედი პირნიც ამ ახალ ფონზე, ახალი გამომეტყველებით გამოიციკირებიან. აქ ჩვენ წინ სდგას არჩილი, ეს ლუარსაბ თათქარიძის თესლის ნაშენი, მაგრამ მას თითქმის ველარა ეცნობთ. თათქარიძული თვისებები მასში შესამჩნევად გადაშენებულან. იგი მე-70 წლების აზრთა მატარებელია. იგი უმაღლეს სწავლითაა აღჭურვილი. იგი საღი აზრის კაცია, თითქმის უდრეკი რაციონალისტი: მას შეგნებული აქვს თავისი მდგომარეობა და მიტომაც მას თავის თავი სძაგს, ეზიზღება. რატომო იკითხავთ. მიტომ რომ, იგი იმ წოდებას ეკუთვნის, რომელთ მატანეც: თავისუფლების დათრგუნვას, ადამიანთა უფლების გაქვლვას და ჯალათობას შეიცავს. მიტომ, რომ მისი წოდების წარმომადგენელი ხასიათდებოდა როგორც კაცთა სალახი, სხვათა დათრგუნვით ნაკვები და განებივრებული. მიტომ, რომ მას დღეს უკვე შეგნებული აქვს პიროვნების უფლება. და როგორც ინტელიგენტი, აქ იგი მომნანიებელი თავადია. იგი უარჰყოფს და ასამარებს თავის წოდებას, რადგან ეხლა მათ თონეში „მხოლოდ კუტი პური და ცხევა“. სამაგიეროდ იგი იმედთანად შესცქერის იმ წოდებას, რომელიც გიორგისა და „ოთარაანთ ქერივი“-ს მსგავს ტიპებს წარმოშობს. მათში ჰხედავს სასიცოცხლო ძალის იმ სიუხვეს, რომელიც გარდაქმნის ცხოვრებას, და აქ ერთგვარი ნაღვლიანობა იპყრობს, რადგან იგი ამ საღი ხალხისაგან სიშორეს გრძნობს. იგი ჰხედავს იმ „ჩატეხილ ხიდს“, რომელიც მათ შუა მდებარეობს, ჰხედავს იმ უფსკრულს, რომლის მიზეზითაც ერთი-მეორეს ხმას ვერ უწვდნენ. დიახ! არჩილი მომნანიებელი თავადია, ხოლო არა ზერელედ გატაცებული რალაც მფრინავ აზრებით, არამედ ღრმად დაკვირვებული და სასტიკი ანალიზის პატრონი. როგორც ეს შემევენის გონიერ ადამიანს. იგი რომ ასამარებს თავის წოდებას, იგი რომ იძახის: „მე კი ჩემი თავი მძაგს, მეზიზღებო“, საბუთიანად იქცევა ასე, რადგან მან, გონების სასწორზე დიდი სიფრთხილით ასწონა ყოველივე, და დიდი დაკვირვების შემდეგ სთქვა: „ჩვენ რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, ისინი კი შექმნილნი, ჩვენ დაბლანდულნი ვართ. ისინი კი გვირისტით შეკერილნი, იმ გვირისტით, რომელიც მარტო ბუნებაში იცის, და ბუნება ხომ იცი რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან. ჩვენ დონდლონი, დუნენი. აბა იმათ სიმღერას უყურე: „ერთი გძელი კვნესაა, და მაინც სიმღერას ეძახიან. ჩენი სიმღერა კვნესა არ არის და მაინც სიმღერა ვერ დაგვირქმევიაო“. გღეხი კაცი გვირისტით არის შეკერილიო. მართალია. საუკუნოების განმავლობაში იგი ის ფოლადი იყო.

ომელიც ცეცხლად ქცეული იბრძმებოდა და მტკიცდებოდა გრდემლის ქვეშ. მასში უხეად გროვდებოდა სასიცოცხლო ძალა, რომელიც ვერ ცნაურდებოდა. და აი, მის ადამიანად ცნობის შემდეგ, გლეხი კაცი გამოდის სარბიელზე და იპყრობს სხვათა ყურადღებას. და მისი გაიდვალე-ბა ხომ მოდათ გადიქცა. ეს საზოგადო მოვლენა იყო. ასე მაგალ., რუსეთში, 70 წლებში, ეამსა „ხალხში სიარულისა“, ზედ-მეტად იყო მოდებული ეს ერთგვარი სენი გლეხთა გაიდვალეებისა, რასაც ემსახურებოდნენ გლეხ უსპენსკი, რეშეტნიკოვი და სხ. და იმავე იდეებზე აღიზარდა ჩვენი მე-80-ნე არჩილი. იგი ხომ რუსეთში იყო სწავლა მიღებული, და ესეც რომ არა ყოფილიყო, მაინც იქაური ტალღა ჩვენამდისაც აღწევდა. არჩილიც აღზრდილი იმავ იდეებით, უნდა შეერთებოდა იმ დასს, რომელსაც მიხაილოვსკიმ მომანანებელი თავად-აზნაურები უწოდა. — მაგრამ ცხოვრება მაინც იმათშია, (გლეხებში); იქა სდულს ძარღვებში მოარული სისხლი, იქ სცემს თვითონ სიცოცხლის ძარღვიც... მაშ რა სწნავს ისეთ კაცურ კაცს, როგორც გიორგი იყო, ან იმისთანა დედაკაცს, როგორც ოთარაანთ ქვრივიაო?.. და აქ, არ გეგონოთ, რომ იგი ზერელედ იყოს გატაცებული, და გლეხთა გაიდვალეებით შეპყრობილი. იგი დაკვირვებული კაცია, და ბრმად აღფრთოვანება-გატაცებას ვერ დაესწამებთ. ხომ გახსოვთ კესოს სიტყვები: — „ვეგ ჩემო საყვარელო ძველი მო-ობრობაა — ახლად ნაამბობი: აქაოდა გლეხია, ყოველთვის მართალი უნდა იყვესო“; და არჩილი როგორ უპასუხებს?

— „მაგ სულელობას რადა მწამებ ჩემო კარგო? მე გლეხ-კაცს გუ-ზინდელი ბალღით კი არ შეეხარი, — ანგელოზია მეთქი, მე ვსინჯავ; მე ვჩხრეკავ, და როგორც ქვეა-დამჯდარი მგლოვიაჩე, დავტირი ჩემ და-კარგულ ნახევარსო“. და აქ იგი მართალია. იგი ღრმად უკვირდება ორივე მხარეს, და ორივეგან პპოულობს დასაგმობ ელემენტებს, მაგრამ აქ საქმე პრამბორციაშია. როდესაც თავადთა წოდების „საქმე წასულია“, მეორე, მოწინააღმდეგე მხარე სულ სხვა გვარად გამოიციკრება. კი, „ზოგჯერ გლეხი უწმინდურია თავის ტყაპუქით კი არა, თავის გულითაცო“, გლეხებში გაუტანელიც ბევრია, შეუბრალებელიც და უმადურიცო, მაგრამ ყველა ეს „ქუქუკია, ქათია მღულარე ცხოვრებისე, თავზედ მოგდებული. ძირში კი წმინდააო“, და ეს სიწმინდე ოთარაანთ ქვრივ-გიორგების შემქმნელი. და აქ არჩილი ღრმა დაკვირვების შემდეგ მივიდა დასკვნამდის, რომ „მათ შორის ხილია ჩატეხილი“, — „ისინი იქით ნაპირას დარჩნენ, ჩვენ აქედ შორი შორსა ვართ, და თვალი ერთმანეთისათვის ვეღარ მი-

გვიწვდენიაო“. და ამ თავის აზრს ასაბუთებს კიდევ, როდესაც თავის დასკესოს ამხელს, რომ იგინი მწიგნობარნი არიან, რომ მხოლოდ გააღმსებულ ერთ ჰქმნიან მხოლოდ სიტყვათა ჩქერს და საქმით კი ისევ ტრადიციათა მონა-მორჩილობას განაგრძობენ: „ჩატეხილი ხიდი“ არ არსებობსო, მაშ რა იყო მიზეზი, რომ კესოს გრძნობათა ასოები ისე მოუჩლოუნგდნენ, რომ ვერც კი გაიგო, ვერ მიხვდა გიორგის ტრაგედიას, სიყვარულის დუმილს. რა იყო მიზეზი, რომ გიორგის გრძნობის ცეცხლი ვერ მოხვდა კესოს გულს, და დარჩა ცივ მარმარილოდ. მხოლოდ ის, რომ კესო წარმოდგენითაც ვერ წარმოიდგენდა გიორგის მისდამი სიყვარულს. როგორ? სიყვარული? ვისი? გიორგისა? და გიორგი ხომ მსახურ-იყო, მოჯამაგირე გლეხი? რასაკვირველია იმ პირობებში, წოდებრივი უთანასწორობა ხელს შეუშლიდა კი არა, ვერც კი წარმოდგენიებდა თავდის ასულს, რომ შისთვის გლეხი ბიჭი სადღაც ყრულ ლილინებდა: „ეს ქვეყანა მისთვის მინდა, შენ გიყურო ჩემო მზეო“. კესო იქნება მსჯელობის დროს მქვერად ამეტყველებულიყო და დაეწყო მტკიცება, რომ ეს ცუდია, ეს ასე არ უნდა იყვეს, და სხ... და სხ... მაგრამ ეს მხოლოდ ენა-გონების ვარჯიში იქნებოდა და მშრალი მწიგნობრობა, ის მწიგნობრობა, რომელსაც არჩილი უკიეინებს. აბა არჩილის თქმისა არ იყვეს, გიორგის ადგილას ვინმე თავადი ყოფილიყო, თუნდა გიორგის შეასედიც და ვნახედით, მიხედებოდა თუ არა „ლიბერალი“ კესო მის სიყვარულს. შეიძლება სამაგიეროდ არ გამოხმაურებოდა, მაგრამ მიხედებოდა კი. გიორგი? აქ მიხვდა კი არა, სულ რომ ეფიქრნა, ამას მაინც ვერ მოიფიქრებდა. რატომ? მოუსმინეთ არჩილს: — „მიტომ რომ დიდი კედელია ჩვენსა და იმათ შუაო“ — „ჩვენი სისხლ-ხორცის ქვითკირია, ქვითკირი. ჩვენ რომ გვკითხონ, ვითომ დიდი ხანია გადაგვიქცევიდა ეს მაგარი კედელი, მაგრამ რით? მარტო წიგნისაგან გააღმსებული ერთ. ერთ ვაქცევთ და გული ისევ ებლაუქება, ისევ აშენებს, ისევ აგებს... ნახევარ კაცნი ვართ, და ვაი რომ უკეთესი ნახევარი მოგვთლიაო“. — წმინდა შუქი მშენიერი სულისა ამაოდ და უქმად ჯავარსავეთ ეფინებოდა ცივ კედელს. შენ ვერც კი მიუხვდი... ვერც!“. კესოს ცრემლი წასკდება. — „წმიდაა ეგ ცრემლები და არ მოგწმენდო“, ეუბნება არჩილი, და გასაგებია კიდევ ეს ნათქვამი. იგი ცრემლი დამაფიქრებელია, გამასწორებელი, ნაყოფის გამოცემი. — „შენი ტირილი მიხარია... მეც ვიტირებდი რომ მარტო უკან ვიხედებოდე, როგორც ვხლა შენ. იქ, უკან ბნელა... ღამეა...

-- და ხილია ჩატეხილი, ხიდი! წამოიძახა ტყვილით კესომ.

— ეგ მინდა რომ ყველამ დაეინახოთ, ეგ მინდა რომ ყველამ ვიცოდეთ. შენ ეხლა ჰხედავ. შენ ეხლა იცი.

— ვიცი და ვსტირი...

— ამიტომაც მიხარიათ შენი ტირილი...

— არჩილ, წინ რაღაა, წინ! შეპლრაილა უეცრად კესომ, და ორსავე ხელის თითები ერთმანეთში ჩაიწნა და ფშენებით მტკვრევა დაუწყო.

— ეგ სრემლიანი ცოდნა უკანა სწავეს და ჰბუგავეს, წინა ჰნამავეს და ამწვანებს. ეგ ნამი რომ გაბეგრდება, მდინარე წყლად იქცევა და მთელ ტიეს მოიტანს, რომ ჩვენ შორის ჩატეხილი ხიდი გაამრთელოს, და ევრე ორსავე ნაპირს გააერთებს. ეგ სრემლიანი ცოდნა, ანუ ცოდნიანი სრენელი უკანისა, შუქია წინასი და შუქი ზომ...

— დასაწყისი განთიადისა განა ჩემო კარგო.

— სწორედ. — და-ძმანი ერთმანეთს სიხარულით გადაეხვივნენო. — და აქ ამ სიტყვებს შემდეგ, ერთი ჯგუფი ქართველებისა ილიას წოდებრივობის განტკიცების სურვილსა სწამებდნენ არჩილისა და კესოს სახით. ეს მოსაზრება, ელემენტარულ კრიტიკას ეერ უძღვებეს. ილია ჰავქაეაძემ გამოიყვანა მწიგნობარი თავადი შვილები, რომელთ თეორია და პრაქტიკა ჯერ ისევ შორსიდგნენ ერთმანეთისაგან. და განა აღვილი იყო საუკუნეთა მიერ გამოქვილი ტრადიციების ისე უმაღ ვაქრობას, მთელი მათი ღირსება იმაში გამოიხატება. რომ სალი გონებით მიდიან იმ დასკვნამდის, რომ იგინი არა-რანი არიან. გამოფიტულნი, უსიკოცხლონი, რომელთ „ღვიძილიც კი ძილია“. ეს შეგნება კი არის ვასწორებისა და წარსულ ცოდეთა მონანიების პირველი ნაბიჯი. და აქი სრემლის ღერით და სინანულით ეგებებიან განთიადის დასაწყისს. აქ იგინი ერთგვარი კათაკმეველნი არიან, რომელთაც გულის ცეცხლით უნდათ დაშანთონ მათში ჩამარხული ტრადიციები, შავი წარსულის ნაშთი, და ასე ვასპეტაკებელნი წარსდგნენ მომავლის წმინდა საკურთხეველთან, ყოველ-გვარ წოდების გარეშე მდგარნი... სულ სხვანი არიან ოთარაანთ ქვრივი და გიორგი. მათში უხვად დაგუბებულა სასიკოცხლო ძალა, ისინი მტკიცე ფოლადიდან ნაკვეთი ადამიანები არიან. ამ სასტიკ, შეუპოვარ და უკმეხ ოთარაანთ ქვრივის ყოველი ნაქედი სიტყვა—დამტვრეული ქვა არის, რომელიც მაგრად ჰხედებოდა მოპირდაპირეს და ჰკვეთდა. იგი ფეხ მტკიცედ სდგას მიწაზე, და რიხიანი ხმით, პირად ღირსების უმაღლეს შეგნებით იძახის: „მე ისა ვარ, რომ ტყუილ-უბრალოდ არავის არ დავეჩავკრინები. თუ ვაჭირდა, რკინის ქალამნებს ჩავიცვამ, რკინის ჯოხს ავიღებ ხელში და ხელმწიფემდის ვივლიო“. აქ

უკვე შეგნებულნი თავ-მოყვარეობა ხმაურობს. „რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა! თვალთმაქცობაა, სხვა არაფერი. ტკბილი სიტყვა ნუგეშია, კაცს გულს მოაქვხანს. გულის ფხანა რაღა დარღუბალა! ფხანა ქვემა იცის. ნუ გაიქეციანებ გულს და ფხანაც საჭირო არ იქნება. სიტყვა სამურვილი ხომ არ არის, მოსაჰიდებელი ჩანგალი, რომ გული ან იქეთ მოსწიოს ან იქით, თორემ ობი მოგვიდება, როგორც კიდობანში დაფიწყებულ პურს. გული ადგილიდან უნდა მისძრას-მოსძრას კაცმა, თუ კაცს კაცის საკეთე უნდა. ფხანა გულისა რის მაქნისია! უქმი კაცის საქმეა. თავადი-შვილები ფეხის გულზე ხელს ასმევიანებდნენ, რომ ძილი მოიგვარონ, გულის ფხანაც ის არის: ძილს მოჰგვრის. ის კი არ იციან, რომ თუ წუთი სოფელს ერთი ბეწო ხანს თვალი მოუხუტე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსაო“. ხომ ხედავთ ამ ქვის-გულა დედაკაცს. სიცოცხლისა და ცხოვრების უნარი, სიფხიზლე და ვნერგიულობა, -- აი რა უყვარს ამ უტეხ ქვრივს, „თვალი არ მოუხუტო წუთი სოფელს, გაგთელავსო“ — აი რას ჰქადაგობს ეს უჯიათი დედაკაცი. „მარტო რად ვიქნები, მარტო თქვენა ხართო“, — ეუბნება იგი არჩილს. „ოთარაანთ ქვრივი შეიქმუქნა“, როდესაც კესომ თავაზიანად ხელი დაჰკრა კალთაზე, „როგორღაც ეხამუშა, ეუცხოვა ამისთანა ტოლამხანაგური ქცევა ახალგაზდა ქალისაგან: მე ვინა და ეს გუშინდელი ძუძუთა ვინააო, იფიქრა“, არ დაგავიწყდეთ, რომ ოთარაანთ ქვრივი მე-80 წლებში სცხოვრობს, და იმ ცხოვრებას, ბატონ-ყმური აღმური კიდევ ასდიოდა. მაგრამ ოთარაანთ ქვრივი ამას დაგიდევთ? რაც არ ეკადრება, იმას არც ბატონისგან მოითმენს და არც ტოლისაგან. მან იცის თავის თავის ფასი, და უფრთხილდება კიდევ. „რასაც არა ვშეელებო რა, კაცი არ უნდა აეთრევიოსო“, ესეც ოთარაანთ ქვრივის ჩვეულებრივი ანდაზაა. და ასრულებს კიდევ, იგი ისე საღ-გულად, ისე შეუპოვრად დასცქერის მომაკედავ შეილს, რომ „გაკურპებულმა დედამ სახეს არ ამოაბეჭდებინა მწვაფი ტკივილი გულისა. ძალის ძალად გაყინული ცრემლი კი დაადნო ცეცხლ-მოკიდებულმა გულმა, და ძალის-ძალადვე შეუპოვარს, შეკრულ სახეს ერთი ძარღვიც ვერ შეუშალა“. ამ ამონაწერებთ მე მგონია თვალ-წინ გიდგებათ ოთარაანთ ქვრივის შეუპოვარი სახე, რომლის გარეგანი სიმკაცრე და სისასტიკე, მაგარ ნაქუქად შემოვლელია მის ნახ' გულს, რომელშიაც შეილისა და მოყვასის სიყვარული მოუთავსებია. მან ცხოვრებაში მხოლოდ ერთი ნაბიჯით დაიხია, და ეს ნაბიჯიც, შეილის სიყვარულმა უკუ-აღმევიანა. ყველაფრის ამტანმა მკაცრმა დედაკაცმა, შეილის სიკვდილი ვერ აიტანა, და მის სა-

მარეს ზედ დააკვდა. „რასაც არა ეშველება—რა; კაცი არ უნდა აეთრე-
ვინოსო“. ეს საკუთარი მცნება, შეიღმა გაატეხინა. „ბედის-წერამ“ ბო-
ლოს უპოვა ყველაზე მგრძნობიარე ადგილი, დედობრიული გრძნობა მოი-
შველია—და გაიმარჯვა კიდევ. ასეთია ოთარაანთ ქვრივი. აქ ილია გას-
ცილდა ეროვნულ ზღუდეს, და საერთო ტიპთა გაღერებაში, ოთარაანთ
ქვრივსაც ადგილი მოუპოვა და თუ დეზდემონა, ეს მსოფლიო სახეა ნახ.
სათნო და თავდადებით მოსიყვარულე ქალისა, თუ პორცია, მსოფლიო
ქალის სახეა, სიმტკიცის და შეურყეველ ნების გამომხატველი, თუ ნორა,
შშვენერი ხატებაა ურჩი, ამაყი და თავისუფლების ფრთა-ასხმული ქა-
ლისა, თუ კორდელია, შემაერთებელია ქალურ სინაზის და მამა-კაცურ
მტკიცე ნებისა; და მით მსოფლიო პანთეონის დამამშვენებელია, ჩვენი
ოთარაანთ ქვრივიც სწორ-უფლებიანია, რომ თავის 'თოხით ჩადგეს. მათ
ოგში და მკაცრად იმეტყველოს—იგი იქნება საერთო სახე სასტიკი, უკმეზი
და ქედ-მოუხრელი დედაკაცისა. რომლის თავზედაც მიჰქრის ტანჯვა-
მწუხარების უღმობელი ქარაენი, და მის შუბლზე კი, ერთ ხახსაც
კერ სტოვებს. იგი წარუვალს სახეა, სასტიკ ცხოვრების ბრძმედში გამოვ-
ლილი, რომელშიაც აზროვნება, ნების-ყოფა და ძლიერი ენერჯია დიდი
ოსტატის ხელით არის შეხამებული. ოთარაანთ ქვრივი წმინდა, ნაციო-
ნალური ტიპიცაა. იგია გამომხატველი და მჩვენებელია იმ სიღრმისა, რო-
მელსაც ხალხის გული ეწოდება. იგი იმ თვისებებს ამჟღავნებს, რომლის
საშუალებითაც, ქართველმა ერმა დღევანდელამდე მოაღწევა შესძლო.
ენახთ ეხლა. თუ როგორია გიორგი?—იგი. კაკო—ზაქროს მემკვიდრეა.
გიორგი. ის მართალი, წრფელი და სპეტაკი კაცია, რომელიც ყვე-
ლგან სიმართლისა და ნამუსის საზომით მიდის, და სადაც უსამართლობას
დაინახავს, ცეცხლებრ ენთება, კრიკაში უდგება და სპობს. ეს არ არის
ის ზნეობრივი ფილოსოფია, წიგნებიდან თავში რომ გადაინაცვლებენ
სოლომე, ხან და ხან ძალ-დატანებითაც. არა, ეს ღრმად ჩაჭრილი და
შეთვისებული შეგნებაა მოვალეობისა, რომელიც ი. კ-მე გიორგი გლეხს
ძიაფისა. რადგან იგი ყველგან, გლეხის შარავანდელით შემოსვას სცი-
ლობდა. მისი (იგულისხმე გიორგის) ნამუსი, ამბობს მწერალი, კუთით
კი არ არის ახილებული, გულით გამოკვებილია, მარტო გულითაო“, და
ან სიტყვებით გლეხთა ზნეობრივი სისპეტაკე აღნიშნა. და აი, ამა გავყვეთ
გიორგის დახასიათებას. თუ რაიმე ნაკლი მიაკერძოს მას მწერალმა.
აზოდ ვეცდებით. შეიძლება ჩვენ არ დავეთანხმეთ მწერალს თვისებათა
შეფასებაში. მაგრამ რომ გიორგის იმ თვისებებს ანიჭებს, რომელიც მას

საუკეთესოდ მიაჩნია, ეს კი ექვე-შეუტანელი რამ არის. აქ კი, არ შეიძლება გლენის იდეალიზაცია არ დავინახოთ. თუმცა ბ. კიტა აბაშიძე უკუ-ჩინებს, რომ „გიორგისაგან მეჯინიბის ცემა და სხვა ამ-გვარი მოქმედება არამც თუ დიდი ქველობაა, მით უმეტეს, რომ ცოტა არ იყვეს „მოხელეობრივი“ სუნი უდის, სხვის ტყავზე კარიერის გაკეთების ფერი აქვს. თუმც ჩინის ადგილი აქ კესოს გულს უკირავს, და კარიერის მაგიერობას. მგრძობელობით (?) გაშუქებული სიყვარული გაუწევსო“. მაგრამ ბ. კიტა აბაშიძე აჩქარებულა. მას ვერ გაუთვალისწინებია გიორგის ხასიათის ზრდა და ეს „მოხელეობაც“ ტყუილ-უბრალოდ შესწამა. განა კარიერა იყო. როდესაც ათი-თორმეტი წლის გიორგის ცხვირ-პირი დაუსისხლიანეს იპა-ზე, რომ ერთ მოზრდილ ბიქს, თავისზე ბატარა ბიქისთვის ღილები დაეტყუებია, და გიორგი კი ამ უკანასკნელს მიეშველა ღილების დასაბრუნებლად. და გიორგიმ აისრულა კიდევ საწადელი, თუმც სამაგიეროდ თავ-პირი სისხლით შეიღება. მწერალი კი დასძენს: „ეს ხასიათი დასჩემდა გიორგის. დედასავეთ,—თავისი იყო თუ სხვისა,—თუ ცუდი რამ იყო. გამოეკიდებოდაო“. შემდეგ: „გიორგი ტყეში ყოფილიყო კიგვის საჭრელად. ომარაანთ მოჯამაგირე ენახა ტყეში. თურმე ურემი გამოუტანებიათ ტყეში შეშისათვის, და ის კი ჩრდილში წამოწოლილიყო და ლაზათიანა-და ჰხვინავდა. ეს კიდევ არაფერი. კამეჩები წნელით გამოება ურემზე. საკოდავი პირუტყვეები იქვე ურმის თვალთან ეკარნენ, და ზარმაცად იცოხნებოდნენ უილაჯობითო“. ბევრს ელაპარაკა გიორგი, ადე, საქონელს უპატრონეო, „ესთქვათ პატრონს ატყუებ, ატყუებ, ეს პირუტყვი მაინც არ გენანებაო“, მაგრამ ვერ გასკრა, საპასუხოდ უფრო მეტად სიტყვები მიიღო. — „აი შე უნამუსო, უთხრა გიორგიმ,—აქაოდა არავინ მხედავსო. ნამუსის ქუდი აგიხდია და ლაფში გადაგიგდია. შენს ღმერთს რალს ეუბნები! აქაოდა კამეჩი პირუტყვია, შებრალება არ უნდა, თუნდა სხვის ამნათი, სხვის მონაბარი არ იყოსო“. და რა ნახა რომ მის მოწინააღმდეგე ხეპრე გამოდგა და არა საკადრისად შეუბრუნა პირი, „ჰკრა მოგვერდი, ამოიგდო ქვეშ და იმდენი სცემა, რომ მოჯამაგირემ ხეწნა დაუწყევო!“! აქაც ხომ არ შეიძლება რაიმე „ჩინზე“, რაიმე „კარიერაზე“ ლაპარაკი. ან აგერ „—იმ-დღევანდელი არ იყოს: ბეჟანაშვილის მოჯამაგირეს ურმით საფქვავე მოქონებოდა შინ. იმ ოჯახ-დაქცეულს, თავსუბუქად დაედო. კამეჩები თურმე ყელში ჰხრიალობდნენ, ისე წასკეროდათ აველრები. ოთარაანთ გიორგი გზაზე მოდენილა თურმე. დაუნახავს ეს ამბავი. ამბტარა ურემზედ, საცალოები წაუწვევ-წამოუწვევია, გაუმართავს რიგზე

ურემი, ერთი ლაზათიანი. შენი მოწონებული ჩაუთხლეშია მოჯანაგირის:—
თვის თავში და უთქვამს: — „შე ადრე და მალე დასაბრმავებლო, ვერ:
ჰხედავდი, კამეჩები ირჩობოდნენ! რა პიროთ მიდიოდი პატრონთანაო...
ხომ არც აქ შეიძლება რაიმე კარიერაზე ლაპარაკი. ასეთივე იყო მეჯინი-
ბის ცემაც. „გულმა არ მოუსვენა ცხენი რომ მოუვლელი ნახა, და მეჯი-
ნიბე კი არხენად მწოლარე“, უთხრა: — „კოლა არ არის, ოფლიანი ცხე-
ნი დაგიბამს, კოტა ხანს მაინც ატარებდი, ზურგზედ წყალს მაინც გადა-
ავლებდი მეთქი. ხომ წახდა ცხენიო“, და წავიდა ცხენის ასაშვებად, რომ
ეტარებინა და წყალი გადაეწოდა ოფლიან ზურგზედ. აქ მეჯინიბემ დედ-
შეაგინა და გაიმართა ჩხუბი, რომელმაც შემდეგ არჩილ-ქესომდისაც მიად-
წია. „კარიერის სუნი უღისო“, ბ. კიტა აბაშიძე ვერ ჩაჰკვირვებია არჩი-
ლის შემდეგ სიტყვებს:

— „საქმე და მოსაქმე ერთმანეთს გაპყროდა და ეს მართალმა გულმ.
იუცხოვს, არ შეიფერა. ხომ არც ცხენი იყო მისი და არ მოჯინიბე
იმისგან დავალებული, რა ეწადა, რა უნდოდა, ჩვენ რომ ვიკითხოთ?
ჩვენი ამება? ჩხუბი რომ არ მოხვლოდათ, ეს ამბავი ჩვენამდის ხომ
არ მოაღწევდა? მეჯინიბის ჯაერი სკიორდა და მიზეზი მოუღო? რა ჯაე-
რი უნდა სკივრებოდა, კაცს პირველად ჰხედავს. არც ერთი და არც მე-
რე. საწანახედოდ გამხდარი საქმე ჰნახა, იქვე ხელთ-უძრავი მოსაქმე, და
გულმა არ მოუთმინა. რაც გინდა სთქვი, და ეს დიდი ნიშან-წყალია კა-
კობისაო... და დიდებულ მწერალს, თითქოს წინათ უგრძნია ჩემს გიორ-
გის კარიერისტობას. შესწამემებნო, მის ბოქმედებას ისეთ დეკორაციას
უკეთებს, რომ გიორგის საქმე უმწიკველოდ გამოჩნდეს. ასე ჰავ. რო-
დესაც არჩილი ეზოში თივას აზიდინებდა და სათივეზე ადგმევინებდა...
„ოთხი ურემი ოთხ-კუთხივ მოსდგომოდა სათივეს. სამი დაკლილი იყო.
და ერთი დამ-ლა აწვდიდენ თივასა. შუა სარი სათივისა ორ ადღზე-ღ.
სჩანდა, და სათივე ვიწროზე ადიოდა თავის მოსაბმელად. ამ დროს ვი-
ორგის თოხი მხარზე გაედო და მოდიოდა.

— პეტრე, აი პეტრე! — დაუძახა შორიდან თივის მდგმელს, — ბ-
ლისკენ გადახრილა თავი სათივისა: გვერდელად ავყავს. არ ივარვებს.
გაასწორე.

... გიორგია. საიღამ იძახის? — იკითხა არჩილი. რადგანაც იმ მხრივ.
საიღამაც გიორგი მოდიოდა. არჩილს წინ ურემი ეფარა. ურემის გა-
მო, ვერც გიორგი დაინახავდა არჩილს და ქესობ, და ვერც ეხენ-
დაინახავდნენ გიორგისაო“.

ეს დეკორაცია მწერალმა განვებ გაუყეთა ამ მოქმედებას, მაგრამ მაინც „კარიერისტობა“ შესწამეს ამ უნაგარო გლეხს. შესწამეს ჯერ იქ, მის დროულეებმა, „ახალი ცოცხი კარგად ჰვეისო“, შემდეგ კი ბ. კიტა აბაშიძემ, „კარიერისტობის“ და „ჩინის“ სუნი უღისო. მაგრამ არც ეს აკმარეს გიორგის, იგი დონკიხოტადაც კი მონათლეს ჭ წოდებათა სხვადასხვაობის მოტრფილედაც გამოიყენეს. რად იქცევა ასე გიორგიო? მიტომ რომ მათ, ე. ი. ჭავჭავაძემ და ოთარაანთ გიორგიმ „კარგად იცოდნენ, რომ ამით მათი სასურველი იდეალური წოდებათა-შორის ჰარმონია დაირღვეოდა: რადგანაც მათ ჩინებულად იცოდნენ, რომ ეს დასცემდა არჩილსა და მის წოდებას. გამოუშლის ჭვეჩანას ერდ-ერთ დედა-ბოძს, და მაშინ ილიას-მიერ ხელოვნურად შექმნილი იდეალური საქართველოს კონცეპციაც ბავშვების სათამაშო ხუხულასავით დაინგრევაო“... რომ ეს მოსაზრება ყალბია, სჩანს მომაკედავ გიორგის შემდეგი სიტყვებიდან: -- „განაარ ვიცოდი, მე ვინ და შენ ვინ!... საღ მოგწვდებოდი ცაში ვარსკვლავს... გული გწვდებოდა, გული. ხელი კი ვეღარ... ხატსავით გლოცულობდი, მზესავით დამნათოდი. არც კი იცოდი,—ვის ათბობ, ვის აღხენ, ვის აცოცხლებ! მინამ ცოცხალი ვიყავ, ვერ გაგიტყდი, მცხვენოდა... მერიდებოდა... მეშინოდა... გვედები და გეუბნები... მკედარს რაღა მომეკითხება? მკვდარი ყველა თანაბარიაო“. მეშინოდაო, გრძნობის გამოთქმისა ეშინოდა, რადგან წოდებრივი უთანასწორობა ზღაპრულ დევივით წინ აპყუდებოდა და ამინებდა. ცოცხალმა ვერ უთხრა „მიყვარხარო“, და მომაკედავი-ღა ეუბნება, რადგან „მკვდარი ყველა თანაბარიაო“; ესაა ილიას მოთხრობის დედა-ზრიც. ილია ჭავჭავაძემ ოთარაანთ ქვრივისა და გიორგის სახით კვლავ მოგვცა ძლიერ პირთა სახეები, რომელთ არსებობაშიც მოზღვავებულია შექმნის ღონე და გვითხრა, რომ ნამდვილი ცხოვრება იგი იქნება, რომელიც ამით ხელით ამოძრავდება, ამით უნარით გაიშლება და ამით სიცოცხლით იცოცხლებსო. და მწერალიც ოთარაანთ ქვრივებს, გიორგი-კაკო-ზაქროებს, ან და იმ წოდებას, რომელსაც იგინი ეკუთვნიან, უწინასწარმეტყველებს რომ „მყოობადი მარტო თქვენიაო“. რატომ? მიტომ რომ ცხოვრება განუწყვეტელი მოქმედებაა, დულიდი, და ვისაც სურს ცხოვრება, მას სიფხიზლე ეკირება, ისეთი სიფხიზლე, რომ ერთ წუთსაც არ მოუხუჯოს თვალი, თორემ აითრევს ცხოვრება, და ჩამოირჩენს. ილია ჭავჭავაძემ ღრმად ჩახედა ცხოვრებას და დაინახა, რომ თუ ჯერ არ დამდგარა ოთარაანთ-ქვრივების და გიორგი-კაკოების დიად მოქმედების დრო, ტენდენცია მაინც არის და ძლიერიც. ხოლო ჩვენ უნდა შეუწყუთ ხელი,

რომ ცხოვრება გიორგი-კაკოებისთანა პურჯებზე დაეამყაროთ, და ეროვნული აღორძინება, ქართული რენესანსი, მაშინ შეიქმნებაო.

*
*
*

— აბა, წარიღეთ ეს მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა, და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი ღღე, თავის ტანჯვითა: წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა“—ო. ასე დაიძახა ილია ქავჭავაძემ „მეზავრის წერილებით“, ე. ი. თავისი შემოქმედების დასაწყისშივე, და მოუსვენარ სიცოცხლის აპოლოგეტად დარჩა დასასრულამდე. ყველაფერი, თუნდა მთელი ჯოჯოხეთი, ოღონდ კი მოძრაობა იყვეს, ილია ქავჭავაძისთვის მისაღებია, რადგან მისი სტიქიონი აქ იშლება. ეს მთავარი მოტივი გასდევს მთელს მის შემოქმედებას და ყველგან დაპირისპირებულია უძრაობის და მოძრაობის სივ-კვარცხელს. მაგრამ თითქოს ილია ქავჭავაძემ არ დააქმნაყოფილა ამ დიდი პრობლემის უბრალო გადაწყვეტამ და სკადა ერთგვარი ფილოსოფიური ნიადაგის მოძებნა. მან აქაც, კონტრასტების წესით დაუპირისპირა „ვაი-ვაგლახიანი“ ცხოვრება, მოძრაი დაუდგეგარი არსებობა „მყუდრო ნეტარებას“, დაუღლებულ ცხოვრებას. ცივს და მიუკარგებელ ყველაფრის დაეიწყებას. ჩვენ „განდევგოლზე“ ელავარაკობთ.

ეს პოემა, უდიდესი ნაწარმოებია ილია ქავჭავაძის შემოქმედებაში. და ერთი საუკეთესო ქმნილება ჩვენს ლიტერატურაში, რომელიც უთანასწორდება ევროპის მწერალთა საუკეთესო ნაწარმოებთ. ამ პოემამ დიდი გამოხმაურება ჰპოვა ჩვენს ლიტერატურაში, უცხო ენებზედაც გადითარგმნა და მის შესახებ წერილებიც დაისტამბა, როგორც რუსულ, ისე ევროპიულ ენებზე. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ამ პოემის გავებაში მეტად საოცარ მოვლენასა აქვს ადგილი. მაგ. კრიტიკოსი ესტ. მოსლეველი, ილია ქავჭავაძეს უწყუნებდა მიმართულების შეცვლას, ცხოვრებისადმი პესიმისტურად განწყობას და ამ პესიმისმის „ტიპიურად. პრინციპიალურად გამოხატვას“.

აღ ხახანაშვილი რაღაც განყენებულ ესთეტიზმის აპოლოგიასა ჰხედავს, ქ-ნი უორდროპი—საქართველოსა და მეცნიერების სიმბოლიურ გამოხატვას და სხ... ხოლო ჩვენის აზრით სწორ და უდავო პოზიციასზე სდგანან კიტა აბაშიძე და Wasian-ი, რომლებმაც ღრმად ჩახედეს პოემას და სთქვეს ის, რის დაუნახველობაც ზერელობას უღრის.

Wasian-მა, პათეტიური და ღრმა წერილი უძღვნა ილია ქავჭავაძის

პომას და იმ დროისთვის უჩვეულ გამბედავობით დასწერა: — „განდევილი“ დიდად მშვენიერი ნაწარმოებია, ვინაიდან შიგ ყლერს სიმი ელლი-ნიზმისა, ესე იგი ცხოველის ორგანიზმისა, ამის პარამონით საესე ცხოველებისა და ამ ცხოვრების სიტყვობების უფლება დაცვისა... იმის პარამონიულს ლექსში სცემს დატანჯული გული აწინდელის კაცობრიობისა, ასკეტიზმისა და იუდაიზმის სასტიკ ძალ-მომრეობისაგან ახლად განთავი-სტფლებისა. და განათლებული კაცობრიობა ღირსეულად დაათასებს კი-დეც დიდად მშვენიერს ნაწარმოებს ი. ქაქავაძისას. „განდევლის“ ში-ნაარსისა ბევრი რამ არის დაწერილი ყოველს ლიტერატურაში. საკმარი-თა დავასახელოთ ფლობერის „Latentation de St—Antoine“-ი და პოლას „La fante de l'abbe Mauret“, მაგრამ „განდევლის“ კი თა-ვისის სისადავით, მოკლე სიტყვაობით და უმთავრესად კი განდევლისა და ყმაწვილი ქალის საუბრის მომხიბვლელ გულ-უბრყვილობით, ხსენე-ბულ მწერალთა ნაწერებს ვაჟკობინებ¹⁾ ხოლო კიტა აბაშიძე, „გან-დევლის“ დედა აზრის შესახებ სწერს: — „რა უნდა ეთქვა „განდევლ-ში“ პოეტს, თუ არა ის, რომ ყოველი კაცი, რომელიც გაუბრის ცხოვ-რებას, ცხოვრებისგანვე იქნება დასჯილი ისე, როგორც დაისაჯა განდ-ვილი“.

სხვა გვარად „განდევლის“ გაგება ჩვენის აზრით შეუძლებელიც არის. აქ სრულიად მარტივად არის დაპირისპირებული საზოგადოებრივო-ბა და ასკეტიზმი, და ასევე მარტივად არის ნაჩვენები უკანასკნელი და-პარკება.

პომის მთავარი გმირი. განდევილი, რაღაც სიკვდილის ჩრდილ მიყე-ნებული ადამიანია. მას ეს ქვეყანა უარუყვია და თავისში ჰკლავს ყოვე-ლივეს, რაც კი მას „ცოდვილ“ მიწამ გააყოლა. ის მზეს აღარ უცქერის, არც მახლობელი აგონდება. მონასტრის მღუმარებას შეეთვისა და ბუნე-ბის წყველა ისწავლა. ათეული წლების განმავლობაში, მთელი საათობით დაჩოქილი იდგა ღვთის მშობლის ხატის წინაშე, მოწიწებით და სასოე-ბით აღსაესე, და ღვთის ჰერეტისაგან გულის-ყურს ვერ ამორინებდა ვე-რავითარი ძალა. მასში აღგზნებული იყო წმიდა სიყვარული ღვთისადმი და ზიზღი ყოველგვარ ფიზიკურ შეგრძნებისა. ის თავის თავს უცქერო-და როგორც ზეციდან ქვეყნად გადმოსახლებულს, დასჯილს, რომელსაც პოეტრო ცხოვრების ჭუჭყი და სკდილობდა განწმენდას. თავის გრძნობე-ბის კარები მაგრად ამოჰქოლა, სხეულის მოთხოვნები უკიდურესო-

1) იხ. „ივერია“, 1894 წ. № 198.

ბამდე აჰყევს და მთელი თავისი გზებით მიეცა სამარადისო ნეტარები-
სათვის სამზადისს:

„განშორებია ვით ცოდვის სადგურს, ვით სამეუფოს ბოროტისასა,
„სადაც მართალი გზას ვერ აუქცევს, განსაცდელსა მას ეშმაკისასა;
„სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე და ღამ, ვითა მპარავი ბ მტაცებელი,
„სად რასაც ჰხადის მართალი მართლად, მას უმართლობად ჰქმნის
ცოდვის ხელი.

„სად რყვნა, წაწყმედა და ღალატია, სადაც ძმა ჰხარბობს სისხლსა
ძმისასა.

„სად ცილი, ზაკვა, ძულებადა ჰხდის, წმინდა სიყვარულს მოყვასისასა.

განშორებია ამ ქვეყანას, ცხოვრებას, და დაუღებულა მყინვარზე.
სადაც „ორბნი, არწიენი ვერ შესწდებიან“. მაგრამ დიდმა ავტორმა მას
განდგომილობა არ აპატია. ცხოვრების უარყოფას როგორ გაამართლებ-
და ცხოვრების მქადაგებელი, მოძრაობის მაძიებელი. ილიას ხომ მყინვა-
რი არ უყვარდა. იგი ცხოვრებიდან შორს განდგომილია, და ცხოვრების
ვაი-ვაგლაზი ერთ ხაზსაც არ უთამაშებს მის მოღრუბლულ შუბლსაო. და
განდგეილიც ხომ ამ მყინვარს დაემსგავსა, მას ესტუმრა, და ცხოვრებისა
და თავის შუა დავიწყების კედელი ამართა. მაგრამ ძვირად დაუჯდა მას ეს
უარყოფა. ჩენი ავტორიც ამას გვაჩვენებს. იგი თვალ-წინ გვიშლის გან-
დგომილობის მთელ ტრაგედიას, ასეცტობის უაზრობას და ზნეობრივ სი-
ლატაკეს. განდგეილს შეეჭრა ცხოვრება, და კერპი დაუმსხვრია. ბუდდა-
სებურ ან და ქრისტესებურ ასეციტიზმს განდგეილის სახით, მწყემს-ქალის
ჩვენებით დაუპირისპირდა სიცოცხლის ხალისიანობა, მიწის სჯული და დაა-
მარცხა კიდევ ამ უკანასკნელმა. სიცოცხლის გრძნობამ სძლია გონები-
თი განქვრეტას და განდგომილობას, როგორც—მხოლოდ ამ განქვრე-
ტის შედეგს.

„განა ქვეყნადა შენ არაინ გყავს? ან ძმა, ანუ და. ან ნათესაი?

— „მყვანდნენ... და ყველას გამოვეთხოვე, აქ მოველ და ღმერთს
შევსწირე თავი.

„მას აქეთ ბევრი წელიწადია?— „არ ვიცი.“ — „როგორ?“ — „არ
კთელი წელთა სვლას,

„მოვშორდი შეილო წუთი სოფელსა და რაღას ვაქნე იმის ჟამთა
ცვლას!

— „მოშორდი და აქ სულ მარტოკა ხარ?“ — „ეგეთი არის სჩანს ნე-
ბა ღეთისა“...

— „როგორ თუ ღეთისა? ღმერთს რაში უნდა ამ ყნულლებში ყოფ-
ნა კაცისა?...

...ან შენ როგორ სძლებ უწუთისოფლოდ! მერე იცი კი რა როც ტკბილია!

აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე, აქ ქირია და იქ კი ღიზინია. და მართალი აღმოჩნდა მეტყველი სიცოცხლე. საკმარისი გახდა მხოლოდ ცოტა ხნით მოვლინება სიცოცხლისა, რომ დიდი ხნის დაუღებულს ბერს, კვლავ აეშალნენ სიცოცხლის ემოციები, გადაეყარა ის პრეცედატიზმი, განდევნილობაში რომ შემოეხვია, და უარ-ჰყო რა საქმით ასეთიზმი, ამ უარყოფით ცხოვრებას ძღვევის დაფნა თავს დაადგა. მოხუცმა განდევნილმა ველარ მოითმინა რომ კვლავ შეენახა ის ძველი სიცოცხლე და მიუკარებლობა, რომელნიც აცოცხლებდნენ აქამდე. მან ველარ შესძლო მარხულობა, ოდეს გვერდს ჰყავდა შეფეთქავი სიცოცხლე, და ამდენი ხნის ნაშენები უმაღლ დაანგრია, განდგომილობა უარ-ჰყო, ვნება-აფორიაქებული ქალს დაეკონა. ამით, მწერალმა შეჰქმნა სიცოცხლის ერთგვარი ფილოსოფია, რომელიც ასე ითქმის: კი, ცხოვრება შეიძლება არ გვაკმაყოფილებდეს, შეიძლება იგი უკუღმართი იყვეს, მაგრამ ყველა ამას ბრძოლა უნდა, ბრძოლა, იმავ სიცოცხლის საშუალებით და არა სიკვდილით. უკუქცევით, ან და სოფლის მიტოვებით. რა სწყურებინა ადამიანს? მშვიდობა? მშვიდობა ხომ მხოლოდ იქ არის, კაცთ-სამყოფელში, სადაც ცხოვრების სრულ-ყოფიდან გამომდინარეობს ყოველივე. თორემ რა მშვიდობაა ის „მშვიდობა“, რომელსაც წუთიერი მოვლენა სიცოცხლისა— შეარყევს? მხოლოდ აქ, ცხოვრების კიდევებზე უნდა იბრძოლოს ადამიანმა. უნდა იმოძრაოს, რადგან „მოძრაობა და მხოლოდ მოძრაობა არის სიცოცხლის მომცემი“. და სადაც სიცოცხლეა, იქ ხალისიც არის. ეს ოროვენი კი განდგომილობას ვერ მოითმენენ. ადამიანი ისეთი ცოცხალი ძაფებით არის ცხოვრებასთან შეკავშირებული, რომ მათი გაწყვეტა: ადამიანის მოუსპობლათ შეუძლებელია. და თუ მაინც სცილდებიან ცხოვრებას, ეს სულაც არ არის მოცილება, რადგან ცხოვრებაზე ფიქრი მაინც თანა სდევთ განუყრელად, და ერთი შეხედვით ვითომ-და სულით კმაყოფილებს, შემდეგი სიტყვები წამოსცდებათ ხოლმე:

„ხსნა ყველგან არის, ხოლო გზა ხსნისა,

„ასეთი მერგო მე უბედურსაო...

„უბედურსაო“?... ეს ხომ სამღურავის სიტყვაა, ეს ხომ უკმაყოფილო კვენსაა, ტანჯვის მეტყველი?

„ეგ ხომ სულ-თქმაა, აღმოკენესაა,

„ბედნიერების დამკარგავისა!..

„მან რა დაჰკარგა? ნუ თუ არ ჰყოფნის
 „რომ მან დასძლია საწუთროება,
 „განდგა მისგან და აქ მოიპოვა
 „სულის სიმშვიდე და მყუდროება? .

განდევლის მთელი დრამაც აქ არის, რომ მას არ ჰყოფნის თავისი „ბედის“ ხელოვნური გადაცდენა ცხოვრების ნამდვილი გზიდან. მას არ ეყო ზნეობრივი ექსტაზი, რომ ნების-ყოფის განგები მოტეხით, სიამოვნების შეგნებული უარყოფით და მონანიებით თუ გვემით მოეკლა ხორციელი ეჩნი. და აქ ილია ჭავჭავაძის განდევილი კი არ აღმოჩნდა სუსტი, არამედ თვით განდევილობის იდეა, რადგან, პოეტის აზრით, საბოლოოდ მაინც შეუძლებელია სურვილთა იმ ათასნაირი ქსელების დაწყვეტა, რომელნიც გვაკავშირებენ ცხოვრებასთან და რომელნიც თვით ხაგრძლივ განდევილობაშიც კი ცნაურდებიან შურის, წყევლის, წყურვილის თუ უბრალო ტკილ მოგონებათა სახით. შესაძლებელია განწმენდის ბრძმედში გავლა, ტანჯვის მიღება, შედარებითი სულიერი მშვიდობის მოპოვება, მაგრამ საბოლოოდ მაინც რჩება მთვლემარე ვნება სიცოცხლისადმი, რომელიც ქალაქის ხუხულასავით ანგრევეს ასკეტობის ტანჯულ არსებობას.

ეს არის ილია ჭავჭავაძის პოემის დედა-აზრი, და ეს აზრი იგივეა, რაც „მზაფრის წერილებში“ არის ნათქვამი ერთგვარი დეკლარაციის სახით. ჩვენს ლიტერატურაში, „განდევლის“ აღარებდნენ ზოლას „La faute de l'abbé Mourret“ („აბატ მურეს შეცდომა“) -ს და ფლობერის „La tentation de St—Antoine“ -ს (წმ. ანტონის ცთუნება“.) შედარება სასაკერველია შესაძლებელია, მაგრამ მათ შორის ნათესაობა მეტად შორეულია, ანუ იმდენი, რამდენადაც თემა მათი დამახლოვებელი, თორემ თვით დრამის ხასიათი, მისი კვანძი და შედეგი—სხვა და სხვა არის. ზოლას აბატი მართალია „შესცოდავს“ და ალბინას ჰკოცნის, მაგრამ საბოლოოდ აბატი იმარჯვებს, ალბინას ცხედარს ცივად დასცქერის და მტკიცე ხმით დასძახის: *Requiescat in pace*. მან შესძლო სიმტკიცის მოკრება და ხორციელობაზე ამაღლება. ხოლო ფლობერის წმ. ანტონი, საშინელი სიზმრების წინ ურყეველი რჩება, და მრავალ-გვარ ვნებიან სურათთა წინაშე რჩება ცივი და რაღაც მეტაფიზიკური. სულ სხვა გვარია ჩვენი განდევილი. იგი არა ჰგავს თავის შორეულ ამხანაგებს. მას სიცოცხლე უნდა, ეს არის მისი ტანჯვა, უბედურება და დაღუპვა. იგი ტყდ-

ბა ამ ქვეყნიურ ძალის გაელენით, და მასთან ერთად მარცხდება ამ ქვეყნის უარყოფის იდეაც. ასე სწამდა ჩვენს პოეტსაც.

ბევრს თქმა შეიძლება ამ შესანიშნავი პოემის შესახებ, მაგრამ აქ წიგნის ხასიათი და ადგილი ამაზე მეტის თქმის საშუალებას არ იძლევა და ჩვენც ამით დავემაყოფილდეთ.

* *

ილია ქავჭავაძე უდიდესი ლირიკოსიც არის. პირველ შეხედვით, თითქოს არც კი გგვრათ, რომ ამ რკინის კაცს შეეძლო. გრძნობათა დარბილება და უნაზესი ვანცდების თქმა. თითქოს იგი მხოლოდ იმისთვის იყო მოწოდებული, რომ წყევლის სილუეტად დასდგამოდა აწმყოს, ამაღლების ნიშნად—მომავალს და მიმსგავსებოდა იმ მყინვარს, რომელსაც ილია ქავჭავაძის თქმისამებრ „ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის აე-კარგი, მის მალალს შუბლზედ ერთ-ძარღვსაც არ აატოკებს“. მაგრამ არა, ასეთ წარმოდგენას ჰბადებს ერთგვარი ჩვეულება, რომ დიდი ნების ყოფის ადამიანი ცივ ადამიანად ჩასთვალო, რაც ყოველთვის არ მართლდება, და ამ შემთხვევაში კი სრულიადაც არა. ილია ქავჭავაძე მეტად ნაზი ლირიკოსია. და თითქოს თავის გასამართლებლად ჩვენი პოეტი სწერდა კიდევ:

„ვაეკაცს ცრემლსა რად უძრახვენ?
რკინაც სტყდება, როს სცემს გრდემლი,
კაცთ და პირუტყვთ გასარჩევად,
„ღმერთმა შექმნა მარტო ცრემლი.“

და ეს ცრემლი, მხოლოდ გამრჩევი კი არა, არამედ ამამაღლებელი და უწმიდესი, ილია ქავჭავაძის პოეზიაში აქა-იქ ელავს, როგორც დიდსულოვნობის ნიშანი. მაგრამ ეს „გულ-ჩვილობა“ იმ სისხლ-ნაკლებობით კი არ აიხსნება, რომელიც ჩვეულებრივი მოვლენა არის ძალა-გამოღეულთა ქვეყანაში, არამედ დიდ ემოციათა შემოწოლების შედეგია, როდესაც გული ცეცხლის-მურქვევ მთას ემზავსება, და რაღაც ფატალური სარკველი კი ზედ ეხურება. ზოგჯერ ბუნებასთან სულ ახლო მისვლაც იწვევს ვანცდების აჩუყებას, როდესაც ივიწყებ ყოველივეს და „მკვდარ ნატურას“ უერთდები რაღაც მისტიური სიყვარულით. — „არის ადამიანის ცხოვრებაში იმისთანა წუთნი მარტოობისა, როცა ბუნებას შენ თითქოს შენსას აგებინებ და იგი თვისას შენ ვაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სტქვა, რომ მარტოობაშიც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი ორფეხო ცხოველო.“

რომელსაც ადამიანს გეძახიან. ამ ლამეს ვგრძნობ, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილს შუა არის რაღაც იღუმალის კაეშირი, არის რაღაც თანხმობა“. აქ რომანტიული სული არის ახმაურებული, რომელსაც ვერა ჰკლავს ვერავითარი საქმიანობა, ვერც უტილიტარული მისწრაფება და ვერც ზნეობრივი მზრუნველობა, რითაც სავსე იყო ილია ჭავჭავაძის ცხოვრება.

თანაც: ადამიანი, რაც უნდა დიდი ზომისა იყვეს თავისი გონებით, გრძნობით თუ ნების-ყოფით, რაც უნდა საოცრებოდ იყვეს მოწყობილი მისი პირადი თუ საზოგადო მდგომარეობა, მაინც რჩება მას ერთი კუთხე, სადაც ერთგვარი „სიცალიერეა“, რომ ზოგჯერ იქ შეეთაროს გარედ გამოქრული მომქმედი სული. ეს ადამიანის ბნელი ადგილია, სიმარტოვის გვირაბი, ინტიმურ გრძნობათა განწმენდის კერა. აქ იბადება რომესპიერის ლოცვა, ნაპოლეონის სისუსტე და პატარა კახის ცრემლი. აქვეა დაბადებული ილია ჭავჭავაძის მელანქოლია.

ილია ჭავჭავაძის ლირიულ ლექსებში იგივე ხმები ისმის, რაც მის ბელეტრისტულ ნაწარმოებში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელში იგი სხვათა სახით აპიროვნებდა თავის ფიქრებს თუ განცდებს. ლირიულ ლექსებში კი, თვით რჩება თავის თავთან და გვაგებინებს იმ დრამას, რომელიც მის არსებაში სწარმოებდა. და აქ, პირველ რიგში, რასაკვირველია მისი პიროვნება უნდა სჩანდეს, განყენებულად, ე. ი. იმისგან დამოუკიდებლად, რასაც მან მოანდომა თავისი სიცოცხლე.

ილია ჭავჭავაძე როგორც პატრიოტი, როგორც ადამიანის განთავისუფლების აპოლოგეტი, ერთი წუთით უნდა დაევიწყოთ, და წარმოვიდგინოთ მხოლოდ ილია ჭავჭავაძე როგორც ადამიანი, რომელსაც ეს „ადამიანური“ აღლევებს და აფიქრებს. რასაკვირველია ეს განყოფილება ხელოვნურად უნდა მოხდეს, რადგან პატრიოტობაც, ადამიანის ქომაგობაც და ყველაფერი, რაც კი მის შემოქმედებას ახასიათებს, მისი სულის ნაწილებია; მაგრამ ხომ იყო მასში წმინდა პიროვნული დასაწყისი, რისთვისაც უნდოდა ბრძოლაც, პოეზიაც და სხ... იყო, და სწორედ ეს პიროვნული დასაწყისია რომ გვაგებინებს მთელი მისი დიდი სულის ლოგარითმებს. ხოლო ამ პიროვნული დრამის საუკეთესო გამომხატველი ლექსია ის თორმეტი სტრიქონი, რომელსაც სათაური ვერ დაარქვა ავტორმა, და ჩვენს ლიტერატურას კი შეუქმნეველი დარჩა:

„ბევრი ვიტანჯე, ვიცი რომ მელის

„ბევრიც სხვა ტანჯვა მომავალშია,

„მაგრამ ეს არ არს მიზეზი კრემლის
„რომელიც მარად თრთის ჩემს თვალშია.

*
* *

„ყველას გაუძღვებ: სასტიკ ტანჯვასაც,
„ჩემს საყვარელთა იმედთ დანთქმასაც,
„თვით სიყვარულის ფიცისა ღალატს,
„და თვით ჩემს ბედსაც, ამ უგრძნო ჯალათს,

*
* *

„ყველას გაუძღვებ, როგორც კლდე ქვასა,
„ბედთანა ბრძოლა ვით მეშინება, —
„ხოლო ჩემ თავის არაფრობისა
„არ ძალმიძს ძმანო, ვერრით გაძღვება.

ეს ლექსი ჩვენ მიგვაჩია ილია ქავჭავაძის საუკეთესო ლექსად, არა თავისი გარეგნული გამართულობით, არამედ თავისი ფსიქოლოგიური სისწორით, თუ შეიძლება ასე ითქვას. ამ ლექსის უკან, ჩვენ ცოცხლად ვგრძნობთ ავტორის კლდისებურ ბუნებას, რომელიც არაფერს არ უშინდება, საკუთარი თავის გარდა. ეს შიში კი ის შინაგანი ზედა-მხედველია. რომელიც არ ასვენებს ადამიანს და აქეზებს მუდამ მოძრაობისა და ბრძოლისათვის. „თავის არაფრობის“ შიში ამოძრავებს ყოველ ადამიანს, მაგრამ ეს არა სჩანს, დიდ პიროვნებებს კი მთელ ღრამად ექცევათ, რადგან მათ ისტორიის წინაშე უხდებათ დგომა და პასუხის გება. ნიკ. ბარათაშვილმა, დიდი სიმახელით გაიგო ნაპოლეონის შინაგანი ღრამა, როდესაც ათქმევინა:

„მაგრამ ვინ იცის, იქნება რომ ბედსაც მოვწყყინდე,
„და სხვა მან ჩემის სახელითა დაავიკრეცინოს?..

აქ არის სწორედ ის „თავის არაფრობის“ შიში, რომელმაც ნაპოლეონ ბონაპარტეს სასწაულები ჩაადენინა. ასეთივე ხასიათის შიშსა გრძნობს ილია ქავჭავაძეც, და აქედან მომდინარეობს მისი გამძლეობა და გამარჯვება. იგი ბედს იწვევს ღუელში, რომელთანაც გამუდმებული ბრძოლა ჰქონდა გამართული და მარცხდებოდა.

„მოგიკლავს ბევრი კარგი ნუგეში,
„ტყბილ ოცნებებზე გინავარდნია,

„სისხლისა ცრემლით დამწვი თვალები,
 გულზე მატყვია შენი ბრკყალები-ო, ასე მიმართავს პოე-
 ტი თავის „ბედს“ და ემუქრება:

„გეყო!.. მოვიდა დრო ანგარიშის,
 „მოდი, გავსწორდეთ, ნუ მემალეპი,
 „წარვიდნენ დღენი შენის უფლების,
 „დროა დავსცვალოთ ჩვენ ადგილები.

„ბედი“, ანუ ფატუმი, რომელიც ყველაფერს ასამარებს, ეს არის ჩვენი პოეტისათვის უდიდესი მტერი. შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთ ქართველ პოეტს არა ჰქონდა სიკვდილის ისეთი დიდი შიში, როგორც ილია ქავჭავაძეს. ფიზიკურ სიკვდილის შიშზე არ ვლაპარაკობთ, რადგან იგი გარდუვალია, ჩვენ ვგულისხმობთ სიკვდილს ისტორიის წიაღში, და ეს არის მისი *memento mori*.

ამ თემას ილია ქავჭავაძე ხშირად უბრუნდებოდა. მაგალითად, ავიღოთ კიდევ ლექსი „მტკვრის პირას“. აქაც იგივე შიშია, რომ მიმავალმა არ წაშალოს მისი კვალი. იგი უცქერის მტკვრის ტალღათა „მღერითა დენას“ და აეშლებიან „ჩვეული ფიქრები“, ეს მისი „დიდი ხნის წყლულები“:

„წაგშლიან კვალნი დროო ნეტარო!
 „მტვრად აღუგვიხარ საუკუნესა...

და რომ თვითონაც საუკუნემ ასევე არ აჰგავოს, მტკვარს და ევედრება:

„მისმინე აჯა, მისმინე მტკვარო,
 „იმ დროთ გარდაეც ეს ჩემი კვნესა-ო.

ამავე თემას ეხება ლექსში „ზოგიერთს“, სადაც უკვე ღმერთს მიმართავს:

„ღმერთო! გთხოვ ხალხს არ დააფიწყო ჩემი ლექსებიო... და ლექს-
 ში „მუშა“, სადაც მეტად ბნელი ფერებით არის აწერილი „დღიურ ლუკ-
 მისთვის ტანჯვა, შრომა და მწუხარება“, ილია ქავჭავაძე, ამ მუშის ყვე-
 ლაზე დიდ ტრაგედიას იქა გრძნობს, სადაც მის სიკვდილს წარმოიდგენს.
 ხოლო აშინებს თვით სიკვდილი კი არა, არამედ ის, რომ ხსოვნა აღარ
 წარჩება. ამ ლექსის საბოლოო აკორდი ასეთია:

„მოკვდები, და მსწრაფლ ჩაგკვდავენ საკაცეშია,
 „უცრემლოდ ძმაო ჩაგიშვებენ სამარეშია,
 „ეგრედ უბრალოდ გაფუქდები, — და ჩვენს ხსოვნასა
 „არაფერი არ მოაგონებს შენს „აქ“ უოფნასა.

ეს ილია ქავჭავაძისებური „შიში“ ერთი სახეთაგანია იმ შიშის პოე-

ზიისა, რომლის დაუსრულებელი სირთულე და მრავალ-გვარობაც ავსებს კაცობრიობის ცხოვრებას. ეს „არაფრობის“ შიში არა ჰგავს იმ „საშინელებას“, რომელსაც ედგარ პო რეალურ ცხოვრებაში ჰპოულობდა, და რომელიც ფხიზელ რეალისტურ საფუძველზე შენდებოდა; ეს არც გოუმანის შიშია, მოულოდნელობათა ფანტასტიკობით გამოწვეული და საიდუმლოებით აღსავსე; ეს არც. მოპასანისებური შიშია; ყოველ-გვარ საიდუმლოებისაგან თავისუფალი, ფიზიოლოგიამდე დაყვანილი და ფხიზელი. ილია ჭავჭავაძის შიში უფრო რაციონალისტურია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, უფრო აზროვნული. მას აშინებს ფიზიკური სიკვდილი კი არა, იდეურად „არაფრობა“. იგი უკვე შერეგებულია იმ ფაქტთან, რომ

„მშვენიერ არსის მაგიერ გვრჩება

„ერთი მუქა-ლა გამხმარი მტვერი.“

ხილული ბუნება ყოველთვის დანგრევია, დისოციაცია. მაგრამ პოეტი ოცნებობს იმ უკვდავებაზე, რომელიც იღვას ინახავს, და ეს იდეური სიცოცხლის დაუსრულებლობა, როგორც პიროვნული სიცოცხლისა, იზიდავს და სტანჯავს ჩვენს პოეტს. აქედანვე გამომდინარეობს ის გამუდმებული ღირსება, რომლითაც ინახავდა ილია ჭავჭავაძე თავის სახელს, ის რწმენა საკუთარი თავისა, რომელმაც აუმფროსა მთელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე. აქ არ იყო თავის გაღმერთება, ჰუგოს მზავსი, და არც ის თეატრალური პოზა, რომელიც ქვეყნის დასანახად წინ იწევს. აქ ღრმა შეგნება მოქმედობდა, დიდი მოვალეობის გრძობა და გრანდიოზულის სიყვარული.

*
* *

ილია ჭავჭავაძის ლირიკის ერთი მთავარ მოტივთაგანი, სამშობლოს სიყვარულია. მაგრამ არა ისე, როგორც ამას ე. წ. რეალიზმი მოითხოვდა, არამედ ისე, როგორც რომანტიკოსებს სჩვევიათ. ე. ი. უპირადად გრძნობები კი არა, პირადი, საკუთარი სულის ტანჯვა თუ სიხარული სთქვა ნამდვილი რომანტიკოსის ტონით. და აქ სავსებით მართალია უიტა აბაშიძე, რომელიც სწერდა:

— „ილია ჭავჭავაძე მართალია რეალისტი, მაგრამ რომანტიკული პოეზიის ზედ-გაველენის ქვეშაც იმყოფება.

...მის ნაწარმოებში ხშირად ვხედავთ შერეულს რომანტიზმისა და რეალიზმის ნაწილს, თუმცა, რასაკვირველია, რეალისტი მწერალი უფრო ძლიერია მასში, ვინემ რომანტიკოსი“...¹⁾ მხოლოდ სრულიად გაუგება-

¹⁾ იხ. კიტა აბაშიძე „ეტიუდები“, ტ. I, გვ. 169.

რია, თუ სოტა ქვემოდ ისე კატეგორიულად რაღად უარჰყოფს ბუნებრივ ავტორი ილია ქავკავაძის მიერ პირადი გრძნობების გამოხატვის ფაქტს. იგი სწერს: — „არა, ი. ქავკავაძე პირადის, კერძო გრძნობებს გამოხატვას არ კისრულობს: არ გვამცნევს თავის სევდას, უიმედო სიყვარულისაგან გამოწვეულს, ანა-და სიყვარულით აღფრთოვანებული აღტაცებულ ჰიმნს არ მღერის, არ გვიჩვენებს პირადს შიშსა და კმუნვარებას, სიხარულსა და გინდ ვულგარილობას სიკვდილ-სიციოცხლის გამო; არ გვანცნევს, რა გავლენა აქვს მასზედ ბუნების ამა თუ იმ სურათს, ბუნების ამა თუ იმ სანახაობას რა კერძო გრძნობები აღუძრავს მასში. თუ სწუხს და სტირის, საზოგადო მწუხარება და უბედურება არის ამის მიზეზი. თუ იციონს, მწარეა ეს სიცილი და დასცინის მხოლოდ საზოგადოების ღრმა ნაკლულევიანებთ“¹⁾. რამდენადაც მართალია კიტა აბაშიძე, როცა ილია ქავკავაძის შემოქმედებაში რომანტიზმის ელემენტებს ჰხედავს, იმდენად არ არის მართალი, ამ სტრიქონების წერის დროს. 78 ლექსიდან, 611 ლექსი წმინდა ლირიული ხასიათისა არის, სადაც პირად განცდებს მოგვითხრობს ჩვენი პოეტი, და რასაკვირველია, შეუძლებელი ჰხდება იმის თქმა, რომ „როგორც კი მისი ხელი აიწვედა, რომ ჩონგურზედ პირადის გრძნობების გამოხატველი ხმები დაეკრა, წევნებული აზრი მოვალეობისა, ხელს, სიმთან მიტანილს, ქვად აქცევდა ზე პოეტს, მხოლოდ თავისავე გულში ჩააკლევინებდა მეტად ბუნებრივ სურვილს“-ო.²⁾

ილია ქავკავაძის პირად გრძნობების გამოხატვაზე უარი არ უთქვამს, და მის შემოქმედებაში ლირიკას ჩვენის აზრით უპირველესი ადგილი უჭირავს.

დიახ, ილია ქავკავაძე სამშობლოს ტრფიალია, ზე ამ სიყვარულს ამბობს, როგორც საკუთარი სულის ტყვილს. ჯერ ისევ ოცი წლის ახალგაზრდა, რუსეთში გამგზავრების წინ აჩქოლდება ყვარლის მთების შვიხედვარე, და განშორების მგლანქოლიით სწერს:

„სამშობლო მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა--ო. მაგრამ ეს მთები უბრალო გეოგრაფიული ნიშანი კი არ არის, არამედ მისი პატრიოტულ განცდების შესაკრები პუნქტია, საქართველოს ერთგვარი სიმბოლო.

„როცა ჰღმუოდნენ ხევში მძაფრნი სასტიკნი ქარნი,

„ვით არს მრისხანე დაქრილ ლომთა საშინნი ხმანი,

„ვითა ფოთოლი, ისე ეთრთოდი, ვუვდებდი რა ყურს:

„იმ ხმებში ვგრძნობდი მე რაღაცას ნაცნობს, მშობლიურს.

¹⁾ იქვე, გვ. 170.

²⁾ იქვე, გვ. 171.

ეს იყო ყრმობის ეპოსი, უფრო ბავშვობის დროს, როდესაც შიში თავ-მომწონეობას არ აჩენს, მაგრამ ეხლა, ვაჟკაცს?

— აწ მომწონს თავი, მეგობრებო, რომ დაბადება

„თქვენ შორისა მხელა, ბუნებისა თქვენის ვარ შეილი,

„გრიგალთა, მეხთა, ქუხილთ შორის ქართველად გაზრდილი.

მიტომ იყო, რომ რაღაც სტიქიურად შეექრა „ცხოვრების ზღვას“, და თავისი „მცირე ნავით“ სცადა მასთან შეებმა.

ზოგჯერ თითქოს შეკრთებოდა კიდევ, ძნელი პერსპექტივის წინ მღვარი, და სევდიანად იძახდა:

„სად მიგყევარ მდინარევ,

„მოწყენილ სიკოცხლისავ,

„ჩემს მცირე ნავს რას არხევ

„ზვირთო წუთისოფლისავ.

„რას შეშამთხვევ, ვინ იცის

„აზრი შენის ცივის წყლის“-ო და სხ...

მაგრამ ეს იყო ზოგჯერ, როდესაც აღამიანური განცდები მოერეოდნენ, გაბმულად კი მას ამოქმედებდა განუქვრეტელი მომავალი, გულის გამწევი და ფიქრთა მიმზიდველი.

„და ეს ფიქრია ჩემი ქვეყნის თავისუფლება“-ო.

ეს ფიქრი იყო პოეტის აღმაფრთოვანებელი, სევდის მომბერი, მთელი მისი არსებობის განმსაზღვრელი, მისი იმედი, ტკივილები და წყევლა.

პოეტი განსაკუთრებულ სევდით არის შეპყრობილი უცხოეთში, სადაც „ურვით მოკლული გული“ მწუხარედ შესტირის სამშობლოდან შორს ყოფნას:

„მისთვის ხომ არა, რომ ესკერეტ სხვა ზეცას,

„სხვათა უფერულ ვარსკვლავთა დენას?

„თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა

„ეგრედ დამცქერდა სამშობლო ზეცა,

„ზეცა სულ სხვა ფრად გაბრწყინებული,

„და სულ სხვა რიგად დამშვიდებული.

უცხო ქვეყანაში პოეტს ქართველი კაცის დანახვაც კი ერუანტელსაჰ ჰგვრის და „ნეტარ ხილის“ დაფრთხობას და „ბედის წარტაცებას“ აღარად იჩნევს. ვისაც განუცდია უცხოეთში ყოფნა, ვისაც განუცდია თუ რას ნიშნავს მშობელ კერას მოშორება, იმან იცის, რომ „მეზობლის ძაღლის ყფაც“ კი ნატურად იქცევა, და ადვილად გაიგებს ის ბავშურ

სინარულსაც, რომელსაც ჩვენი პოეტი აგვიწერს ლექსში: „პავლოვსკის პარკი“.

...სდგა ღამე და ცა სჩნდა წყვედიად ბნელათ...

ყველაფერს რაღაც მელანქოლიის ბურუსი ჰქონდა გადაკრული. იყო სინამდვილე, ეს ყველაზე საშინელი მისტერია, როდესაც ადამიანში ყველაფერი მუნჯდება და სდგება მხოლოდ პირველ-ყოფილი აზრი, შიში და სასოება.

..შეც ამიტაცა ჩვეულებამა

..და ჩამაფიქრა ჩემს სიცოცხლეზედ,

..და ჩემს ქვეყნისა შორ ტკბილ კიდებედ

..და ნათლად წამნი იქ დამარხულნი

..წინ განმიტარა გაცოცხლებულნი...

..ისე ტკბილ იყო ის დაეიწყება,

..რომ აღარ მსურდა მე გაღვიძება.

ამ დროს ვიღაც გამოიყვანს მას ტკბილ ზმანებიდან, უდიდეს ტკივილის მიაყენებს სინამდვილესთან დაბრუნება, მაგრამ

..ჩემ ქვეყნის შვილი იღვა ჩემს წინს...

..დიდ ხანს შეეყურე განცვიფრებულნი

..მის ვაჟკაცურსა შავგვრემან სახეს!..

ეს პირველ შეხედვით უბრალო შემთხვევა გადაეჭყევა პოეტს უდიდესი სინარულის მიზეზად, რასაც პოეტურ ფორმას აძლევს და გვიზიარებს. თითქოს ამ პირად განცდას მეტად ეიწრო ხასიათი აქვს, თითქოს აქ არაერთად „დიდი“ თემა არ არის აღებული, მაგრამ ჩვენ ხარბად ვკითხულობთ ყოველ სტრიქონს, რადგან მათ ზოგადი მნიშვნელობა აქვთ. ეს „უბრალო“ შემთხვევაა, მაგრამ განა ასე არ იქმნება პოეტური ნაწარმოები? გოტე იტყოდა, რომ ყოველი ჩემი ლექსი რაიმე შემთხვევის გამო არის დაწერილი, მაგრამ ისეთ პოეტურ ფორმას აძლევდა, რომ სულ პარტივი მოვლენა ურთულეს ემოციებს იწვევდა მკითხველში. ასეთია ილია ქაეკავაძის ამ ლექსის ხასიათიც. ამ ლექსში, მართალია, კერძო შემთხვევა არის აწერილი, მაგრამ თემა და განცდა არ არის კერძო. ეს იყო ილია ქაეკავაძის ზნეობრივი ატმოსფერო, და ამ სისტემიდან იგი არასოდეს არ გამოსულა.

..მას აქედ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული,

..ჰოი მამულო, გამიერთა მე ძილი და შეება!

..შენს ძარღვის ცემას მე ყურს ვუგდებ სულ-განაბული,

..ღამე თენდება ვგრედ ჩემი და ღლე ღამდება.

და ამ გამუდმებულ ფიქრში, იგი ხან წყევლით აივსება, ხან მრისხანებით შეიმოსება, ხან ნაზი მელანქოლიით მოიბურება, ხან კი გამარჯვების წინათ—გრძნობით მხნეველება და თამამდება.

„სული მიგუბდა, გული მტეხდა ტკივილით. ტანჯვით.

„თითქო ჩემს გვამსა ზედ გადესხა ნავთი მდულარე,

„ძარღენი სკდებოდნენ საშინელის წვითა და დაგვით.

„ტვინი მეწოდა, გესლი მწვეთდა თვალითაგან მწარე...

ასე გრძნობდა თავს ჩვენი პოეტი, როდესაც ჩვენს სიცხადეს თვალს გაუსწორებდა. და ეს განცდა ორმაგია: მართალია, ტანჯვაა, მაგრამ ერთ შემთხვევაში სასიამოვნო:

„და მე არ ვჩივი,—მიხარიან რომ ეგრედ შრება

„ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიყვარულში...

ხოლო ამ ტანჯვის მეორე მხარე არის პოეტისთვის საშინელი, და სახელდობრ ის უკაცურობა, რომელსაც პოეტი გრძნობდა თავის ქვეყანაში:

„მაგრამ მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,

„ის არის მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო,

„რომ შენს მიწაზედ, ამდენ ხალხში კაცი არ არი,

„რომ ფიქრი ეანდო, გრძნობა ჩემი განუუზიარო.

ამ თქმამ ჩვენი იმ დროინდელი უგზო საზოგადოება ძალიან ააშფოთა. შეურაცხყოფილად იგრძნეს თავი ზოგიერთებმა, რაც მხოლოდ უკოდინარობით და უკულტურობით აიხსნებოდა. აქ არ იყო ახლის თქმა. ეს იგივე განწყობილებაა, რომელიც ბარათაშვილმა შემოიტანა ჩვენს ლიტერატურაში, ეს ბაირონისებური ამოკენსაა ან და ლერმონტოვისებური ჩივილი. თუმც არ ვიტყვით, რომ მათი გავლენით იყვეს დაწერილი. არა. ჩვენი სინამდვილე საამისო საფუძველს საკმაოდ იძლეოდა. თანაც: ილია ქავკავაძე არ იყო ის ტანმსუბუქი შემომკმედი, რომ უბრალო გავლენას აპყლოდა, ფუ კი ეს არ იქნებოდა მის სულთან თუ გარემოსთან ღრმად დაკავშირებული. მან უკაცურობა ნახა თავის ქვეყანაში, და სთქვა, სთქვა იმავე მოტივებით და მკაცრი სიყვარულით: როგორც პეტრე ჩადავეძმა რუსეთის შესახებ.

მაგრამ ამ მრისხანე ქედ-მალლობისა თუ დაუნდობელ სიყვარულის გარდა, ილია ქავკავაძე უნაზესი ემოციებითაც აღვიბებდა ჩვენი ერის მთელმხარე სულს. მან უდიდესი ლირიზმით და პირდაპირ მარად-ქალღური სევდიანობით შეასრულა ის ლამაზი ლექსი, რომელსაც „ველეგია“ ეწოდება. ჩვენ უკვე ბავშობიდან ზეპირად ვიცით ეს თორმეტ სტრიქონიანი

ლექსი, და ისე შევირთეთ და შევისუნთქეთ, რომ განზე ვეღარც კი უღ-
გებით შესაფასებლად, თორემ ეს ლექსი უდიდესი მხატვრული მიღწევაა.
სინადავე, განცდის სრული გარკვეულობა და ყოველი სიტყვის ნიშნობა.
პირდაპირ დიდი ოსტატისაა. ეს ლექსი ლოცვის სიწმინდით და სინა-
ზით არის დაწერილი, და რიტმი ისეთია, რომ მხოლოდ სასოებას იწვევს!

„მკრთალი ნათელი საესე მთვარისა,
„მშობელ ქვეყანას ზედ მოჰყენოდა,
„და თეთრი ზოლი შორის მთებისა,
„ლავეარდ სივრცეში დაინთქმებოდა... და სხ...“

მაგრამ ამ ფორს-მინორით ილია ქვეყნაძე თავის ლირიკას როდ-
ასველიანებს საბოლოოდ. მან დიდი გახარებაც იცის და მომავლის წინას-
წარმეტყველური შეხვედრა. ამ მხრივ დიდებულია მისი ლექსი „ჩემო კარ-
გო ქვეყანავ“, რომელიც გამარჯვებულ კავალერიის მარშივით ხალისი-
ნად ხმაურობს:

„ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია!..
„აწმყო თუ არა გწყალობს, მომავალი ჩენია,
„თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...
„მათ ახალთ აღგიდგინონ შენ დიდების დღენია,
„ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია?.. და სხ...“

ილია ქვეყნაძის ლირიკისათვის არც ეროტიული მოტივი არის უც-
ხო. *Homo sum, humani nihilame alienum puto.* თითქო ლათინთა-
მ ამ ანდაზის წინ-წამძღვარება ჰხდება საკირო. რადგან ქართულმა აზრ-
ილია ქვეყნაძე წარმოიდგინა მხოლოდ საზოგადო მოტივების მწერლად.
ერის წინამძღოლად. ეს წარმოდგენა განმტკიცდა კიდევ და შევეჩვიეთ.
რომ ამ დიდ ადამიანს უცქიროთ, როგორც ლითონის მამაკაცს, რომლის-
თვისაც ყოველი ადამიანური უცხოა და მოუკარებო. ნამდვილად კი, რა-
საკვირველია, ეს ასე არ იყო. ილია ქვეყნაძე ერთგვარად ალექსანდრე
ქვეყნაძის მოწაფე იყო, და ამ უკანასკნელის პოეტური აპოლოგიაც მი-
ტომ დასწერა. მასში, მართალია. მძლევ ბობოქრობდა პოეზიის ახალი ქა-
რიშხალი, მაგრამ საბოლოოდ მინც ეწერ გაატალა ის ყვაილები, რომე-
ლიც ილია ქვეყნაძეს ქონდა წამოღებული ძველი „სვედის ბალიდან“. ერ-
თი ამ ყვაილთაგანი—სიყვარული იყო, ეროსი.

ილია ქავკავაძე, აღრინდელ პოეტთა მსგავსად, უმღერის „შავს თვალებს“, რომელთ წყვილადისებური სიღრმე და „საშიში ცეცხლი“ ათრობს და ალაგზნებს. ეს „შავი თვალები“, რომელთგანაც გამოკრთის „ტრფობით ამღვრეულობა“, ეს „სიბნელის ტბა“, რომელშიც „მშვენიერების ამპარტყანება“ იხატება, ძალუმაღ იზიდავენ ჩვენს პოეტს და „სიტყვულესთან არიგებენ“.

„რა გინდ ტკბილ იყვეს თავისუფლება,
 „მათგან უფრო ტკბილ არს დამონება,
 „ვეძებ და ვეძებ აქ მე შავს თვალებს,
 „მაგრამ რუსეთში ვინ დამანახებებს?!

ეს ეროტიულობა როდია რალაც „სულიერი“, რომელიც სქოლასტიკამ გააბატონა და დღემდე ისმის ამ ბატონობის ჩამორჩენილი ხმები. არა, აქ ლამაზი სხეულის კულტია, რომელსაც „სული“ აღარა სჭირდება.

„ტუჩთა მიკონვა, ტუჩთ ჩაკოკრება,
 „თუმც ხან ჩვენს გულში გესლად იღვრება,
 „მაგრამ მაინც კი, როს ვსქვერეტ ორ ტუჩთა,
 „დასადნობლათა ჩაკოკრებულთა,
 „ღმერთო შემინდე! მოვეყვები კანკალს
 „და მსუნაგსავით ნერწყვისა ყლაპვას.

აქ ცოტა „სიტლანქე“ არის შეპარული, ისეთი, როგორც ჰაინეს უყვარდა, მაგრამ ეს უფრო აძლიერებს ილია ქავკავაძის ეროტიულობას. თანაც ეს „სიტლანქე“ ევროპიულ რომანტიზმის ერთ თვისებათაგანი იყო, განსაკუთრებით გერმანიაში, სადაც ქალის ფეხები, თქოები, გატენილი მკერდი და სხ... ფილოსოფოსებსაც კი აღახვინებდა სიტყვის „ზომიერებას“. მაგრამ ილიამ ქალის უდიდესი იდეალიზაცია იცის და მისადმი განწყობილების სიწმინდეს:

„მე დაგყურებდე ტრფიალებითა,
 „შენ ჩემს გულზედა თავი გესვენოს;
 „მწყუროდეს, მაგრამ კრძალულებითა
 „მე შენთვის კოცნაც ვერ გამებედნოს.
 „ვიშ, მაგ შენს ნარნარს გულის ცემასა,
 „ვით ლოცვის ბგერას, ლმობით ვისმენდე,
 „და ცოდვილთ ფიქრთა ზედ-მოსევასა
 „შენის სიწმინდით ვიგერიებდე.

ან ვინ არ იცის რომანსი „გახსოვს ტურფავ ჩვენს დიდ ბალში“,

რომელიც ხალხმა გაიტაცა სამღერღაოდ და ბევრმა არც კი იცის, რომ მისი ავტორი ილია ჭავჭავაძე არის. ეს ეროტიკა შემდეგში თითქოს სეველის მიზნებადაც გადაეცა ჩვენს პოეტს. „ოჰ სად არიან, სიკბუტევე, სიტკბონი შენნიო“, უხმობს გარდასულ დღეებს და ბრაზი მოსდის თავის ქუაზე, რომელმაც ტრფიალზე ხელი ააღებინა:

„ქუამ მოჰკვეთა ფრთა ჩემ ქაბუკ დღის ლალ გრძნობასა,

„სივად დაარქვა „ფუჟი ალი“ ლეთიურ ტრფობასა-ო.

ამ სინანულის სიტყვებში კარგადაა სჩანს, თუ რამდენად მძლავრი იყო მასში ეს გრძნობა, და რამდენად ცალმხრივობა იქნება, რომ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში ამ მხარეს არ მიექცეს ყურადღება. ეს საკიროსა თვით მთელი შემოქმედების გამოსაჩენად, მისი რელიგიურისათვის, და ავტორის პიროვნებას ხომ უამისოდ ვერც კი მივხლოვდებით.

*
* *

დასასრულ უნდა შევჩერდეთ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების ტექნიკურ მხარეზე, და უპირველესად მის პროზაზე, რაც უსათუოდ ილია ჭავჭავაძის ახალ სიტყვად უნდა იქნეს მიჩნეული. ილია ჭავჭავაძემდე პროზის სულ სხვა გვარი ეწარმოებოდა და უნდა ითქვას, ძალიან დაქვეითებულიც. მართალია, გიორგი ერისთავმა და დანიელ კონქაძემ რეალისტურ ლიანდაგზე გადმოიტანეს ქართული სიტყვა, მაგრამ ის, რასაც მხატვრობა ჰქვია, ილია ჭავჭავაძემ შეჰქმნა. გიორგი ერისთავის და დანიელ კონქაძის ენა სასაუბრო ენაა, სრულიად მარტივი და ზოგჯერ გაუმართავიც. მათ უეჭველად დიდი სამსახური გაუწიეს ქართული პროზის განვითარებას, მაგრამ მათი ღვაწლი მაინც მოსამზადებელი პერიოდისაა, თუმცა პერიოდზე ლაპარაკი არც კი შეიძლება, რადგან მანძილი მერტლ პატარაა. ილია ჭავჭავაძის პროზა კი უკვე ქართული სიტყვის ზეიმია, მისი თავის დაღწევა ძველი ფორმებიდან და აქ ახალი სიტყვების მიღება. სიტყვა, ენა თუ სტილი მართალია გარეგნული მხარეა, მაგრამ ისეთი, რომ საუცხოვოდ აჩენს შინაგან სულს. ეს შინაგანია რომ ეძებს გამოცხადების საშუალებას, და რიტმი. სიტყვათა შერჩევა და სხვა გარეგანი ხერხი იმისგან არის დამოკიდებული, თუ რა ძალისა არის იგი სული. ილია ჭავჭავაძემ ლიკვიდაცია მოუხდინა ძველ სალიტერატურო მასალას, ხერხს და ფორმას. მან მოიწადინა უფრო სხეანაირად წერა, ვიდრე მისი „მამები“ სწერდნენ და უარპყო ყველა განმტკიცებული შაბლონი. მან ქართულ სიტყვას მოუძებნა ახალი წონა-სწორობა და შეჰქმნა

ტყვი: დამთავრებული მხატვრული სისტემა. მისი სიტყვა დამსუბუქდა, როგორც ჩუქურთმიანი ქვა, რომელსაც შინაგანი წონა არ დაჰკარგვია, მაგრამ ჰაეროვანის ილაფიზიას კი ჰქმნის. და რაც უმთავრესია, ილია ჭავჭავაძემ ახალი კომპოზიცია შექმნა. მან ისეთი წინადადებები შეჰკრა და ისეთი ლექსიური მასალა დააყოლა, რომ სიუჟეტიდან, სიმძიმის ცენტრო მოთხრობის უნარზე გადმოიტანა. ისე რომ არაკი კი არ არის მის მოთხრობებში ორგანიზაციის მიმცემი, არამედ თხრობის მანერა. აბა მიაქციეთ ყურადღება, რა ლარიბი სიუჟეტები აქვს ჩვენს ბელეტრისტს. მაგ. „კაცია ადა-შიანი“-ში, რა სიუჟეტია? თითქმის არავითარი. მაგრამ სამაგიეროდ ისეთი უნარით არის აწერილი ყოველი წერილმანი, რომ ეს უბრალო არაკი აზრდება უდიდეს მხატვრულ ქმნილებად. გოგოლი თურმე ამბობდა, რომ მოთხრობისათვის სრულიად მჭკმარისია, თუ ავტორი ასწერს ან ნაცნობ ოთახს ან ქუჩასაო. სრული სიმართლეა. და როდესაც ილია ჭავჭავაძე აგიწერთ თათქარბიძის კარ-მიდამოს, სახლს, და სხ... თქვენ უკვე იმის ხელში ხართ. იგი იმით კი არ გიპყრობთ, რომ რაღაც ინტრიგა იყვეს შიგ და ჰხლართედეს მას ინტერესის გასალიზიანებლად, არამედ სიტყვის ოსტატობით. ეს არის ილია ჭავჭავაძის პროზის პირველი და მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი.

შემდეგ: ილია ჭავჭავაძის მოთხრობები აზრებით არის გატენილი. „მგზავრის წერილებიდან“ მოყოლებული „ოთარაანთ ქვრივამდე“ სულ ვაბმული აზროვნებაა. და თუ მართალი იყო პუშკინი, რომელიც ამბობდა: „პროზა მოითხოვს აზრებს და აზრებს; ბრძკვიალა გამოთქმები არაფრის მაქნისია; ლექსი—სხვა საქმეა (თუმც აქაც ურიგო არ იქნებოდა ჩვენს პოეტებს, რომ უფრო მნიშვნელოვანი იდეები ჰქონდეთ, ვიდრე ჩვეულებრივად აქვთ)“-ო, დიახ, თუ აქ მართალია პუშკინი, ილია ჭავჭავაძე პროზის ბატონი ყოფილა. ეს ასეც არის. პროზის არსებითი მხარე—აზროვნებაა, პროზის საშუალებით გონებრივი მოქმედება გადმოიცემა, და როგორც აზროვნების ენა, პროზა სიმარტივესა და სისწორეს საჭიროებს. რასაკვირველია, ეს არ უარყოფს მხატვრულობას, მაგრამ იმ გადანაფრენებს, პოეზიას რომ უხდება, პროზა ვერ იტანს.

ამ თვალსაზრისით, ილია ჭავჭავაძე სიტყვის დიდი ოსტატია. ყოველი მისი სიტყვა ზედ-მიწვევობის ძირამდე არის დაყენილი და აზრისა და გამოთქმის შორის, ცალიერი ადგილი აღარა რჩება. სიტყვაში, ილია ჭავჭავაძე ხალხური სულის გამომხატველიც არის. ხომ მისი თაოსნობით ასტყდა ის მკაცრი ბრძოლა, რომელსაც უნდა გადაეკრა საკითხი: რა

ენით უნდა იწერებოდეს სალიტერატურო ნაწარმოებში. ამ საკითხში ილია ქავჭავაძემ გარკვეული და შეურიგებელი პოზიცია დაიკირა და სთქვა კი არა, ბრძანება გასცა, რომ მხოლოდ იმ ენით, რა ენაზედაც ხალხი ლაპარაკობსო. მან სალიტერატურო ენათ ხალხის ენა აქცია, და ამ „გაახალიკაზდაეების“ საშუალებით, სულ ადვილად მოუპოვა ის სი-
კოცხლე და დრამატიულობა, რაც კარგი ენის ღირსებას შეადგენს.

და როცა კითხულობთ ილია ქავჭავაძის ნაწარმოებთ, თქვენ გიზი-
დავით უპირველეს ყოვლისა ის უბრალოება, რომელიც ჩვეულებრივ სა-
საუბრო ენას ახასიათებს, მხოლოდ აქ არც ჩვეულებრივი სასაუბრო ენაა,
რადგან იქიდან გამოწურულია ის „წყალი“, რაც ამ უკანასკნელს სჩვევია.

ილია ქავჭავაძის წინადადება მოკლეა და გამოშლახველი, ყოველი
სიტყვა მიზან-ამოღებულია და ზედ-მიწევნითი, სიტყვის არჩევანი პირდა-
პირ დაუზოგველი, როგორც „ბუნებრივი შერჩევა“. ბევრი რამ შეიძლე-
ბა ითქვას ილია ქავჭავაძის პროზის შესახებ, ეს უკვე საკმაო თემაა დი-
დი შრომისათვის, მაგრამ ამ შემთხვევაში უფრო ვრცლად თქმის საშუა-
ლებას არ გვაძლევს ამ წიგნის ხასიათი და სივრცე.

ენახოთ ახლა ილია ქავჭავაძის პოეზიის თვისებანი.

მოარული აზრია, რომ ილია ქავჭავაძის ლექსი მძიმეა და ნაკლებ
მუსიკალური. ამ აზრის განხილვა არის საჭირო. საჭიროა დაკვირვებით
გადაჰხედოთ პოეტის ლექსებს, რომ სულ წინააღმდეგ აზრს დაადგეთ.

დავიწყით ჯერ ინსტრუმენტალობიდან, და ავილოთ რითმა, როგორც
ბგერითი განმეორება, რომლის ფუნქციაც არის ბგერათა თვისებითი ელე-
მენტების განწესრიგება. შემდეგ ენახოთ ბგერათა არჩევანი, რითმათა
სისწორე და სხვა ელემენტები, რაც ჰქმნის ლექსის მუსიკას. ჩვენ გაკვ-
რით და სანიშნუშოთ დაეთვალეთ ილია ქავჭავაძის ლირიულ ლექსების
რითმები, შემდეგ კი ცალ-ცალკე „აჩრდილისა“ და „განდევლისა“, რო-
გორც უფრო მთიმე ლექსებისა სხვა პოემებთან შედარებით.

გამოირკვა შემდეგი:

სალირიკო ლექსებში ილია ქავჭავაძეს ასეთი რითმები აქვს:

ერთ-ხმიანი რითმი	—	41.
ორ-ხმიანი	—	295.
სამ-ხმიანი	—	143.
ოთხ-ხმიანი	—	28.
ხუთ-ხმიანი	—	9.
ექვს-ხმიანი	—	6.

მაშასადამე, პირველი ადგილი უჭირავს ორმარცვლიან რითმას, მერე—სამ მარცვლიანს, მესამე—ერთ-მარცვლიანს, მეოთხე—ოთხ-მარცვლიანს და ბოლოს ხუთ და ექვს მარცვლიანს.

„განდევილში“	ერთ-ხმიანი	—	5.
„	ორ-ხმიანი	—	60.
„	სამ-ხმიანი	—	57.
„	ოთხ-ხმიანი	—	13.
„	ხუთ-ხმიანი	—	5.
„ა ჩ რ დ ი ლ შ ი“	ერთ-ხმიანი	—	4.
„	ორ-ხმიანი	—	33.
„	სამ-ხმიანი	—	21.
„	ოთხ-ხმიანი	—	4.
„	ექვს-ხმიანი	—	1.

სურათი თითქმის ყველგან ერთნაირია. ამის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსის მუსიკა არ არის მძიმე. მეცხრამეტე საუკუნის პოეტთა შორის, ილია ჭავჭავაძეს ამ მხრივ ერთი პირველ ადგილთაგანი უჭირავს.

რაც შეეხება ბგერითი არჩევანს, ილია ჭავჭავაძე ხმოვანებს აქცევს რითმაში ყურადღებას და უხმოვებს არა. ზოგჯერ, ეს ერთგვარ დისონანსს ჰქმნის, მაგრამ იმიტომ კი არ იქცევა ასე პოეტი, რომ მას მუსიკალობის შეგნება აკლდეს, არამედ სტილიურ შეფარდებისათვის და აზრის სინათლისათვის. შეგნებულად არღვევს ლექსის მწყობრ მდინარებას. შედეგად ე. წ. ღარიბ რითმებს ვიღებთ, მაგრამ ეს „სიღარიბე“ აღარა სჩანს იმ წრეში, სადაც ეს რითმა ჰყვება. მის ნაკლს ის ყიდის ლექსის სხვა მხარე და ყველაზე მეტად რიტმი, ანუ მელოდიური ზომა. და უნდა ითქვას, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში, ბარათაშვილის შემდეგ, მელოდიურ ზომაში ილიას ეკუთვნის პირველობა. პოეტის გუნებ-განწყობილება ყოველთვის სწორ ზომას ჰპოულობს, და ეს მელოდია ხშირად იმდენად მიმზიდველია, რომ სტრიქონის ბოლოებს ყურადღებას არც კი აქცევთ. შთაბეჭდილების ცენტრო აქეთ არის გადმოტანილი, ლექსის შინა ქვეყანაში.

ზომის მხრივ, ილია ჭავჭავაძის ლექსები ასე დაიყოფებიან:

10	მარცვლოვანი ლექსი	32,
14	„	13,
5	„	7,
7	„	5,
8	„	4,
11	„	1,
16	„	1,

ილია ჯავჭავაძის საყვარელი ზომა, როგორც ვხედავთ, 10 მარცვლიანი ზომა ყოფილა, რასაც ძველად იამბიკოს უწოდებდით:

ძველი: — „თუსა ღრუბელსა ცვარი ენამა...“

ი. კ.-სა: „მკრთალი ნათელი სავსე მთვარისა...“

$$\begin{array}{ccccccc} & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & \\ & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & \\ & \bar{5} & + & \bar{5} & = & 10. & \end{array}$$

შემდეგი ზომა, ე. ი. 14 მარცვლოვანიც, ეს შესანიშნავი ელვგიური წყობილება ბესიკისებურია.

ბეს.: „ტანო ტატანო, გულ-წამტანო, უცხოდ მარებო...“

ი. კ.— „სამშობლო მთებო, თქვენი შეილი განებებთ თავსა...“

$$\begin{array}{ccccccccccc} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \\ & \text{---} & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \\ & \bar{5} & + & \bar{4} & + & \bar{4} & + & \bar{5} & = & 14. & \end{array}$$

არც შეიდ მარცვლოვანი ზომა არის ახალი. აქ მხოლოდ შეწყობილი ძველი, ანუ 14 მარცვლოვანი ლექსი ზოგჯერ არის გადატეხილი შუაზე, იმავე მელოდის დაკვირვებით:

შეწყობილი ძველი:

რა მიუცე სასჯელი, ღბინი ათამამეო...“

ი. კ.

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია...“

$$\begin{array}{ccccccccccc} & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \\ & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \\ & \bar{4} & + & \bar{3} & + & \bar{4} & + & \bar{3} & = & 14. & \end{array}$$

ძველი შაირის ზომით არის დაწერილი ი. ჯავჭავაძის 8 მარცვლიანი ლექსები, როგ. მაგ.

„მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო,

რეთ ფრინველმა გარეგანმა...“

„მე რუსთველი ხელობითა, ვიქმ საქმესა ამაღარი...“

$$\begin{array}{ccccccccccc} & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \\ & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & | & \text{---} & \text{---} & | & \text{---} & \\ & \bar{4} & + & \bar{4} & + & \bar{4} & + & \bar{4} & = & 16. & \end{array}$$

5 მარცვლოვანი ლექსიც იგივე ძველი ათ-მარცვლოვანია, ანუ იამბიკო, მხოლოდ რეფორმა მოხდენით: სტრიქონი შუაზეა გადატეხილი და მიმატებული აქვს მესამე მუხლი, ან და შეცვლილია მუხლთა შორისი ინტერვალები:

„აკოვ იყვარდეს,

„ცათ შთამომძახეს.

+ „როს მათ დამბადეს.

ძველი: „თუსა ღრუბელი

— ცვარსა ენამა...“

ასევე ძველია მისი 16 მარცვლოვანი ზომა, რომლითაც დაწერილია „იანიჩარი“ „სტუდენტების სიმღერა“ და „ბაზალეთის ტბა“. ეს ე. წ. ძველი შაირია. ხოლო ერთად ერთი ლექსი, „ალარც ნატერა და ალარც იშვილი“, დაწერილი 11 მარცვლოვან ზომით, გურამიშვილისებურია.

ისე რომ ილია ჭავჭავაძეს, ლექსის ზომაში ახალი არაფერი შემოუტანია. მაგრამ ახალი ის გუნებ-განწყობილება იყო, რომლითაც ილია ჭავჭავაძემ ეს ძველი ზომა კვლავ სასიცოცხლოდ გამოიწვია, ახალი იყო ის გადახალისება, რომელიც მან ლექსიურ მასალას მოუხდინა, ახალი იყო თემები, ბგერათა შერჩევა და სხ...

ისე რომ ილია ჭავჭავაძე ძველ ფორმებში ახალ სულსა ჰბერავდა, და თუ ფორმების რესტავრაციას არ მიაქცია ყურადღება, მხოლოდ მიტომ, რომ იგი შინაარსს უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდა, ვიდრე ფორმას. და ეს ილია ჭავჭავაძის პოეტურ სისუსტის ბრალი კი არ არის, არამედ ასეთი იყო ეპოქის მოთხოვნილება, და ჩვენში კი არა მხოლოდ, ევროპაშიც.

ღიახ, ფორმას დიდ ყურადღებას არ აქცევდა იგი, მაგრამ იმის თქმა, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსი არ იყვის მუსიკალური, ზემოდ მოყვანილ ციფრების მიხედვით შეუძლებელია. ობიექტიური ნიშნით, მერხეობა ილია ჭავჭავაძის მუსიკალურ ფრაზას არ აკლია, და სუბიექტიურად ვის რა მოსწონს, ეს სულ სხვა საკითხია.

ილია ჭავჭავაძის პოეზიას ყველაფერი რომ წავართვათ, მონუმენტლობას ვერ წავართმევთ, და ესა კმარა, ვისაც ესმის, თუ რას ნიშნავს დიდი ხელოვნება.

აკაკი წერეთელი.

„თერგდალეულთა“ სახელოვან მწყობრს ეკუთვნის აკაკი წერეთელიც. იგი ჯერ ისევ პეტერბურგში იყო, როდესაც დაიწყო სამწერლო მოღვაწეობა, და იქიდანვე ჩაერია იმ დიდ ბრძოლაში, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე აწარმოებდა „ცისკრის“ თანამშრომლებთან. პეტერბურგიდან 1862 წელს რომ „ცისკარს“ მოსწერეს:—„ჩვენ აქა ვართ სამნი ძმანი, სამნივე თერგდალეულთაგანი, მე გახლავართ გორისელო ერთი ამ სამ ძმათაგანი“-ო, ჩვენა გეგონია, რომ ამ ლექსის ავტორი აკაკი წერეთელია. ეს სამი „ძმა“ იყო: აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი და კირილე ლორთქიფანიძე.¹⁾ ისე რომ აკაკი წერეთელი იმ თავითვე ჩაერია ბრძოლაში და მხარში ამოუდგა ილია ჭავჭავაძეს, რომელიც ქართული ლიტერატურის განახლებისათვის თავდადებულად ერეკებოდა შემთხვევით ხალხს პოეზიის დარბაზიდან. აკაკი წერეთელმაც გაიზიარა ის თეზისები, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ გამოაკრა პოეზიის აღსაყდრის კარზე და გადიქცა იმ მეორე კარიბედიდან, რომელსაც დაეყრდნო ჩვენი ლიტერატურა მე-XIX საუკ. მეორე ნახევარში.

აკაკი წერეთელიც ჩვეულებრივი მწარე ენით დაუხვდა ძველებს და ახლებს დასაცავად იგივე მტკიცედ აღიძარათა:

—„ახალგაზრდებმა პირველად შემოიტანეს ამ ბნელოში სინათლე და მართალია, მათი ლამპარი საქორწინო ლამპარი არ იყო, მაგრამ მაინც ანათებდა ამ ბნელს იმდენად, რომ ერთმანეთის დანახვა შეიძლეს ჩვენმა მამებმა,— შეიძლეს და რა მოხდა? ის რომ, როდესაც თავისი დატიტკნილ-დასისხლიანებული ცხვირ-პირი დაინახეს, იუცხოვეს, და ნაცულად იმისა, რომ გაბან-გაწმენდას შესდგომოდნენ, გულის ამოყრა იმ ნათლის მკირველ ახალგაზრდობაზე მოინდომეს!.. ეს ასეა უოველთვის!.. მახინჯს სარკე ეზარება!.. ჩვენებური ანდაზა ამბობს: „ქურდს რა უნდაო და ბნელი ლამეო“... ამ ტონითა და სტილით შეხვდა აკაკი მოწინააღმდეგეთა ბანაკს და იქცა ნიშანში ამოღებულ პირად ძველთა მიერ. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ დიდ ბრძოლაში, აკაკი რასაკვირველია ბევრით ჩამოუვარდებოდა ილია ჭავჭავაძეს. შემოტევისა და შეტევის მთელი სიმძიმე, შეიძლება ითქვას, მარტო ილია ჭავჭავაძის მხრებზე დაეყრდნო, და აკაკი წერეთელი მხოლოდ დამხმარე როლსა თამაშობდა. არც შეეძ-

¹⁾ ნიკო ნიკოლაძის ჩვენებით.

ლო აკაკი წერეთელს მებაირალტრობა და ხელმძღვანელობა, რადგან იგი სულ სხვა ტემპერამენტისა და ნების-ყოფის კაცი იყო. მიტომ არის, რომ აკაკი წერეთელი ქართველ ხალხის შეგნებაში დარჩა მხოლოდ პოეტად. რომელიც მისივე თქმით „არც მიწისა იყო და არც ცისა“. ე. ი. არც თუ თავი გამოუღვია იმ საკითხებისათვის, რომელნიც ჩვენს ყოველდღიურობას ეჭრებოდნენ, და არც მთლად გადასულა ფანტაზიის ქვეყანაში, რომ საარსებო მოთხოვნებისთვის ყრუდ ქცეულიყო. იმ დროს, როდესაც ილია ჭავჭავაძეს თავისი მოწოდება სხვა გვარად ჰქონდა წარმოდგენილი: — „მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის, მიწიერი ზეციერსა, ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ, რომ წარუძღვე წინა ერსა“—ო. და ილია ჭავჭავაძე წინ უძღოდა ერს არა მხოლოდ პოეზიით, არამედ პრაქტიკითაც. აკაკი წერეთელი კი დარჩა მხოლოდ პოეტად, და ჩვენს ცხოვრებასაც უწინამძღვრა იმდენად, რამდენადაც მის პოეზიაში იყო მოცემული ის ენება, ურომლისოდაც ჰეგელის თქმისა არ იყვეს, ვერ გაკეთდება ვერც ერთი დიდი საქმე.

აკაკი წერეთელი წინამძღოლი და ხელმძღვანელი არ იყო, მაგრამ დიდი შთაბავაზებელი ძალა კი ჰქონდა. მისთვის პოეზია ის გზა იყო, რომელსაც მიჰყავდა აღთქმის ქვეყნისაკენ; პოეზია იყო ის ძალა, რომელიც სასწაულებს ახდენს, რომელსაც შეუძლიან მოწოდება და ამხედრება. სხვა გზა მისთვის არ არსებობდა, და რომ დაენახა კიდევ, იმ ვზას არ გაჰყვებოდა, რადგან მეტად თავისებური პიროვნება იყო. მასში მეტად დიდი ნიჭი მღელეარებდა, და ძალიან დიდი შინაგანი თავისუფლება მტლავდებოდა. მიტომ მოხდა, რომ მუდამ დაუმორჩილებელი იყო, და ყოველივე, რასაც გადააქცევდა პოეზიის საგნად, ახლად იშვებოდა. იგი გრძნობდა ამას და მიტომ იღგა მონბლანივით, სულ მუდამ მარტო და თავის-ნება.

*
* *

აკაკი წერეთლის სალიტერატურო მოღვაწეობა მრავალ-მხრივია: ლირიკა, დრამა, რომანი, პუბლიცისტიკა, სალიტერატურო კრიტიკა და სხ... ყველა ამ სფეროში ტრიალებდა ჩვენი პოეტი და აქ იმანაც ვაი-ზიარა ის ბედი, რომელიც ქართველ მოღვაწეს ახასიათებდა. მართალია, აკაკი წერეთელი ბუნებითაც ასეთი იყო: მოუსვენარი, მჩქროლავი, მაგრამ ჩვენმა სინამდვილემ არაჩვეულებრივად დაანაწილა შემომქმედთა სული, რომ შეეხვია ჩვენი ერის მრავალი კრილობა.

დიდი დაკვირვება არ არის საჭირო იმის შესამჩნევად, რომ საქართველოს წარსულში, ასეთი პირები ბევრი ჰყოლია. ერთს ადამიანში ხშირად მოუყრია თავი შემოქმედებისა თუ პრაქტიკის სხვადასხვაობას, და იმიტომ კი არა, რომ მათი ნიჭი ერთ რკალში ვერ ეტეოდა, არამედ იმიტომ, რომ ამას, ჩვენნი ეროვნული ცხოვრება მოითხოვდა. აუარებელი საქმე იყო გასაკეთებელი, ხალხი კი ცოტა გეყავდა. ეს იწვევდა იმ მოვლენას, რომ ერთი და იგივე პირი, რამდენიმე სარბიელზე იღვა და სცდილობდა, რაც შეიძლება მეტგან გასწვდენოდა ხელი, ყველგან მიეშველებინა თავისი ძალა და უნარი. ბევრი იყო დაცალიერებული ადგილი, რასაც ამოვსება უნდოდა, და ერთი ამ „განწირულთაგანი“ აკაკი წერეთელი იყო. მაგრამ როგორც აღვნიშნეთ, აკაკი წერეთელი მხოლოდ ამ ზღვარგაღების მიერ არ არის წარმონაშობი. იგი ბუნებითაც იყო ასეთი. მას, თავისი ფართე ტემპერამენტის გამო, არ შეეძლო ერთ სპეციალობაში დაკეტვა, რომ მხოლოდ ერთ მხარესთვის მიეცა განვითარების ღია გზა. იგი ბუნებით იყო მრავალკუთხედი. იქნებ მას შთამომავლობით ჰქონდა გადმონაცემი ეს ხასიათი. და ასეთი ადამიანები უფრო საყვარლები არიან. საფრანგეთის ერთი მწერალი, და სახელდობრ ალექსანდრე დიუმა იტყვოდა: სპეციალისტი, იგივე კრეტინიაო. ეს თქმა გადაჭარბებულია, მაგრამ სინამდვილის შთანასახი ამ თქმაში კი აუცილებლად არის. სიცოცხლეს აზრი იმაში კი არა აქვს, რომ იყო ერთ კუნჭულში გამოიწვედეთელი, იქტირებოდე სულ ერთ ადგილას, და თუ როდისმე გაჰხედავ ქვეყანას, დაინახო მხოლოდ ის საკოდავი ხე, ან მეზობლის სახლის სახურავი, რომელიც შენი ოთახის ფანჯრიდანა სჩანს. არა. სიცოცხლე მრავალფეროვანი უნდა იყვეს. ქვეყანას განიერი მკერდით უნდა შესუნთქვას, და ამ მრავალფეროვანობის და სიხლის წყარო ბუნებაში უნდა ვეძიოთ, ან და ბავშვი, რომელიც ბუნების სარკეა, შეურყვენელი და ენა ადგმული. ამ თვალსაზრისით, აკაკი წერეთელი თავისუფალი და მდიდარი პიროვნებაა. იგი არ დაიკეტა ერთ რომელიმე სფეროში. მისი მამიებელი თვალი შორს მირბოდა, დაუდევარი სული ბევრს ეძებდა, და ასე, ვადიქცა საქართველოს „უგვირგვინო მეფედ“. ეს გადაჭარბება არ არის. საქართველომ იგი სიცოცხლეშივე შემოსა მეფური დიდებით ისევე, როგორც საფრანგეთმა ვიქტორ ჰუგო, და ამ თავიანთსებებში არის რაღაც ირრაციონალური, რომელსაც ვერ ახსნი იმის საშუალებით, რა დოკუმენტებიც ხელთ გიპირავთ. აკაკი წერეთლის ნაწარმოებში რასაკვირველია არ არის ის, რისთვისაც შესაძლებელი ყოფილიყო კვისრისებური

სიკოცხლეშივე გაღმერთება. არც ვარემოებით აიხსნება, რადგან იმავე პირობებში და იმავე დროს სცხოვრობდნენ ილია ქავექავაძე, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა ფშაველა. ეს უფრო იმ საჯარო ცხოვრებით აიხსნება, რომელსაც ჩვენი პოეტი ეწეოდა, იმ ბოქმის ხელგახსნილობით და სიმახილით, რომელიც ჩვენ ერს უყვარს. მაგრამ რა საჭიროა აქ ახსნა? მხოლოდ ფაქტის აღნიშვნა არის ამ შემთხვევაში საკმარისი, და იმის გარკვევა, თუ ამ სიყვარულში, მანც უმთავრესად რა უყვარდა ქართველ ერს და რისთვის იხდიდა ქუდს მოწიწებით ამ ახოვანი და ნათელი პოეტის წინაშე?

მაგრამ ვიდრე მისი შემოქმედების განხილვას შეუდგებოდეთ, უნდა აღინიშნოს ერთი მთავარი მომენტი, რასაც აკაკი წერეთლისთვისაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ქართული ლიტერატურის პრესტიჟისთვისაც. ეს იყო მწერლის დამოუკიდებლობა, რასაც ჩვენი პოეტი უდიდეს მნიშვნელობას აძლევდა და რასაც საერთოდ ლიტერატურისაგანაც მოითხოვდა. მას უნდოდა, რომ ლიტერატურა გადაქცეულიყო სასიკოცხლო საქმედ, რომელსაც „თავისუფალ დროს“ კი არ მოანდომებდნენ, არამედ დროს, და რომ ამ საქმეს მდგომარეობაც შეექმნა და უზრუნველყო ის ხალხი, რომელიც საამისოდ იყო მოწოდებული. ეს კი ნიშნავდა ლიტერატურის ამალღებას სახელმწიფო საქმედ, „დიდ“ მოხელეების გვერდით მწერლების დაყენებას, როგორც საზოგადოებრივ საქმის ხელმძღვანელების და ამამალღებლებისა. შეიძლება დღეს ბევრისთვის გაუგებარი იყოს ამ საგნებისთვის ბრძოლის მნიშვნელობა, მაგრამ იმ დროს, როდესაც „კოლესკი რეგისტრატორობა“ უფრო საპატიო იყო ვიდრე პოეტობა, და ამ უკანასკნელს „მჯღაბნელობას“ უწოდებდნენ, დიან, იმ დროს ლიტერატურის დამოუკიდებლობისათვის ამხედრებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. და აკაკი წერეთელი სიტყვით კი არ გამოვიდა ბრძოლის ველზე, არამედ თავისი პოეტობით, და ისე იმორღეაწა ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, რომ სამსახურში არ შესულა, თუმცა ხშირად ძალიან უჭირდა კიდევ ჯიბის „ლაზათი“. მისი სახელმწიფო და საზოგადოებრივი სამსახური იყო შემოქმედება, და მისი ერთად ერთი წოდება—პოეტი. და პუშკინივით, აკაკი წერეთელმა პირველმა შეხედა ლიტერატურას პრაქტიკულ თვალსაზრისით, რომ მწერალი ნაწარმოებს ეყო ეკონომიურად უზრუნველი, და მთელი თავისი სიკოცხლე დამოუკიდებელ შემოქმედებისთვის მოენდომებინა. ამაზე იყო, პუშკინი რომ ამბობდა:

— «Не продается вдохновение,

— «Но можно рукопись продать.

ამას ამტკიცებდა აკაკი წერეთელიც.

აკაკი წერეთლის ნაწარმოებთა გაცნობის შემდეგ, პირველი შთაბეჭდილება, რომელიც გრჩებათ, არის მისი ორიგინალობა. იგი არაეისა ჰბაძეა და ვერც მიჰბაძეა საქართველოში, რადგან ისეთი ჟანრის პოეტი, როგორც აკაკი წერეთელი, ჩვენ არა გვყოლია. უცხოეთის პოეტებიდანაც აღბად ზოგი-ერთებს გაელენა ჰქონდათ, განსაკუთრებით რუსებს: პუშკინს, ლერმონტოვს, მაგრამ იმდენად მკრთალია ეს უცხო სული, რომ გარკვეული რამის თქმა შეუძლებელია. თუ ზოგ-რამეში ოდნავ მოგვაგონებს ზვისმეს, უამისობა არც შეიძლება, რადგან ვისთანმე შეუდარებელი შემოქმედელი არ არსებობს. მაგრამ იმ გაგებით, როგორც ორიგინალობა გვესმის, ე. ი. საკუთარი სტიქიის გამოჩენით, აკაკი წერეთელი სრულიად დამოუკიდებელ და ეროვნულ პოეტად უნდა ჩაითვალოს, ერთი შენიშვნით: იგი ჰბაძეა ქართველ ხალხს, მის პოეზიას, და განსაკუთრებით იმ მოხეტიალე მესტეირებს, რომელნიც ევლებოდნენ მთელ ჩვენს ქვეყანას და პოეზიის თილისმით აკავშირებდნენ მის დაფანტულ ნაწილებს. იგი მთელი თავისი პოეტური მიმღეობით შეისუნთქავდა იმ თვისებებს, რომელსაც ჩვენი ხალხი იჩენდა, თავისში გადაჰქონდა ის სედა. რომელიც ჯანყივით აბნელებდა ჩვენს არსებობას, ენთებოდა იმ მოძავლისადმი წარუხოცველ რწმენით, რომელიც ძალუმად იყო ფესვ-გადგმული ჩვენს ხალხში, საუკუნეთა მიერ ნაზარდი და მტკიცე. ყველა ამ თვისებებს იგი რალაც ახალი პარმონით სხვა გვარად აღულებდა, და სინამდვილესა და ოცნების შორის დარჩენილი, მაინც იძლეოდა იმ სითბოსა და სინათლეს, რომელიც მთელს მის შემოქმედებას ემჩნევა. იგი სულს აეაქაცებდა, ფიქრს ამძლავრებდა, გულს ახარებდა, და თუ ნამდვილი პოეზია სიხარული და ნუგეშია, აკაკი წერეთლის პოეზიაც ყოფილა ნამდვილი, სიმტკიცის მომცემი, ამაღელვებელი და სასიცოცხლო.

ჩვენს მწერლობიში აკაკი წერეთელი სულ სხვანაირად არის ანაღლებული. შეიძლება მისი ლექსების უმრავლესობა უკვე დროგადასული იყოს, შეიძლება ბევრი რამ ნაკლიც მოეძებნოს, მაგრამ აკაკი წერეთელი მაინც დარჩება უპოეტეს პოეტად, თუ შეიძლება ასე ითქვას. მის შემოქმედებაში არის დიდი სისადავე, ძალდაუტანებლობა, რაც ახასიათებს ნამდვილ პოეზიას და საერთოდ ხელოვნებას. იგი ყოველთვის მარტივ სიტყვას ეძებს. გაურბის შელამაზებულ და გაპრიალეებულ ფრაზას. სამაგიეროდ იცის ყოველი სიტყვის ადგილი. იგი სიტყვას კი არ ამძლავრებს წინ.

არამედ ემოციებს, და განცდილი თითქოს თავისით იღებს ლექსიურ ფორმას. მას სიტყვისა არ ეშინია, რადგან იცის, რომ სიტყვა თავისდათავად მხოლოდ მასალაა, და ესთეტურ ღირებულებას აძლევს მხოლოდ თქმის ნიჭი ანუ ის ემოციები, რომელნიც სიტყვაში მოექცევიან. იგი შეგნებულად გაუბრუნდა „დარბაისლურ“ ენას, როგორც ამბობდნენ ძველები¹⁾, და იმ ენას მიჰმართა, რომლითაც ლაპარაკობს შემოქმედლობითი გენიოსი — ხალხი. მიტომ იყო, რომ ხალხის შემოქმედებას დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა და ქედსაც იხრიდა ამ უპიროვნო და მძლავრი სულის წინაშე. მარმარილო და უბრალო ქვა უნდა ფასობდეს არა როგორც მასალა, არამედ როგორც შემომქმედის ბეჭედდასმული. აკაკი წერეთელიც მით არის დიდი პოეტი, რომ „სიტყვით“ არავინ გაუოცებია, მაგრამ გააოცა იმ დიდი მგზნებარეობით, რომელაც უბრალო სიტყვას ცეცხლს აფრქვევინებდა. ასეთივეა ხალხური შემოქმედება. აკაკი წერეთლის გრძნობაც სადაა და ღრმა: იგი ბუნებრივად მომდინარეობს. პოეტი ძალას არ ატანს თავის თავს. და მიტომ არის, რომ მისი სევდაც და სიხარულიც, სიღრმის მიუხედავად, გამჭვირვალეა და ნათელი, ნაძალადეობას აცილებული. როგორც ფეხმიუვალი წყარო, — აუმღვრეველია მისი განცდა. შემთხვევითი ხომ არ იყო, რომ აკაკი წერეთელი, მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში, ხილხური შემოქმედების შეგროვებას ეწეოდა, და მრავალ მასალასაც მოუყარა თავი. შემთხვევითი არც ის იყო, რომ თავის უბრალო „აკაკის კრებულ“-ში, ყველა ნომრებში მოცემულია ორი ავტორის ნაწარმოები: თავისი და ქართველი ხალხისა. ალბად ხალხი მიაჩნდა თავისი შემოქმედების სათავედ და თავისი თავი კი, ამ განძეულის შემნახველად და განმგრძელებლად.

* *

„საზოგადოდ მე ხელოვნებას ყურადღებას არ ვაქცევდი და ისე მიმაჩნდა მწერლობა, როგორც ერთი უბრალო იარაღთაგანი, დღიურ აუკარგიანობის საბრძოლველ-სამსახურად; თუ რამე ხელოვნური გამომსვლია ხელიდან, ეს ძალა-უნებურად და შემთხვევით მომხდარა, თვარა ის ჩემს დღეში არა მქონია ფიქრად, რომ მომავლისთვის ვწერო“. ეს სიტყვები აკაკი წერეთელს ეკუთვნის. კიტა აბაშიძეს, ეს ნათქვამი ერთგვარ კეკელუ-

¹⁾...მამაშვილობას, ამისთანა ლექსებს. მდაბიო ენით ზე სწერ-ო“, ასე მიუწერია აკაკისათვის ანჩისხატის დეკანოზს ფურემს. ამასვე სთხოვდა თურმე ირაკლი ლორთქიფანიძე, 1860 წელს. აკაკი დასძენს: „მეც გადავწყვიტე, რომ თავი დაუდევ მწერლობას და სახალხო ენით, და არა დარბაისლურად ვწერო“-ო. იხ. „ჩემი ნაწერები“ აკაკისა, წიგნ. 1. გვ. 108.

კობად მიაჩნია, მაგრამ გვეონია, აქ საკეკლუტო არაფერია. აქ უფრო საყვედური ისმის თავის თავისადმი, რომ ისე იოლად და უბრალოდ ექცოდა პოეზიას, და მხოლოდ შემთხვევამ გადაარჩინა სრული დაღუპვისაგან. ეს ერთგვარი მობრუნებაც არის იმ გზიდან, რომელზედაც პოეტი იყო შემდგარი, საიდანაც პოეზია მხოლოდ „ღლიჯურ აე-კარგიანობის“ უბრალო იარაღად მოსჩანდა. ეს გზა—რუსეთის მე-60—წლების ლიტერატურის გზა იყო, ან უკეთ, გაბატონებული მიმდინარეობა, რომელსაც აკაკი წერეთელმა თავი ვერ დააღწია. ამ გზის თავში ბაზაროვები იდგნენ, რომელნიც მკვახედ იძახდნენ:—„კარგი ქიმიკოსი 20-ჯერ უფრო სასარგებლოა, ვიდრე რომელიმე პოეტი“... „რათაელი ცალ ფულად არა ღირს“ და სხვ... აქ იყო პისარევიც, რომელიც ასეთსავე აფორიზმებს ისვროდა:—„ესთეტიკა—ჩემი კოშმარია“,... „რეალიზმმა ესთეტიკა უნდა რადიკალურად გაანადგუროს“: „ესთეტიკა არის გონებრივ გაჩერების საუკეთესო და მტკიცე საფუძველი, და აზრიან პროგრესის ყველაზე საიმედო მტერიო“ და სხ... აქვე იყო დობროლიუბოვი, მთელი თავისი ბურსაკული უხეშობით და ერთეტიურ გრძნობის ატროფიით. აქვე იყო ჩერნიშევსკი, თავისი უტილიტარული კოდექსით, და ყველანი რაღაც წარმართული სასოებით ვთაყვანებოდნენ ბუნების-მეტყველებას, პოზიტიურ ფილოსოფიას, მატერიალიზმს. ისინი სასტიკად აღუდგნენ „მამათა“ მიმართულებას, რომელიც პისარევის თქმით, შეზავებული იყო მარტინიზმით, მასონობით, ვოლტერიელობით, რომანტიზმით, ბაირონიზმით, ჰეგელიზმით, და სხ... რაც მხოლოდ ფუფუნებას წარმოადგენდა. ყველა ამას აგვირგვინებდა მათი „წმიდა ხელოვნება“. ეს დაუშვებელია, რადგან პისარევის თქმით; რუსეთს ჰქონდა „გონებრივი კაპიტალის რაღაც ორ უხალთუნიანი, და ამ საბრალო ფულს უმზავესოდ ხარჯავდა“. ჩვენთვის აუცილებელია სასტიკი მომპირნეობა, ვიდრე სხვისთვის, უფრო მართლა განათლებულ ხალხისთვის, რადგან მათთან შედარებით, ჩვენ მათხოვრები ვართ-ო“. და ამ მომპირნეობის სახელით, ისინი უარპყოფდნენ ყოველივე „წმიდას“, რაც გამოყენების გარეშე იდგა, და მოითხოვდნენ მხოლოდ და მხოლოდ ხალხისათვის სასარგებლოს. საამისიოდ მოუწოდებდნენ ლიტერატურასაც. რაღაც პარნასიზმი კი არა, ან რათაელის მადონები, არამედ პური, ხორცი, ტანისამოსი, ფეხსაცმელი, სამუშაო იარაღები და შრომის დანარჩენი ნივთიერი ნაყოფი. ეს იყო ახალი ამოცანა, რომელსაც უნდა გაერღვია ძველი „ესთეტიზმისა“ და საზოგადოებრივი ცხოვრების მოჯადოებელი წრე, და ამ ამოცანის შესრულება უმთავრესად ლიტერა-

ტურას ევალეობდა. — „ბუნება ტაძარი არ არის, იგი სახელოსნოა და იქ ადამიანი მხოლოდ ხელოსანიაო“, ეს ბაზაროვის ტეზისი გამოაცხადეს ნამდვილ და თან-მიმყოლ რეალიზმის ფორმულად, რამაც სულ მალე გრავალი ნოვოფიტი შეიძინა და უტილიტარული მიმართულება ლიტერატურაში არა ჩვეულებრივად განმტკიცდა. წავიდა ის დრო, როდესაც შელოლინგის, ფიბტესი და პეგელის ფილოსოფიის სწავლაში ლამეებს ათენებდნენ რუსეთის იდეალისტები. დღეს პრაქტიკული იდეალებისა, მუშაობისა და ხალხისთვის სასარგებლო სამსახურის ეპოქა იწყება, და ლიტერატურის მთელი ძალაც ამას უნდა მოხმარდესო. იმ დროს იყო აკაკი წერეთელი პეტერბურგის უნივერსიტეტში, და რასაკვირველია ამ დროის „ქროლვას“ იგი ვერ გადაურჩებოდა. ეს ასეც მოხდა, და საქართველოშიც, აკაკი წერეთელი ამ იდეოლოგიით იწყებს თავის შემოქმედებითი კარიერას. და როცა სწერს იგი, რომ მწერლობა დღიურ ავ-კარგიანობის უბრალო იარაღად მიმაჩნდაო, მართალსა სწერს. ამას მოითხოვდა ეპოქა და აკაკი წერეთელმაც, როგორც „გარემოების საყვირმა“ სთქვა ის, რაც ამ გარემოებამ უბრძანა თუ უკარნახა.

მაგრამ შეცდომა იქნება იმის თქმა, რომ აკაკი წერეთელი მტკიცედ იდგა ამ პოზიციაზე და რუსი ნილილისტების შეხედულება ხელოვნებაზე ორგანიულად ჰქონდა შეთვისებული. მართალია, იგი იზიარებდა ამ უკანასკნელთა დებულებას, მაგრამ ვერც „ცასა“ სტოვებდა, და რაღაც შემარიგებელი როლი იკისრა. „არც მიწისა ვარ არც ცისა“-ო. ამ ლექსში პუშკინის შორეული გავლენაცა სჩანს, და სახელობრ იქ, სადაც ამბობს: „ხან უგზური ვარ, ხან ბრძენი, ხან არც ისა ვარ, არც ისა“-ო. ე. ი. ბრძენია მაშინ, როდესაც შთაგონება ესტუმრება, უგზური კი — როდესაც რჩება ამ შთაგონების გარეშე. პუშკინიც ხომ ასევე ამბობდა:

„Пока не требует поэта
 К священной жертве Аполлон,
 В забавах суетнаго света
 Он малодушно погружен;
 Молчит его святая лира,
 Душа вкушает хладный сон,
 И меж детей ничтожных мира
 Быть может всех ничтожней он.

მაგრამ ეს შორეული გავლენა აქა თავდება. შემდეგ კი, იქ, სადაც პუშკინი ამრეზით ზურგს აქცევს „სასარგებლო“ პოეზიას და მრისხანეთ

გადასძახის ყველას, ვინც პოეტისაგან სასარგებლო სამსახურს ითხოვს. განა თქვენში ქურუმები ცოცხს იღებენ, რომ ქუჩები დაგიგაონო და საწინააღმდეგო დებულებას იძლევა:

„Не для житейскаго волненья,
 „Не для корысти, не для битв,
 „Мы рождены для вдохновенья,
 „Для звуков сладких и молитв.

აქ აკაკი წერეთელი ეპოქის მოთხოვნილებას აძლევს უპირატესობას და იძახის:

„მისთვის მომცა ღმერთმა ენა,
 „სიბართლისთვის გავიწირო,
 „ჩაგრულ მოძმეს მოვეხმარო,
 „თუნდა ქვითაც დავიკირო;
 „მოძმის ვიყო შემწე ქირში,
 „ეიხარო და გაეახარო:
 „რაც კი ენაზო მასში ცუდი;
 „გამოვსთქვა და არ დაფარო.

ეს არის პოეტის მოქალაქეობრივი ვალი, და ამ ვალს მოანდობა თითქმის მთელი თავისი შემოქმედება. ეს გასაგებიც არის. ჩვენ ზემოთ ვთქვით კიდევ, რომ არის ხალხმე პერიოდები, როდესაც ხელოვნება ტრიბუნად უნდა იქცეს, ერთი ასეთი პერიოდთაგანი მე-60 წლები იყო. მაგრამ უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ მე-60 წლების მოღვაწეებს რუსეთში მეტად ცალმხრივად ესმოდათ ხელოვნება. ხალხის სამსახური, მის წინაშე მოვალეობის გადახდა და სხვა, წმიდა მოტივებია, მაგრამ განა ეს უარყოფს წმიდა ხელოვნებას? ან და რომ პათეტიურად ჰქადაგებდნენ, ხელოვნება სასარგებლო უნდა იყოს, განა „სარგებლიანობა“ მხოლოდ კამა არის? გონებრივი არეს გაფართოება, გრძნობის ამაღლება, ესთეტიური აღზრდა და სხვა განა არ იყო სასარგებლო? მათი შეცდომა სწორედ აქ იფარებოდა. მათ „სარგებლიანობა“ მხოლოდ ნიეთიერად ჰქონდათ წარმოდგენილი, და ეს აიხსნება სწორედ იმ ესთეტიურ კულტურის უქონლობით, რომლის წინააღმდეგაც შეტევით მიდიოდნენ. შენთხვევითი ხომ არ იყო ის გარემოება, რომ ეს „ნილილისტები“ ე. წ. „რაზნოჩინცები“ იყვნენ, რომელთაც წარსულში არაერთარი კულტურა არა ჰქონიათ, და მხოლოდ საკუთარი უნარით გაიკვლიეს გზა. მათ პირველი თქლის ახელაც და დაეკაცებაც ყოველგვარ ესთეტიკ

კულტურის გარეშე მოხდა, გონებრივად მომწიფდნენ და ნახეს, რომ ესთეტიკოსები იმ ბანაკს ეკუთვნოდნენ, რომლისგანაც მათ ბევრი რამ აშორებდათ. ხოლო ბავშობიდან გამოჰყვათ ის ოცნება, რაც მათ სოფელში გამოაყოლა, ან და თავისმა „დაბალმა“ წრემ: პური, ადამიანური ცხოვრება. ეს იყო მათი ორგანიულობა, და სრულიად არ არის გასაკვირი, რომ მათ ცალმხრივობა გამოიჩინეს. მაგრამ ჩვენები? ილია ქავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და სხვანი, ისინიც ხომ „დიაკვნის“ შეილები არ იყვნენ. ზურგთ უკან მათ ხომ დიდი ესთეტიური კულტურა ჰქონდათ, როგორც იმ წოდების შეილებს, რომელსაც „ბედმა“ არგუნა სილამაზის წყარო და მოხმარება? ნუ თუ „დედის ნანასთან“ შთაგონებული გრძნობა ძირიანად ამოიფხვრებოდა მოდურ იდეოლოგიის გავლენით? რასაკვირველია არა. ტრადიციებს უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვთ, ვიდრე ეს გვეჩვენება, და ჩვენმა მესამოცე წლების რადიკალმა პოეტებმაც ვერ შესძლეს რუსი ნილილისტების იდეოლოგიის გაზიარება თავის ლოდიკურ დასკვნამდე. ილია ქავჭავაძე უფრო მაგარ პოზიციასე დადგა. მან განაცხადა, რომ „არა მარტო ტკბილ ხმათათვის გამომგზავნა ქვეყნად ცაბა“-ო. ე. ი. „ტკბილი ხმები“, ანუ ე. წ. „წმიდა ხელოვნება“ მას არ უარუყვია, მხოლოდ ეს არ იკმარა, და თავს იდვა კიდევ რალაც, „ტკბილ ხმათა“ გარდა.— „მე. ცა მნიშნავსო“, ე. ი. პოეზიის დასაწყისი მაინც იდეალისტური სამყაროდან წამოიყვანა და „მიწას“ შეუერთა,— „ერი შზრდის“-ო. აქ არ იყო „წმიდა ხელოვნების“ ლალატი, იყო მხოლოდ ეპოქის მოთხოვნილებათა სწორი შეფასება და ხელოვნებისა და ცხოვრების აზრიანი დაახლოვება. აკაკი წერეთელი კი უფრო შორს გაჰყვა ყოველ-დღიურობას და მივიდა ხელოვნების „უბრალოდ იაიარალად“ დაყვანამდე, თუმც ეს გაყოლა დოქტრინული ხასიათისა უფრო იყო, ვიდრე ორგანიული შეთვისებისა.

* * *

აკაკი წერეთლის პოეტური მსოფლმხედველობა იმავე მთავარ საკითხებს დასტრიალებს, რასაც შესწირა თავისი შემოქმედება ილია ქავჭავაძემ. ერთსა და იმავე დროს გამოსულნი სალიტერატურო ასპარეზზე, ერთი და იმავე ეპოქის სუნთქვით დავაეკაცებულნი, ბუნებრივია, რომ ერთ ორბიტოში მოექცნენ და თითქმის ერთნაირად მომართეს თავისი გზნება თუ აზროვნება. ისინი ერთ წრეს ეკუთვნოდნენ, და ეს წრე იმდენად ამბლლებული იყო, ენტუზიაზმით საესე და საზოგადო იდეალებით

გატაცებული, რომ შეიძლება ითქვას, ისეთი ერთსულოვნობა ჩვენი ლიტერატურის ისტორიას სხვა არ ახსოვს. თვით აკაკი წერეთელი, მოხუცებულობის ეპოს, სევდიანად სწერდა:— „ადრინდელი ახალთაობა, ანუ ეგრედ წოდებული სტუდენტები, საზოგადო საქმეს, გინდა მცირედიც უოფილიყო, ისე უყურებდნენ, როგორც „წმიდათა წმიდას“ და ხელსახოცად და პირბადედ კი არა ჰქონიათ გახილილი ღლეწანდლებსავით. მათი ერთმანეთ-შორისი თანხმობა და კავშირი სამაგალითო იყო. კერძოდ, პირადად რომ ერთმანეთის მტრებიც უოფილიყვნენ, საზოგადო საქმეში მაინც საერთო იყო მათი ქირიცა და ლხინიცა. ერთმანეთის დაუკითხავად, თუ რჩევა არ ექნებოდათ, მეტიწრობით თავხედ საქმეს არ ვამოუღებოდნენ. სიტყვა „სტუდენტი“, „ნასტუდენტარი“, „მოღვაწე“ და „ჩვენი მომხრე“ საკმაო იყო, რომ წრეში შემოსულიყო, რასაკვირველია. თუ ღირსად დაიქერდა თავს. მაშინდელი ინტელიგენტები თითქოს ერთი სახლის წევრები არიანო, დაახლოვებულნი იყვნენ ერთმანეთთან“¹⁾. ეს დაახლოვება ხომ ერთგვარ იდეოლოგიურ ნიღაბზედაც იყო მომხდარი. რასაც შემოქმედებაში უნდა ეჩინა თავი. და ჩვენც ვხედავთ, რომ აკაკი წერეთლის პოეზიაში იგივე ამოცანები არიან შთამბავონებელ წყაროდ ქცეულნი, რომელთ გარეშე არა სწამდათ არც პრაქტიკული მოღვაწეობა და არც შემოქმედება.

რასაკვირველია, როგორც ნამდვილ პოეტს, პოეტურ თემების ძებნა და არჩევანი არა სჭირდებოდა, მაგრამ ეპოქის მიერ იგი ისე იყო შთავგონებული, რომ მისი პოეზია ორ მთავარ მდინარებად იქცა: I—პატრიოტიკა და II—მშრომელი ხალხი. ამ ორ კალაპოტში მიღელავს ის დიდი პოეტური ენერჯია, რომელიც ჩვენდა სამწუხაროდ საკმაოდ ვერ იქმნა ფორმა—მიღებული. ე. ი. რა პოტენციალ აკაკი წერეთელსა ჰქონდა, ის რომ უფრო მეტი დაფასებით დაეხარჯა, და რომ ამ დახარჯული ენერჯიის კვლავ აღდგენისათვის ცდილიყო, ჩვენ მივიღებდით გრანდიოზულ პოეტურ მემკვიდრეობას, ბევრად უფრო თვალსაჩინოს, ვიდრე აკაკი წერეთლის პოეზია არის. ჩვენ არ უარეყოფთ ამ უკანასკნელის სიდიდეს, მაგრამ იმის უარყოფასაც ამაოდ ნურავინ შეეცდება, რომ უფრო დიდ ფორმებშიც შეიძლებოდა აკაკი წერეთლის მიერ თავისი დიდი განცდების გადმოცემა. და თუ ეს არ მოხდა, ამაში ჯერ თვით აკაკი წერეთელში უნდა მოვსძებნოთ მიზეზები, და შემდეგ იმ გარემოში, რომელმაც ბევრს დააკარგინა დიდი ძალა მცირე ანაზღაურებით, ბევრი აცდი-

¹⁾ იხ. „აკაკის კრებული“, 1899 წ. წ. III, გვ. 10.

ნა დიდი შემოქმედების გზიდან და პატარა ბილიკებზე გადმოიყვანა. ამას ვარდა: საზოგადოდ ადამიანი, ყოველ წუთს ჰკარგავს სულიერ ძალის ჰარავს, და ხშირად ისე, რომ ამ დაკარგულის მაგიერ ახლის მიმატება ნეტად სუსტადა ჰხდება, მაგრამ ამას არ ვაქცევთ ყურადღებას. ხოლო აუ ჩვენს წინ დიდი პიროვნებაა აღმართული, საგანგებო თვალს ვადევნებთ მის ყოველ სიტყვას თუ საქმეს, რადგან მისი ენერჯის ხარჯვა საჯაროდ ჰხდება. ასეთივე თვალთ უცქეროდით აკაკი წერეთელს, და ყველა დაკვირვებულ ადამიანისთვის ნათელი იყო, რომ იგი თავის ენერჯის დიდ ნაწილს ანდომებდა ცხოვრების „საჭირ-ბოროტო“ საკითხებს, ამაში ცვდებოდა და ბერწდებოდა მისი სული. აკაკი წერეთელი დაუღვერად ეკიდებოდა თავის ნიქს, და მის მოღვაწეობაში არა დროს არა ყოფილა შეგუებული ერთმანეთთან სულიერ ძალთა დახარჯვისა და დაგროვების პროცესები. პირველი ყოველთვის სპარბობდა მეორეს, და ამის მიზეზია, რომ აკაკი წერეთლის ნაწარმოებთა დიდი ნაწილი უკვე საისტორიო მასალაა, ავტორის სიცოცხლეშივე ფას-დაკარგული და დაეწყებულა. მაგრამ იქ, სადაც აკაკი წერეთელი, დიდი პოეტის ანთებით თვალს უსწორებდა ქვეყანას, იქ იგი მართლა რომ მწვერვალებს აღწევდა; იქ იგი საოცრად ააშკარავებდა ჩვენი სინამდვილის სიღრმეებს, ხატავდა ჩვენს ბუნებას და ხასიათს, რისთვისაც მას სახალხო პოეტი ეწოდა.

იგი თვით უსულო საგნებსაც სიცოცხლეს აძლევდა, აზრიანს, მიზანშეწონილს და მძლავრს. ვისაც ახსოვს მისი „ფიქრები ბუხრის წინ“, მოაგონდება ის შთამაგონებელი სიტყვებიც, რომლითაც იგი მიმართავდა ანთებულ შემას, რაც მისი სიცოცხლის სიმბოლოც იყო და საერთოდ ადამიანის დანიშნულებისაც.

— „აენტე, აენტე უსულო საგანო! მარტო შენ არ იწვი! ყველას თავ-თავის ცეცხლი უკიდია, და მეც შენი დღე მადგას, სამშობლოს გამოვალისწინებელს!... მისი „წარსული“, „აწმყო“ და „მომავალი“, ე. ი. სიტკბო, სიმწარე და ოცნება, ერთად არეული გულს ექიდებიან და მწველობით ამოკლებენ დღეგრძელობას“...¹⁾.

და მართლა რომ იწვოდა კიდევ ჩვენი პოეტი იმ ცეცხლით, რომელიც იმ დროს ვარვარებდა, მწვავეთ განიცდიდა იმ ტკივილებს, რომელიც იმ ეპოქამ მოიტანა. ეს ტკივილი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ორ-გვარი იყო: ეროვნული და პიროვნული, ხოლო ორივეს ერთი სათავე ჰქონდა: რეჟიმი, რომელიც უფლებას ჰყრიდა ერსა და პიროვნებას.

¹⁾ იხ. „კრებული“, 1897 წ. № 1, გვ. 45.

აკაკი წერეთელმაც სწორედ ამ სათავის წინააღმდეგ მიმართა თავისი პოეზია, იმ დროისთვის მართლა რევოლუციონური, და პოეტი—მოქალაქე გამუდმებულად რეკავდა იმ ზარებს, რომლებსაც ხალხი უნდა გამოეთხიზლებინა. იგი დიდი ღირსებით ატარებდა სასარგებლო პოეზიის მსახურის სახელს, და იმ იმედით, რომ ხალხს გზას უნათებო, მუდამ ვახარებული ამბობდა თვით უსაშინელეს ტკივილებსაც კი.

„მე ჩანგური მისთვის მინდა,
 „რომ სიმართლეს მსახურობდეს,
 „განამტკიცოს აზრი წმინდა
 „გულს სიწმიდით ახურებდეს...
 „რომ დაჩაგრულს იმ სიმღერით,
 „თვალთ ტრემლები ეშრობოდეს,
 „და მჩაგვრელს კი გულში ძეკრით
 „ისარივით ესობოდეს...

ასეთი იყო ჩვენი პოეტის შემოქმედებითი ცრესი, რომელიც გლადიატორის შეუდრეკელობით დაიცვა ბოლომდე. თავისი მოვალეობა ჭეცხის წინაშე ყოველთვის აღელვებდა და აფიქრებდა მას. მიტომ იყო, რომ იგი ყოველთვის ეძიებდა შინაგან დამოუკიდებლობას, რალაც შეფურ განდგომილობას, რომ რაიმე სხვა ვარემოვბას არ შეეშალა ხელი ამ მოვალეობის მოხდაში. იგი ხელოვნებისაგან მხოლოდ სიმართლეს შოიბხოვდა, რომ მხატვრული აზრი ჩასწედნოდა მოვლენათა არსებას, და ერთ შეგნებად ექცია ყოველივე ის, რასაც ადგილი აქვს ჩვენს წყვდიადით მოცულ ცხოვრებაში.

* *

აკაკი წერეთლის პოეზია შეიძლება განხილულ იქმნეს როგორც ერთგვარი ეროვნული ტეოდიცეა, რალაც ჭირვეული სიყვარულით შექმნილი. მისი პოეზია შეიძლება ერთ დიდ პოემად წარმოვიდგინოთ, სადაც გამოყვანილია ორი მომქმედი პირი: თვით პოეტი და საქართველო, ყოველთვის განპიროვნებული სატრფოს სახით:

„მაგრამ იცით, ჩემი სატრფო ვინ არი?
 „ძველი ტურფა, დღეს მკვდარივით მძინარი,
 „ფეხ-შიშველი, თავზე ლეჩაქ-ახდილი.

იგი თითქოს მისტიურად მუხლს იდრეკდა ამ სატრფოს წინაშე და მით გვაგრძობინებდა მის ლამაზ მძლეობას.

მან შეჰქმნა ნაზი და თანაც მრისხანე სიმღერა, რომლის ინტერვალებ-შორის გაისმის პოეტის მღელვარე გულის ძგერა, მუდამ აშლილი და მგზნებარე. მან „ჩონგურს სიმები აუწყო“ და სიხარულში ნარევი სევდის ხმა გამოაცემინა. მძლავრი იყო ეს ხმა და თანაც წმინდა ქართული იყო, ის ჩვენებური ღიღინი, კენესის არშია რომ აქვს ხოლმე მოვლებული. ამ სიმღერაში გაისმოდა პოეტის ტანჯვა, აღშფოთება და სასოება, უღრმესი და ურთულესი განცდები. ამ სიმღერაში პოეტის ხმა ხან უნაზეს სისუსტემდე მიდიოდა, ვით მესვეტის ჩურჩული, ხან კოკონივით ეგზნებოდა და სასტიკდებოდა ვით წყევლა, ხან რბილდებოდა განუზომელ სიყვარულის მცხუნვარებით, ხან კი ტრფობის სიძულვილით იბინდებოდა.

ზოგჯერ ჩვენი პოეტი სარკასტიული სიცილით ანადგურებდა ჩვენს სინამდვილეს, ხან კი შშობლიურ სევდას ჩაიქსოვდა და მწუხრდებოდა. ხოლო გამუდმებით კი, მისი პოეტური გზნება, ფიქრი და მთელი არსება მამულის სევდიან სახეს გარს ევლებოდა. მისი სული იტანჯებოდა მამულის შეგინების შემხედვარე; მაგრამ ზეიმობდა კიდევ, მისი აღდგენის მორწმუნე და მომლოდინე.

და ეს ფიქრი თავისი ქვეყნის შესახებ, პოეტს ისეთ „პატოლოგიამდე“ აქვს მისული, რომ სადაც უნდა იყვეს, რასაც უნდა უმზერდეს, ყველგან თავისი საშობლოს სახე ეჩვენება. „მთანი და კლდენი სისხლს უჩვენებენ, ქვესკნელი საფლავს და ძელებს გამხმართა“. მწყემსის საღამური აგონებს „საქართველოს მწარე მოთქმას“, თარი „გულ-საკლავად მკენესარი“ სულს უშფოთებს იმავე ჩვენებებით და უორკეცებს „აღტაცებით გულისთქმას“.

„სიმნი მკენესარი საშარის ხმითა
 „ზედ დასტირიან რაღაც საგანსა,
 „და უცნაურის თანაგრძნობითა
 „ეს ჩემი გულიც ეტყვის მათ ბანსა.
 „ღმერთო, რა მიყვარს ეს მწარე მოთქმა,
 „ვეტრფიალები ამ ჩემსა ჩანგსა,
 „მხოლოდ ამისი ეს მაკდური ხმა
 „გულის გადამფერავს მოდებულ ჟანგსა.
 „ეს არის ჩემი თანამგრძნობელი,
 „ეს ისმენს მხოლოდ ჩემს აღსარებას.
 „მეალერსება ვითა შშობელი...

„და სრემლით აღნობს ჩემს მწუხარებას.

„აი ეხლაცა ჩემი გონება

„სიმთ გააცოცხლეს, ამღელვარეს,

„მომცეს წარსულთა დროთ მოგონება

„და გარდმიტანეს სამშობლო მხარეს...

ხოლო მეზურნეს, რომელიც აკვნესებს თავის პანგებს და უძირო აზიურ მელანქოლიას შიგ აწნავს, გაშმაგებით ემუდარება:

„ახ მეზურნევე; დაჰკა, დაჰკა!

„გამაგონე ეგ სევედის ბმა,

„მაგაშია ჩემთა ძველთა

„მამაცური ოხვრა-მოთქმა.

„გამიხურე პანგით გული,

„ეგებ დასდნეს მწუხარება,

„და ჩემთ თვალთა გადმოსთხიონ

„ნალელიანი მდულარება...

და აქ, ჩვენი პოეტი იმავე ტკივილებით არის სწეული, როგორც მისი წინამორბედები, ნ. ბარათაშვილი, ალ. ქავჭავაძე და სხ... რომელნიც წარსულს გასცქეროდნენ და ამით ასვენებდნენ აწმყოთი მოღლილ სულს. იგი არ არის სავსებით განთავისუფლებული იმ რომანტიულობისაგან, რომელიც წარსულს აღიდებს და აწმყოს კი პირს უბრუნებს და უარპყოფს. მართალია, აკაკი წერეთელი, ილია ქავჭავაძის მსგავსად („მოვიკლათ წარსულ დროებზე დარდი“-ო) ხშირად სუდილობს ვანებრივი გზით დადგეს თანამედროვე მიწაზე და წინ იხედოს მხოლოდ, მაგრამ გრძნობა მაინც თავისას აკეთებს და პოეტს გადააქანებს იმ წარსულისაკენ, რომელიდანაც აკაკი წერეთელი მაინც ორგანიულად იყო დაკავშირებული. ჩრამ აკაკი წერეთელიც, უპირველესად ყოვლისა სამშობლოს ტრფიალია, ამას იგრევე ახსნა აქეს, რაც ყველა ზემო ბსენებულ პოეტთა შემოქმედებას. დაჩაგრულ და დამორჩილებულ ერში, ეროვნული განთავისუფლების იდეა რევოლიუციონური იდეაც არის, რადგან იგი მიმართულია გაბატონებული სახელმწიფოს წინააღმდეგ, იმპერიალისტური ზრახვებით რომ არის შეპყრობილი. და თუ ამას მიუმატებთ აკაკი წერეთლის პოეზიის სახალხო მიმართულებას, მაშინ მისი პატრიოტიზმი წმინდა რევოლიუციონური სახით წარმოგვიდგება, რადგან იგი ემსახურებოდა მშრომელი ხალხის ეროვნულად განთავისუფლებას.

ყოველ დამორჩილებულ ერს ჰქონდა და აქვს ასეთი მიმართულების პოეზია და საერთოდ ხელოვნება, რადგან ამას მოითხოვს თვით ერის მდგომარეობა. თორემ იმ ერში, სადაც ცხოვრება საკუთარი გზით სწარმოებს, რომელიც არაეის არ ემორჩილება, პატრიოტული მოტივი პოეზიისთვის სრულიად ზედ-მეტე რამ არის. და სრულიად სამართლიანად სწერდა კიტა აბაშიძე, რომ „სამშობლოს გოდება არ არის საუკუნო და დაუსრულებელი გრძნობა, ვერც სამშობლოს ქება-დიდება და ხოტბის შესხმა წარიტაცებს ყოველთვის მგოსანს. სამშობლოს ტიჩილი, სამშობლოს ტრფიალი მშალოდ მაშინ არის პოეზიის საგანი, როდესაც სამშობლო განსაცდელშია, და რაკი ეს აცილებული იქნება, საგანიც პოეზიისა თავის თავად ჰქრება. აბა მიჩვენეთ რუსის პოეტი, რომელიც სამშობლოს ეტრფილებოდეს, ანა—და რუსეთის მონგოლებისაგან დაპყრობას სტიროდეს, ანა და მის უცხო ხალხის კლანჭებიდან დახსნას ლამობდეს; ან საფრანგეთის მწერალი მიჩვენეთ, ან დღეინდელი იტალიელი, რომ თავის პოეზიის საგნათ სამშობლოს გალობა გაეხადოს. უფრო საყურადღებოა იტალიის მაგალითი, რომელიც დიდი ხანი არ არის, რაც თავისი პოეტებისა და მწერლების პირით მოსთქვამდა სამშობლოს ბედ-იღბალს“¹⁾.

✕ რა არის ამის მიზეზი?—ის რომ საზოგადოებრივი მოთხოვნილება აღარ არსებობდა' ამ მიმართულების მისაწოდებლად, და ტენდენციურ ხელოვნებას კი ყოველთვის საზოგადოებრივი ცხოვრების მდგომარეობა განსაზღვრავს. მაგალითისთვის ავიღოთ ხელოვნების საკითხი რევოლიუციისა და სოციალიზმის პერიოდებში. რევოლიუციის სკირდება ის ხელოვნება, რომელიც მშრომელთა შეერთებას, გათვითცნობიერებას და ექსპლოატატორთა წინააღმდეგ ამხედრებას ემსახურება. მაგრამ ასეთივე ხასიათის ხელოვნება ხომ აღარ იქნება საკირო სოციალიზმის დროს. და სოციალისტური პოეზიაც გარდაიქმნება და დღევანდელი სარევოლიუციო მოტივები დაკარგულ ხმებივით და მოესმებათ სოციალიზმის დროის მოქალაქეებს. იქნებ ეჩოთიროთ კიდევ და ველარ გაიგონ ჩვენი დღევანდელი სულის საღმობაც კი: ასეა. ყოველ ეპოქას აქვს თავისი ტენდენცია, და იგი ცნაურდება უპირველეს ყოვლისა ხელოვნებაში. აკაკი წერეთლის პოეზიაც ეპოქის ტენდენციის გამომხატველია, რადგან იგი „მხოლოდ მას გიჩვენებთ, რასაც შიგ ჩაუხედია“.

„ენაც მას ამბობს რაც სმენას

„სხისაგან გაუგონია,

¹⁾ იმ კიტა აბაშიძე. ეტიუდები, წ. 11, გვ. 12.

„ან თვალს უნახავს და კეუას

-გაუზომ—აუწონია.

მაგრამ ვინ არის ეს „სხვა“, რომელსაც ყურს უგდებს ჩვენი პოეტი, ჩვენი საზოგადოების რომელი ნაწილი?—ეს ხალხია, მშრომელი ხალხი, რომლისთვის სამსახური მიზნად ჰქონდათ დასახული ჩვენს „თერგდაღე-ულებს“ და მათ შორის აკაკი წერეთელსაც. მისთვის ხომ როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, პოეზიას ერთი აზრი ჰქონდა:

„რომ დაჩაგრულს იმ სიმღერით

„თვალთ ცრემლები ეშრობოდეს,

„და მჩაგვრელს კი გულში ძგერით

„ისარივით ესობოდეს.

ეს ახალი მსოფლმხედველობა იყო, მასიურ ამოძრავების სურვილით ნაზარდი და მიტომ რევოლიუციონური, პროგრესიული. ჟამირანის“ ლეგენდა მხოლოდ საქართველოს განთავისუფლების სიმბოლოა კი არ იყო ჩვენის პოეტისათვის, არამედ საზოგადოდ ადამიანის ემენსიპაციისაც.

„ყვეა-ყორანი“ ეხვეოდა, დაფლეთილი ჰქონდა გული-ო, ეს შებორკილი და უფლება აყრილი პიროვნების სახეა, და აქ ერთი არის ნაგულისხმევი და ცალკე ადამიანიც. და როცა ამბობს:

„გულს ცეცხლი არ ნელდებოდა,

„და რაღაცა მანქანებით, გული ისევ მთელდებოდა-ო, ეს ის გამოუღვეველი პოტენცია არის, რომელსაც ვერა ჰქლავს ვერავითარი ძალ-და-ტანება, ის თილისშაა, რომელიც ადამიანს ყველაფერს აატანინებს, განთავისუფლების ზმანებით მუდამ მღელვარეს და სულ—მაღალს. აქ მოცემულია უფრო ზოგადი ხასიათის პრობლემა, რომელიც თავისში იტევს პიროვნებასაც, ერსაც და მთელ კაცობრიობასაც.

„მოვა დრო და თავს აიშვებს,

„იმ ჯაქვს დასწყვეტს გმირთა გმირი,

„სიხარულად შეეცვლება

„ამღენი ხნის გასაჰირი-ო,

ეს არის ის მარადი იმედი, რომელიც ყოველ ადამიანს აძლევს მოქმედებისა და ბრძოლის უნარს, ეს არის ის შთაგონება, რომელიც მუდამ ხმაურობს ადამიანთა შორის, და ურომლისოდაც ჩვენი ცხოვრება შეუძლებელიც იქნებოდა. მუდამ მისწრაფება, მუდამ ახალ-ახალი მიზნების დასახვა და უკეთესზე ოცნებობა, ეს არის კაცობრიობის არსებობის დღე-აზრი, პროგრესის ერთად ერთი სტიმული და პიროვნების ატმოსფერო,

რომლის გარეშეც სიცოცხლე წარმოუდგენელია. აი ამ მარად იმედის ქვეშ ჩვენმა პოეტმა საქართველოც დააყენა და მით, მისი უკვდავება გვაპყნო. ისე რომ, აკაკი წერეთლის პატრიოტულ შემოქმედებაში მხოლოდ ჰუმანური გრძნობებია, ადამიანურ უფლებათა აღიარება და ლამაზი სიცოცხლის კანონიერი წადილი... „ჩვენში მამულის სიყვარული სხვა თვისებისაა, სხვა გვარის ხასიათისაა: იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას. ამ გრძნობაში თავის მეტი არა ურევია-რა. ვისიმე სიძულვილი, ვისიმე გაუბედურების წადილი მასში სრულიად არ არის-ო“, ასე ფიქრობდნენ, ჩვენი მესამოციანები, სკდილობდნენ, რომ „ჩვენ ერსაც გაუკვლიოთ გზა გონების განვითარებისა, ზნეობის ამაღლებისა და კეთილდღეობისა-ო“, და ერთი ჰირველთაგანი იმ სახელოვან პლენადიდან იყო აკაკი წერეთელი.

ის იღვა, რომელიც აფრთოვანებდა ჩვენს „თერგდალეულებს“, მხატვრულ ლიტერატურაში გამოტანილი იყო როგორც ლოპუნგი, რომელსაც უნდა შემოეკრიბა მთლად საქართველო. მოქმედება მოწყობებულ „სტუდენტებს“ ეზმანებოდათ „დაწყვეტილი ბორკილები“, „აღდგენილი ერი“, და ამის განმახორციელებელი მასა, რომელმაც იცის ბრძოლა და თავდადება. ამ მასას, ხალხს, უნდოდა აღზრდა, მომზადება, ანთება, და ჩვენი მწერლებიც, აწმყოში რომ ვერავითარ გამამხნეველ ძალას ვერ უჩვენებდნენ, წარსულის ფარდას სწევდნენ და უბატავდნენ, თუ როგორი გმირობა იყო ძველად და საერთო კეთილდღეობისათვის რა თავდადებას იჩენდნენ. აკაკი წერეთელიც თავისი დროის შვილი იყო, და ამ გზას ვერც ის ასცდებოდა. ამ მოტივს ბევრი პოემა და ლექსი მოანდომა.

აგერ თორნიკე, ბერის ანაფორა მეომრის აბჯარზე რომ შეუკვლია; აგერ ელიზბარი, ბიძინა, შალვა, მტრისგან რომ განგმირულან ვით თერმოპილეს სახელოვანი გმირები. აგერ გიორგი საკაძეც, პატარა კახიც, ჩვენი ერის ნების-ყოფის უდიდესი გამოცხადებანი. აგერ კიდეც ნათელა, აღმოსავლეთის დესპოტს რომ მოსტეხავს და თავისი გმირობით საქართველოს მოსპობის აზრს რომ აცვლევინებს. შეხედეთ კიდეც ქართველ დედას, ამაყად და მტკიცედ რომ ჰხედება ბრძოლის ველიდან მომავალ შიკრიკს. ორი შვილი გმირულად დაჰხოცია, მაგრამ შიკრიკს სიტყვას აწყვეტინებს: „სუ, არ გკითხავ, შენ მითხარი ჯერ ესაო“ და გამარჯვების ამბავს ეკითხება, ჩვენია თუ მტრისაო. და როდესაც შიკრიკი არხეინად

უნასუხებს: — „რასა ბრძანებ ქალბატონო, განა გეძლედა თათარიო“, მხოლოდ ამის შემდეგ ეუბნება: — „აბა ეხლა მომიყვი, რაც გადაჰხდათ ჩემს შვილებსო“. და ამბავის შემდეგ, „მწუხარე და სევდიანი“ დედა

„უცნაურად დაიღრიჯა,

„ამოჰყარა ძუძუები,

„მოთქმით თავი მოიგლიჯა.

„არა ესტირი იმ ორ შვილსა,

„ომში მოკლულს გმირულადო,

„ვიგლოვ ცოცხლად დარჩენილსა

„უსახელოდ, ვირულადო.

ყველა ამ სახეებში, რაოდენი სიძლიერეა, უტეხი ნება და სასტიკი სიყვარული! ამ ისტორიული პორტრეტების აღდგენა მიტომ დასჭირდა პოეტს, რომ დაყრუებულ და დაობებულ ჩვენს ცხოვრებაში შეეტანა ახალი მოძრაობა, აღმოეჩინა შთაგონების დავიწყებული წყაროები და მოჰაველ თაობისათვის მოემზადებინა ბრძოლისა და მოქმედების ნიადაგი. ასევე იყო ყველგან, სადაც კი ერი შემორკილი იყო, პოლონეთში, იტალიაში, გერმანიაში და სხ... და აწმყო დაკარგულები, წარსულში ეძიებდნენ მომავლის გაკვეთილებს. თუნდ მაგალითისათვის იტალია ავიღოთ. 1830 წლიდან განა ასევე არ დაიწყეს პოეტებმა, ბელეტრისტებმა თუ პუბლიცისტებმა თავისი ქვეყნის აღდგენა? ახალგაზრდობის ენტუზიაზმი განა საშუალო საუკუნეებისკენ არ გადაეჭანა და დანტეს შემოქმედება არ გამოაცხადეს იტალიურ პატრიოტიზმის კოდექსად ან და როგორც შლეგელმა უწოდა, რომანტიზმის ცენტრად? ჯაკომო ლეოპარდი არ იყო თავის ოდებში *All'Italia* რომ მისტიროდა ძველთა დიდებას, დაფნის გვირგვინებს, რომელსაც თანამედროვეობაში ველარ ჰხედავდა? ის არ იყო, რომ რომის სექტებთან, თალებთან, კოშკებთან და სასახლეებთან სისხლის ცრემლებით უხმობდა გარდასულ ლანდებს იტალიის საშველად? ან და ალექსანდრო მანკონი არ იყო ისტორიის წინაშე მუხლ-მოყრილი მთელი თავისი კათოლიკური განწყობილობით? ან და ბატისტ ნიკოლინი, ჯუზეპე ჯუსტი და მრავალნი სხვანი? ასევე სწერდნენ ჰენრიხ სენკევიჩი, („ეცხლითა და მახვილითა“ და სხ...) ადამ მიცკევიჩი („ჰან ტადეუში“, „უფრად ვალენროდი“ და სხ...) იულიან ნემცევიჩი („ისტორიულია ბალადება“), ფელინსკი („ბარბარე რაძივილი“) და სხვა პოლონელი მწერლები. ისტორიასევე მოუბრუნდნენ გერმანიაში შილლერი („ვალენშტეინი“, „ვილჰელმ ტელი“ და სხ...) ტიკი, ჰელდერლინ, არნიმ, ფუჟე და სხ... ისე რომ

ერთგვარი სოციოლოგიური კანონის გამოყვანაც კი შეიძლება, ამ ფაქტების მიხედვით. და ჩვენი აკაკი წერეთელიც, სხვა ქართველ პოეტებთან ერთად რომ უბრუნდება წარსულს და იქ ეძებს გამირებს, ეს ორიგინალობა კი არ არის, არამედ ჩვეულებრივი მოვლენა ყველა ერის ლიტერატურაში, რომელსაც კი განუცდია დაცემა, თავისუფლების დაკარგვა და „დაკარგულ სამოთხის“ დასაბრუნებლად აღდგენას ენტუზიაზმი და ციებ-ცხელება. ეს მოვლენა საზოგადოდ რომანტიზმის დამახასიათებელი ნიშანიც არის, და აკაკი წერეთლის პოეზიაში, ამ მიზეზის გამოც, უნდა იყვეს ისტორიის წინაშე მოწიწება და იდეალიზაცია. ვამბობ, ამ მიზეზის გამო, რადგან აკაკი წერეთელიც, ილია ჭავჭავაძეც და ბევრი სხვანიც, რომელთაც „რეალისტების“ სახელით ეიცნობთ, და თუნდ „ნატურალისტების“ სახელით, ნაწილობრივ კვლავ რომანტიკოსებად დარჩნენ და ვერ ამოფხვრეს ის ფესვები, რომელიც მათ წინამორბედ პოეტებმა მათში განამტკიცეს. ისტორიულ გამირთა პარალელურად, აკაკი წერეთელი სინამდვილეს ჰხატავდა. რომ ეჩვენებინა ის დაფანტულობა, დაქვეითება და გადაშენება, რომელიც გადამდები სენივით ჰქონდა მოდებული ჩვენს ქვეყანას.

„ექ ქართველო, აბა მითხარ ვინა ხარ,
 „მოწინავეს ჩამორჩი, უკანაზე წინა ხარ,
 „უცხო კაცად არ ვარგხარ, აღარც არა შინა ხარ,
 „ორთა შუა აღვიხარ, სანაგველას ფინა ხარ...“

ასეთი სასტიკი თვალთ შებედა თანამედროვებას და მოურიდებლად უთხრა:

— თავი ქონით გაქვს სავსე და ტვინით კი ფეხები-ო... ეს მწველი სატირა იყო, რომლის აუტდენელი ისრებიც ზუზუნით დაჰქროდნენ ჩვენს ქვეყანაში და დიდ გავლენასაც ახდენდნენ, რადგან ამას ამბობდა ადამიანი, სავსე ზნეობრივ სერიოზობით და ერთგულებით თავისი ქვეყნის მიმართ. იგი ჰხედავდა თავის ხალხს, დაპატარავებულს გონებრივად, დაწვრილმანებულს ზნეობრივად, დაგლახავებულს ქონებრივად. ერთი სიტყვიანახევრად მკვდარ ხალხის ნახევრად ცოცხალ სასაფლაოს, და ზიზღიან ეხებოდა გული. იმიტომ კი არა, რომ დაცემასა ჰხედავდა, არამედ იმიტომ, რომ აღდგომის ცდა აღარ სჩანდა. პოეტმა იცის ორგვარი დაცემულობა. ერთი, — როდესაც ბევრი რამ გინდა, აღდგომასაც სცდილობ და ვერ ამდგარხარ, რადგან ძალთა მოკრება გინდა, მეორე კი — დაცემული ხარ, და კი ეერა გრძნობ ამ საშინელებას, ჰგდისხარ ძირს და არხეინობ.

„პირველს თუ შეხვდე, შრომა უკურთხე
 „ხელი მიეცი, წამოაყენე,
 „და მეორეს კი ზედ დააფურთხე,
 „იტირე, მაგრამ ზურგი უჩვენე...“

კიდევ ბევრი რამის თქმა უნდა ჩვენს პოეტს, მაგრამ ვერ ამბობს.
 რის გამოც

„უნდა ჩაჰყლიაპო სიტყვები ძალით,
 „გულს თუ დამადგა ვერც დაეახველო,
 „ამას კი ვიტყვი, გინდა მომკალით,
 „ფურთხის ღირსი ხარ შენ საქართველო!...“

ეს არის ჩადადევინებური უარყოფა იმისა რაც საშინელი ტკივილი-
 ბით გიყვარს, ეს არის ტრფობითი მბუღეარება, რასაც საბოლოო ამო-
 ცანად ისევ განუზომელი სიყვარული უჩანს და მის გარდა სხვა არაფერი.

აკაკი წერეთელი უარჰყოფს იმ საქართველოს, რომელსაც „ჩანჩურას
 შვილები“, „აპველაციის მცოდნე“ ვაჰბატონები მოჰმრავლებოდნენ, და
 ჩვენს ქვეყანას საძირკველს ურყევდნენ. მათ, პატარა კკუის ხალხმა, გა-
 ნათლები და იდეები ვერ დაიტყეს, და გამოთავყვანებულნი მან-
 კულტურტრეგერობდნენ. მათი კკუა ფეხებში იყო, ან უკეთეს შემთხვე-
 ვაში—თვალეებში, მათი ზნეობა სხვის ხელის მოცრაში და მხოლოდ და
 მხოლოდ საკუთარი მეობის პირუტყვეულ დაკმაყოფილებაში, მათი სწავ-
 ლა—ფრაკის ჩაცმაში, ქართველი ერის აბუჩად აგდებაში, „ტანცი - მან-
 ციებში“...

„ქართულ ტანისამოსსა აბა რაღად იკადრებს,
 „სწავლული კაცო არის, ტანზე ფრაკი აცვია,
 „ვინც რუსული არ იცის, მთის ნადირსა ადარებს,
 „ვინ ამტყუნებს, მართალს ბრძანებს, ის სწავლული კაცია.
 „არ მოსწონს. სალამური, არც თარი, არც ჩონგური,
 „ლეკური ვზიზღება, მოსწონს ტანცი-მანცია...“

და აი ეს ცრუ განათლებულები, მოედნენ ჩვენს ქვეყანას და დაღ-
 პირეს კულტურის გზაზე დაყენება. მაგრამ რა უნდა ყოფილიყო ამ ხარა-
 ბუზების საქმიანობა, თუ არა იგივე სისულელე, რომელიც უფრო ადრე,
 ნიქიერი კალმით დაჰხატა გიორგი ერისთავმა. აკაკი წერეთლის „ჩანჩუ-
 რას შვილი“, —ეს გიორგი ერისთავის რამზის მემკვიდრეა, მისი სისხლი
 და ხორცი, ხოლო „რუსეთუმე“ კი ივანე დიდებულისა, რომელიც
 „მოზიდული თესლით“ ამყობდა და ჩვენი ცხოვრების „გარდაქმნაზე“

ოცნებობდა. ხომ გვახსოვს ივანე დიდებულის ძის პირველი რეცეპტი, ზეარ-
 ში ვაზების გაჩეხას რომ აპირებდა და თუთების ჩაყრას. აკაკი წერეთლის
 „რუსეთმეც“ ამაზე შორს არ არის წასული და გვეგონია, რომ გიორგი
 ერისთავის გავლენითაც არის დაწერილი.

რუსეთუმე: (მამას)

... ბატონო, კარგი რომ მოვიგონე:
 „დიდი ხანია რაც ეს ნივთის ხე
 „ეზოში რომ დგას, სახეში მქონდა,
 „დღეს განგებ წაველ და განგებ ვნახე,
 „და ასე უცებ ეს მომაგონდა:
 „იცი ბატონო რა მოგახსენოთ:
 „რადგანც ის ხე სდგას მხოლოდ ეზოს შნოდ
 „გადავკრათ ძირში, მერე დაეხერხოთ
 „და სულ ფიქრები დავათლევინოთ;
 „ფიცარი თუმნად კი ღირს ღმერთმანი,
 „ხეს გამოუვა ასი ფიცარი,
 „ეს შეიქნება ასი თუმანი;
 „ოჯახობაცა აბა ეს არი...

მამა (გაუწყრება)

„როგორ არ ვაფწყრე, დღეს ნიგოზს მოკრი,
 „ხეალ ამომიკათ ძირში ეენახსა,
 „ფულს შენ არ ჰზოგავ, ბზესავითა ჰყრი,
 „ავერ მებს დასცემ ამ ჩემს ოჯახსა...

ამნაირ ხალხში კი რასაკვირველია ირყვნებოდა ქვეყანა, ოხრდებო-
 და; არავითარი საქმე არ გაკეთდებოდა ასეთი პირების მიერ, პირ-იქით,
 ყოველი მათი ნამოქმედარი უფრო გააუარესებდა ისედაც დაწილულ
 ქვეყანას. ასეთი ტიპების მომრავლება რასაკვირველია ერის სწეულებასა
 ნიშნავს, და პოეტიც აკი მიმართავს თავის მამულს:

„ვით სწეულსა და ავადმყოფს,
 „თუ ორ კირში ერთს აირჩევ,
 „გარყენას ისევ სიკვდილი სჯობს.

აკაკი წერეთელი თავის სატირით მთელ ჩვენს სინამდვილეს დასტ-
 რიანებს, და სადაც საჭიროა, სრული სერიოზობით და გადაუქარბებლად
 პრისხანებს კიდევ.

„ფარისევლო! გაუტანელო!
 „სხვასთან თავ-მხრელო, შინ ორმოს მთხრელო,
 „ნაგავის მყრელო, შენ კრელო გველო,
 „რამ შეგაძულა, სთქვი, საქართველო...“

ეს ის ხალხი იყო, რომელთაც „ჩინ-ორდენებზე“ გასცვალეს ჩვენი ხალხი, და იმავე დროს ჩვენი ქვეყნის ქირისუფლად მოჰქონდათ თავი-ასეთი ელემენტების რიცხვი საკმაოდ დიდი იყო, და პოეტიც მიტომ არის, რომ დაურიღებლად ეყიდება, მომავლის ერთგვარი შიშით შეპყრობილი. „ვარდი ეკლად შეიცვალა. საპატიო გახდა ანწლი“-ო, და რომ ეს ანწლი არ გამრავლებულიყო, პოეტი თავისი წყევლისა და გესლის მღულარებას აქტევდა ამ ანწლიევის ბუდეებს.

მაგრამსამწუხაროდ, ჩვენმა პოეტმა, სატირის ხმლის მოქნევაში წონა-სწორობა ვერ დაიკვა და ძალალი პიედესტალიდან დაბლა გადმოექანა. დიდი და ზოგადი კითხვების გარდა მეტად წყრილმან და პირადულ შუ-რისაძიებანსაც შეაღია თავისი დიდი ნიჭი, რამაც დიდად შეამსუბუქა მისი ზემოქმედების წონა. კიტა აბაშიძე არ ამეტებდა, როდესაც სწერდა:— „უმეტესი ნაწილი მისის სატირისა პირადობას ეხება და ხშირად მეტად რიგიან პირადობასაც. ამგვარი სატირა, უნდა ვსთქვათ, აკაკის სუსტი მხარეა. მისი „კბენის“ მსხვერპლნი გამხდარან ისეთნი, რომელთაც თავის დღეში შრომისთვის ხელი არ შეუშლიათ. საკმაოა, გააჯავროს პოეტი ვინმემ, ბრალიანია თუ უბრალო იგი, რომ პოეტმა თავისი შხამიანი ისარი მომართოს; სხვას გარდა. ამ შემთხვევაში იგი ისეთს დანაშაულსაც კი სჩადის, რომ თავისს დიდებულ თანამეკაღმესაც არ დაინდობს ხოლმე. და ამისათვის მის სატირას უფრო ხშირად კერძო პირადობა აქვს ხოლმე, რომელთა მცირე სიბოროტეს არაერთად დიდი მნიშვნელობა არა აქვს ცნობრებისათვის, და ამიტომაც აკაკის სატირას მარტო დროებითი ხასიალი ჰქონდა და აქვს, და მართლაც, უკომენტაროდ ძნელი გასაგებიც არის. სწორედ ეს დარგი მწერლობისა უნდა ჰქონდეს აკაკის სახეში, როცა ერთ ადგილს სწერს:— „უმეტეს ჩემს ნაწერს დღეს იმდენად დაკარგული აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც დრო და ყამი იცვალა, და მხოლოდ მაშინ იგულისხმება, როცა მოვიხსენიებთ იმ გარემოებას, რასაც გამოუწვევია ჩემი მხრია რომელიმე გვარი მწერლობაო“.

აკაკი წერეთელი მეტად ფიზიკელი კუთის პატრონი იყო, რომ არ დაენახა თავისი ნაწერის ღირსება თუ ნაკლი, და ამ შემთხვევაშიც, ეს მისი აღსარება მეტად საგულისსიჟოა და მნიშვნელოვანი.

*
*
*

მართალია, აკაკი წერეთელმა სატირიული სიცილით თუ დაცინვით ააფორიაქა ჩვენი მწერლობა თუ საზოგადოებრივი ცხოვრება, მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ მან არ იცოდა გულს-ჩატირილი და ვძნობათა დარბილება უკიდურეს სინაზემდე. მართალია, თავის ლირიულ ლექსებში აკაკი წერეთელი ლამარტინივით ნაკლები ზომის მხატვარია, მაგრამ მისებრვე ძლიერია როგორც პოეტი. მას განსაკვიფრებელი სახეები არ შეუქმნია, მაგრამ განცდების მელოდიები რომ დაწმენდილი აქვს, ეს უდავოა. და იმ ატმოსფეროში, რომელიც ჩვენს პოეტს ტყვიასავით აწვა, ზოგჯერ ისე ლამაზად დაიკვნესებდა, რომ ის ხმა არ დაიკარგება ჩვენს ლიტერატურაში.

„ჩემო თავო, ბედი არ გიწერია,

„ჩემო ჩანგო ეშხით არ გიჟღერია,

„ჩემო გულო ტკბილად არ გიძგერია,

„რადგანც სატრფო, ვხედავ ჩემი მტერია...“

ეს ლექსი სასიმღეროთ გაიტაცა ხალხმა და დღეს არიადაც არის ქცეული, მაგრამ ვინ იტყვის, რომ ნოტების სისტემის გარეშეც აქ მუსიკა არა ხმაურობს, და სწორედ ისეთი სევდიანი, როგორც მას სიმღერაში დააყოლეს? ან ევის არ გაუგონია „მწყემსის“ მონოლოგი „პატარა კახიდან“, რომელშიც უღრმესი და უძლიერესი განცდები არის ჩახვეული:

„დაიგვიანეს, ჯერ არსად სჩანან,

„მაგრამ სალამურს თუ მოჰკრა ყური,

„ანდამატურის ძალით გამოსწევს,

„აქეთვე მის გულს ხმა უცნაური.

„ვინ ქობულიძე და ვინ მეცხვარი,

„იქ ბარში ყველა ჩემი ტოლები,

„მტრებში ვეფხვითი დანაყარდობენ

„და მე კი ცხვარში აქ ეიმალები.

„ისინი მტრის სისხლს ღვრიან უწყალოდ,

„ზიზღით ევსებათ მრისხანე სული.

„მე კი ქალივით აქ ცრემლებს ვაფრქვევ

„და სიყვარულით მიძგერს გლახ გული.

„მერე როგორ დროს? მაშინ როდესაც

„სხვა უდიდესი წინ გვიძევს ვალი,

„მაგრამ ეს მოხდა ჩემს უნებურად

„გულთა მხილავო! და არ მაქვს ბრალი.

„კიდევ არ სჩანან... ეგებ წავიდნენ,
 „გაიარეს და ვერ მოეკარ თვალი,
 „აჰ, ღმერთო ჩემო! ჯერ უმისოდაც
 „დაბნეული მაქვს მე გზა და კვალი...

ეს მონოლოგი უდიდესი კენესაა და ისეთი მძლავრი მელანქოლია. როგორც იშვიათად ყოფილა ჩვენს ლიტერატურაში. აქ რაღაც უზარმაზარი სეედა არის შეკუმშული, ლოდად შეკრული, უდიდესი სიმართლით გადმოცემული. კომპოზიტორმა ნიკო სულხანიშვილმა თავისი გენიალური გზნებით განიცადა ეს დიდი სეედა და უღრმესი მუსიკალური გამოთქმა მიტომ მოუძებნა.

მაგრამ აქაც, სადაც პოეტი პერსონალურ განცდების გადმოცემაშია. ეს პერსონალური მაინც საზოგადოში გადადის, და იმ სატრფოს ევლენა, რომელსაც ურჩევდა: „ქინქარში ნუ ვარდები, ნუ გგონია მანდ ის და ვარდები, შეიბრაღე შენი თავი, იცოდე, მაგ შარბათში საწამლავს სვამ იცოდე“-ო. ეს გასაგებია იმ დროის თვალსაზრისით. პიროვნული უკან იყო დაწეული და საზოგადოებრივს ეწირებოდა მათი აზროვნება. აღფრთოვანება და მთელი მათი მეობა. შეიძლება ამას საესეებით ვერ ახერხებდნენ, მაგრამ ასეთი ზნეობრივი იმპერატივი რომ ჰქონდათ, აქ ორი აზრის არსებობა შეუძლებელია. და თუ ზოგჯერ, მაინც ყელთ მოადგებოდათ კერძო რამ, პირადი განცდის, და განსაკუთრებით სექსუალური ტრფიალის გამოთქმა, იგინი სხვად ქცევას ლაშობდნენ, ერთგვარ ნიღბ ქვეშ ამოფარებას, მაშინ ისინი ყარაჩოღელს ააძღვრებდნენ მთელი თავისი „მუხამბაზებით“. ასე იქცეოდა აკაკი წერეთელიც.

„რომ იცოდე ჩემი გულის დარდებღ,
 „გეფიცები ტურფავ შემოყვარდები.
 „ცაზედ მზეა, ქვეყანაზედ შენა ხარ,
 „შეცდომით ძირს ჩამოსული ზენა ხარ,
 „შაქრის გულო, ბულბულისა ენა ხარ,
 „სიხარულო, ჩემის ცრემლის დენა ხარ.
 „ეკლით ნუ მჩხვლეტ... დამიბრუნე ვარდები,
 „რომ იცოდე ჩემი გულის დარდები,
 „გეფიცები, ისევ შემოყვარდები!...

არ ეიკით, შეიძლება აკაკი წერეთლის ბევრი ლექსი მართლა სატრფოსადმი, ვინმე ქალისადმი იყვეს მიძღვნილი, მაგრამ მთელი საიდუმლოებაც იმაშია, რომ ჩვენ აქ ვეღარ ვერკვევით. მან ისე ჩაგვაგონა ეს

სატრფო, რომ ყველგან საქართველო გეჩვენება. სად იწყება მისი ეროტიკა და სად—პატრიოტიკა,—არა სჩანს. და სწორედ ეს მომენტი არის სავულისხმო. იგი იმდენად ესხეულა თავის ქვეყანას, რომ მას ვანიცდის როგორც ტრფიალის კონკრეტულ საგანს, როგორც ხელ-შესახებ არსებას, ურომლისოდაც „ჯოჯოხეთს მარად გულით ატარებს“. ეს ჯოჯოხეთი არც მაშინ უნელდება. როდესაც მასთან არის, რადგან „სატრფო ჰყავს ცოცხალ-მკვდარი“. მაგრამ დიდი შეცდომა იქნება იმის თქმა, რომ აკაკი წერეთელი იმედ-გაცრუებული პოეტი იყვის და მელანქოლიის შხაწით გადაშენებული. სინამდვილემ მართალია ბევრი სიმწარე აჩვენა, წარსულისაკენაც ბევრჯერ გაიხედა დანატრულებულმა, მაგრამ სასო მინც არ წარუყვეთია და მინც ახოვანად, თავაწყეულს უელია დიდი იმედით მტებულს.

„არა, აჰყავდეს იმედი,
-გულს ვერ გამიტებს ქალარა,
„გმირებს დაეძებს, უყვივის,
ჩემი დაფი და ნალარა-ო.

საინტერესოა, ამ გმირებს სად დაეძებდა ჩვენი პოეტი, და ჩვენი ერის რომელ ფენს შესცქეროდა როგორც ჩვენი მომავლის საფუძველსა და დედა-ბოძს?

პასუხი თავის თავად ნათელია. აკაკი წერეთელი „თერგდალეული“ იყო, რაც უკვე მთელი მსოფლმხედველობის, პიროვნული თუ საზოგადოებრივი „ტემპერატურის“ და თვით არსებობის განმსაზღვრელი ცნება არის. მას აწუხებდა და აფიქრებდა საზოგადოებრივი ცხოვრების მოუწყობლობა, რომელიც აღამიანს, სტეხავდა, სახეს უმახინჯებდა და რაღაც შემთხვევით მოვლენას ამსგავსებდა. განსაკუთრებით ის ყოველად უკაცური და შემადრწუნებელი „ბატონყობა“, რომელიც თავისი რაღაც სტიქიური საშინელებით, სახიდან შლიდა და ჰლუპავდა ჩვენი ერის უმრავლესობას.

აკაკი წერეთელი ამ მასას დაუახლოვდა ჯერ ბავშობაშივე, და მისი შთაბეჭდავი ბუნება იქიდანვე დაამძიმა გლეხობის საშინელება სინამდვილემ. ამას მოგვითხრობს იგი „ჩემი თავგადასაყალ“-ში, და ბავშობიდან სიბერემდე ამ ხალხისთვის აკაკი წერეთელს პირი არ შეუბრუნებია. „რაც ერთხელ ცხოვლად გულს დააჩნდების, საშვილიშვილოდ გარდაიცე-

მის—ო, ბარათაშვილის თქმისა არ იყვეს, და აკაკი წერეთელმაც საბოლოოდ შეინახა გლეხი კაცის სიყვარული და მის „ბედზე“ ზრუნვა შიშ-მომავლობასაც ანდერძად დაუტოვა.

აკაკი წერეთელი ღრმად ჩასწვდა ჩვენი გლეხის პასიურ ბუნებას (იხ. დროინდელს) და ათქმევინა ის მწარე კვნესა, რომელიც მორჩილი საყვედურის კილოთი ითქმოდა, მაგრამ ამ კილოშივე ისმოდა ღრმა შეურაცხველობა და პროტესტანტობა. ვის არ ანსოვს მისი „სიმღერა მკის დროს“, რომელსაც დღეს მთელი საქართველო მღერის. ეს ხომ „გაბმული კვნესაა“ ილია ქავჭავაძის სიტყვით რომ ვსთქვათ, მაგრამ ამ კვნესის იქილ ისმის ბურანში მყოფ გოლიათის გაღვიძების ყრუ ხმა, მრისხანე და იმედლიანი.

„სიმიინდსა თონხა დაუწყოთ,
 „ერთხმად დავძახოთ მუშური,
 „ეგებ მაშინ დაგვაფიწყდეს,
 „რომ გლეხნი ვართ უბედურნი...
 „ჩვენი ჯაფით მონაყვანი
 „სხვასთან მიდის საზრდო პური,
 „შინ ცოლშვილს სიმშალი გვიკლავს,
 „მაგრამ ვინ მიუგდოს ყური.
 „მათსა საზრდოს სხვა იტაცებს,
 „სტირის ქალი მეძღპური,
 „სიმშლისგან რძე უშრება
 „წივის შვილი უსუსური.

ეს—პასიურ განცდებით თქმული ამხედრების დასაწყისია. „მარტო ჩვენთვის არ ვმუშაობთ, სხვისიც გვმართებს სამსახური, ბატონი გყავს. ვართ საბრალო“-ო და სხვ... აქ, ამ დაწყნარებულ სიტყვებში უდიდესი ავითაცია ისმის არსებული წყობილების წინააღმდეგ, აქ არის კლასობრივი დანაწილების ჩვენებაც და შრომის ექსპლოატაციის უკაცურობა და სისაძაგლე. ხოლო მისი იდეალი არის ადამიანის სრული განთავისუფლება, მისი ბუნების შეუზღუდავი გაშლა. ყოველგვარი საზოგადოებრივი დისპარმონიის მოსპობა და ის ნათელი სიცოცხლე, რომელსაც იძლევა შეგნებული თავისუფლება და ადამიანისადმი სიყვარული. მიტომ იყო, რომ ჩვენი პოეტი, ბატონყმობის გადავარდნის ვამო გახარებული ამბობს, „იმერულ ნანინას“ და იმ ახალ თაობას უმღერის, რომლის მხრებზედაც უნდა დაეყრდნოს მომავალი ჩვენი ცხოვრება. „ბატონი არ გყავს“,

„ვალი არ გექნებაო“, „დიდი კაცის შვილს სკოლაში გვერდს მოუჯდებიო“, „ჩინოვნიკები „ხვალეს“ ველარ გეტყვიან, ვერ გაწვალებენ“-ო და სხვ... ერთი სიტყვით ხვალინდელ ნათელ დღეს უხატავს. მართალია, დღევანდელ თვალსაზრისით ეს დაპირებები მეტად მცირეა და ელემენტარული, მაგრამ ამაზე მეტს რას მოიფიქრებდა გლეხი კაცის შეკუმშული ფანტაზია, დიდი ხნის ყობით შეზღუდული და დაშინებული. ხოლო ჩვენი პოეტი კი, როგორც რეალისტი, არ აქარბებს და უჩვეულო ენით არ ალაპარაკებს გუშინდელ მონას.

მან, ამ ლექსით მხოლოდ მიგვახედა იმ წრისაკენ, რომელიც ეხლა ხან იწყებდა ადამიანურ არსებობის ასპარეზზე გამოსვლას და გვაჩვენა ის მემამიტი სიხარული, რომლითაც ეს წრე იყო მოკული. ამ წრემ, გლეხობამ ჯერ არ იცოდა დიდი პერსპექტივები, მაგრამ ის პატარა ამბავიც. როგორც ის შედარებითი განთავისუფლება იყო, ბატონყმობის გადაფარდნას რომ უწოდებთ, მის მიერ განიცდებოდა მეტად დიდად. ასეთია გლეხი კაცის ბუნება, რომელიც ბუნებასთან სულ ახლოა მისული, და გადაშლილი გულით შეუძლიან სულ მცირე რაემ დიდი გრძნობით განიცადოს. ვამბობთ „პატარა ამბავი“-ო, რადგან ბატონყმობის გადაფარდნა ის დიდი ქუხილი იყო, რომელსაც სულ კოტა ნამი გაფარდება ხოლმე. და მშრომელი ხალხის გაბედნიერებამ როგორც ზემოდან დაიქუხა, ისე არ უწვიმია. სხვა ფორმით, ბატონყმობა ისევ დარჩა, თუმც შესუსტებულად უფრო, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ „დიდი კაცის შვილს სკოლაში გვერდს მოუჯდებოდა“ გუშინდელი ყმის შვილი, დიდ ნალოების მომტანი მოვლენა იყო. მომავალში, ეს ახალი თაობა გაიგებდა იმას, რაც იმისმა მშობლებმა რა იცოდნენ და განათლების ნიადაგზე შეიქმნებოდა ის, რაზე ოცნებასაც ვერ გაჰბედავდნენ მათი გაუნათლებელი წინაპრები. ეს სჯერა ჩვენს პოეტს, იცის, რომ მომავალი შრომის ქვეყანას ეკუთვნის, და მიტომ არის, რომ ისეთი სიყვარულით უმღერის გლეხის საქმეს:

... „ყანაო მუშის სამოთხე,
 „გლეხის დიდებაე ყანაო,
 „ცისკრის სხივებმა შეგმოსეს
 „და ნამმა გადავბანაო,
 „დაკქროლა დილის ნიავმა,
 „აღერსით გითხრა ნანაო,
 „უუუუნა წვიმამ ზედ დაგკრა,
 „ზურმუხტად აგამწვანაო.

ეს „გლეხის დიდება“ ყანა რომ მთესველს დარჩეს, მეტი არც უნდა. რადგან პოეტის აზრით, სხვა ყველაფერი, რაც ადამიანების იდეალებად არის მიჩნეული, იქ სოფლად გაურყვნელია. ე. წ. მაღალ ფენებში რომ სულიერი დარღვეულობა არსებობს, იქ რომ პარმონია დაშლილია, აქ, სოფლად, ამ შინაგან დრამას ადგილი არა აქვს. მართალია პრიმიტიურია სოფლის სულიერი სიმდიდრე, მოსაზღრულია მისი მისწრაფებანი, მაგრამ ადამიანის მთლიანობა, რაც ყველა საუნჯეზე დიდია, სოფლად არის, და მას შენატრის თვით ქვეყნის მპყრობელიც კი:

„ძლივს მარტო დავრბი! ოჰ რა კარგია,

„სასოთხის ნიჭი, თავისუფლება!...

„რად მინდა რომ ვარ ბატონიშვილი?

„და რაღად მიღირს უფლის წულობა,

„თუ ჩემს ნებაზედ ბიჯსაც ვერ გაუდგამ...

ასე მოსთქვამს „პატარა კახი“...

„ჩუ... სალამური! მწყემსია სწორედ

„აი სად არის ბედნიერება,

„სცხოვრობს თავისთვის ბუნების შვილი,

„და გულს უსრულებს რაც ენატრება...

ამ დაპირობებებით აკაკი წერეთელი იმას კი არ გვიჩვენებს, რომ სოფელს დაუბრუნდეთ და რუსსოსებურ რეცეპტს იძლეოდეს კაცობრიობის დასახსნელად. არა. აკაკი წერეთელი, გლეხი კაცის სულის მთლიანობის ჩვენებას ცდილობს. უნდა საყოველთაო დასაწახად გახადოს ის შენახული საუნჯე, ურომლისოდაც ცხოვრება შეუძლებელია, და ამ საუნჯის პატრონი, რომელიც ისტორიამ გამოიწვია შემდეგი აქტის მთავარ გმირად. ეს განწყობილება გასდევს პოეტის მთელს შემოქმედებას, და თუ რიცხვობრივად ეროვნული მოტივის ლექსები ბევრად სკარბობდნენ სხვა დანარჩენებს, ეს იმით აიხსნება, რომ აკაკი წერეთელი უპირველეს აპოკანად ამას სთვლიდა. სწორი იყო მისი ეზა თუ არა, ეს საკითხი კი არ უნდა ვიძიოთ, არამედ აღვნიშნოთ ის, რაც იყო, და მას მოუძებნოთ კავშირი იმ დროის სინამდვილესთან. ისტორია სამსჯავრო არ არის, იგი გაგებაა, და გასაგებად კი ის უნდა გაეიცინოთ, რაცა გვაქვს, ჩვენი სურვილების და მიზნების გარეშე.

*
**

აკაკი წერეთელს ქართველი საზოგადოება იცნობს როგორც პოეტს, აქ კი გვინდა ვილაპარაკოთ აკაკი წერეთლის, როგორც პროზაიკოსის

შესახებაც. უდავოა, რომ აკაკი წერეთელი, პოეტური შემოქმედების სფეროში, დიდი ფიგურა იყო, მაგრამ არა ნაკლებია მისი პროზული ნაწარების ღირსებაც. აკაკი—იგივე ძალა დაუტანებელ აზრთა დენა, მხატვრული მოყვანილობა, ნაწილთა ერთმანეთთან შეთანაბრება, მთლიანი კომპოზიცია, და რაც უმთავრესია—უბრალოობა. იქ ვერ შეხვდებით ვერც დუნე მეტაფორას, ვერც ელვარე სიტყვებს. გადმოცემის გარეგნული ელევანტობა განდევნილია მისი პროზიდან, როგორც გამოუსადეგარი ფორმა, და სამაგიეროდ იმდენი შინაგანი მიმზიდველობაა, სიცხოველე და ზოგან პათოსიც, რომ ყოველ სტრიქონში ჩანს დიდი ავტორი. ხოლო მთავარი მოტივი პროზაშიც იგივე აქვს, რაც პოეზიაში. იგი პატრიოტული პოეზიის წარმომადგენელი იყო უმთავრესად, და პროზაშიაც უმთავრესად იმავ მოტივის გარშემო ტრიალებს. მართალია, მოთხრობითი წესით ბევრი არ უწერია აკაკი წერეთელს, მაგრამ რაც დასწერა, იმის მიხედვითაც შეიძლება სადაო კითხვის აღძვრა. სად უფრო ძლიერია იგი, პროზაში თუ პოეზიაში.

მის მოთხრობათა სერიიდან, უმთავრესი ნაწარმოები რასაკვირველია „ბაში-აჩუკია“. ჩვენ არ ვიცით, ქართულ ლიტერატურაში ვინ როგორ აფასებს ამ ნაწარმოებს, ამის შესახებ არაფერი დაწერილა, მე კი მგონია, რომ მეტათ მხატვრული და პათოსით სავსე ნაწარმოებია. ამ მოთხრობით აკაკი წერეთელმა ლამაზად შეაერთა აღთქმული იდეა და ისტორიული სინამდვილე, რაც გამოსთქვა მეტად მოკლედ და ძლიერად. აქ თქვენ ვერ პნახაეთ ვერც ერთ ზომადაკარგულ ადგილს. დეტალიზაცია სულ არ არის. მხოლოდ წმინდა მხატვრული შტრიხები, გადაკრული სიტყვები და მისახვედრი წიშნებია მთელი მოთხრობის მანძილზე. მისი გმირები ბევრს არ ლაპარაკობენ, მაგრამ ენერგიულად კი მოქმედობენ და მოხდენილდაც. და ავტორი თავის გმირებს ისეთ პირობებში აყენებს, რომ მათი ცოტა სიტყვა პასუხისთვის შეუბრუნებელია. „თუ საქმის უნარი გაქვს, სიტყვაც დამაჯერებელია“—ო, ასეთია ჩვენი მწერლის უთქმელი აზრი. თუ „ბაში-აჩუკის“ გმირებს ანალიზს მოუხდენთ, ენახათ, რომ „დამთავრებული“ სახე არც ერთს არა აქვს. ყველა მათგანი მხოლოდ გაკვირით არის დახატული, მაგრამ ისეთი ხაზებით, რომ მკითხველს არ დარჩება შეუძინეველი, ხოლო ნოთხობის მთავარი გმირი, თვით „ბაში-აჩუკი“, მთელი მოთხრობის მანძილზე, სულ ფეიერვერკით ელავს, პქრება, მაგრამ ეს ისეთი გაელევა არის, რომ მკითხველისთვის იქნება გმირის დამთავრებული სახე. ავტორი ამ გმირის მთავარ

ნიშნებს იძლევა, დანარჩენს კი მკითხველი ავსებს თავისი ფანტაზიით. და ამ ეპიზოდურ სცენებში, ერთი ხაზმოსმით, აეტორი მაინც ჰქმნის ისტორიულ გმირის ტიპს, რომელიც საგმირო საქმეებს სწადის *incognito*. რადგან პიროვნულ მოტივებისადმი გულგრილი იყო და მოქმედების დედა-აზრად მხოლოდ ისტორიულ აღთქმათა შესრულება მიაჩნდა.

— ჩემი განსაცდელი რაღა სახსენებელია, შენი ქირიმე“—ო.

ასე მსჯელობს „ბაში-აჩუკი“, და ეს მსჯელობა არის აკაკი წერეთლისათვის მისაღები და საოცნებოც. აქ იდეალიზაცია ქმნილია ხსენებული გმირი, მაგრამ აეტორის თვითნებობას მაინც არა აქვს ადგილი.

კიტა აბაშიძე, იხილავს რა აკაკი წერეთლის შემოქმედებას, სხვათა შორის სწერს, რომ მის ისტორიულ პოემებში, როგ. მაგ. „თორნიკე ერისთავი“, „პატარა კახი“ და სხვა, და მათთან ერთად „ბაში-აჩუკ“-ში „სულ სამშობლო ისტორიის იდეალიზაციაა და ამ მხრით იგინი ნამდვილი რომანტიული ნაწარმოებნი არიან და პოეტის პირადი შეხედულების გამომსახველი. ეს პოემები და დრამები გვარწმუნებენ, რომ ძველ საქართველოს მშებედ არც ერთი შავი ლაქა არა ყოფილა, ყველანი მხნენი იყვნენ, გულადნი, მამაცნი, ყოვლის სიკეთითა და მშვენიერებით აღსავსენი. ბერი ბერობას არა კადრულობს, პოლიტიკური მოღვაწეა და თავ-განწირული მოწამე... ეს ყველა გაზვიადებული და პოეტის ოცნებით შეფერადებული წარმოდგენაა სინამდვილისა. თქმა არ უნდა, დიდი გმირული სული უნდა სდგმოდა იმ ერს, რომელმაც იმდენ აოხრებას კიდევ გაუძლო, მაგრამ ისიც მართალია, რომ, თუ დიდ გმირებს გვერდით დიდი სულით დაცემულები არა ჰყოლოდა, ჩვენის ბედის ჩარხი სხვა რიგად დატრიალდებოდა“—ო¹). კიტა აბაშიძე ერთი მხრივ მართალია, რომ აქ იდეალიზაციაა, მაგრამ ამის გარეშე მხატვრობა არ არსებობს. დოსტოევსკი, დიდი ოსტატის სიმბავლით, სწერდა: „მთელი ხელოვნება ერთგვარი გადაქარბებისაგან შესდგება, მხოლოდ ისე, რომ საზღვარს არ გადასცდეს. ეს—პორტრეტებზეა ძალიან კარგად იციან. მაგ. თუ ორიგინალს ცხვირი ოდნავ დიდი აქვს, უფრო მეტი მსგავსებისთვის, კიდევ ოდნავ უნდა მოემატოს ზომა, მხოლოდ თუ ამას გადასცდა, კარიკატურა გამოვაო“. საკარიკატურო აკაკის ამ ნაწარმოებებში არაფერი მოუცია. მან მხოლოდ თვალსაჩინო ისტორიული გმირები აიღო თემად, და დიდი ხალხის პორტრეტები ზოგს გადაქარბებულ იდეალიზაციად ეჩვენა. ეს

¹) იხ. კიტა აბაშიძე, ეტიუდები. წ. II გვ. 33.

კი მართალი არ არის. ჩვენმა ისტორიამ მრავალი მაგალითი მოგვცა ასეთი მოქმედებისა, და აკაკი წერეთელმაც ამ ისტორიული ცნობების ნიადაგზე, ეროვნულ ფორმას იდეალიზაცია მოუხდინა. და ფარულად მოგვცა მისაბძი თვისებები და მთელი ფსიქოლოგიური შინაარსიანობა. ეს იმ დროისთვის საჭიროც იყო.

„ბაში-აჩუკი“ თითქოს რეალისტური ნაწარმოებია, მაგრამ იმდენია მასში რომანტიული სურნელობა, რომ არ შეიძლება „რეალისტურის“ სახელის წოდება. იგი თუმც პათოსით არის შესრულებული, მაგრამ არა ისე, როგორც ღიუმასა და ჭუგოს სჩვევიათ; მგრძობიარეობაც ბევრია. მაგრამ არასოდეს არ გადადის გერმანული რომანების სანტიმეტალობაში. საოცარი ვაჟაკობაც უხვი ფერებითა აქვს დახატული ჩვენს ავტორს, მაგრამ ზღაპარს კი არ უახლოვდება, როგორც, მაგალითად, ვალტერ-სკოტის ისტორიულ რომანებში გვხვდება. იქნებ ამის მიზეზი ისიც იყვეს, რომ ჩვენი ისტორია არა ჰგავს სხვათა „ჩვეულებრივ“ წარსულს, და „ბაში-აჩუკის“ გმირობა მაინცდამაინც არ გვაკვირებს. მე მგონია, რომ ერთი მიზეზთაგანი ეს არის. მაგრამ უმთავრესად თვით ავტორის ესთეტიურ ზომიერებას უნდა მიეწეროს იმ პროპორციების დაცვა, რომელიც ამ პატარა მოთხრობას ჰქმნის მალალ ხელოვნურ ნაწარმოებად. აკაკი წერეთელმა სინამდვილის პირობები სავესებით დაიცვა, და ამ ჩარჩოში წარსულს ისეთი სული შთაბერა, რომ ფანტაზიის ძალ.დაუტანებლად, თითქოს თვალ-წინ ვხედავთ ცოცხალ ადამიანებს. ისინი არიან ჩვენთან თუ ჩვენ გადავდივართ იმათ ეპოქაში—ეს აღარ არის საინტერესო, რადგან ერთადა ვგრძობთ თავს, და ეს ერთიანობა მხატვრული რეალობით შექმნილი, დროს ძალას უკარგავს. პატრიოტული ლიტერატურა ქვეყნად დიდია. გმირობის კულტიც დიდი იყო და არის, შემოქმედება ხშირად იღებს იქიდან თემებს, მაგრამ მსოფლიო ლიტერატურაში იშვიათად მოიძებნება ასეთი მხატვრული თავდაპერილობით გადმოცემული, უდიდეს პათოსიანი გმირობა. ჩვენ გვახსოვს თერმოპილების გმირები, რომელნიც საბერძნეთის ლიტერატურამ, თუ ისტორიამ, მეორედ დაბადა უკვდავებისათვის, ვიცით როდენის „კალეს მოქალაქენი“, და აკაკი წერეთლის მხატვრული სიტყვაც იმავე ძალისაა.

* * *

აკაკი წერეთლის პროზულ ნაწარმოებ შორის, „ბაში-აჩუკი“ არის ერთადერთი ისტორიული მოთხრობა. სხვაგან, ჩვენი მწერალი სცილდე-

ბა განსაზღვრულ ქარგებს, და ე. წ. თავისუფალ შემოქმედებას ეძლევა. და აქ იგი ფრანგული ჟანრის ბელეტრისტია, მახვილი სიტყვით, მსუბუქი მდინარებით, და გამბატებელი მოთხრობის კვანძით. თემა შეიძლება არ იყვეს „დიდი“, მაგრამ თვით ავტორია დიდი და შემოქმედებისათვის ეს უფრო მნიშვნელოვანი პირობაა. აიღეთ მისი „ეშმაკები“. აქ არც ფსიქოლოგიური ანალიზებია, არც აზროვნების სიღრმე, არც მღვთმარებათა სირთულე, მაგრამ მშვენიერი მოთხრობაა, თავისებურებით ახალი და ჩვენს მწერლობაში ერთადერთი. აქ ავტორი „ხელებგახსნილია“. სწერს სრულიად უპრეტენზიოდ, სწერს პატარა რამეს, მაგრამ ისე სწერს, რომ ჰგრძნობთ პოეტის პლასტიურ ფანტაზიას, გამჭირაბი მხედველობის უნარს. ეს მოთხრობა აკ. წერეთელს დაწერილი აქვს 26-27 წლისას. შემდეგ კი შემოქმედებითი ენერჯის მეტი წილი წვრილმან საქმეებში გაფლანგა და ნამდვილი მხატვრული სიტყვის სათქმელად, ვეღარ იცლიდა, თორემ „ეშმაკების“ ავტორს სრული უფლება ჰქონდა ეფიქრა უდიდესი ბელეტრისტის სახელის დამსახურებაზე. რასაკვირველია, რიცხვი ღირსება არ არის, მაგრამ ხშირად ღირსების მოპტანი კია.

განსაკუთრებითა სდგას აკ. წერეთლის ავტობიოგრაფიული მოთხრობა „ჩემი თავ-გადასავალი“. ჩვენში, ამჟვარი მწერლობა არ არის განვითარებული. ამ მხრივ შეიძლება აკ. წერეთელი ნოვატორადაც ჩაითვალოს. ეს ნოვატორობა კი მნიშვნელოვანია. რა უნდა იყვეს უფრო საინტერესო, ვიდრე ადამიანის მიერ საკუთარი ცხოვრების აღწერა. შიშველი მოდელივით ქვეყნის დასანახად ამართული ადამიანი, ჯერ საზოგადოდ არის საინტერესო, და თუ დიდი ყალიბის პიროვნება მოგიხრობთ თავის თავგადასავალს, ეს ხომ ცნობისმოყვარეობასაც აღემატება. ამ მხრივ, აკაკი წერეთლის „ჩემი თავგადასავალი“ მეტად საინტერესო ნაწარმოებია. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, აკაკი წერეთელი ერთი უდიდესი პიროვნებათაგანია, და მისი თავგადასავალის გაცნობით, ჩვენ თითქმის მთელი ეპოქის ესენციას ვიგებთ. ჟან-ჟაკ რუსსოს „აღსარების“ შესახებ ლ. ტოლსტოი ამბობდა, რომ გულახდილობით კობტაობსო, მაგრამ თვით ლ. ტოლსტოიც, თავის აღსარებაში რომ ამბობს „я него-дям и подлян“-ო, ესეც შეიძლება კობტაობად ჩავთვალოთ, ისევე, როგორც რუსსოს ნათქვამი, მით უმეტეს, რომ ძნელია სულ ყველაფრის თქმა, და ცუდის თქმაშიაც არის ერთგვარი, სიწრფელეს მოკლებული, გამბედაობა. ამ თვალსაზრისით აკაკი წერეთლის „თავგადასავალიც“, რასაკვირველია, არ იქნება ობიექტური მოთხრობა. პირიქით, ბევრია იქ

იდეალიზაცია, უღდ მხარეებშიც კი კარგი ელემენტების აღმოჩენა, რომანტიულობა, ყველას რომ სჩვევია, მაგრამ ამისდა მიუხედავად, „ჩემი თავგადასავალი“ ერთი ლამაზ „დოკუმენტაგანია“, რომლის მიხედვითაც ერთი მხრით და თუნდ ნაწილობრივად ფარდა ეხდება ჩვენი მწერლის პოეტურ ცხოვრებას. ვადმოცემა, მხატვრობა ლამაზი აქვს და ისეთი, როგორც სჭირდება „თავგადასავალის“ მოთხრობას. აქ არ არის არც დიდი რიტორიკა, რითაც ავტობიოგრაფები შეტ წილად ირჩევიან, არც დეტალიზაცია, ხშირად რომ თავს აბეზრებს მკითხველს. ხოლო იმ პირთა პორტრეტების გაღერება, რომლებთანაც აკაკი წერეთელს შექხვედრია მეგობრობა და მოღვაწეობა, და რომელნიც ჩვენი ლიტერატურის სამკაულს წარმოადგენენ, როგორც მაგალითად, დიმიტრი ყიფიანი, ივ. კერესელიძე, ალ. ორბელიანი, ლავრენტი არდაზიანი, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ალექსანდრე ყაზბეგი, გრიგ. ორბელიანი, ნიკო ნიკოლაძე და ივ. მაჩაბელი. ყველა ეს პორტრეტი პატარაა, რამდენიმე ხაზით არის შესრულებული, მაგრამ ისე ოსტატურად და ცოცხლად, რომ სრული შთაბეჭდილება გრჩებათ. ავტორის გონებამახვილობა და წელი ჰუმორი ყველგან ირმის ძაფივით მსუბუქად ევლება, რაც ყოველ მის ფრაზას ჰაეროვნებას აძლევს. და მხოლოდ სინანული გვიპყრობს, რომ მხოლოდ ზემოჩამოთვლილი პირები მოჰყვნენ აკაკი წერეთლის კალამის ქვეშ, რომ მხოლოდ მათი მედალიონები დაგვჩა, დიდი ოსტატის ხელით შესრულებული.

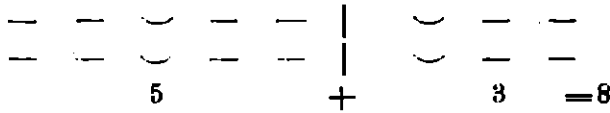
აქ რასაკვირველია, ძნელია აკაკი წერეთლის პროზის საფუძვლიანი გარჩევა, იმისი თქმა კი შესაძლებელია, რომ, აკაკი წერეთლის სახით, ჩვენა გვყავს არა მხოლოდ დიდი პოეტი, ამ სიტყვის სპეციფიური მნიშვნელობით, არამედ პროზის დიდი ოსტატიც.

*
**

ვნახოთ ახლა აკაკი წერეთლის შემოქმედების ფორმალური მხარე. მთარული აზრია, რომ მე XIX საუკუნის პოეტთა შორის, აკაკი წერეთელი ყველაზე მუსიკალურია და ამ მხრივ მასთან შედარებას ვერ უძლებს თვით ილია ჭავჭავაძეცო. ეს ხშირად დაწერილა კიდევ, და ჩვენც ამ საკითხში დაახლოვებით მაინც უნდა გავერკვეთ.

აკაკი წერეთლის ლექსებს „მესტიერულს“ უწოდებდნენ და უნდა ითქვას, რომ ეს სახელი ზედ-მიწევნით გამოჰხატავს ჩვენი პოეტის ლექსის ფორმას. რა იგულისხმება ამ სახელის ქვეშ? უბრალო ხალხური სა-

სიმღერო ლექსი, სტივრზე თუ ჩანგურზე დასამღერებელი, რომელიც შეიცავს რვა-რვა მარცვლიან სტრიქონებს, შემდეგი ზომით:

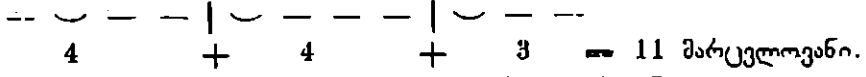
- „ჩონგური საქართველოა,
- „სიმები ჩვენ ვართ ყველაო,
- „სხვადასხვა კუთხის ქართველნი
- „ოდელა დელა დელაო...

ეს ზომა ძველის ძველია, ე. წ. გრძელი შაირი, რომლითაც რუსთველი სწერდა:

- „მიჯნურსა თვალად სიტურფე
- „მართებს მართ ვითა მზეობა... და სხვ.

აქ ზომაც და ინტონაციაც ერთი და იგივეა. და აკაკი წერეთლის საყვარელი ფორმა ეს არის. ამ ზომითა აქვს დაწერილი მრავალი ლექსი და პოემა.

შემდეგ: აკაკი წერეთელი ხმარობს აგრეთვე თერთმეტ-მარცვლოვან ზომასაც, რომელიც დაე. გურამიშვილს ეკუთვნის:

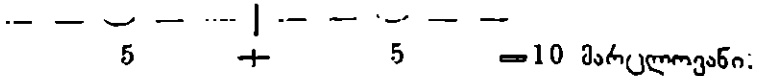
გურამიშვილი: „ვარ ამდენი ყვავის ზაფხულს ახალნი...“

აკაკი წერეთელი: „ჩემო თავო, ბედი არ გიწერია...“

ან და: „აღმართ-აღმართ მიედიოდი მე წელა... და სხვ.

ეს ზომაც ტრადიციული ზომა იყო, ასე სწერდენ ბესიკიც, ალექსანდრე ქავკაეაძეც, გრიგოლ ორბელიანიც და სხვ...

არც ის ათ-მარცვლოვანი ზომა არის ახალი, რომლითაც აქვს დაწერილი ჩვენს პოეტს „თორნიკე ერისთავი“, „პატარა კახი“ და სხვ... ლექსები. ამ ზომას მამუკა ბარათაშვილი „უცხოზ“ უწოდებს, და გურამიშვილიდან მოყოლებული, ბესიკი, ალ. ქავკაეაზე, გრიგ. ორბელიანი, ილ. ქავკაეაძე და სვ. ამ ზომას ძალიან ხშირად ხმარობენ:

გურამიშვილი: „ვინც შენ მოგენდოს და არ დაგხედოს...“

ბესიკი: „სეულის ბალს შეველ შენაღონები...“

ალექ. ქავკ.: „ელების კარი გაზაფხულისა...“

ილია ქავცი: „ერთ ბედს ქვეშა ვართ ლაბავ მე და შენ...
აკაკი წერეთელი: „დაიგვიანეს ჯერ არსად სჩანან...“

„მაგრამ სალამურს თუ მოჰკრა ყური...“

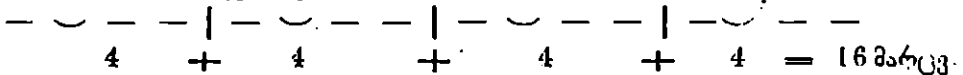
პოეტი ხმარობს აგრეთვე ძველ ზომას, ე. წ. „რუულს“. ეს არის თექვსმეტ მარცლოვანი სტრიქონი, მხოლოდ აკაკის იგი შუაზე გაუყვია, თუმცა ამით არ იცვლება არც რიტმი და არც მილოდიურობა. ამ ზომით დაწერილი აქვს პოემა „აღმზრდელი“ და რაოდენიმე ლექსი.

ძველი რუული:

„ბრძენმან მითხრა სიტყვა ხშირად, სიტყვის ძალთა მრგველო ხშირად...“

აკაკისა: — „თვალთ ისარი შენატყორცნი“

„ვერ აქცევს მის სიგრძეს და განს...“

მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლებოდა, მაგრამ არ არის საჭირო. აკაკი წერეთელს ლექსის ახალი ფორმა არ მოუცია, და მიღებულ შემკვიდრებობიდანაც სულ ოთხ თუ ხუთ-ნაირი ზომა იხმარა. ეს იმით აიხსნება, რომ იგი, როგორც იმ დროის სხვა ჩვენი პოეტები, ლექსის გარეგნულ მხარეს არ აქცევდა დიდ ყურადღებას. იდეურ შინაარსიანობას სწირავდნენ ყოველივეს. რაც შეეხება ლექსის მუსიკალობას, ამ მხრივაც აკაკი წერეთელი გამონაკლისს არ წარმოადგენს. მეცხრამეტე საუკუნის ამ მხრივ დაცემას, აკაკიც განიცდის, და ის მოარული აზრი, რომ აკაკი წერეთელი ლექსის ვირტუოზია, და ილია ქავცივაძეზე მაღლა აყენებენ, ელემენტარულ კრიტიკას ვერ უძლებს. სანიშნოდ მე დავთვალე აკაკი წერეთლის „თორნიკე ერისთავის“, „გამზრდელის“ და „კიკოლას ნაამბობის“ რითმები და შევადარე ილია ქავცივაძის „განდევგოს“ და „აჩრდილის“ შვიდ თავს. შედეგი ასეთია:

ილია ქავცივაძისა:

განდევგოლი			აჩრდილი		
560 სტრიქონი			136 სტრიქონი		
რიტმა:			რიტმა:		
1	მარცლოვანი	5	1	"	4
2	" "	60	2	"	33
3	" "	57	3	"	21
4	" "	13	4	"	4
5	" "	5	6	"	1

აკაკი წერეთლისა:

„გამზრდელი“.	„თორნიკე ერისთ.“.	„კიკოლას ნაამბობი“.
1 მარცვლ. 12	1 - - 26	1 - - 22
2 „ - 65.	2 „ - 218	2 „ - 80
3 „ „ 14	3 „ - 207	3 „ - 102
4 „ „ 15	4 „ - 42	4 „ - 24
	5 „ - 9	5 „ - 2

საშუალო რირბვი ას სტრიქონზე მოდის ასეთი რითმიული შეფარდება:

ილია ჭავჭავაძეს:

აკაკი წერეთელს:

„განდევილში“

„გამზრდელში“

1 მარცვლოვანი	1
2 „ „	10,5
3 „ „	10
4 „ „	3,25
5 „ „	5

„	3
„	16
„	3,5
„	3,75
„	5

„აჩრდილში“

„თორნიკე ერისთავში“.

1 „	3
2 „	22.5
3 „	15
4 „	3

„	1.5
„	12
„	12
„	3

„კიკოლ. ნაამბობში“.

1 „	4
2 „	8
3 „	11
4 „	2.5

რასაკვირველია, ეს ანგარიში არ არის ზედ-მიწევნითი და სრული. მაგრამ ამის მისხედითაც შეიძლება დაახლოვებით წარმოვიდგინოთ, თუ რამდენად მუსიკალურია აკაკი წერეთლის პოეტური ფრაზა. უნდა ითქვას ისიც, რომ შემცდარია ის აზრი, თითქოს ილია ჭავჭავაძის ლექსის მუსიკალობა ნაკლები იყვეს ვიდრე აკაკისა. პირ-იქით, აკაკის ხშირადა აქვს ფრაზების დაბოლოება ასო „ო“-ნით, როგ. მაგ.:

- „დააცხრე გულის ვნებაო,
 - „სიცოცხლე არის მონება,
 - „სიკვდილი განსვენებაო...
- ან და „ჩონგური საქართველოა.

„სიმები ჩვენ ვართ ყველაო...“

„ოდელა დელა დელაო...“

აქ „ო“-ნი სამ მარცვლოვან რითმასა ჰქმნის, ნამდვილად კი ეს ასო რითმის მრცვლად არ ჩაითვლება. ამნაირად აკაკის მრავალი ლექსი აქვს დაწერილი, ილია კი თითქმის არსადა ხმარობს ამ რითმისათვის მკედარ დაბოლოებას. და თუ ამ გარემოებას გავითვალისწინებთ, აკაკი წერეთლის სამ-მარცვლოვანი რითმის რიცხვი ბევრად შემცირდება, ილია ქაეკვაძე კი უფრო მდიდარი აღმოჩნდება. მაგრამ ეს აღარ არის იმდენად საინტერესო. ჩვენ უფრო გვაინტერესებდა აკაკი წერეთლის ლექსის ტეხნიკა, ინსტრუმენტალობა, და ვნახეთ კიდევ, რომ ჩვენს ძველ პოეტებთან შედარებით, მისი ლექსის მოქნილობა და მერხეობა ნაკლები ღირსებისა არის. ამ მხრივ, ვიმეორებთ, აკაკი წერეთელი მეცხრამეტე საუკუნის დეკადანსის წარმომადგენელია ილია ქაეკვაძესთან ერთად. მათ პოეზიას სხვა მხარეები აქვს ახალი და ღირს-საცნობი, რის შესახებაც საკმაოდ ვილაპარაკეთ, და თუ შინაარსმა ფორმა დაიმორჩილა და გადაჰქეცა, ეს ეპოქის ტენდენცია იყო.

ჩვენი საზოგადოებრივი მდგომარეობა მე-60—80 წლებში, პრემიერისა და სალიტერატურო აზროვნების განვითარება ამ პერიოდში.

მესამოცე წლებიდან ჩვენმა საზოგადოებრივმა თუ სალიტერატურო ცხოვრებამ საგრძნობი ძერა განიცადა. ერთიც და მეორეც იზრდება განითავს და სიღრმითაც. საზოგადოებრივი მდგომარეობის ყოველი საკითხი სალიტერატურო ამოცანად იქცევა და ლიტერატურის მნიშვნელობა და ავტორიტეტიც რაღაც არა ჩვეულებრივ საზოგადოებრივ ყურადღებას იკრებს თავის გარშემო. მოხდა ცხოვრებისა და ლიტერატურის დაახლოვება, და ამ უკანასკნელის აზრიანობა იქცა მხატვრული სიტყვის პროგრამად. ხოლო ეს „აზრი“ იგულისხმებოდა, როგორც გამოსადეგი, როგორც გამოყენებითი დასაწყისი. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ლიტერატურას უნდა ესაუბრნა საზოგადოებრივი წყობილობის შესახებ. გადაეშალა მისი სიავკარგე, ამხედრებულყოფი დასაგმობ მოვლენათა წინააღმდეგ და ანთო ახალი ცხოვრობის პრესპექტივა.

ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ „თერგდალეულებმა“ სწორედ ასე დაიწყეს თავიანთი სალიტერატურო კარიერა, მაგრამ უნდა ვიკოდეთ ამ დასაწყისის განვითარებაც და ის საზოგადოებრივი ცხოვრების კონიუნქტიურა, რომელიც ერთგვარ სტიმულს იძლეოდა ახალი ბრძოლისათვის.

უმთავრესი მოვლენა, რასაკვირველია, ბატონ-ყმობის გადავარდნა იყო. 1860 წელი რუსეთში და 1864—ჩვენში, ეს მნიშვნელოვანი თარიღები იყო, რასად დიდი გავლენა ჰქონდა ლიტერატურაზე როგორც რუსეთში, ისე ჩვენშიც. ამ შემთხვევაში რუსეთსა და საქართველოს ვაკავშირებთ იმიტომ კი არა მხოლოდ, რომ საქართველო რუსეთის ნაწილს წარმოადგენდა, არამედ და უფრო იმიტომ, რომ ჩვენი იმ დროინდელი სალიტერატურო აზროვნება მეტად ახლო იდგა რუსეთის აზროვნებასთან, და იქიდან იქმნა მოზიდული ის „თესლიც“, რომელიც ჩვენს ლიტერატურას მესამოცე წლების მოღვაწეებმა მოჰფინეს.

და რუსული ლიტერატურის მსგავსად, ჩვენშიც პოეტებმა მოამზადეს თავისუფლების ნიადაგი. ხოლო ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგაც განაგრძობდნენ ახალ პირობებში მშრომელ ხალხთან ახლო დგომას და სამსახურს. გლახთა განთავისუფლება სოციალურ ცხოვრებაში ახალ

ურთიერთობას ჰქმნიდა, რაც უსათუოდ გამოიხატებოდა ლიტერატურაში, და ისე კი აღარ, როგორც წინაჲ, ე. ი. შებრალებისა და თანაგრძნობის მხრივ, აზამედ ხალხის ცხოვრების დადებითი შესწავლისა და ორგანიულ დაკავშირების სახით. მართალია, ილუზიებს გამართლება არ ეღირსა და გლეხის განთავისუფლება უფრო ფორმალური იყო, ვიდრე საგნობრივი, მაგრამ ის რაც მოხდა, მაინც იძლეოდა საფუძველს რეალურ პოზიციების მოსაძებნად მშრომელი ხალხის მომავალი ცხოვრებისათვის.

ისიც მართალია, რომ საქართველოში მომხდარი „რეფორმები“ უფრო ნაკლები იყო, ვიდრე რუსეთში, უკეთ, რომ ჩვენში მხოლოდ ბატონ-ყმობა გადაადგეს და ერობა, ნაფიც-მსაჯულთა ინსტიტუტი. ადვოკატურის შემოღება და სხ. კელავ საოცნებოდ დარჩნენ, მაგრამ ისიც მართალია, რომ იმედი აღეძრათ ჩვენშიაც, რაც ყოველთვის სისხლის ერთგვარ ახალ მიმოქცევას იწვევს და საზოგადოებრივი მაჯისცემის განმტკიცებას.

რა უყოთ, რომ „დიდი რეფორმების“ მეორე დღესვე თეთრი ტერორი გამოცხადდა და მთელი რუსეთის იმპერია თითქოს გაითანგა მორიგე საშინელების ქვეშ. ეს პასუხი იყო კარაკოზოვის დამბაზზე, რომელსაც ეს უკანასკნელი ესვრის იმპერატორ ალექსანდრე II-ეს. კარაკოზოვის ტყვია ასცდა მეფეს, მაგრამ გადაარჩენილმა. სასტიკ შურისძიებას მიჰყო ხელი. რამ გამოიწვია კარაკოზოვის ტყვია? -- ხალხის გაწბილებამ მთავრობის მხრივ. ელოდნენ დიდ სოციალურ გარდაქმნას, რომ მოისპობოდა ბატონ-ყმობა, ძველი სამართალი, ბიუროკრატიული თუ ადმინისტრატიული თვითნებობა, განათლების ყოველად მიუღებელი სისტემა და მრავალი რამ სხვა... ეს იმედი იყო, რომ დიდ ემიგრანტს გერცენს, ჯერ ისევ 1856 წ. აწერინებდა მეფის მიმართ: -- „მეფე! მიეცით თავისიფლება რუსულ სიტყვას; ჩვენი ქუა ვერ თავსდება მაგ სივიწროეში; ჩვენი აზრი, სივრცეს მოკლებული გულსა სწამლავს; იგი კენესის ცენზურის კალაპოტში ჩაქედლილი. მოგვეცით თავისუფალი სიტყვა.... ჩვენ ბევრი რამე გვაქვს სათქმელი ჩვენი ხალხისა და ქვეყნისათვის! მიეცით მიწა გლეხს! იგი ისედაც მას ეკუთვნის. გადარეცხეთ რუსეთს ბატონ-ყმობის სამარცხვინო ლაქა“-ო... და სხ... ასე აღფრთოვანებით და იმედით მეტყველებდა რუსეთის დიდი განკიცხული. და განა მარტო გერცენი? ჰიმნებსა სწერდნენ ცნობილი პოეტები: აქსაკოვი, ნეკრასოვი, პლეშჩევი, მაიკოვი, ბენედიქტოვი, ვემჟუენიკოვი, როზენგეიმი და სხ...

მაგრამ როდესაც იმედი გაუტრყვედათ, და „დიდი რეფორმების“ მაგიერ გაბატონებულმა ბიუროკრატებმა ბრქვეილა ქალაქში გახვეული ნასუფრალი გადმოუსყარა ხალხს, ძველი ოპოზიცია კვლავ აიგეჯრა, და უფრო გაძლიერებულმა კვლავ განაგრძო თავისი სახელოვანი საქმე. 1863 წ. დაიარსდა „მიწა და თავისუფლება“-ს ორგანიზაცია. გახურდა არა ლეგალური მუშაობა, დაიწყო ტერორისტული აქტები, და ყველა ამის შედეგი იყო ის თეთრი ტერორი, რომელიც ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ. და თუ ასეთი მდგომარეობა იყო რუსეთში, რა იქნებოდა ჩვენში, ე. წ. „ოკრაინაში“, ეს თავის-თავად ნათელია. ის ტერორი ხომ აქაც იქნებოდა, იმ ახალი რეპრესიების შიშატებით, რაც „შეეფერებოდა“ ჩვენი ქვეყნის სპეციფიურობას.

მაგრამ ამ ტერორის პარალელურად ჩვენში ადგილი ჰქონდა მეორე პარალელსაც. რუსეთში რომ საზოგადოება ორად იყო გაყოფილი, და ერთი ნაწილი მეფის ტახტთან ეზიდებოდა თავის ერთგულების გრძნობებს, ჩვენშიც აღმოჩნდა ასეთი ხალხი და ჯერ თავად-აზნაურობამ, შემდეგ ტფილისის მოქალაქეებმა ადრესები მიართვეს მეფეს. იმავე ხასიათისა, როგორც რუსეთის მონარქისტების ადრესები იყო.

— „...ამბავმა ავაზაკურის ბოროტ-განზრახულებისამ... ღრმად შეაძრწუნა საქართველოს თავად-აზნაურობის გული“... და სხ... ასეთივე ხასიათისა იყო მოქალაქეთა გოდებაც ¹⁾.

ჩვენ ამ ამბის მოთხრობა იმიტომ დაგვიჭირდა, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო იმ ფსიქოლოგიური ვითარების საერთო წარმოდგენა, რომელსაც იმ დროს ადგილი ჰქონდა ჩვენს ქვეყანაში. ე. ი. ყოველ ექვს გარეშე უნდა ითქვას, რომ იმ დროს რუსეთის მონარქიას საქართველოში ბევრი ერთგული ქვეშევრდომი ჰყავდა, და ამ გრძნობებს ვერ ანელებდა ვერც საზოგადო რეპრესიების სიმწვავე და ვერც ეროვნულ ვინაობის შეგინების საშინელი დოკუმენტები. ეს იყო მონარქიის ხალხი. რომელსაც ისტორია უკვე გათავებული ჰქონდა, მაგრამ არსებობას მაინც განაგრძობდა ჩვენი ქვეყნის მომავლის ხელის შესაშლელად. ისე რომ ორი ძალა იბრძოდა იმ დროს: ერთი—ოფიციალური, რომელსაც ქართველი საზოგადოების ნაწილი ემხრობოდა, და მეორე—არა ოფიციალური, ხალხის ძალა, რომლის ხელმძღვანელიც ჩვენი ინტელიგენცია იყო.

რა მოგვცა ამ პერიოდის განშავლობაში მთავრობამ?

1) იხ. „დროება“. 1866 წ. № 7, 8, 9, 10.

I. მმართველები, რომელნიც ისე მიდიოდნენ საქართველოდან, რომ, გრიგოლ ორბელიანის თქმისა არ იყვეს, რვერ არჩევდნენ დუშეთს თუ „შეზისაგან“.

II. დენა ყოველივე ქართულისა. მაგ., 1872 წ. პეტერბურგიდან მოვიდა რევიზორი, რომელმაც სასულიერო სემინარიაში ქართული ენა აკრძალა. ხალხი იგივე აკრძალეა იყო ნაგულისხმევი 1871 წლის „უსტავეში“, რომელიც შეეხებოდა გიმნაზიებს და პროგიმნაზიებს, და რომლის ძალითაც ე. წ. „რტუზემკების“ ენებთაგან კავკასიაში დაშვებული იყო უმთავრეს ენების სწავლება, მხოლოდ მსურველთათვის, პროგრამის გარეშე და საგანგებო გადასახალით. ე. ი. საქართველოში ქართველი მოწაფე თუ მოისურვებდა გიმნაზიაში თავისი ენის შესწავლას; მას „შეეძლო“ ეარნა ქართულ გაკვეთილებზე და ამისთვის თვითონ უნდა ეძლია საგანგებო გადასახალი. ეს სასწავლებელს არ შეეხებოდა, სავალდებულო არ იყო. ეს იგივე აკრძალეა არის, მხოლოდ უფრო „დელიკატურ“ ფორმით თქმული. ამის შესახებ არის, გიორგი წერეთელი რომ სხვათა შორის სწერს „პირველ ნაბიჯში“:— „1870 წლიდან უბედური ხანა დადგა საქართველოს ახალგაზრდობის განათლებისათვის. ამ წელს აღიძრა კითხვა, რომ ქართული ენის საფუძვლიანი სწავლება გიმნაზიებში უნდა შემცირებულიყო, შტატის მასწავლებელნი უნდა მოსპობილიყვნენ და ის დრო, რომელიც ხმარდებოდა ქართულ ენას, ქართულ მწიგნობრობისა და მის ისტორიის შესწავლას, ლათინურისა და ბერძნული ენის გაკვეთილებს უნდა მოხმარებოდა. რაკი ქართული ენის სწავლების შტატი მოსპენს, იმის მაგივრად ლათინურისა და ბერძნულის სწავლება პირველი კლასიდან დააწყებინეს ქართველ შეგირდებს. ამათ მესამე კლასამდე რუსული ფარსაგად არ ესმოდათ და რადგან ბერძნულ-ლათინური რუსული ენის საშუალებით უნდა ესწავლათ, ამისთვის ქართველი შეგირდობა თითქმის სრულებით დამუნჯდა, სწავლისათვის მათი გონება დაიხშო“...

III. სასამართლოდან ქართული ენა გამოაძევეს. ამიტომ იყო, რომ მას ხალხი ვერ შეეჩვია, და რომ შესჩვევოდა კიდევ „ახალი სულის წესს“, ვერას მიიღებდა; რადგან „ჩინოვნიკური“ იყო სამართალი და ქრთამით სულდგუმლობდა. გრიგოლ ორბელიანი ერთ თავის კერძო წერილში შემდეგს ამბობს:— „ახალი სულის წესი ჯერ ვერ დაძველდა, ესე იგი, ჯერ ვერ შეეჩვია მას ხალხი, ჯერ ვერ მიხვდა მის სიკეთეს, და ახლა ისევ შემოვიდა ჩვეულებად, რომ როდესაც მოიტაცებენ ვეება სურო ცხვარსა,

ანუ ჯოგსა, პატრონები მიდიან მტაცებლებთან და თავის საქონელს იხსნიან ფულითა; მტაცებლობა გახდა აშკარა ვაჭრობად. თვით ლუბერნატორი ოფიციალურად წარდგენაში ამტკიცებს, რომ მარტო ერთ სოფელს, ახატელს, კახეთიდან საქონლის მოტაცებითა, ამ რამოდენსავე წელიწადს შეუეიღა რამდენიმე ათასი თუმანი შემოსავალი! აი სიკეთე ახალი სულის განწყობითა. ახლა იმ სოფელში ჩააყენეს პრისტავი ათის ყაზახითა; ვნახოთ რა გამოვა რისგან“.

IV — ეკონომიურად ხალხი ვალატაკებული იყო. მთავრობას არავითარი ზრუნვა არ გამოუჩენია, რომ ხალხის ნივთიერი დონე აწვეულიყო. რაიმე წარმოება შეექმნა და სხ... გარდა რკინის გზისა, რომელმაც ჩვენს ქვეყანას ფრიად დიდი სარგებლობა მოუტანა ყოველ მხრივ; მაგრამ ის ხომ ჩვენთვის არ ყოფილა გაკეთებული. რუსეთის მთავრობას საკუთარი ინტერესები ამოძრავებდა.

V. — სამაჰმადიანო საქართველო შემოიერთა. ესეც, რასაკვირველია, იმპერიის საზღვრების განზე გაწევის ანგარიშით, და არა საქართველოს აღდგენის მიზნით. კიდევ ბევრი მხარეების შესახებ შეიძლება საუბარი, აუარებელი ფაქტებისა და დოკუმენტების ჩვენება, მაგრამ ეს არ შეადგენს ჩვენს პარდაპირ საგანს.

ჩვენთვის საინტერესო არის ზოგადი თვალის გადავლება და მთლიანი წარმოდგენა იმ მდგომარეობისა, რომელსაც ჰქმნიდა ჩვენში ოფიციალური მმართველობა. ეს სურათი კი ისეთია, რომ ქართულ საქმისთვის ზრუნვა „მფარველი“ იმპერიის მხრივ ერთი ხაზითაც არ არის აღნიშნული.

ასეთ მდგომარეობაში, როგორი სულის-კვეთება იყო ქართველ საზოგადოების იმ ნაწილში, რომელიც ჯერ სავსებით არ იყო დევრადაციის გზაზე დაქანებული? გრიგ. ორბელიანი, ერთ წერილში სოფიო ორბელიანის მიმართ, ასე ჰკოდებს: — „რა დაგვემართა, რა მოხდა, რა უხილავი მიზეზი აღმოგვიჩნდა ჩვენდა საუბედუროდ, რომ ასე საზოგადოდ ვიღუპებით სწორედ იმ დროს, როცა გარეშე მტერი აღარ არის ჩვენთვის? ყოველს მხრიდან, ყოველის სახლიდამ მოიპმის მხოლოდ ხმა ვაებისა და კენესისა; სიგლახემ მოახწია უკანასკნელს ხარისხამდის და სად არის გამოხსნელი ჩვენი? ეს არის ის საზარელი ფიქრი, რომელიც მაწუხებს, მაწუხებს და მბერებს“-ო... ამას სწერს ჩვენი პოეტი 1878 წელს. ამავე ხასიათის წერილსა სწერს ჩვენი პოეტი რამაზ ანდრონიკაშვილს:

— „რისგან მოხდა ესრეთი სამწუხარო, მოულოდნელი ცვლილება, რომ ყოველის მხრით ისმის მხოლოდ ვაება სიგლახაკისა? სიღარიბემ შეჰს-

ჰამა შთამომავლობა ჩვენი, დაუბნელა გონება და ველარა მოაუსაზრებია მას საკეთილდღეოდ. ყოველი სახე გამოსაქვეამს მხოლოდ სიმდარესა და უნუგეშობასა; ძნელია ესრეთი სამწუხარო მდგომარეობა, რომელშაჲც იპყრებოდა აწინდელი საქართველო... გრიგოლ ორბელიანის ამ შინაურ წერილებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ იმ დროინდელი საზოგადოების გუნებ-განწყობილების გასათვალისწინებლად. თუ ასე ჰგოდებდა მეფის მოადგილის ტახტამდე მისული ადამიანი, რომელიც რუსეთის მეფისადმი ყველაზე ნაკლებ იყო სამტროდ განწყობილი და ლოცვის ფორმულა ასეთი ჰქონდა:— „ღმერთო, შენ დაიფარე რუსეთი და საქართველო“—ო, რა გუნებაზე უნდა მდგარიყო სხვა, რომელიც ნიეთიერადაც უფრო მეტ სიმწვავეს განიცდიდა და ეროვნულადაც, პირდაპირი ტკივილების მტვირთველი იყო.

— „ნეტავ ეს ლეკური მაინც დარჩეს ჩვენის საბრალო ქართველებისგან“—ო, შეჰკვენისის პოეტი ნიკო ქაეკავაძეს და ეს წყალ-წაღებულის ხავსზე მოქიდება, ჩვენის აზრით, საუკეთესოდა ჰხატავს იმ გადაგვარებას, რომელიც მოედო ჩვენს ქვეყანას, და განსაკუთრებით იმ წრეებს, რომელნიც ისტორიის მიერ უკვე გამორიცხულები იყვნენ. ამათ შესახებ იყო რომ სწერდა არჩ. ჯორჯაძე:— „ჩვენი ინტელიგენტიც „საქართველოს“ გაქსენებაზე ცრემლებს აფრქვევდა. და როდესაც ამგვარი კმუნვა, რომელიც მხოლოდ სიტყვაში ჰპოვებდა შევებას, საზოგადო მოვლენად გაჰხდა ჩვენს მწერლობაში უიშედობამ და მტირალა წირპლიანობამ ისე გაიმბარეს ფესვები, რომ იყო ერთი ხანა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, როდესაც გამამხნევებელი და ვაჟაკურ სიტყვის წარმოთქმას ვერავინ ჰნედავდა“... და ამ სიტყვის სათქმელი ენერგია სულ სხვაგან იხარჯებოდა. არ უნდა დაგავიწყდეს, რომ ტფილისი უკვე ევროპიული ქალაქია. ძველი, აზიური ნაწილი ნარიყალას ცქერაში რაღაც თვლემას მისცემოდა, ახალი კი, მოკოხტავებული, მედიდური, ევროპიულ სიცოცხლეს ხარბად ჰყლაპავდა. და სწორედ ეს სმოკინგში და ტრაქში გამოწყობილი ევროპა, ჩვენს დედა ქალაქში დიდი რიხით შემოპატიყვებული, ათას-გვარი სათამაშოებით ართობდა ჩვენი საზოგადოების პირის ხალხს და ვალსის ტაღლებში ავიწყებინებდა მოვალეობას, უბრუებდა შეგნებას. აქ არ შეგვიძლიან კიდევ ერთი ადგილი არ მოვიყვანოთ ისევე გრიგ. ორბელიანის წერილებიდან, რადგან დიდი კაცის ნათქვამია და კარგადაც. — „თბილისი შეიქნა ვეება ქალაქი;—სწერს იგი დავით ქაეკავაძეს,—ერთი თეატრი არა ჰყოფნის; გაიმართა ცირკი, ქართული და სომხის თეატრი, კრუჟოკი;

Тифлисское Собрание, გაჩაღებულის ლექურითა, სიძღვრითა, ვალს-მაზურკითა. ოსება-კენესითა და გააქეთ ერთი ყოჯა, ერთი ანბავი. საკუთ-რივ მე კი აღარა მცალიან იმათთვის, და დაედვიარ მხოლოდ ჩვენს ანგ-ლიის კლუბში და ვჰკოზირობ, და ხან და ხან, სტარიკა ერისთავივითა, ეკყვი-რი „(ду черт, ходи в черви)...“

ჩვენი თავად-აზნაურობა და დიდი მოსელეები ასეთ ცხოვრებას ეწე-ოდნენ, და ვინტისა თუ რამსის აზარტში ვეღარ გაიგვს, თუ როგორ გამოეცალათ ნიადაგი, როგორ გაბატონდა მათ ნატახტარზე უცხო კაპი-ტალისტი. მაგრამ ჩვენდა საბედნიეროდ, გრიგ. ორბელიანს მიერ დახა-ტული სურათი საყოველთაო არ იყო. ჩვენ საზოგადოებას ჰყავდა სხვა დასიცი, უფრო მცირე—რიცხოვანი, მაგრამ ენტლუზიასტა, ენერგიით სავსე და იმედიანი. მათ არ შეეშინდათ სინამდვილისა, პირ-იქით, მოიწადინეს კიდევ მასთან შებმა, და ესენი იყვნენ ჩვენი პრესისა და მხატვრული ლიტერატურის წარმომადგენლები.

— „ამ უკანასკნელ წლებში, —სწერდა სერგ. მესხი 1873 წ. „დროე-ბაში...“ საზოგადოდ შეატყობდა კაცი, რომ ჩვენ თითქოს გავიღვიძეთ იმ ღრმა ძილისაგან, რომელშიც დიდი ხანია ჩავარდნილი ვართ, აქეთ-იქით ვინელებით, და ცოტ-ცოტათ ჩვენს ცხოვრებასა და იმის გარემოე-ბებს ვადევნებთ თვალ-ყურს. შარშან კი ეს თვალეები უფრო დასანახავი შეიქნა, როდესაც ერთმა, მანამდის უცნობმა მწერალმა გამოსცა ერთი პატარა წიგნი, რომელშიაც ამტკიცებდა, რომ პატარა ხალხები, ადრე იქნება თუ გვიან, უნდა გაჰქრნენ დედა-მიწის ზურგიდანაო.¹⁾ ამ წიგნის გამოცემამ, რომელიც გადაკვრით ჩვენც შეგვეხებოდა, ძლიერ ცუდი შთა-ბეჭდილება მოახდინა ჩვენს საზოგადოებაზე, —და ეს უკანასკნელი გარე-ბოება გვიმტკიცებს, რომ ჩვენი ერი ეჩვევა ფიქრს თავის საზოგადო საქ-მეებსა და თავის არსებობაზე“...

ამ ფიქრის აღმძვრელი კი ჩვენი პრესა იყო, რომელიც ილია ქაე-ჯავაძეს აქეთ საგანგებოდ მოლონიერდა და ჩვენი არსებობის მძლავრ ფაქ-ტორად იქცა. მართალია, თქმის საშუალება უკიდურესობაშიდგ შეზღუ-დული იყო, მაგრამ სიტყვა ისე როგორ დაჩლუნგდება, რომ მიხვედრამ-დე მაინც არ მიიყვანოს გამგონი თუ მკითხველი. ანას ვარდა, გონებრივი წვრთნის გზაც ხომ იყო, ფიქრების აღმძვრელი, შორს გადასყვანი. პერს-პექტივის განზე გამწევი. და განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ილია ქაე-ჯავაძემ საძირკვლები შეურყია „ცისკარს“ და ახალი მოსილოცნილებები

¹⁾ გ. მუხრანსკის.

წაუყენა ამ უკანასკნელს და მის ავანგარდს. ოდნავ გარდაჰქმნა კიდევ, და არჩ. ჯორჯაძის ფიგურალური გამოთქმით, „თქვენ ველარ იცნობთ ბებრუტუნა „ციცქარსა“. ეხლა იგი სულ სხვა სამოსელში გიდგებათ თვალწინ. ხომ ვახსოვთ მისი ყურთ-მაჯებიანი კაბა, მისი განიერი შალგარი, მაღალყელიანი ყარაბაღულ თეთრ ჩექმებში ჩაკეცილი! ახლა კი ყოველივე ეს უარუყვია. პიდჯაკი ჩაუცვამს, თავზე განიერ კალთებიანი ქუდი წამოუხურავს, მხრებზე პლედის წამოუსხავს და ხელშიც კეტის-ოდენა ჯოხი დაუჭერია, სწორედ ისეთი, როგორსაც იმ დროინდელი ნიჰილისტები ატარებდნენ. ეხლა ბატონო „ციცქარში“ პოლიტიკო-ეკონომიურ წერილგების დაბეჭდვას ჰპირდებიან. ეხლა მას კრიტიკული განყოფილება დაუარსებია, მსგავსად „სოვრემენიკისა“ და „რუსკოე სლოვოსი“.!) ჩვენ არ ვიზიარებთ არჩ. ჯორჯაძის აზრს, რომ „ციცქარმა“ გარეგნული ტრანსფორმაცია მოიხდინა და არსება ძველი დარჩაო. არა. „ციცქარი“ ძველი პოზიციებიდან დაიძრა ახალ ქროლვათა გავლენით, და თუმც ეს ძერა არ იყო რადიკალური, მაგრამ მნიშვნელოვანი მაინც იყო. „ციცქარის“ ტრანსფორმაციას ჩვენ უცქერით, როგორც ქართული პრესის წინ წაწევას, თუმც იგი არ იყო ჩვენი მოწინავე აზროვნების გამომხატველი. ამ მხრივ, იგი რასაკვირველია ვერ შეედრებოდა ილია ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბეს“, რომელიც დაარსებულ იქმნა 1863 წელს. ეს იყო ნამდვილი ევროპიული ხასიათის ჟურნალი, რომელმაც თუმც ერთ წელზე მეტი ვერ იარსება, მაგრამ ღრმა კვალი გაავლო ჩვენი საჟურნალო ცხოვრების ისტორიაში.

„საქართველოს მოამბე“ სერიოზულ მეცნიერულ საფუძველზე დგება და პოზიტიურ-ხალხოსნურ მოტივებით იწყებს თავის მოღვაწეობას. ეს პოზიცია და პროგრამა მართალია ორიგინალური არ იყო, იგი რუსეთიდან შემოიტანეს, მაგრამ იმასთან შედარებით, რაცა გვქონდა, ბევრად უფრო პროგრესიული იყო და ამ მხრივ ვაფასებთ ჩვენც ამ ჟურნალის არსებობას. თანაც, ამ იდეოლოგიას ჩვენშიც საკმაოდ ჰქონდა ნიადაგი მომზადებული, რადგან ახალი ცხოვრების საჭიროებას მტკიცებულად განიცდიდა ჩვენი ქვეყანა და ხალხის სამოქმედო ასპარეზზე გამოსვლას დიდი სიმწვავეით ელოდა ჩვენი ბნელი სინამდვილე. საქმე დიდი იყო გასაკეთებელი. საჭირო იყვენ ხალხის წიაღიდან გამოსული პირები, ნერგებმაგარი, სულით მტკიცე, რომელნიც შესცელიდენ თავად-აზნაურულ ინტელიგენციის მოღლილ რიგებს. „საქართველოს მოამბემაც“ აქეთ მიმართა თავისი უნარი, რომ ხალხი მონობიდან გამოეყვანა, შეეტანა მის ჩაწყ-

1) იხ. არჩ. ჯორჯაძე, წ. გვ. V, 81—82.

დიადებულ ქვეყანაში შეგნების შუქი და სამოქმედოდ ვანებზადებინა. საეურნალო მასალა ამ მიზნით იყო შერჩეული. ჯერ ილია ქაქავაძის „კაცია ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“, ვიქტორ ჭუგოს „საბრალონი“, გრიბოედოვის „ვაი ქულისაგან“, გიორგი ერისთავის „შეშლილი“, ვიქტორ ჭუგოს წერილი სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ, პრუდონის „სილარიბე, როგორც ეკონომიური პრინციპი“, წერილები მონობის შესახებ ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებულ შტატებში და სხ... ამას გარდა, ჟურნალში ადგილი ეთმობოდა შინაურ ცხოვრების მატრიანესა იმდენად, რამდენადაც საცენზურო პირობები საამისო საშუალებას იძლეოდა. აკი თვით რედაქციაც ამბობს, რომ „დრონი მეფობენო“, რის გამოც „მოამბემ“ შორიდან დაუწყო ტრიალი მას, რაც ახლოდ გასაშინჯავი იყო. და თუ პირდაპირი გზით ჟურნალმა ბევრი რამ ვერა სთქვა, არა-პირდაპირი გზით ხომ მოახერხა ჩვენი ცხოვრების მთავარი არტერიის ხელში ჩაქერა და იმ კვალის გავლება, რომელსაც გზას ვერ აუქცევდა მომავალი თაობა. „საქართველოს მოამბემ“ უხვად მოაბნია ახალი ცხოვრების თესლი, და თუ რუსეთში იტყოდნენ, ჩვენ ყველანი გოგოლის „შინელიდან“ გამოვედითო, ასევე უნდა ითქვას ჩვენშიაც, რომ „საქართველოს მოამბის“ კალთიდან გამოვიდნენ ყველა ის მიმართულებანი, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ მე-XIX საუკუნეში.

„საქართველოს მოამბემ“ შეკუმშულად სთქვა ყველაფერი. რასაც გაშლა და განვითარება შემდეგ მიეცა სხვა და სხვა სახით, და აქ არის მისი უდიდესი დამსახურება. 1863 წ. „საქართველოს მოამბე“ მოსკობილ იქმნა. იგი იყო „პირველი მსხვერპლი ჰუმანიურ იდეალებისადმი შეწირული“, და ორი წლის განმავლობაში ჩვენი სალიტერატურო ცხოვრება დაყრუვდა.

*
* *

1866 წელს გიორგი წერეთლის რედაქტორობით გამოდის საკვირაო გაზეთი „დროება“, „საქართველოს მოამბის“ იდეური მემკვიდრე. თეორიული მსჯელობა აქაც ნასესხებია, მზა ფორმულები უხვად არის გადმოტანილი, მაგრამ, როგორც გაზეთის მეთაური ამბობდა, ჭინკ დიდი საქმე იყო ამით გაკეთებული. „ამგვარი საქმე ნაბიჯის წინ ვადადგმაო“. ეს ასეც იყო. „საქართველოს მოამბე“ მინც ჟურნალი იყო. ყოველ დღიურ მოვლენებს ის იმდენად ვერ გაუწყვედა ანგარიშს, რამდე

ნადაც გაზიტი. და ჩვენც ვხედავთ, რომ „ღროება“ ამ მხრივ უფრო მდიდარია. იგი პრაქტიკულ ნიადაგზე სდგას, სარგებლიანობის პრინციპით მოქმედობს. და ჩვენი ქვეყნის საშინაო საქმის მოწესრიგებას კვალში უდგება. სხვადასხვა ხასიათის ასოციაციები, არტელები, ამხანაგობანი, სათემო მიწის-მფლობელობა და სხ... აი რა ამოცანებს უტრიალებს ჩვენი „გაზეტი“. დასაბუთება კი ასეთი აქვს:—„წავიდა ის დრო, როცა ხალხი მარტოკა გრძნობით და აღტაცებით სცხოვრობდა. დიდი ხანია რაც ამას გამჭირახი გონებაც შეაშველეს. შენც რომ ასე გექნა, ჩემო ქართველო, საქმე კარგად წავიდოდა“-ო. ქართველმა დაიგვიანა, მაგრამ საქმეს ხომ შეველა უნდოდა. და „ღროების“ გარს შემოკრებილმა ახალგაზრდობამაც ბრძოლა და თვით-მოქმედება გამოაცხადა მთავარ ღოზუნგებად, ხოლო სამოქმედო ასპარეზი უმთავრესად სოფლად გადაიტანეს. ეს აიხსნებოდა ორი მიზეზით: I—რუსული „ნაროდნიკობის“ გავლენით, რასაც თვით „ღროება“ არ უარპყოფს და II—ჩვენი სინამდვილით, რომ ქალაქში ქართველობა მცირე ძალას წარმოადგენდა, სოფელი კი ჩვენი ცხოვრების ღერძი იყო. იქით უნდა ებრუნებინა პირი ინტელიგენციას და ვალი მოეხადა ხალხის წინაშე. ინტელიგენციამ მატერიალური სარგებლის მოტანა უნდა შესძლოს. ის უნდა ხალხს ჩაუდგეს სათავეში, აქამდე ინტელიგენცია რას წარმოადგენდა?—„სწავლის დროს ხალხის ოფლით და ნაწუვენადავით იზრდებიან და ბოლოსაც მისი საპალნეები ხდებიან, რადგანაც არავითარი მატერიალური სარგებლის მოტანა მათ არ შეუძლიანთ. აი, ახლანდელი მდგომარეობა მიწის მომუშავე კაცისა... ყველა იმას აწევს კისერზე, იმისი შრომით იკვებება და თვითონ კი არავითარ სარგებლობას არ აძლევს. როგორც უნდა, ისე არხეინად დასეირნობს იმის გაზელილ ზურგზე. ამისთანა მდგომარეობა უეჭველად სიღარიბეს წარმოშობს“-ო. ეს სიღარიბე თავიდან უნდა იქნეს აცილებული, გლეხი კაცი წელში უნდა ჭასწორდეს. მაშ მივეშველოთ სოფელს.—„გლეხებსაც შეუძლიანთ... შეერთდნენ და მოჰკიდონ რომელიმე სასარგებლო საქმეს ხელი.

ორი სამი სოფელი რომ შეერთდეს ერთად, ადვილად გახსნის ქალაქში პურის, ღვინის და სხვა ნამუშევრის მაღაზიას, და რაც გასაყიდი დარჩებათ, მიიტანენ ამ მაღაზიაში და გაჰყიდონ. ორ-სამ სოფელს, ერთად შეერთებულს, შეუძლიან ამ საქმის მოხდენა და თუ ანგარიშიანად და თავიანად წაიყვანენ საქმეს, უეჭველია, ბევრი სარგებლობაც ექნებათ“¹⁾. „ღროება“ უფრო განზე სწევს თავის ეკონომიურ პროგრამას

¹⁾ იხ. „ღროება“ 1869 წ. № 5.

და, დიდი სიფრთხილით, საერთო მიწით-მფლობელობის აზრს ჰქადაგებს: — „მამული ისევ საკუთრებად დარჩეს პატრონისა, მხოლოდ ეს კია, რომ ერთად შეერთდება და მუშავობა, მოსავალიც მამულის და შრომის დაგვარად გაიყოფება ერთმანეთში, საზოგადო ხარჯი კი, ვსთქვათ, გამოსაღები სასწაულებლის შესანახავი, სხვადასხვა იარაღების მოპოვება, ანუ სხვა რამ სასარგებლო საქმის გაკეთება საერთო მოსავლიდან უნდა მოშორდეს. წინდა-წინ, საქმის შედგომის დროს, პურის ან ფულის გამოღება იქნება შეძლების დაგვარად, რომ საქირო მიწის სამუშაო იარაღები მოიპოვონ. დანარჩენს საზოგადო გასავალი შეაესებს. მიწები სოფელ-სოფელ შეერთდება და, საცა ძალიან დიდი სოფელია, (ას კომლზე მეტი) იქ ისინი უბნებად დაიყოფებიან და შეადგენენ ცალ-ცალკე ამხანაგობას, რომ იმათ სიმრავლემ მუშაობაში და საქმის გაწილებაში არ დაუშალოს...¹⁾ და სხ... აქ უკვე მუნიციპალიზაციის პრინციპი ისმის, რასაც იმ დროს არა-ჩვეულებრივი სიახლის იერი ჰქონდა, განსახორციელებლად ცხელი იყო, ჩვენი მოუმზადებლობის გამო, მაგრამ ენტუზიასტებს ეს არ აშინებთ. ამაშია მათი ძალაც. „დროების“ გარსშემოკრებილი ახალგაზრდობაც ენტუზიაზმით იყო სავსე, და მათი მოღვაწეობაც მიტომ იყო დაუღალავი და ნაყოფიერიც. მათ თითქოს ერთი გაზეთიც არ იყოთ. „დროება“ მართალია დიდ ადგილს უთმობდა სოფელს, მაგრამ მაინც საქალაქო გაზეთი იყო ინტელიგენტებისა. საქირო იყო სასოფლო გაზეთიც, მდებრიო, ხალხური ენით დაწერილი, ადვილად გასაგები და პრაქტიკული. თქმა და ქმნა ერთია. 1868 წ. იმავე გიორგი წერეთლის რედაქტორობით გამოდის „სასოფლო გაზეთი“. კეკელიძის მეურნეობის საზოგადოებასაც ეკერიან პირობით, რომ ამ გაზეთს ფინანსიური საფუძველი განუმტკიცონ... ერთი სიტყვით დიდი მუშაობა არის, უფულოდ, მოუწყობლად, მაგრამ რა სახსენებელია ყველა ეს დაბრკოლება, როდესაც ფიქრი აღფრთოვანებულია, მთელი არსება აღგზნებული და გამუდმებული ჩვენება მომავალი გამარჯვებისა. 1869 წ. „დროები“-ს რედაქტორად იწვევენ ს. მესხს, ხოლო 1870 წლიდან მორიგეობით რედაქტორობდნენ ს. მესხი და ნიკო ნიკოლაძე. ამ უკანასკნელის თანამშრომლობა „დროებაში“ დიდი შემატება იყო გაზეთისთვის, ეს ნიშნავდა გაზეთის პირველ ხარისხოვან ორგანოდ გადაქცევას, მაგრამ აქ არას ვიტყვი, რადგან ნიკო ნიკოლაძის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი. „დროებამ“ 19 წელიწადი იარსება, ე. ი. 1885 წლამდე, ვიდრე მთავ-

¹⁾ იხ. „დროება“ 1867, № 10. დიმიტრი ბაქრაძის წერილი.

რობა დაჰკეტავდა. ეს დიდი მანძილია იმ დროისათვის და არსებობის ათი წლის თავზე, როდესაც „დროებას“ ერთგვარი იუბილე გადაუხადეს¹⁾, სერგ. მესხი აკი სწერდა:—„ნუ დაივიწყებთ, რომ გაზეთის საქმეს ვარდით მოფენილი გზა არაა ჰქონია, რომ იმის წესიერ მსვლელობას ხშირად და ბევრი ისეთი მოულოდნელი დაბრკოლება უხვდებოდა გზაზე, რომლის თავიდან მოშორება იმის ხელთ არ იყო, იმის ნებაზედ არ იყო დამოკიდებული“-ო.

ამ ათი წლის განმავლობაში „დროებას“ ერთი სახელმძღვანელო აზრი ჰქონდა, და ამ აზრისთვის მას არ უღალატნია თავისი არსებობის შეწყვეტამდე. და იმავე ს. მესხის სიტყვით რომ ვსთქვათ, „იმას ესმოდა... სამშობლო ენისა და ლიტერატურის მნიშვნელობა ყოველის ხალხისათვის; იმას ესმოდა... რომ ლიტერატურა საზოგადოდ და პერიოდული განსაკუთრებით, ძალაა, რომ ყოველმა პატიოსანმა კაცმა ეს ძალა თავის ქვეყნის სასარგებლოდ უნდა მოიხმაროს.

იმას ესმოდა, რომ კაცობრიობა ერთ წერტილზე ვერ გაჩერდება, რომ დროთა ვითარება თავისას თხოულობს, რომ ერთს ალაგას გაჩერება რომლისამე ხალხისა პირველი და აუცილებელი ნიშანია ამ ხალხის სიკვდილისა და ისტორიიდან გაქრობისა“...

*
* *

70-80 წლები სხვათა შორის იმით არის აღსანიშნავი, რომ არაჩვეულებრივად მრავლდება პერიოდული გამოცემანი. „დროებისა“ და „სასოფლო გაზეთის“ გარდა, რომელნიც უკვე არსებობდნენ, 1869 წ. არსდება ჟურნალი „მნათობი“, ნ. ავალიშვილის რედაქტორობით. 1871 წ. გ. წერეთლის რედაქტორობით არსდება „კრებული“, რომლის შემთავრეს სულის-ჩამდგმელად ნიკო ნიკოლაძე გამოდის. 1877 წ. ილია ჭავჭავაძე აარსებს გაზეთ „ივერიას“, რომელიც ორი წლის შემდეგ ჟურნალად გადაკეთდა. საჟურნალო მასალა უკვე კარგად შერჩეულია, განსაკუთრებით „კრებულსა“ და „ივერიაში“.

აქ აღარ არის ის უფერული, სალიტერატურო ძონძები, ის ხარანჯურა მასალა, რომელიც უწინდელ ჟურნალებში იბეჭდებოდა. აღარც ის ზერელეობაა, რომლითაც ეკიდებოდნენ საჟურნალო საქმეს „ცისკრის“

¹⁾ ეს დღესასწაული გადახდილი იქნა 1876 წლის მარტის ოთხს. დაესწრნენ: ილია ჭავჭავაძე, სერგ. მესხი, ნიკო ნიკოლაძე, ბ. ლოღობერიძე, გრ. არწრუნე, ა. იოანისიანი და სხ... დაახლოებით 70 კაცი.

პირველ ხანებში, განსაკუთრებით ივ. კერესელიძის ხელში, მე-სი წლებამდე. ეხლა ლიტერატურა განახლებულია, სალიტერატურო ინტერესები მრავალ-მხრივი და ეს შინაგანი განახლება ემჩნევა ამ პერიოდულ გამოცემათა ფორმასაც. მხოლოდ სარჩევების გადათვალთვრებაც არწმუნებს მკითხველს, რომ საზოგადოებრივი თვითშეგნება უკვე დავაეკაცებულია და მწერალიც მეტი სერიოზობით იღებს კალამს.

ჩვენდა სამწუხაროდ, აქ არ შეგვიძლიან იმ ჩვენი ჟურნალების დეტალური განხილვა, მათი ინტიმური სიცოცხლის სიღრმეში ჩაშვება, რადგან ეს საგანგებო კვლევის საკითხია, და მხოლოდ ზოგადი მოსაზრებებით უნდა დავეკაყოფილდეთ.

მხოლოდ ეს ზოგადი ნათქვამი რომ უფრო თვალსაჩინო გახდეს, აღვნიშნოთ ის მასალა, რომელიც ამ გამოცემებმა მიაწოდეს ჩვენს მკითხველ საზოგადოებას.

„საქართველოს მოამბე“ უკვე ვნახეთ. გავეცნოთ ახლა „კრებულის“ და „ივერიის“ მასალებს.

„კრებული“.

I. მოთხრობები და რომანები: ილია ქავჭავაძისა „გლახის ნაამბობი“ და „მგზავრის წერილები“, ნ. სკანდელისა—(ნიკოლაძე).—„მელაღუმე“; გ. წერეთლისა—„ჩვენი ცხოვრების ყვავილი“ და „მგზავრის წიგნები“. რაფ. ერისთავისა—„სურათები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან“; თარგმანები: გოგოლისა—„რაზედ მოუვიდა ჩხუბი ივან ივანიჩს ივან ნიკიფოროვიჩთან“ და „შინელი“. ერკმან-შატრიანისა—„დალოცვილი ძველი დროება“; სვიფტისა—„გულივერის მოგზაურობა“; ეყენ სუსის—„მიმომავალი ურია“; ეორე ზანდისა—„პიერ ჰუგენენი“.

II. ლექსები და პოემები: ალ. ქავჭავაძისა, ნ. ბარათაშვილისა, ილია ქავჭავაძისა, აკაკი წერეთლისა, მ. ფაშელისა (მამია გურიელი) გ. ქალაღიდელისა (ქოჩაქიძე) და ლერმონტოვის „დემონი“, თარგმნილი მამია გურიელის მიერ.

III. დრამატული თხზულებანი: გ. წერეთლისა—„ჯიბრი“; გ. ერისთავისა—„დავა“; აკ. წერეთლისა—„სცენები საპატიმროში“; თარგმანები: მოლიერისა—„სკაპენის ცულლუტობა“ (აკაკის მიერ); შექსპირისა—„მეფე ლირა“ (ილია ქავჭავაძისა და ივ. მაჩაბლის მიერ).

IV. საქართველოს ისტორია: გ. გორისელისა (წერეთელი)—„საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრება ძველად“, „საქართველოს ისტორიის სურათები“, „გვართა ბრძოლა საქართველოში“.

V. საქართველოს ისტორიის მასალა: მორიგი ლაშქრობა და განჩინება მეფე ერეკლე მეორისა, განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა ვახტანგ ბატონიშვილისა, გრიგოლ დადიანის განჩინება, სევსურების ჩვენება იმათი მიწა წყლის შესახებ კავკასიის ქედს იქით.

VI. მსოფლიო ისტორიის შესახებ წერილები: ნ. სკანდელიისა—ახალი საფრანგეთი და ნაპოლეონ III-ის ცხოვრება“; ნ. ცხვედაძისა—„მეტექვსმეტე საუკუნე“; ბორნესი—„გლეხკაცობის ომი გერმანიაში“ (თარგმანი).

VII. ქართული ლიტერატურის ისტორიის მასალა:—წერილები ნ. ბარათაშვილისა.

VIII. მგზავრის წერილები: ნ. სკანდელიისა—„სხვათა შორის“; ადეველისა—„მგზავრის შენიშვნები“.

IX. გამოჩენილი კაცების მოღვაწეობა: იოსებ მაძინისა, ჰანრი როშფორისა, იოანე ღუსისა.

X. სახალხო სიტყვიერება: ლექსები, გამოცანები, ანდაზები.

XI. სამეცნიერო წერილები: დოქტორ კრუპოვისა—კაცობრიობის სულის ავადმყოფობაზე; საზრდო და მისი მნიშვნელობა.

XII. ფილოლოგიური განხილვა ქართული ენისა—გ. წერეთლისა.

XIII. კრიტიკული და პოლემიკური წერილები ნ. სკანდელიისა და მ. პეტრიძისა.

XIV. პუბლიცისტური წერილები, შესახებ ახალგაზღვრებისა, ქალეზებისა, (ემანსიპაციის სასარგებლოდ) განათლებისა, კერძოდ უნივერსიტეტის დაარსებისა ტფილისში, ერობისა, ბანკისა და სხ... და ამ საკითხების შესახებ სწერდნენ ნ. ნიკოლაძე (სკანდელი), გ. წერეთელი, აკაკი წერეთელი, სერ. მესხი, მ. პეტრიძე და სხ...¹⁾

როგორც ვხედავთ, პროგრამა ფართოა და ავტორებიც—საუკეთესონი. და თუ იგი ტიპიური ეურნალი არ იყო, ეს ნაკლი შეაესო ილიამ ეურნალ „ივერიის“ დაარსებით 1879 წ. ეს უკვე ნამდვილი ევროპიული ხასიათის ეურნალი იყო როგორც პროგრამით, ისე ზომით. დ. კარიჭაშვილის სწორი შენიშვნით, „ეურნალს ჰქონდა ერთი ნაკლი,—არ იყო მასში ბუნების-მეტყველების და ზოგიერთი სხვა მეცნიერების დარგის წერილები. უმთავრესი ადგილი ეჭირა კაზმულ სიტყვიერებას, ისტორიას და პოლიტიკას“. სამაგიეროდ, ამ ნაკლის გარდა, საეურნალო მასალა

¹⁾ ეს სია ამოწერილია დ. კარიჭაშვილის წერილიდან: „ქართული პერიოდული გამოცემების ბიბლიოგრაფ. მიმოხილვა. იბ. ჟურნ. „წინგ. მეგობ.“ 1925 წ. 1—2.

საგანგებოდ დაწმენდილი იყო და სერიოზული როგორც შინაარსის. ისე ენის მხრივ. ყველგანა სჩანდა რედაქტორის ღრვა კეკეა და მბრუნველი ხელი.

ურნალის არსებობის მანძილზე, დაიბეჭდა შემდეგი თბზულებანი:

I. მოთხრობები და რომანები: ილია ქაეკაეაძისა, ალ. ყაზბეგისა. სოფ. მგალობლიშვილისა, ნიკო ლომაურისა, ეკატ. გაბაშვილისა, დიმიტრი ყიფიანისა (ბაქარ ქართლელისა), ან. თუმანიშვილისა, ალ. მირიანაშვილისა, ზ. გულისაშვილილისა, გრიგ. ყიფშიძისა და სხ...

თარგმანები: ალფ. დოდესი, ებერსისა, ეორჟ ზანდისა, კლადელისა. ჰალევისა, რიდელისა, კატრელისა, მარშოლისა, ოლივერ გოდლშვიტისა, მურიესი, ტურგენევისა, გარშინისა, სუნდლუკიანცისა და სხ...

II. ლექსები და პოემები: ილია ქაეკაეაძისა, აკაკი წერეთლისა. რაფ. ერისთავისა, ანტონ ფურცელაძისა, ი. ბაქრაძისა, კ. დადიანისა, აექს. ცაგარლისა, არჩილ შფვისა, ალ. ჰაეკაეაძისა, გრიგ. ორბელიანისა, ვახტ. ორბელიანისა, ი. დავითაშვილისა, ცახელისა და სხ...

თარგმანები: ბაირონისა, პუშკინისა და სხ...

III. დრამატიული თბზულებანი და სცენები: რ. ერისთავისა, აკ. წერეთლისა, აექს. ცაგარლისა, დ. ერისთავისა, ალ. ყაზბეგისა, ს. მგალობლიშვილისა და სხ...

თარგმანები: მოლიერისა, ბალზაკისა, ბომარშესი, ეპილდე-ეირარდენისა, სუნდლუკიანცისა და სხ...

IV. ისტორიული და ეთნოგრაფიული წერილები: დ. ჩუბანაშვილისა, დიმ. ბაქრაძისა, პ. უმიკაშვილისა ნ. დადიანისა, პლ. იოსელიანისა, ი. სეიმონიძისა, თ. ეორდანიასი, ნიკო ხიზანაშვილისა, ი. ოქრომქედლიშვილისა (პროფ), თათარხან დადიშკელიანისა, სილ. ხუნდაძისა, მოსე ჯანაშვილისა, არტ. ლეისტისა, ალ. ცაგარლისა (პროფ.) და სხ...

V. საქართველოს იტორიის მასალა: საქართველოს ცხოვრება ნ. დადიანისა, სოლომონ მსაჯულის წერილი. მიწერ-მოწერა საბა სულხან ორბელიანისა და ბესიკის შორის, ანტონ კათალიკოსის წერილები; დე-ლაველეს მოხსენება საქართველოს მდგომარეობის შესახებ, პეისონელის მოთხრობა საქართველოში და სპარსეთში არეულობის შესახებ და სხ...

VI. ლიტერატურის ისტორიის შესახები წერილები: ნ. მთვარელიშვილისა, თ. ეორდანიასი, დიმ. ბაქრაძისა, დ. ჯანაშვილისა.

VII. პუბლიცისტური წერილები: ილია ქაეკაეაძისა, გ. ზდანოვიჩისა, გ. თუმანიშვილისა, რენანისა...

VIII. სახალხო სიტყვიერება: ხევსურული ლექსები, ფშაური ლექსები, და სხ...

IX. ლინგვისტური წერილი: პ. შირიანაშვილისა — „არიულ ენათა გავლენი და ქართული ენა“.

X. გამოჩენილ პირთა ცხოვრება: ლეონ გამბეტასი, კოლუმბისა...

XI. საპედაგოგო წერილები: ი. გოგებაშვილისა, თელა-წყალელისა, ტარასოვისა.

ამას გარდა, ჟურნალში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი საშინაო და საგარეო ცხოვრების მიმოხილვას. იწერებოდა წერილები ქართველი საზოგადოების ნაკლულევანების შესახებ, ბანკის თაობაზე, სამეურნეო ცხოვრების მოწესრიგებაზე, ვაჭრობის განვითარების შესახებ განათლებაზე, ქართული ენის დეენის თაობაზე, ლიტერატურაზე, თეატრზე და სხ...

უცხოეთის მიმოხილვაში იწერებოდა დიდ პოლიტიკურ ამბებზე, რომელიმე ქვეყნის ეპოქების განხილვაც იყო, როგ. მაგ. ავსტრიის სლოვენების ეროვნულ განვითარების შესახებ ან და საბერძნეთის აღორძინებაზე და სხ...

„ივერიის“ პროგრამა და განხორციელება, როგორც ვხედავთ, ფართო იყო და ქართველ საზოგადოების საუკეთესო სკოლას წარმოადგენდა.

ხოლო რაც შეეხება სპეციალურად სალიტერატურო აზროვნების განვითარებას ან უფრო ვრცლად, ხელოვნების პრობლემების წამოყენებას, უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ, აღნიშნულ პერიოდში საგრძნობი ნაბიჯი იყო წინ გადადგმული. სალიტერატურო და საესთეტიკო აზროვნების სარბიელზე ჩნდებიან ისეთი სერიოზული კრიტიკოსები, როგ. ნიკო ნიკოლაძე, პ. პეტრიძე, ანტონ ფურცელაძე, ალ. ცაგარელი (შემდეგში პეტერბ. პროფესორი). სერგ. მესხი, გ. წერეთელი და სხვ., რომელთაც ლიტერატურას და ხელოვნებას სერიოზული ამოცანები დაუნიშნეს და ქართველ საზოგადოების თვალში მისი პრესტიჟი და მნიშვნელობა აამაღლეს.

მათი ნაწერების მიხედვით ირკვევა, რომ იმ დროს ლიტერატურისა და ხელოვნების შესახებ სამი გარკვეული მიმართულება არსებობდა. — შხატერული რეალიზმის სკოლა, რომლის საუკეთესო წარმომადგენლად ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, მ. პეტრიძე და გ. წერეთელი უნდა აღვნიშნოთ. ამ სკოლის დამახასიათებელ ნიშნად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ იგი უტილიტარიზმსა და ესთეტიკას აკავშირებდა, სინამდვილეს აცხადებდა ხელოვნების საგნად, სარგებლიანობის თვალსაზრისით. იღებდა და აცხადებდა შემოქმედებას, ხოლო ესთეტიურ მიმართებას ამ სინამდვი-

ლისადმი მინც არ უარყოფდა. ამ მიმართულების საწინააღმდეგოდ დაიბადა წმინდა უტილიტარისტული მიმართულება, რომელიც რუსეთში ნილილისტ ბაზაროვის კალთიდან იღებდა დასაბამს და ჰყავდა ისეთი წარმთავადგენლები, როგ. დობროლიუბოვი და პისარევი.

აქ უარყოფილი იყო ესთეტიკა სავსებით, და ამ ანტი-ესთეტიკურ უტილიტარისტულ სკოლის წარმომადგენელი ჩვენში იყო ანტონ ფურცელაძე. იგი იმეორებდა პისარევის ნათქვამს: „ძირს ესთეტიკა, ძირს კულტურისა და პროგრესის ის მხარენი, რომელნიც პასუხს არ გვაძლევენ მთავარ საკითხზედ, თუ როგორ გავაძლოთ დამშეულნი და როგორ უზრუნველდყოთ ყველანი?“ „Сапоги в смятку“ (თხზლოდ მოხარშული წაღები) ეს არის თქვენი პოეზია, რომელსაც ჩვენ უარყოფთო.

„ვანკა—ტანკა“ ბეთპოვენის სიმფონიებს სჯობია და თქვენი რაფაელ სანტიო და ჩემი კარგი მხარეული ერთნაირი ღირებულების ოსტატები არიანო. ამ პოზიკიაზე დადგა ანტონ ფურცელაძეც და გაილაშქრა ბარათაშვილის, ილია ჭავჭავაძის და სხვათა პოეზიის წინააღმდეგ. მაგ. ბარათაშვილის „შემოღამება მთაწმინდაზე“-ს შესახებ ჩვენი კრიტიკოსი ამბობს: — „მკითხველი რაღაცა მომზადებით შეუდგება ამ ლექსის კითხვას, და როდესაც გაათაფებს, რჩება ხახა-მშრალი, გულცარიელი. ეს იმიტომა, რომ აქედან არ ამოგაქვთ გონების მასაზრდოებელი ლექსა, და როგორც მშვიერი გონებით შესდგომიხართ ამის კითხვას, ისეთივე და უფროც მშვიერი რჩებით, რადგანაც ეს იმ საქმელსა ჰგავს, რომ კაცს მადას უხსნის და კუქს კი არ ეცხობა, რამდენიც გინდა სქამოა,!) რაზედაც „საქართველოს მოამბიდან“ სხარტულამ (ი. ჭავჭავაძე უნდა იყვეს) ოხუნჯობით უპასუხა: — „გაკაპასდი და დაიწყე, რომ (ლექსმა) მადა გამიღვიძა და კუქის კი ვერ გამოიძლოო. პოეზია ლობიოს შეკამანდის ქოთანს ხომ არ არი, რომ ლობიო ვასელიძოსო“.

ამ დავაში იმ დროსაც და შემდეგშიც მხოლოდ საპირადო ინტერესებს ექებდნენ და ანტონ ფურცელაძეს ამტყუნებდნენ. ჩვენ იმ აზრისა ვართ, რომ ანტონ ფურცელაძის აზროვნება ამ მხრივ განირჩევა „საქართველოს მოამბე“ — „დროება“ — „კრებულის“ აზროვნებისაგან. მართალია, ეს უკანასკნელნიც, როგორც მოვიხსენიეთ, უტილიტარისტები იყვნენ ხელოვნებაში, მაგრამ ანტონ ფურცელაძე სულ უკიდურესობაში იყო გადავარდნილი, რაც გვაძლევს უფლებას ვიფიქროთ, რომ ერთგვარი აზროვნების დიფერენციალია უკვე დაწყებული იყო. რომ ეს დიფერენცია-

1) იხ. „ცისკარი“ № 3, გვ. 436.

ცია ფაქტია, სხვათა შორის თუნდ „მნათობის“ დაარსებითაც მტკიცდება. ხომ ეს ჟურნალიც ახალთაობისა იყო. ხომ იგიც ენათესავება „საქართველოს მოამბე“ — „კრებულს“, მაგრამ ბოლომდე არა. არის რაღაც ნიუანსები, რომელნიც, ცალკე აყენებენ, და დისტანციას ჰქმნიან. თუნდ მაგ. სოციალიზმის საკითხში. პოლემიკა გაიმართა „მნათობელ“ მოსე ქიქოძისა და „კრებულელ“ ნ. ნიკოლაძის შორის, ერთი და მეორეც სოციალისტები არიან, მაგრამ ედავებიან ერთმანეთს, მუშებისათვის წილის დაღება მოგებაში სოციალისტური არის თუ არაო, სოციალიზმის მასწავლებელი ამ საშუალებას უცქეროდნენ როგორც უკეთეს და უფრო მოხერხებულ საშუალებას, რომ მუშებისათვის მიენიჭათ დამოუკიდებლობა“ თუ არაო, რაზედაც ნ. ნიკოლაძე უარყოფით უპასუხებდა. ეს აღარ არის საპირაღო საკითხი, ეს საპრინციპო კითხვაა, და აქ არსებული დავა უკვე აზროვნების დიფერენციის დოკუმენტია. ასეთივე ხასიათი ჰქონდა ზოგჯერ ანტონ ფურცელაძის რადიკალობას და „გადავარდნასაც“.

იგი რაღაც აჩემებული სოციალისტის სახით გამოიქვიჩება, შეტისმეტად მემარცხენედ და რუსეთის რადიკალურ ჟურნალების მათაყუანებლად. „ჩვენი სალტოლელო“ — ამ სათაურით იგი სწერს სოციალისტურ აზროვნების მოკლე ისტორიას, აღფრთოვანებით ახსენებს რუენის კომუნებს, ფურიეს ფლანსტერებს, ბაბეფის ეგალიტარიზმს, სენსიმონის თავისუფალ ასოციაციებს, პრუდონს, ლუიბლანს და სხ...“ უტოპიურ სოციალიზმის ჩქერში ჩვენი ანტონ ფურცელაძე რაღაც გაბარებულთა, უყვარს ეს აზროვნება, და მიუხედავად იმ გაფრთხილებისა, რომელსაც იგი ამბობს, „რომ არ შეევიქმნეთ ბრმა მონა ევროპის ბაძეში“ — იგი შინც ფანატრიკოსია და ისეთი, რომ ეს ფანატიზმი დიდ-ხანს არა ჰყოფნის. მას სიღრმე აკლია.

მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, ანტონ ფურცელაძე მაინც ჩვენში ერთგვარად დამოკიდებული მოაზროვნეა, და ქართული კრიტიკის ისტორიაში, მას საკუთარი ადგილი აქვს.

შეიძლება ჩვენ არ გვაკმაყოფილებდეს მისი აზროვნება, მაგრამ ისტორიისათვის ამას არა აქვს მნიშვნელობა. მნიშვნელოვანი თვით ფაქტის არსებობაა, და ამ ფაქტის მიხედვით კი შესაფერი დასკვნების გამოტანა.

ბაზაროვისებურ შეხედულობას ჩვენში განვითარება არ მისცემია. ანტონ ფურცელაძე ამ მხრივ ერთგვარი უნიკუმია, ხოლო აღნიშნულ პერიოდში გაბატონებული იყო ის შეხედულება, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ დაამყარა. მიტომ იყო, რომ „კრებულში“, 1872 წ. ერთგვარ

ჯამს რომ უკეთებს განვლილ წლების ეურნალისტიკას, სწერს „საქარ-
პოამბის“ შესახებ:

„მოამბის“ გამოსვლა ჩვენს ლიტერატურაში შესანიშნავ მოვლენად
დარჩება საშუალოდ. მკითხველმა საზოგადოებამ პირველად ნახა და შე-
იტყო, რა არჩევით უნდა იბეჭდებოდეს ნაწერი, რა სიკაცხლე უნდა
ეტყობოდეს ნაწერს და როგორ უნდა ელაპარაკებოდეს მწერალი მკით-
ხველსა. განსხვავება „ცისკარსა“ და „მოამბეში“ დიდი იყო. ერთი თითქმის
არაფერს არ აფიქრებინებდა მკითხველს, უფრო აძინებდა; მეორე კი აფხი-
ზლებდა, სხვადასხვა აზრებს ჰბადებდა მკითხველის თავში და გასაგონის სი-
ტყვიით აგრძნობინებდა გულსა. ილია ჭავჭავაძემ მისცა ამგვარად მიმართულე-
ბა ჩვენს ლიტერატურას. იმის კრიტიკულ სტატიამდინ არც კი იცოდნენ,
რა არის მიმართულება ლიტერატურისა ანუ კაცისა“ და შენიშნავეს: „თვით
ამ სიტყვის შემოღება მიმართულება“ ილია ჭავჭავაძის ეკუთვნისო“¹⁾.

როგორც ვხედავთ, ილია ჭავჭავაძე ფიქრთა მპყრობელია. მისი მი-
მართულება უკვე საზოგადოდ ცხადდება, და ამ პოზიციაზე განაგრძობენ
დგომას ნ. ნიკოლაძე, მ. პეტრიძე, გ. წერეთელი და სხვ...

„ლიტერატურის, საზოგადოდ მწერლობის დანიშნულება იმაში ძღვა-
მარეობს, რომ ნამდვილად, სწორეთ და გონიერათ გამოხატოს ხალხის
ყოფა-ცხოვრება, ხასიათი, ზნე, მოთხოვნილება და აზრი“.

„კრიტიკა... თვალს ადევნებს... ნიშნავს მათ ხასიათს, ქერებს მათი
ნაშრომის ყვაილებს, აფასებს მათ მნიშვნელობას, არდგენს საბოლოოდ
სჯას, გადაწყვეტილებას ამ საზოგადო შრომაზე და მოქმედებაზე...“

ასეთია „კრებულის“ კრიტიკოსების თვალსაზრისი. ხოლო უფრო
კონკრეტულად, პეტრიძე ასე მსჯელობს „არსენას“ გამო:— „მწერლის
ღირსებას ვაფასებთ იმითი, როგორი ვრცელი მხედველობა აქვს, როგორ
სინამდვილით ესმის და ცხოველად გვიხატავს ცხოვრების მოვლენა-
თა. კრიტიკოსის საქმე ეს არის, მწერალმა ვაიგო თუ არა ერის საწადე-
ლი, რომელიც ან უკვე გაღვიძებულია, ან მალე გაიღვიძებს ღამთა ვითა-
რების ძალით? მას უკან რამდენად ვაიგო და გამოხატა? ძირიღგან აუ-
ლია საგანი თუ მარტო გარეგანი შეხედულობა? გარეგანი გამოხატულგ-
ბა? გარეგანი გამოხატვა და წარმოდგენა საგნისა როგორ ეთანხმება მწერ-
ლის მხედველობისა და გრძნობის ძალასა?—აი ჩვენი ზომა და სასწორი
ყოველის თხზულებისა და მწერლის დაფასებისათვის...“²⁾.

¹⁾ იხ. „კრებულის“, 1872 წ. № 8—9. მ. პეტრიძის წერილი „მწერთებულის შიში, რეპრ-
ლიტერატურის თვის“.

²⁾ იხ. „კრებულს“ 1873 წ. № X—XI—XII „არსენას“ გარსევა მ. პეტრიძისა.

ამ მოკლე ფორმულაში ძალიან კარგად არის განმარტებული სალიტერატურო მოვლენის ღირებულება, ნაჩვენებია მწერლის მიმართება სინამდვილისადმი და გამოსახვის საშუალების ხარისხი. აქ არის შერიგებული, როგორც უკვე ზემოთ მოვიხსენიეთ, სარგებლიანობის და სილამაზის პრაქტიკები, და ეს თავისებური სინთეტიზმი განსაზღვრავდა იმ ეპოქის ესთეტიურ მსოფლმხედველობას. ისე რომ უკიდურესმა ნილილიზმმა ჩვენში ნიადაგი ვერა ჰპოვა. პირ-იქით თან-და-თანობით ფეხს იკიდებს ღფრო საღი ესთეტიური აზროვნება, და რუსეთიდან მომავალ კონცეპციებს უპირისპირდება ევროპიული სისტემა. ალექსანდრე ცაგარელი ¹⁾ (წმინდეში დამსახ. პროფესორი), მიუნხენიდან „დროებას“ უგზავნის წერილებს სათაურით: „ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში“, სადაც ერთდროით და საკითხის კონკრეტიზაციით ახალ ერთეულურ თეორიასა ჰშლის. აქ ლესინგისა და ტენის ერთგვარი დაახლოვების ცდა არის, მაშე დამყარებით ერთგვარად ახალი თეორიის აშენება, რაც იმ დროისათვის საგანგებო მნიშვნელობის მოვლენად აქცევდა. პისარევის მაგიერ ლესინგის თეორიის გაცნობა, ლობროლიუბოვის მაგიერ იპოლიტე ტენისა—ეს ფრიად საგულისხმო ამბავი იყო, მით უმეტეს, რომ ლესინგი და ტენი დღესაც უძლეველნი არიან, პირველი—თავისი ხელოვნებათა კლასიფიკაციის პრინციპით, და მეორე კი—ესთეტიურ ფენომენტთა დავაშირებით ისტორიულ და გარემოკულ პირობებთან. ამას გარდა ალექსანდრე ცაგარელის წერილი იმით არის საგულისხმო, რომ ავტორი ნაციონალურ ხელოვნების საფუძველს ეძებს. ეს ლესინგის გავლენაა. ამ უკანასკნელის საგანგებო როლი გერმანულ ლიტერატურაში ხომ გამოიხატა ეროვნული დასაწყისის განმტკიცებაში, და ჩვენი ავტორის ცდაც აქვთ არის მიმართული. „რომელსამე თხზულებას მაშინ ექნება კოსმოპოლიტური, საზოგადო, მსოფლიო, კაცობრიული ინტერესი, როდესაც იგი ნამდვილი ნაციონალური იქნება. არ შეიძლება დიდი კოსმოპოლიტური თხზულება იმავე დროს ნაციონალური არ იყოს“—ო... ²⁾ და უჩვენებს იმ პირველ წყაროს, რომელსაც ვერ ასცდება ნამდვილი შემოქმედელი.—„ყოველ-გვარი პოეზია (ლირიკული, ეპიური და დრამატიული) არის ხალხის პოეზიაშიაც, როგორც ნამდვილ ცხოვრებაში: ბუნებითი ლექსიცა (ლირიკა), ბუნებითი მოთხრობაცა (ეპიკა) და ბუნეთი ბრძოლა-

¹⁾ არჩ. ჯორჯაძე „უკნობ ავტორს“ უწოდებს ამ წერილების დამწერს, რადგან წერილები შესახებოდ არიან დატვირთნი. ჩვენი ძიებით კი ეს „უცნობი ავტორი“ აღეჭს. ცაგარელი აღმოჩნდა.

²⁾ იხ. „დროება“ 1870 წ. 8.

ცა თავის ნებასთან, ვნებებთანა და გარემოებებთანა (ღრამა); და ზელოვნებითი პოეზია, ლირიკა, ეპიკა და ღრამა, ნამდვილი ნაციონალური იქნება მაშინ, როდესაც საძირკველი ხალხის ბუნებითი პოეზია ექნება... ამ თვალსაზრისით ეხება ჩვენს პოეტებს და საგულისხმო დასკვნამდე მიღის, ჩვენი ავტორი ზოგჯერ შემცდარ გზაზედაც სდგება, და ვერ იჩენს მოვლენის ღრმად გაგების უნარს, როგ. მაგ. ალექს. ქავჭავაძის პოეზიის განხილვის დროს, რომელიც მას ეჩვენება „ქელებში სიმღერად“, რაც უუქველად ზერელე დასკვნაა, თუმც ეს აზრი, არჩ. ჯორჯაძეს „სამართლიან სიტყვად“ ეჩვენება; სამაგიეროდ სწორედ უდგება ნ. ბარათაშვილის პოეზიას და ამ „ყველასაგან გაუგებარ“ პოეტს ღირსეულად უძებნის ახსნის გასაღებს.

ერთი სიტყვით, ალ. ცაგარლის წერილებმა ერთგვარად ეპოქა შექმნეს, და აახმაურეს იმ ღროინდელი სალიტერატურო აზროვნება. ერთი ნაბიჯი კიდევ იქმნა წინ გადადგმული, და ჩვენი სალიტერატურო ქვეყანა აზროვნების დეფერენციაციის ასპარეზათშეიქმნა.

*
*
*

პრესისა და სალიტერატურო ასპარეზის მიხედვით, ჩვენ უნდა დავასკვნათ, რომ საქართველო ახალ გზაზე შედგა. ეს პროცესი 50 წლებში დაიწყო, მე-60 — გაძლიერდა, მე-70 — 80 წლებში კი ორგანიზულ განვითარების სტადიაში იმყოფება. ვნახეთ ისიც, რომ სამოქმედო დედა აზრი პრაქტიკის გარშემო ტრიალებდა, და ეს სასარგებლო საქმიან ვატიცება იმდენად მძლავრი იყო, რომ ზელოვნებასაც კი ყოველ-ღლიურ „პირ-ვარამის“ სამსახური დააკისრეს. ისტორიულად ეს ასეც უნდა მომხდარიყო, რადგან სრულიად ახალი ეპოქა იყო თავს წამომდგარი და რომანტიული თვლენა თუ წარსულის კალთაში თავის დება ათარ შეიძლებოდა. მით უმეტეს, რომ ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ ბევრი ახალი საკითხი წამოიჭრა, და მათი გადაუწყვეტლობა დიდ სიმწვაეს ქმნიდა.

თავად-აზნაურობა, წარსული ცხოვრების ეს დარდმანი ბატონ-პატრონი, მეომრობაში აღზრდილი და მოხუცებული, ახალი ეპოქისათვის გამოუხსადეგარი ჰხდებოდა. მან ვერ აართვა ალლო ახალ ცხოვრებას და არსებითად გარიყული დარჩა. გლახობა კი, ისტორიულად მხვენელ-მთველი, ყმობით დაბეჩავებული, ასე ადვილად ვერ შესძლებდა მომბრუნებას, რომ ახალ პირობებს ახალი იარაღით შექურვილი დახვედროდა.

ისე რომ ჩვენი ქვეყანა უპატრონო სოფელსა ჰგავდა, და ასეთ პირობებში ვის უნდა ვაეწია გულ-შემატკივრობა, თუ არა ინტელიგენციას. და მესამოცე წლებიდან განსაკუთრებით ჩვენს ლიტერატურაში და ცხოვრებაში გაისმის მოწოდება, რომ ვალი მოიხადონ ჩვენი ქვეყნის წინაშე, ვისაც ეს ევალება, ე. ი. ინტელიგენციას, უწინამძღვრონ ხალხს და ახალი ცხოვრების სარბიელზე გამოიყვანონ. ასეთ ქადაგებაში ერთმა ათეულმა წელმა გაიარა, დრო სრულიად საკმარისი იყო, რომ საზოგადოებრივ შეგნებაში ერთგვარი კვალი გაეელო და თეორიულად თქმული საკითხები განხორციელების ფაზისში გადამდგარიყვნენ.

რა აწუხებდა ჩვენს ქვეყანას?—სიღარიბე. რა უნდოდა—ფული. და აი. მე-70 წლებიდან, ამ ფულის შესახებ არის ლაპარაკი და ფუსფუსი. „საბანკო საკითხი“, რომლის პირველი ავტორი ი. დიმიტრი ყიფიანი იყო, და მეტად ძნელი მუშაობის გამტანი კი ილია ქავჭავაძე, ჰხდებოდა ჩვენი ეურნალ-გაზეთების მთავარ საცნაღ. ბევრ მეამიტს ისე ეგონა, რომ ბანკი განწმენდის კარად გადაექცეოდა, და მასში განვილილს სულ გაუყუჩდება ყველა ნივთიერი სატკივარი. ამის შესახებ, გრიგ. ორბელიანი, ერთ კერძო წერილში, 1874 წ. სწერს:—„ილია ქავჭავაძე წაიდა პეტერბურგს, რომ ეგებ ვინმე ბანკირი იპოვოს, ჩვენის ბანკისთვის.—ენახოთ, ყვებ გამოჩნდეს ვინმე ღურაკი. ნეტავ იცოდე, რა მოუთმენლობით მოეღის ჩვენი საზოგადოება ბანკის გახსნასა. გულ-დაჯერებულნი არიან, რომ გაიხსნება-რა ბანკი, მაშინვე გაჰკრება ვალი თავისთავად“)..

გრიგ. ორბელიანის ეს სიტყვები საგულისხმოა კიდეც იმ მხრით, რომ აქა სჩანს მოღლილი ხალხის სექტიციზმი და უღელს ქვეშ ღიმილი, რომელსაც მაღლიდან დაცინვის აზრი გადაჰკრავს. ისტორია ასეთ ხალხს ყოველთვის განზე სტოვებს, ცხოვრებას კი ის მოფუსფუსე ხალხი ჰქმნის, რომელიც არაფერს უმინდება, ყველა გზებსა სცდის და მოძრაობს, რადგან ენერგია აქვს და შეცდომების საშუალებით სწორ გზებს პოულობს. და იმ დროს, სიბარიტ ორბელიანის გვერდით, სწორედ ეს მოფუსფუსე ხალხი აირია, რომელიც რაღაც ციებ-ცხელებით მოედო ყველგან, რომ ფული ეშოვნა. ამის შესახებ, ს. მესხი, ჩვეულებრივი კუით და მოფიქრებით „დროებაში“ სწერდა:

—„ეს გამწარებული ფაცა-ფუცი, მოძრაობა ჩვენის მოწინავე საზოგადოებისა, ეს ძებნა ადვილად შესასრულებელი და ბევრი ფულების მოძეგმი საქმისა, და შრომისა, ჯერაც არ დაწყნარებულა. ეხლაც არიან ისე-

თი პირნი, რომელთაც იმედი აქვთ, რომელნიც სცდილობენ აყალო მიწაში ოქროს მადნები აღმოაჩინონ, რომელნიც სხვა-და-სხვა უსახელო კამპანიებს ადგენენ და სხვა და სხვა. და ჩვენ სრულიადაც არა გვსურს, რომ ამგვარი მიმართულება, ეს ლტოლვილება ჩვენს საზოგადოებაში ერთბაშად მოისპოს. ჩვენის აზრით, ამგვარ ფაცა-ფუცს, ამნაირ უსწორ-მასწორო და ბნელ გზაზე ხეტიალს იმ კეთილის ნაცოფის მოტანა შეუძლიან, რომ ბოლოს და ბოლოს სწორ გზაზე დაედგებიან. თვით გარემოება გამოვეყენებინათ და გვიჩვენებს, რომ შეუსრულებელი პროექტების დევნა ხელს არ მოგვცემს, რომ უეცრად მანქანების ძალით გამდიდრების მაგიერ, ჩვენ ბეჯით სწავლას, გულმოდგინე შრომას და ასასრულებელ საქმეებს უნდა შევუდგეთ¹⁾. ამ გამდიდრების ავად-მყოფურ წადილს რასაკვირველია თავისი სასაცილო მხარეც ექნებოდა, მაგრამ განა ყველა მოვლენას არა აქვს თავისი კომიკური მხარე? ნაპოლეონის ნათქვამს ამბობენ, დიადისა და სასაცილოს შორის ერთი ნაბიჯიაო, და თუ ჩვენი ხალხის გამოუხიზლების დიად საქმეს სასაცილო მხარეებიცა სდევდა, ეს არ არის მნიშვნელოვანი. საამისოდ პრესა იყო, რომელიც სხვა და სხვა გზებით სცდილობდა, რომ საქმისათვის აცილებინა ქარაფშუტაობა და უტოპიზმი.

გიორგი წერეთელი, ეს ჩვენი სინამდვილას დაკვირვებული მკვლევარი, მოხდენილი ჟუმორით ასე აგვიწერს „კრებულში“ „იმ დროის ვითარებას“:

— „ამ ეამად, საცა არ გახედავ, ყველას ნახშირის სუნე ესმის. იმასაც ამბობენ, კავკასიის მთები იმიტომ მოსჩანან ლურჯად, რომ ნახშირის კომლი აქვთ გარს შემომდგარი, რომელიც მთების გულიდან ამოდისო. და ამის გამო უნდა ვიფიქროთო, რომ კავკასიის მთების გული სულ ნახშირიანიაო. — ამისი კი რა მოგახსენო, და ზოგიერთი ქართველების გული, და განსაკუთრებით იმერლებისა რომ ნახშირიანია, — ეს კი მართალია. ამ ნახშირის სუნმა და კომლმა ისე გაიტაცა ჩვენი საზოგადოება, რომ რაც შევია, სულ ოქრო ჰგონია, და ამის გამო, შვე ჩირქიან ზნესაც არ თაკილობენ. ერთი, ამ შვეი ნახშირის მძივებელი შემხვდა ამ დღეებში და მითხრა: მეშველაო!.. იმის გიყურმა თვალების ბრიალმა არ მასიამოვნა. ვთქვი, სიმდიდრის ძიებაში ტენი ვადაპბრუნებია მეთქი. მინდოდა გვერდი ამცელო, ... მაგრამ ამ ახალმა გიყმა ჩამელო. კალთაში ხელი და მომახლოდა: — გაიგე — და! გაიგე, რა ვიპოვე! ბაქოსკენ წავეღ და ოთხი ნაეთის კა ვიპოვეო, თითო სამ-სამ თუშნად ვიყიდე. სულ დამიჯდა თორმეტი თუმანიო. ეხლა იცი რას ვაპირებ! წავალ საზღვარ-გა-

1) იხ. „დროება“, 1874 წ. № 444.

რედ, მოვიყვან კაპიტალისტებს და გავზართავ ნავთის კამპანიასაო. ჩემს საწილოდ წელიწადში უკანასკნელი ასი ათასი მანეთი შემოსავალი გეკნება. ამ დროს ძირს დაეხედე და იმის ცერს წაღაში თავი გამოვეყო. თუ აგრეა, მაშ შენს ფეხის ცერსაც ეღირსება გათბობა, — ვსთქვი ვუნებაში. ამ დროს ჩემი აქციონერიც ყურზე წამომწვდა და მიჩურჩულა: — გეთაყვა, იქნება ხუთი მანეთი გქონდეს. მასესხე, ფაიტონის ფული არა მაქვს, პასპორტი მინდა პოლიციიდან გამოვიტანო, თორემ ნავთის კამპანიის შედგენა დამიგვიანდებაო. ღეთის წინაშე, გზის ფულიც მქირდება, ისიც არა მაქვსო. „კაი მასალა გკლებია მამაშვილობადა“ მეთქი. ბოლოს ჩემი ჯიბე რომ ისე ცარიელი დარჩა, როგორც თავისი, უკმაყოფილების ნიშნად უხეიროდ გაიღრიჭა და გამშორდა!).

ეს, კომიკური სინამდვილე იყო, მაგრამ აქ მოვლენის სასაცილო მხარე კი არ არის საიტერესო, არამედ ის ფსიქოლოგიური გარდატეხა, რომელიც ქართველი კაცის არსებაში მოხდა, ის მძიებელი ჩქროლვა, რომელიც დღეს სასაცილოდ ჰხდინდა, მაგრამ მომავლის თესლს კი უზრუნველყოფდა. საქმე, ახალ პირობებთან შეგუებული, თუ იქიდან გამომდინარე, ეს იქცა აზროვნების მთავარ პუნქტად, და აღრე თუ გვიან, ოცნებების ქვეყანას ნამდვილი გარჯა და დოვლათის დაგროვება შესცვლიდა.

და ვხედავთ კიდევ, რომ ჩვენი ცხოვრების ყოველი მხარე ახალი გზით დაიძრა, ჩვენი საზოგადოების ყველა კატეგორიამ პრაქტიკული საქმიანობა დაიწყო, რასაც შედეგად მოჰყვა ახალი ურთიერთობის დაწყება და განმტკიცებაც. „რკინის გზა, მადნეულობათა აღმოჩენა, ვაჭრობა — შრეწველობის აღორძინება, დიდ ცენტრებისკენ იზიდავდა ქართველობას. ჩვენი ინტელიგენციაც ტფილისში გროვდებოდა და მყარდებოდა. ტფილისში იწყებოდა ყოველი კულტურული დაწყობილება. ტფილისში კმატულობდა ქართველ მცხოვრებთა რიცხვი, ტფილისში უნდა გამოჩენილიყო ახალი სოციალური კლასი ქართველ ვაჭარ-შრეწველებისა და ეს ასეც მოხდა“¹⁾). ერთი სიტყვით, დაიწყო ჩვენი ცხოვრების ძირითადი შეცვლა. ამან გამოიწვია ბანკების დაარსების საქიროება. 1875 არსდება ტფილისის ბანკი, რომლის მეთაურობაც ილია ქავკავაძეს ჩააბარეს. ასეთივე ბანკი დაარსდა ქუთაისში, და ამ ბანკების გარეშემო დატრიალდა ქართველი ინტელიგენციისა და თავად-აზნაურობის იდეური სხვა-და-სხვაობა. თავად-აზნაურობა თავის წოდებრივ უზრუნველ-ყოფაზე სკდილობ-

¹⁾ იხ. „კრებული“ 1872 წ. № 10—12.

²⁾ იხ. არჩ. ჯორჯაძე, წ. V, გვ. 164.

და, ინტელიგენცია საზოგადოებრივ სარგებლიანობისათვის იღწვოდა, და საბოლოოდ მაინც ინტელიგენციას დარჩა გამარჯვება. მართალია, ეს გამარჯვება იდეალური არ იყო, მაგრამ იმ დროს ისიც მნიშვნელოვანი იყო, რომ ბანკებს თავისი საზოგადოებრივი მოვალეობა შედარებით შეასრულებინა. ვარდა ბანკებისა, ჩვენი ინტელიგენცია ზრუნავდა სოფლის მეურნეობაზე, (როგ. მაგ. მეყველეთა ამხანაგობა, გლეხებისაგან მიწის შეძენა, გლეხის კრედიტი, სამეურნეო სკოლები და სხ...) ზრუნავდა ქართულ განათლებაზე, თეატრზე, „შაურიან ლიტერატურაზე“ და სხ...

და ეს ზრუნვა უშედეგო კი არ იყო, პირ-იქით, მეტად მნიშვნელოვანი და განუზომელად სასარგებლო. მაგ. 1879 წ. დაარსდა ქართ. შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომლის ინიციატორი იყო დიმ. ყიფიანი, და შემდეგ ილია ჭავჭავაძე. ეს საზოგადოება იმ დროისთვის ერთგვარ ქართულ მთავრობის როლს ასრულებდა, და როდესაც ყოველივე ეროვნულის დევნა ეკახანალიამდე მიდიოდა, ეს საზოგადოება პარალელურად აღვიძებდა და ამტკიცებდა საწინააღმდეგო შეგნებას და ხალხის განათლებას დაულალავად ემსახურებოდა. ასეთივე მისია დაეკისრა თეატრსაც, და ეს უკანასკნელიც, ინტელიგენციის მთავარ საზრუნავ საქმედ იქცა. ამისთვის შეიქმნა ჯერ ე. წ. სათეატრო კომიტეტი, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, შემდეგ კი, 1880 წ. „დრამატიული საზოგადოება“, რომელსაც ნიკო ნიკოლაძე მეთაურობდა.

ხოლო ყველა დაწყებულ საქმის ტენდენცია ერთი იყო: ხალხის გაათვინობიერება, ხალხისათვის ასპარეზის გახსნა, რ აქ არის ჩვენი იმ დროინდელი ინტელიგენციის ამაგი და კეთილშობილება. თვით თავადაზნაურულ დაწესებულებებშიაც კი შექჷონდათ ეს მიდრეკილება, როგ. მაგ. ილია ჭავჭავაძის გალაშქრება თავადაზნაურობის წინააღმდეგ, სათავადაზნაურო სკოლის ვაშა, რომ წოდებრივობა ამ სკოლაში არ შეეტანათ, და სწავლის ფასიც არ გადაეხდევინებინათ. „ლოცვა, სწავლა და წამლობა უფასო უნდა იყვეს“.

მართალია, ამ პრაქტიკამ ჩვენს საზოგადოებაში დიდი ბრძოლა გამოიწვია, მარტო ბანკის საკითხმა ათეული წლების ალიაქოთი და გაშმაგებული შემარსება მოითხოვა, ამ ბრძოლას მსხვერპლად შეეწირა „მესამოციანეთა“ ერთობა და სოლიდარობა, მაგრამ ეს რალა სათქმელია იმასთან შედარებით, რომ ჩვენი ცხოვრება წინ-სვლის გზაზე დადგა, და „მესამოციანეთა“ მთავარი ამოცანა შესრულების ფაზისში ჩადგა. ეს ბრძოლა ახალ გვუფებს წარმოშობდა, ახალ იდეოლოგიას, რომელიც ძველის ადგილს დაიკვრდა, და ცხოვრებაც ეს არის. ძველი დაიძრა თავის ადგილიდან, ახალი პოზიციას პოზიციასზე იპყრობდა, და ლიტერატურა კი ამ დიდი ამბების ერთგვარ მატრიანედ იქცეოდა.

(1842—1900)

მე-XIX საუკ. მეორე ნახევარში, გიორგი წერეთელი მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენს. იგი ჯერ კიდევ არ არის შესაფერისად დაფასებული. ხოლო კიტა აბაშიძის მიერ გიორგი წერეთლის უკანა რიგებში დაყენებამ ეს დაფასება უფრო შორი დროისთვის დასწია. ჩვენს ნიჭიერ კრიტიკოსს უკიდურესობა უყვარდა. იგი ან სულ აამაღლებდა, ზოგჯერ დაუმსასჯრებლადაც, ან კი სულ დაადაბლებდა, ზოგჯერ განუკითხვად. შეიძლება ამ შემთხვევაში უნებლიედ მელაენდებოდა ის ჯგუფობრივობა, რომელიც დადი ექსპანსიით ცნაურდებოდა იმ ხანებში, როდესაც კიტა აბაშიძე სწერდა თავის ეტიუდებს. ყოველ შემთხვევაში, კიტა აბაშიძის მიერ გიორგი წერეთლის შემოქმედების დაფოლება, ჩვენის აზრით მიუღებელია, რადგან გ. წერეთლის სალიტერატურო მოღვაწეობა უფრო დიდია და მნიშვნელოვანი, ვიდრე ეს ჩვენმა კრიტიკოსმა გვაჩვენა. მართალია, იგი იმასაც ამბობს, რომ ისტორიკოსი გიორგი წერეთელს გზას ვერ აუქცევსო, მაგრამ ეს კიდევ დაფასებას არა ნიშნავს. ჩვენ კი დაფასება გვინდა, ე. ი. იმის გამოკვლევა, თუ რა როლი შეასრულა ხსენებულმა ავტორმა ჩვენს ლიტერატურაში, შექმნა რაიმე ახალი თუ არა, როგორი იყო მისი მხატვრული მხედველობა და შესრულების უნარი, დააჩნია კვალი და შეიქმნა მიმდევრები თუ არა და სხ... და ყველა ეს კითხვები პასუხს ითხოვენ იმიტომ კი არა მხოლოდ, რომ გ. წერეთელი მწერალი იყო, არამედ იმიტომაც, რომ იგი ეპოქის ერთი მძლავრ ნიშანთაგანია, რასაც ვერაფერ უარს ვერა ჰყოფს.

როს ათვალერებთ ჩვენს პრესას, მე-XIX საუკ. მეორე ნახევარში, პირდაპირ გაოცებთ ამ აღაშიანის დაუდგარი ბუნება, შრომის დიდი უნარი და ინტერესთა მრავალ-მხრივობა. შეიძლება დაეის ატეხა, თუ გ. წერეთელი რა უფრო იყო, მწერალი, პუბლიცისტი, ისტორიკოსი, არქეოლოგი, კრიტიკოსი თუ ე. წ. საზოგადო მოღვაწე, იმდენად მრავალ-მხრივია მისი მოქმედება თუ შემოქმედება. ხოლო ეს მრავალ-მხრივობა ზერცელე კი არ არის, მხოლოდ წვეერობებზე მოფარფატე. არა, ავტორი დაკვირვებულთი თვალთი უცქერის ქვეყანას და მხატვრულ თუ მეცნიერულ გზებით სცდილობს მის ძირითად ამოცანათა გარკვევას.

და ეს გარკვევა საგულისხმოა ჩვენთვის იმდენად, რამდენადაც აქ გამოჩნდა გიორგი წერეთლის ინდივიდუალობა, რომელიც გამოარჩევს მას ჩვენ „თერგდალეულთა“ წრიდან.

ამით რასაკვირველია ჩვენ არ ვამბობთ, რომ იგი არა ჰგავდა თავის თანამედროვე მწერლებს. პირ-იქით, იგიც იმავე წიალიდან არის წარმოშობილი, საიდანაც შესამოცე წლების მოღვაწეები იღებენ სათავეს. უფრო მეტი: იგიც ილია ჭავჭავაძის სალიტერატურო სკოლის წევრია, მაგრამ გარდა იმ საერთოსი, რაც იმ დროინდელ ახალთაობას აკავშირებდა, ყველასა ჰქონდა თავისი კერძო ქვეყანაც, რაც მათ შორის გარჩევის სამაგნივს ჰქმნიდა. გიორგი წერეთელსაც აქვს საკუთარი შემოქმედებითი სამფლობელო, მოვლენათა თავისებური შეგნება და მომავლის ნათელი პერსპექტივა.

იგი, ექვს გარეშეა, დიდი ნიქის ადამიანი იყო, მას პოეტური გზნება მძლავრი ჰქონდა, მაგრამ თუ მისმა მხატვრულმა ენებამ მოსამართლის გულ-ცივობას დაუთმო ადგილი, თუ ხშირად დაკვირვება მან რჩევითა და დარიგებით შესცვალა, აქ ჩვენ, ეპოქის დიქტატურასა ვხედავთ, რასაც გიორგი წერეთელი, როგორც დიდი პიროვნება, ვერ გაექცეოდა. დიდი დამიანების „ბედი“ ასეთია: მათ არ შეუძლიანთ გულ-გრილად უსკირონ გარემოს, ან დაყრუდნენ თანამედროვეობისათვის და დიდი ამბები თავის შორი-ასლოს გაატარონ როგორც ვინმე გარეშეებმა. არა. ისინი სულ ახლო მიდიან ცხოვრებასთან და გაბედული ხელით ჰფანტავენ თავის სულის ნაწილებს ამ ცხოვრების მსხვერპლად და ასამალღებლად. ასეთები იყვნენ ჩვენი „თერგდალეულნი“, და მათ შორის გიორგი წერეთელიც. მან თავის შემოქმედების ძირითად ამოცანად დაისახა ხალხის საშინაური, ჩვენი ქვეყნის აღდგენა, და თავისი შემოქმედებაც ამ იდეის ქადაგებად აქცია.

იმ დროს სხვა გზა თითქოს არც არსებობდა. ჩვენი ქვეყანა ახალ ლიანდაგზე შესდგა, ახალი ცხოვრების ქარი დამრული იყო, რომელსაც ვერ გაუძლებდა ჩვენი საზოგადოებრივი და ეროვნული ცხოვრების დაძველებული და მოშლილი ლობეები. საჭირო იყო ხალხი, ინტელიგენციის დიდი რაზმები, რომ ერთი მძლავრი ამუშავეებით გაემარჯვინათ ჩვენი ქვეყნის ნიადაგი. ამ ქადაგებას შეაღია თავისი ენერჯია ჩვენმა მწერალმა.

ყოველი მისი სტენა, ისე არის ნაანგარიშევი, რომ რაიმე მორალური, პოლიტიკური თუ სხვა რამ ჰეშმარიტება უნდა იყვეს გადმოცემული,

ყველგან უნდა სჩანდეს ან მოწონების ან გაკიცხვის კილო, ყოველმა მოთხრობილ ამბავმა ყოფა-ქცევისა და მოქმედების წესები უნდა ასწავლოს მკითხველს. ეს იმ დროს საჭირო იყო. ირგვლივ უკაცურობა, ცხოვრების დუნე ტემპო, მასიური დადამბლავება და რამდენიმე კაცის საგმირო ყვილი ისმოდა. მართალია, ე. წ. ინტელიგენცია უკვე ფენ-ადგმული იყო, უკვე რიხიანი სიტყვების და დაპირების თქმა ისწავლა განათლებულმა ქართველობამ, მაგრამ ერთი სენი ღრღნიდა ამ ახალ ძალას, და ვიდრე არ განიკურნებოდა ამ ავადმყოფობისაგან, ის ვერ შესძლებდა ქვეყნის სამსახურს. „პატარა მსხვერპლი“ იყო საზოგადო საქმისთვის საჭირო, როგორც ამბობს ჩვენი ავტორი, მაგრამ აღარ იყო ამ „მსხვერპლისთვის“ საჭირო გმირობა. — „როცა ცხოვრება მოითხოვს ხოლმე იმათგან კოტაოდენს მსხვერპლსა, როცა იმათ შეემთხვევათ ხოლმე საქმიუ ასრულება იმ აზრებისა, რასაც სიტყვით ამტკიცებდნენ, მაშინ ამისთანა კაცებს თავისი მაღალი აზრები შემოაცვდებათ ხოლმე; მაშინ შენი თავისუფლება და ხალხის თვით-არსებობის სურვილიც უკან მოიდევინ; ეს კაცები ამ აზრებს მაშინვე ხელიდან გააგდებენ ხოლმე და იქით გაიწევენ. სადაც კარგი და ტკბილი სამყოფია. მაშინ თუნდ მთელი ხალხიც წყალს წაუღია იმის დარდი არაფრად აწუხებს იმათ“-ო. ეს არის გიორგი წერეთლის მოქალაქეობრივი სევედა და პოეტური თემა. და თუ როზანოვი იტყოდა, „მე თუმც უნიკო ვარ, მაგრამ ჩემი თემა ნიქიერია“-ო, გიორგი წერეთლის შესახებ ეს ფრაზა წინააღმდეგ უნდა ითქვას: თვით კი ნიქიერია, მაგრამ მისი თემა არის უნიკო. და ამ ღარიბ საგნების ქვეყანაში მან მაინც შემოქმედებითი სიცხოველე გვაჩვენა, და ერთგვარად „ბედით განწირული“, მაინც განუწირავი დარჩა; იგი ჩვენი ლიტერატურის ერთ-ერთ დასაყრდენ სვეტად იქცა.

ისიც უნდა ითქვას, რომ თემის სიღარიბე ავტორის ბრალი კი არ არის, არამედ ჩვენი სინამდვილისა, რომელსაც გიორგი წერეთელი, თავის მსოფლმხედველობის ძალით ვერ გაექცეოდა. მაგრამ შეიძლება სულ უმნიშვნელო მოვლენაც ისე იქმნეს შემჩნეული და თქმული, რომ საგნობრივი სიპატარავე ფორმალურმა სიდიდემ გამოისყიდოს. საკითხავია, შესძლო ეს გიორგი წერეთელმა თუ ვერა. პასუხის გაცემამდე, ჯერ ჩვენი ავტორის შემოქმედების კვლებს გადავხედოთ: როგორი თვალით უცქეროდა ქვეყანას, ხელოვნებას რა ამოცანებს უდგენდა, რა ინტერესების რკალში იყო მოქცეული, და შემდეგ გაეარკვიოთ, თუ როგორი ჰქონდა მის გამოთქმის საშუალებანი.

გიორგი წერეთლის მოღვაწეობა როგორც ვიციტ მაშინ დაიწყო, როცა ძველი და ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი გადაჯვარედინდნენ, და ახალი, ძველის ადგილს იკერდა. ფეოდალური წყობილების ნარჩენები უკანასკნელად იზმორებოდნენ, კაპიტალისტური ჩანასახი კი საასპარეზოდ თვალებს ახელდა. ხოლო ეს შექილება, ერთგვარად ხელოვნურად ჰხდებოდა, უფრო მექანიკურად, ვიდრე ორგანიულად. ამას კი უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. როდესაც ცხოვრება თან-მიმყოლობით მიმდინარეობს, იქ ცვალებადობის პროცესი შინაგანი გარდაქმნის გზით მიემართება, ორგანიული შეზრდის და ასეთივე გადაშენების სახით, რაც ერთგვარ შეგუების განწყობილებასა ჰქმნის და საზოგადოებრივ ურთიერთობის ფორმათა ტეხვას იცილებს. ხოლო როდესაც მექანიკურადა ჰხდება იგივე შოვლენა, იქ სულ სხვა გვარი განწყობილება იქმნება; ორგანიულ ზრდის გარეშე დარჩენილი, იგი ვერ ეხამება ტრადიციებით ნაზარდ განწყობილებათ, იბადება ერთგვარი ხელოვნური შერჩევა, და ამის შედეგად ვიღებთ კურიოზებით სავსე სინამდვილეს. პიროვნება დიდი ძალის პატრონი უნდა იყვეს, რომ ასეთმა მდგომარეობამ კომიკურ მდგომარეობაში არ ჩააყენოს. სწორედ ეს უკანასკნელი სურათი გადაიშალა ჩვენს ქვეყანაში, ძველისა და ახლის დაპირისპირების დროს. ეს არ იყო რევოლუცია, ეს ერთგვარი მორალურ-იდეიური ქვეყნების უდიდესი დეზინფექცია და ახალ შემომქმედ ძალთა მომწიფების ვეზუვისებური აღმოხეთქვა. ეს — „რეფორმები“ იყო, რამაც მართლა რომ „გარდაქმნა“ გამოიწვია, მაგრამ არა იმ ეფექტის მომცემი, რომელიც უნდა პიროვნებას ანთებდეს და ამაღლებდეს.

ბატონ-ყმობის გადავარდნამ ასეთი სურათი გამოიწვია ჩვენში: თავად-ანაჟრობა, ერთგვარად ნიადაგ შერყეული, ფუქსავატი ამპარტანობით მაინც ექიდებოდა თავის გუბარშილობას, ჯიუტობდა იმის წინააღმდეგ, რაც მის ძალას ბევრად აღემატებოდა, და ახალი ცხოვრებისათვის მოუშნადებელი, აქეთ-იქით ეხეთქებოდა. ეს კი კომიკურ მდგომარეობაში აყენებდა. გლეხობაც, დიდი ხნის ყმობით დაბეჩავებული, უნდა და დაუჯერებელი, მოუთმენლად ელის თავის განთავისუფლებას, თავისუფლდება კიდევ, მაგრამ საუკუნეებით ნაზარდი შიში, მაინც მის არსებიდან ვერა ნიავედება, მსიქოლოგიურად ისევ ყმადა რჩება და იმასაც კი გაურბის, ვინც მისი კეთილდღეობისათვისა ფიქრობს. ხოლო ინტელიგენცია, შუა

გზაზე იყო გაყოფილი. გონებით იგი ემიჯნებოდა გაბატონებულ წოდებას, გრძნობა კაცთ-მოყვარეობით ევსებოდა, მაგრამ საქმით იგი ვერ მიუახლოვდა იმ მასას, რომლისთვისაც თეორიულად თავსა სდებდა. იგი იქცა უნიადაგო ელემენტად, რომელიც გზების ძიებამ იმავე კომიკურ მდგომარეობაში ჩააყენა. ისინი გაპრაილებული სიტყვით აშენებდნენ და ანგრევდნენ, ჩვენი ცხოვრება კი ალესილ საქმიანობას მოითხოვდა. ისე რომ, მესამოცე წლები, როგორც გარდამავალი ხანა, კომიკურ ელემენტებით იავსო, და ჩვენმა ლიტერატურამაც ეს მხარე საგანგებოდ ამოიჩემა; სასაცილო მხარეების ჩვენება, ძრახვა და გამოსწორების ქადაგება,—ეს იქცა ლიტერატურის მთავარ ამოცანად.

გიორგი ერისთავიდან მოყოლებული, ეს ჯანრი თანდათანობით ფეხს იკიდებს, ილია ჭავჭავაძის ხელში მტკიცდება, და შემდეგ ვაზზე იწვეს, რომ საქართველოს ყოველ კუთხეს გასწვდეს გამასწორებელი სიცილი. ამ ეპოქით დაიწყო გიორგი წერეთელმაც თავისი მხატვრული მწერლობა. სადებიუტო ნაწარმოები კი იყო „იკიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბზიკა“, რომელიც დაიბეჭდა 1867 წლის „დროებაში“. ეს ნაწარმოები—მგზავრის წერილებია, რომელშიც აწერილია დასავლეთ საქართველოს იმ დროინდელი ვითარება. და უნდა ითქვას, რომ მეტ წილად, ძალიან მახვილი თვალთ აგვიწერს ავტორი ჩვენი სინამდვილის მიმალულ კუთხეებს. აქ ნაჩვენებია ჩვენი გლეხ-კაცობაც, თავად-აზნაურობაც და ინტელეგენციაც. ნაჩვენებია მხატვრული სისწორით, ზომიერების დაცვით და ნაკვეთად. ამ ნაწარმოებში ის მომენტია აღებული, როდესაც სამეგრელო-სვანეთში ბატონ-ყმობის გადავარდნას ელიან,¹⁾ და სადაც მოგზაურობს ჩვენი ავტორი. საგულისხმოა თვით მომენტის შერჩევა. ეს საქანაო ჰუნქტია, ყველაფერი გაურკვეველია, და სწორედ ასეთ მომენტებში მქდავდებდა ადამიანის უნიადაგო სახე. გიორგი წერეთელს სწორედ ეს აინტერესებდა. იგი ჩვენი ქვეყნის აღორძინების ფიქრით იყო ძალუმაღ შეპყრობილი და ხალხს ეძებდა, რომელიც ახალი ცხოვრებისათვის ბრძოლას თავს იდებდა. მას აღელვებდა ჩვენი ქვეყნის პროგნოზი, ხოლო ამ უკანასკნელის სისწორისათვის სწორი დიაგნოზი იყო საჭირო. აქედან დაიწყო მისი მოღვაწეობაც. და ეს მგზავრის წერილები, საუკეთესო განმარტებაა იმ სინამდვილისა, რომელიც ჩვენი ავტორის საასპარეზოდ გამოსვლას შეხვდა. ეს

¹⁾ საქართველოში ბატონ-ყმობა ერთბაშად არ გადავარდნილა. 1864 წ. გადავარდა ქ. თლ-კახეთში, 1865 წ.—იმერეთში, 1867 წ. კი—სამეგრელოში.

ჩვენი ტკივილების ჩვენებაც არის, და იმავე დროს საპროგრამო სიტყვა. რომლისთვისაც გიორგი წერეთელს სიკვდილამდე არ უღალატნია.

ღიახ, გიორგი წერეთელი ჩვენი ცხოვრების სურათებს ჰხატავდა, ე. ი. იმ ელემენტების სახეებს, რომელნიც იმ დროს მოქმედობდნენ: გლეხი. აზნაური და ინტელიგენტი. ვნახათ ეს პორტრეტები.

— „ჯერ ქვეყანა ისეთ არ მონათლულა, რომ ბატონყმობა მასთვ აღვილად გადავარდეს. თუ კაი თავისუფლება იყოს, მაგისტანა კაცებიც არ დეიწყებდნენ იმაზე ლაპარაკს. ჩიკოლიკი არ ბრძანდებოდა მაგი, რომ ამისთანა წუმში ძალათე წამოგვათრია? არა, ის თავისუფლება ისთველვ მაგენის სასარგებლო იქნება. ხემწიფემ კიდევ რომ მოგვეცეს თავისუფლება, მაგენი დაგვიმალავენ. ჩინოვნიკები მებატონები არ არიან, აჰა რა არიან? სტქვა გლახათ-უბნელმა — ჩინოვნიკებს უგლებებოთაც ბრველი ფული აქვთ. მაგენს ხემწიფე აძლევს ჯამაგირს. რაც ხემწიფეს ჰსურს, მაგენსაც იგი ენდომებათ.

— კი, ისთე გგონია შენ! თუ მაგრეა, აბა რეიზა აქამდინ არ გაათავისუფლეს თავისი ყმები ჩინოვნიკებმა? შენ სუნელი ხარ ჩემო ბიძია. არათერი არ გეყურება. რაც მეტი ექნება, ჩინოვნიკსაც იგი ურჩევნია. იგი არ ურჩევნიათ, რომ ჯამაგირსაც ეილებენ და გლეხ-კაცსაც გამოართმევენ. სუნელს რა უნდა გელაპარაკო? — სუნელიც ხარ და არც იცი! ხემწიფეს თუ უნდა, მაგენი ვერათერს გაბედვენ, — გაცხარებით მიუგო ლეჩხუმელმა.

გასწი იქით! ჩუმად შეპყვირა გლახათუბნელმა და ზურგი შეაქცია ლეჩხუმელს. როგორც რომ ბატონყმობაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, ყველანი გამხიარულდნენო“.

კიდევ: — „არა ბატონო, ჩვენ კილო ბატონი გვირჩვენია... ვინ იცის. მერე რა დაგვემართება, იქნება უარესი დროც მოვიდეს. ასთე ამბობენ. სალდათსაც მოგვთხოვენო...“

— „მთავრობას ბატონო ჩვენთვის არ მოუტლია...“

— „ეჰ, დალოცვილო, გლეხ-კაცს რა გააკეთებს!..“

— „ნეტაი ლმერთი იმ ჩემს ბატონს მომაშორებდეს, თვარა კაცი რაეა მეჯობინება ქვეყანაზე“... და სხ...“

ამ ნაწყვეტებიდანაც კარგადა სჩანს ის დაბეჩავებული, დამფრთხალი და უნდო პსიქიკა, რომელიც ჩვენს გლეხსა ჰქონდა იმ დროს. ბატონს ეერა სთმობს, თუმც თავისუფლებაც უნდა. მოტივების ბრძოლაა, მაგრამ? ამ ბრძოლას თავს ვერ აღწევს, რადგან უფიცია, შეგინებული და და-

ფრთხალი. — ერთს რომ უნდოდეს, მეორეს არ უნდა“-ო. ასეთი იყო მერ-ყვი და გზა-შეკრული ჩვენი გლეხ-კაცობა. ვის მიერ? ყველას მიერ. ეს მთელი სისტემის ბრალი იყო, ამის მახლობელი მიზეზი კი ის წოდება იყო, რომელიც პირდაპირ თავს ადგა და ჰბატონობდა. ეს წოდება ასე მსჯელობდა:

— შენ აგი მითხარი, აზნოუშვილი ხომ ხარ?

— აზნოუშვილი ვარ, ამა რა ვიქნები? აზნოუშვილი აზნოურ-შვილს ჰქვია, მე ძირის აზნოურ-შვილი ვარ.

— ამა რავე მასხრულად ლაპარაკობ. გლეხების გათავისუფლება ჩემ-ზე უფრო შენ უნდა გწყენოდა.

— არა, გლეხების განთავისუფლება კარგია. ჩიკოლიკმა თქვა, იგე-ნრიც და ჩვენც ძალიან მოვიგებთ. ჯამაგირი გვექნებაო და ფული სულ ბზესავეთ მოგვივა.

— საიდან გექნება, რომ გლეხები აღარ გვეყოლება?

— ხელმწიფე მოგეცემს და მერე ვაქრობას დავიწყებთ.

— კაცო, აზნოურობას მერე ვაქრობაში გაცვლი! კარგი აზნოურ-შვილი ყოფილხარ! მომიკედეს შენისთანა აზნოური... და სხ...

აქაც იგივე სურათია: დაბნეულობა, ზნეობრივ-გონებრივი ორმო, უტვინო ამპარტანების დამატებით. იგივე შიში, მხოლოდ წინააღმდეგ პოლიუსიდან. პერსპექტივაც ისეთივე ბუნდოვანი. ამ ელემენტებისაგან შესდგებოდა ჩვენი ქვეყნის უმრავლესობა. გონებრივ სიბნელეში მყოფი მასა. და ასეთივე ბატონები. ამ ხალხს შეველა უნდოდა, მოხმარება, რომ ამ ორმოდან ამოსულიყო, და ბატონი და ყმა თავისუფალ და დამოუკიდებელ ცხოვრებას დასდგომოდა. ხალხის შეგნების განთავისუფლება, ბატონების პარაზიტობის მოსპობა და მოქალაქეობრივი გარჯის გზაზე დაყენება. საერთოდ ახალ სოციალ-ეკონომიურ ურთიერთობის დამყარება ახალი მეთოდების მიხედვით, ეს იყო საჭირო, და ეს ხელმძღვანელობა ინტელიგენციამ იკისრა. მაგრამ უბედურებაც იმაში იყო, რომ ე. წ. ინტელიგენტური მასაც უნიადაგო იყო, უურ-მოკრულ იდეებით აპრიალე ბული, სერიოზულ ცოდნას მოკლებული, სიტყვაზე გადაგებული და საქმისთვის უეარგისი. ამ ინტელიგენციის წარმომადგენელი ჩიკოლიკია. ის უმაღლეს ცოდნით არის აღჭურვილი. მას უყვარს საუბრის დროს გიზოსი და სხვა ევროპიელ მწერალთა ხსენება, თუმცა არც ერთის შრომა არ წაუკითხავს. იმისი მაღალი ფრაზეოლოგიიდან არსებითად მხულოდ ფუქსიაეტი მსჯელობა რჩებოდა. „იმისი უმთავრესი წყარო განათლებისა, მხოლოდ

ეურნალები და გაზეთები ყოფილა“. ის ლიბერალია, იქნებ ზოგჯერ სოციალისტიც, მაგრამ ისეთი, რომ არჩ. ჯორჯაძის თქმისა არ იყვეს, ლალების აკრფვას არ იუყადრისებს. უფრო უარესსაც, რადგან ის ნიღაბ-აფარებული კაცია. საცა რა მოუხდება, იმას იტყვის, ისე მოეჩვენება, საქმით კი მხოლოდ თავის პირადობას ემსახურება. და ავტორი, ამ ტიპის შესახებ გოდებით ამთავრებს თავის მოთხრობას.— „დღეს ჩვენში კიკოლიკები მეუფობენ. ზოგმა ცოლი შეირთო და ამ სოფლის სიტკბოებაში სთავლემს, ზოგი ადვოკატი შეიქმნა და ქვეყნის ნაწვავ-ნადაგით, ნაოფლარით ჯიბეებს ისქელებს... ხალხი თითოთ უჩვენებს კიკოლიკებზე და იძახის: „ეგ არის თქვენი განათლება, ეგ არის თქვენი ქვეყნის მზრუნველობა, ძველ ჩინოვნიკებს ვუჩიოდით და ამ ნასწავლ კაცებმა—ადვოკატებმა—ტყავი გავვაძრესო...“

აი ჩვენი კიკოლიკების ქველ-მოქმედება საზოგადოების ასპარეზზე. გიორგი წერეთელმა ბევრი კომიკური ელემენტი შეიტანა ამ მგზავრობის აღწერაში, მაგრამ ამ სიცილით ის სიმწარე სთქვა, რომელიც ჩვენს ქვეყანას აწუხებდა. ხალხი, ბატონყმიანად გაუნათლებლობის წყევლადში ისრჩაზბოდა, ეკონომიური დაქვეითება გადაშენების გზაზე აყენებდა, მისი დახმარება ინტელიგენციას უნდა ეკისრა, მაგრამ თითო-ოროლა კაცის გარდა, ყველა კიკოლიკის გზას დაადგა. ეს კი ჩვენი ავტორისათვის უდიდესი ბოროტებაა. და აკი მამხილებელი ტონით და აღელვებული პატიოსნებით მიმართავს კიდევ:

— „ეჲ კიკოლიკო, საით გაუტოვებ? განა ისეთი დროა, რომ ბედნიერება თბილ საწოლში უნდა ეძიოს ჩვენებურმა ახალგაზრდამ? განა ლამაზი ცოლი და ლაზათიანი არტალა უნდა იყვეს ჩვენი გულის წადილი? რომ კიდევ ელირსო მაგისტანა ბედნიერებას, განა ისარგებლებდი? განა შეგიძლიან რბილ დოშაკზე ლამაზ ქალთან ჩახუტებული დილის თვლემას მიეცე, შენს სასახლეს გარედ ათასი და ორიათასი კაცი რომ ჯავრში და უნუგეშობაში იყვეს ჩაფარნილი? ბედნიერება ბევრნიარია, არის მავნარი ბედნიერებაც, მაგრამ ნუთუ შენ, რომელსაც სულით და გულით მოგინდომებია შენი ქვეყნის სიკეთე, რომელსაც შენს ტოლსა და ამხანაგში გიქადაგნია დაუცხრომელი ზრუნვა, რომელიც ქვეყნის სამაგალითო კაცების მოქმედებით გატაცებული ყოფილხარ, ნუთუ შენ ნატრობ ტკბილს განცხრომას ფუნთუშა ქალის მკლავზე, ნუთუ შენ ნატრობ მოსვენებას, ტკბილად დაბინავებას იმ დროს, როცა ჯერ ერთი ნაბიჯიც წინ არ წაგიდგამს ქვეყნის დამაბრკოლებელი მიზეზების საწინააღმდეგოდ?“ და სხ...“

გიორგი წერეთელს არ უყვარს ჩიკოლიკისთანა მკონარე ინტელიგენტები, იმას ქვეყნის სამსახურისათვის თავი აქვს გადადებული, უნდა რომ სხეც ასევე ანთოს ქვეყნის მავნებელ გარემოებათა წინააღმდეგ, მაგრამ... „ჩვენში ჯერ საზოგადო კეთილ-დღეობის ფიქრი არა აქეთო“, მწუხარედ დასძენს მწერალი. და აქ, იგი, ვიმეორებთ, თავის საპროგრამო სიტყვას ამბობს. რასაკვირველია, ზედ-მეტი პუბლიცისტობა ამ ნაწარმოებს მხატვრულ მთლიანობას უყარავს, მაგრამ, როგორც არა ერთხელ გვითქვამს, ასეთი იყო იმ დროინდელი, თუ გნებავთ, ესთეტიური მსოფლ-მხედველობა, და გიორგი წერეთელიც ამ გზით წავიდა. ლამაზია ის, რაც სასარგებლოა, და სასარგებლო პრაქტიკულ აზრით, რომ დაცემულს მიეშველო, ატირებულს კრემლი მოსწმინდო, მავნებელ პირობებს შეებრძოლო და ერისა თუ ქვეყნის ამაღლებას ემსახურო. მოქალაქის ვალი უწინარეს ყოვლისა, ვალის მოხდა ხალხის წინაშე, მსხვერპლის გაღება და მსხვერპლად მისვლა დაუზარებლად, — ამას მოითხოვს ჩვენი მწერალი, საზოგადოებრივ ფიქრებით აღვზნებული და მღელვარე.

ეს „მგზავრის წერილები“ რასაკვირველია წმინდა ლიტერატურული ნაწარმოები არ არის. აქ აუარებელი პუბლიცისტიკაა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ თვით ავტორი საამისო პრეტენზიას არც აცხადებს. და როდესაც კიტა აბაშიძე ამ ნაწარმოების შესახებ ამბობს, რომ იგი მოთხრობა არ არის, რადგან არაკი, ნასკვი არა აქვსო, „მისი „კიკოლიკი“ თუ გნებავთ რამდენიმე დიალოგია ერთად უშნოდ გადაბმული-ო“, ერთგვარად მართალი არის, მაგრამ რა ნასკვი უნდა იყვეს მგზავრობის აღწერაში? რა არაკი უნდა იყვეს? რასაკვირველია იმაზე მეტი არაფერი, რაც დაინახა, განიცადა და ასწერა ავტორმა. რა ნასკვი არის ილია ქაქვიძის „მგზავრის წერილებში“, ან ალექსანდრე ვაზნეგის „ნამწყემსარის მოგონებაში“. ან ჰაინეს „მოგზაურობა ჰარცზე-ში“ და სხ... ისე რომ, ამ თვალსაზრისით ამ ნაწარმოების დაწუნება ყოვლად შეუძლებელია. არც ის მოსაზრება არის მართალი, თითქოს ამ ნაწარმოების უმთავრესი გმირი, კიკოლიკი, არაფერს არ ამბობდეს ისეთს, რომლის ვამო იგი ბოროტ-მოქმედად უნდა ჩაითვალოს“. ე. ი. ამის თქმა იგივე არის, რომ ავტორმა დრო ტყუილად დაჰკარგაო, რადგან მისი მთავარი გმირი არაფერს ამბობს და ავტორი კი მის წინააღმდეგ ამხედრებს მკითხველსო. კიკოლიკი, უნდა ითქვას, რომ საკმაოდ მკაფიო ფიგურაა. იგი ბოროტ-მოქმედი არ არის ჩვეულებრივი გაგებით, მაგრამ თვით ბოროტებაა, უნაყოფო თვისი, ზნეობრივი ხრწნილობა, საზოგადოებრივი დაშლილობის ელემენტი.

მისთვის არ არსებობს იდეალი, თავისი ნაქუქის გარეშე, იგი სეკუტიკოსია, მაგრამ ეს სეკუტიკოზში აზროვნების შედეგი კი არ არის, არამედ აზროვნების სიზანტისა და მორალური სიბეცისა. ის ერთგვარი სპეკულიანტიკ არის და მიმთვისებელი. სასპეკულიაციოდ ადამიანებსა ხმარობს და მათ აზროვნებას თუ არა, სახელს მაინც ითვისებს. სხვის საქმიანობას თავისად ასაღებს. ერთი სიტყვით, კიკოლიკი უარყოფითი ტიპია. ასეთი „ინტელიგენტები“ კი ჩვენში ფეხს იკიდებდნენ. გიორგი წერეთელიც ასეთ პირების წინააღმდეგ იმალღებებს ხმას, და სრულიად გარკვეულ პოზიციასზე სდგება.

— ჩვენში ჯერ არ მოიპოვება ისეთი კაცები, რომ აფასებდნენ. ან ხედავდნენ ყველა ადამიანების ხელის შემწლელს გარემოებას. ქალსა და ვაჟს მხოლოდ თავისი, საკუთარი სიტუბოება აქვს კარგად შეტყობილი. კარგად ვხედავს იმ საშუალებას, რაც მისცემს იმას სიამოვნებას, მოსვენებას, ქვიფს, განცხრომას და უღარდებლობას. აი ყოველი კაცი ამას უპოტინებს ხელს და ის კი არ იცის, რომ ამ პირადი სარგებლობის ძიებაში და ხელის პოტინში მთელი ქვეყნის მანებელი გარემოებები უფრო ძლიერდებიან, უფრო მტკიცე საფუძველი ეძლევათ და თან-და-თან ჰქეფთენ ჩვენს საერთო ცხოვრებას, რომლის გაუქმების შემდეგ, თითო კაცის ცხოვრებაც წყალ-წაღებულა“. და, ყველა ეს აზრები, უთავბოლოდ კი არ არის გაბნეული, არამედ სრულიად გამოკვეთილ და ორგანიულად გამომდინარე დიალოგების სახით იშლება, და დიალოგების ხშირი და გრძელი ხმარებაც თვით მოთხრობის ფორმიდან თუ არსებიდან გამომდინარეობს. ეს მოგზაურობაა, და მეტი მრავალ-მხრივობის მოცემაც შეუღლებელი იყო, რადგან რამდენიმე კაცი მოგზაურობს და საუბრობს.

შეიძლება ითქვას, რომ ავტორი ხშირად ვერ იცავს გამოთქმის საშუალებათა ეკონომიას, ზოგჯერ ვერც დიდ რაიმე სურათს იძლევა, მაგრამ ავტორს იმით უნდა ვაფასებდეთ რაც მოგვცა, და არა იმის მიხედვით, თუ რის მოცემა ვერ შესძლო. რასაკვირველია, ნაკლიც აღნიშნული უნდა იყვეს, მაგრამ ამ უკანასკნელის მიხედვით ავტორთან მისვლა ყოველად მიუღებელია. სამწუხაროდ, კიტა აბაშიძემ ამ პრიზმიდან შეხვდა საკითხს და ისეთი შთაბეჭდილება დაგვიტოვა, თითქოს გ. წერეთლის შემოქმედების ნაკლს იგი გამადიდებელ შუშით უტკვეროდა, ღირსებას კი დამპატარაებლით. ჩვენ ძალიან კარგად ვიცით, რომ ამის მიხეტი მსოფლმხედველობის და ესთეტიურ წარმოდგენათა წინააღმდეგობაში იფარება. მაგრამ ავტორის დასაფასებლად ჯერ იმ პოზიციასზე უნდა შედგომა, სა-

ღანაც ეს უკანასკნელი უცქერის სამყაროს, და იქიდან დანახვა, თუ რამდენად სწორედ და კარგად შეასრულა ამოცანა, შემდეგ კი თვით ამ პოზიციის ავ-კარგიანობა უნდა გამოიკრევს. პირველ შეხედვით, იქნებ უცნაურად სჩანდეს ეს ნათქვამი, მაგრამ დიდი ჩაკვირვება არ არის საჭირო ამ ჭეშმარიტების დასანახად. ჩვენ შეიძლება მაგ. რომანტიზმი მიუღებლად მიგვაჩნდეს, მაგრამ ვიქტორ ჰუგოს ნაწარმოები კი დიდად დავსახოთ. ან და რეალიზმი შეიძლება სავსებით მიუღებელი იყვეს, მაგრამ ზოლას „პარიზი“ კი მნიშვნელოვან ნაწარმოებად ჩავთვალოთ. მით უმეტეს ისტორიისათვის არის აუცილებელი ასეთი მრდგომა, და ჩვენც ვამბობთ, რომ იმ მსოფლმხედველობის მიხედვით, რომელიც გიორგი წერეთელმა აღიარა, მისი ნაწარმოებნი უსათუოდ ღირს საცნობ მოვლენას წარმომადგენენ. „ეს მოთხრობა... ნატურალიზმის თეორიის დამაკმაყოფილებელია, მისი რეცეპტით შედგენილია, მის პლანზე აშენებულია“-ო, სწერს ჩვენი კრიტიკოსი, კიტა აბაშიძე. ამიტომ იგი მისთვის მიუღებელია. ჩვენ კი გვგონია, რომ გ. წერეთელი სწორედ ამით არის მნიშვნელოვანი, რომ სრულიად გარკვეული ესთეტიური თეორია ჰქონდა, და შემოქმედებაშიც ამ თეორიის ტიპიური და მძლავრი წარმომადგენელი იყო. თუმც იმასაც დაესძნეთ, რომ, რადიკალური განსხვავება მისსა და მაგ. ილია ჭავჭავაძის ან აკაკი წერეთლის ნაწარმოებთა შორის არ ყოფილა. იყო მხოლოდ ოდნავი გადახრა მთავარ მაგისტრალიდან, სათავე კი საერთო ჰქონდათ: ე. წ. რეალიზმი, და აქ, გიორგი წერეთლის ნატურალისტად გამოცხადებაც არ არის სწორი.

გიორგი წერეთელი ისეთივე რეალისტი იყო, როგორც ილია ჭავჭავაძე, ეკუთვნოდა ამ უკანასკნელის სკოლას, და მახლობელ გავლენასაც განიცდიდა, განსაკუთრებით პირველ ხანის ნაწარმოებებში. მხოლოდ მას არაფერი გაუმეორებია. და თუ გ. წერეთელს რაიმე არჩევს თავის თანამედროვეებისაგან, ეს—ახალი ეპოქისა და ტენდენციის უფრო მახლობელი შეგრძნება, სამრეწველო ინტერესების შემჩნევა და ლიტერატურაში შემოტანა. ამ მხრივ იგი შეიძლება იმ ნაკადის გამგრძელებლად ჩაითვალოს, რომელსაც სათავე ლავრენტი არდაზიანმა დაუდო. ამის გარდა კი, გიორგი წერეთელი მე 60 წლების ტიპიური წარმომადგენელია, რადიკალური იდეებით, ეროვნულ აღორძინებაზე ფიქრით და ყველა იმ ახალი თემებით, რომლებიც „თერგდალეულებმა“ აღძრეს.

*
**

თუ გიორგი წერეთლის პირველი მოთხრობა „კიკოლიკი“... ნახევრად პუბლიცისტური ნაწარმოებია, სამაგიეროდ ამ ნაკლს აცილებულია

შემდეგი ხანის ნაწარმოები „პირველი ნაბიჯი“, რომლითაც გიორგი წერეთელმა თავისი სერიოზული ავტორობა დაამტკიცა. ეს უკვე ნამდვილი გამართული რომანია, რთული ინტრიგით, ტიპების მკაფიო დახატვით და შინაარსიანობით, ფსიქოლოგიურ ანალიზის სიღრმით და ყოფის ცოცხალი სურათებით. და როგორც სამართლიანად შენიშნავს ალექს. ხახანაშვილი, „არც ერთ მის წინამორბედ ქართულ რომანში, არ აღძრულა კრიმინალური საკითხი, რომლის ფონზედაც ავტორი საზოგადოებრივ ურთიერთობას ჰყენებდა და ხსნის, არაფის მანამდე ისე შორს და ფართოდ არ გაუშლია მოთხრობის ქსელი, ასე ვრცელ გეოგრაფიულ რაიონზე. არაფის არ უცდია ქართველი ერის ყველა მოდგმათა წარმომადგენლების გამოყვანა, მთელი თავისი ტიპიურ ნიშნებით“. ამ ნაწარმოებში იგივე მოტივები ისმის, როგორც „კიკოლიკში“ ენახეთ, აქაც იგივე მხილება და ადამიანობისაკენ მოწოდებაა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ პირველ შემთხვევაში ავტორი გველაპარაკებოდა მქადაგებლის პირით, ებლა კი თვით მოქმედებიდან გამომდინარეობს ესა თუ ის აზრი, როგორც მხატვრულად ნაგულისხმევი ქეშმარიტება. ხოლო მთავარი მოტივი, ჩვენი ქვეყნის აღორძინება, თუ „კიკოლიკში“ სუბიექტიურ ქვეყანას არ ვასცილებია და მხოლოდ კეთილ სურვილებს ემყარება, აქ „პირველ ნაბიჯში“, ამ აღდგენის ობიექტიური ნიშნები არის შემჩნეული, და ავტორიც ერთგვარი გახარებული მღელვარებით თავიდანვე თითქოს რაღასაც გვიდოცავს.

— იყო დრო, როცა ქალაქ ფოთის ნავთსადგურში პირველად იწიკლა ცეცხლის გემმა, მისმა წივილმა პირველად განუფრთხო ძილი მტრისგან მოუძღვრებულ საქართველოს ერს. ეს იყო ახალი დროის მამლის ყივილი დასავლეთ საქართველოში. ფოთი აღინიშნა შავი ზღვის კიდვზე კავკასიის ბოლოზად. სამეგრელოში ასტყდა დიდი ფაცა-ფუცი. დიდი და პატარა ყველა ფოთისკენ გარბოდა. იმ დროს ერთად-ერთი ფულის მოსაგები კუთხე ფოთი შეიქნა... დადგა მეორე ხანა კაცობრიობის მოძრაობისა, და კვლავ მოუბრუნდა იმედი კავკასიას; მასთან საქართველოსაც განუახლდა ძველიდანვე დაკარგული სასოება, რომ ხელმეორედ გამხდარიყო კაცობრიობის განათლების გზათ და ხიდათ“. ეს ახალი დრო იყო. და გიორგი წერეთლის დამსაწურებაც იმაში გამოიხატა, რომ აგვიწერა ის ახალი ფსიქიკა, რომელიც ამ „შესანიშნავ“ დრომ შექქმნა.

ამ რომანის მთავარი მოქმედი გმირები არიან: ბახვა ფულავა და იერემია წარბა. პირველია ჩვენი გლეხობის წარმომადგენელი, მეორე კი

— „ბრწყინვალე“ წოდებისა. მთელი რომანი, მათი ინტერესების წინააღმდეგობის აღწერას უნდებოდა, რაც არსებითად ძველი თემა არის, მაგრამ ამ ახალ პირობებში თემაც ახლდება და ორიგინალურად იშლება. ფარული ტენდენცია კი ასეთია: „ბრწყინვალე“ წოდება ახალი ცხოვრებისათვის გამოუხადებარია, რადგან იერემია წარბას მსგავსი ხალხი მოქმედების გზას ვერ დაადგება. მომავალი გლახობისაა, რომლის წარმომადგენელიც ბახვა ფულავაა, რომელიც ახალ პირობებს კარგად ეგუება, მდიდრდება, ძველ მებატონის დანგრეულ ბუდეს ეპატრონება და მრეწველობის ქსელებს აბამს.

ასევე პარალელურად აგვიწერს ჩვენი ავტორი ქალებსაც: მშრომელთა წრიდან გამოსულ ესმას უპირისპირებს თავადის ქალს ვალიდას. პირველი-მკერავი ქალია, პატიოსანი, გამრჯელი, რომელსაც მხოლოდ ის ბედნიერება უნდა, რომელიც მის საკუთარ მარჯვენით შეიქმნება, მეორე კი—საკუთარ გრძნობებით და ერბოგვარად სხეულითაც ვაჭრობს, ბრწყინვალე სალონებში კეკლუცობს, მზამზარეულზე ნებიერობს, განცხრომის ტალღებზე დასცურავს და თავიდან-ბოლომდე მძებნობს სულით და ხორციით. ეს ორი ქვეყანაა, ჯერ ისევ ერთმანეთის წინააღმდეგ აღმართული, მხოლოდ იმ გარკვეული ტენდენციით, რომ მომავალი საბოლოოდ შრომის ქვეყნისაა. და თუმცა ჯერ იერემია წარბაებს რჩებათ გამარჯვება, რადგან მის მხარეზე იყო სამართალიც, გაბატონებული უსინდისობაც და სხ... მაგრამ საბოლოოდ მაინც მშრომელი ხალხის შურისძიება მოუღებს ბოლოს. და ბახვა ფულავა, ამ შემთხვევაში, მშრომელი ხალხის წარმომადგენელია. მართალია, იგი გამდიდრდა, თავის წრეს მოსწყდა, მაგრამ მაინც თავისი „ატესტატი“ ზურგით. დაქვს, რომ ის თეკლათის სერებზე თნებსა მწყემსავდა და ფეხშიშველი შეუღდა თავის კარიერას. ის არ არის ტიპიური მშრომელი, ის მუშა არ არის, მაგრამ პირველი მხარობელი კი არის. იერემია წარბასთან შედარებით, ის პროგრესიული ელემენტია, და მის სამოქმედო ასპარეზზე გამოსვლას მოჰყვებოდა მშრომელთა ლეგიონის თვითმოქმედება და ბრძოლა. ერთში კაპიტალმა ფეხი შემოსდგა, ბახვა ფულავა არის ერთი პირველი ქართველი კაპიტალისთავანი, მართალია მცირე მასშტაბით, მაგრამ ქართულ სინამდვილის შესაფერისად. ~~საბოლოოდ~~ იგი ამარცხებს იერემია წარბას. ე. ი. კაპიტალიზმში დაამარცხებს ფეოდალიზმის ნაშთებს, და მიტომ არის, რომ ჩვენი ავტორი საგანგებო თანაგრძნობით ეკიდება თავის გმირს და მკითხველსაც თითქოს მის სასარკებლოდ მომართავს.

პარალელიზმი თვით გამდიდრების საკითხშიც ცნაურდება. ბახვა ფულაეა თავისი შრომით მდიდრდება, მაგრამ იერემია წარბასაც რომ აღეძვრის ეს საღერღელი, იგი მდიდარი სომხის ქალს ირთავს, ყოველგვარი სიყვარულის გარეშე. საინტერესო მომენტია. აქაც ძველი ფსიქოლოგია ჩნდება, მხოლოდ ახალი ფორმით. სხვის ხარჯზე ცხოვრებას დაჩვეულთა შთამომავალი, თვითონაც ვერ ახერხებს შრომას, ცხოვრება კი განცხრომით უნდა, და ეს ახალი გზა და არჩია, უშრომლად გამდიდრებისათვის.

ერთი სიტყვით, ბახვა ფულაეა და ესპა ახალი ქვეყნის წარმომადგენლები არიან, იერემია წარბა და ვალიდა კი — ძველისა. პირველთა ცხოვრებას მრავალი დაბრკოლება ჰხედება, მაგრამ მაინც საბოლოოდ ისტორია მათკენ იხრება.

მეორენი კი, მართალია ყოველგვარ დაბრკოლებებს ადვილად აძლევენ, მაგრამ ისტორიამ ისინი უკვე დააბოლავა. რომანის მთავარი ძარღვი სიყვარულია ესმასა და ბახვას შორის, რომელსაც იერემია წარბაც ჩაერთვის, რაც საშინელი მკვლევლობითა და შურისძიებით თავდება. მაგრამ ამ მთავარი მოტივის გარეშემო, სხვადასხვა მოტივების ისეთი რთული გარსია მოქსოვილი, რომ მთელი ის ეპოქა კოცხლდება (მე-80 — წლები), მთელი თავისი გაბზარული ფსიქოლოგიით, თავდაზნაურული მედიდურობის გადაშენებით, სამრეწველო ინტერესების ჩასახვით, ინტელიგენციის გზა-აბნეულობით, მტკიცე მორალურ საფუძვლის უქონლობით, სწავლავანათლების ბიუროკრატიულ ტენდენციებით და სხ... ერთი სიტყვით, ეპოქის მძლავრი ხელის მოხვევით და მისაღებ თუ უარყოფითი მხარეების მკაფიო და კოცხალი ჩვენებით. ხოლო ყველგან, ავტორი მაინც განაგრძობს ზნეობის მაღალ კვარცხლბეკზე დგომას და მამხილებელ სიტყვებს იმ ხალხის წინააღმდეგ, რომელთა შემკრებლობით სახელად „წუნკალა“ გამოდგება. „წუნკალები“ დაჰპატრონებიან ცხოვრებას, ატმოსფერო გახრწნილია, და ისეთი კოცხალი ბუნებისა და მოძრავი ტვინის პატრონიც კი, როგორც ბავშობაში სივილა იყო, რომლის „ნორჩი და მღელვარე მგრძნობელობა ბევრი კარგი მოქმედების თავდები იყო“, ისიც კი ეშვება მწიკვლისა და ბიჭიერების ტლაპაში. ამის მიზეზს ჩვენი ავტორი აღზრდის უკულმართობაში ეძებს.

— „ამ მხრით, ქართველ ყმაწვილს დიდი ხანია ნიადაგი აქვს დაკარგული. აწინდელი საზოგადო ზნე-დაცემულება უფრო მეტად ამ გარემოებას მიეწერება. ძველი აღზრდითი წესი, მოიშალა“—ო და სხ... გაუგებარ ენაზე სწავლებამ, და ბიუროკრატიულმა სისტემამ, დაამახინჯა ქარ-

თველი როგორც ვონებრივად, ისე ზნეობრივად, ამან გამოიწვია ხასიათის გადაშენება, და „მას აღვილად რყენის ცხოვრების ვითარება და დაბალი ხარისხის მიმართულებანი“...

— „აი, ამ ნიშნების ახალგაზრდა იყო ჯერ კიდევ პაწია გიმნაზიის შეგირდი სივილა. როცა მან დაამთავრა სწავლა და სამშობლო ქვეყანამ მოსთხოვა მას სამსახური, იგი ვერ აღუდგა წინ ცხოვრების მძვინვარებას. მან უცბად შეითვისა იგივე ღირსება და იგივე მწიკელი, რომელიც დიდი ხანი არ არის, რაც ჩვენს აწინდელს ცხოვრებას სხედასხვა გარეშე მოქმედების ძალით სარჩულად დაედგა“.

ასევე დაიღუპა იერემია წარბაც. იგიც სასწაულებლის მსხვერპლია უფრო, და გიორგი წერეთელი აქ მამხილებელია მტკიცე და დაუნდობელი. ასევე ექცევა ჩვენი ცხოვრების ყოველ მხარეს, და ის მოარული აზრი, თითქოს გიორგი წერეთელს შემდეგ მიეტოვებინოს თავისი ძველი რწმენა და ახლებს გაპყლოდეს აუწონელად, ყოველგვარ საფუძველს არის მოკლებული. გიორგი წერეთელი, როგორც შემომქმედი, ერთი მთლიანი სახეა, რომელიც მართალია იცვლებოდა, მაგრამ ესთეტიურ სისრულის მხრივ: უკეთესდებოდა მისი წერის მანერა, მხატვრული ტენიკა და სხ... თორემ თემის მხრივ იგი იყო უცვლელი და მტკიცე.

* * *

„კიკოლიკი“ და „პირველი ნაბიჯი“, გიორგი წერეთლის შემოქმედების თავი და ბოლოა. ამ ორ პოლიუსს შორის ექცევიან დანარჩენი მისი ნაწარმოებნი, როგ. მაგ. „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“, „მამიდა ასმათი“, „რუხი მგელი“ და სხ... ისე რომ, რაც „კიკოლიკში“ ერთგვარ დეკლარაციის სახით იყო თქმული, შემდეგ ყველა თემას ნაწილობრივად ზემო-ხსენებულ ნაწარმოებებში შეეხო, ხოლო ერთგვარი სინტეზი კი „პირველ ნაბიჯში“ მოახდინა. და ყველა ეს მოთხრობა საინტერესოა როგორც ჩვენი ქვეყნის ერთი კუთხის მხატვრული დოკუმენტები, და განსაკუთრებით იმერეთისა. მართალია, ავტორი ყველგან ვერ ახერხებს „სიღრმეების“ ჩვენებას, მაგრამ მეტ წილად ეს აიხსნება თვით ობიექტის ზერეღობით. და გიორგი წერეთელი ხომ ამ ზერეღობისა და ნამტკრევეების მხატვარია. შეიძლება მოგვწონდეს და არც მოგვწონდეს ასეთი არჩევანი, მაგრამ ფაქტს ანგარიში უნდა გაეწიოს, და „დრამატიზმი“ არ მოძებნოთ იქ, სადაც მსუბუქი ტიპები ზედა-პირზე დასრიალობენ, გრძობა გაცვეთილი და ქკუა მოკლე. არც ღრმა პსიქოლოგიური ანალიზების ძიება

საქირო იქ, სადაც პატარა კაცუნები ტრიალებენ, ერთ ცილა მიწას ეხეთქებიან. და განცდისა თუ აზრისათვის სულ პატარა ადგილი მიუცია ბუნებას. ასეთ შემთხვევაში, წვრილმანობის „სიღრმის“ ძიება კი არ არის საქირო, ეს უნაყოფო შრომა იქნებოდა, არამედ მისი მხატვრული ჩვენება, რომ ყოველ სურათს იქით გამოჩენილიყო ის სარჩული, რომელსაც სიცალიერე თუ მოსაზღერულობა ეწოდება. ამ თვალსაზრისით, კიორგი წერეთელმა დასახული ამოცანა კარგად შეასრულა. მაგრამ აქ უკვე მის ნაწარმოებთა მხატვრული მხარე იწყება, გამოთქმის ტენიციის საკითხი, და ჩვენც ეს საკითხი გამოვარკვიოთ.

*
* *

გიორგი წერეთელი ნატურალისტის სახელით არის ჩვენს მწერლობაში ცნობილი. თვით კი, თავის მიმართულებას „შეუფერავ რეალიზს“ უწოდებდა. ეს სახელწოდებანი მეტად საზღვარ-დაუდები არიან, ისე რომ: გვიძნელდება კიდევ ამ კითხვაზე გარკვეული პასუხის გაცემა. რა არის ნატურალიზმი, ან რას ეწოდება „შეუფერავი რეალიზმი“—კვლავ გასარკვევ ამოცანებად რჩებიან, ხოლო დამკვიდრებულ გაგებას კი ძირითადი რევიზია ექირვება. რასაკვირველია, ამ რევიზიის მოხდენას აქ არ ვაპირებთ, მაგრამ არც ჩვეულებრივი ტრაფარეტის გამეორება გვწადიან. გვინდა მხოლოდ ზოგადად აღვნიშნოთ, რომ თუ ნატურალიზმს ავიგულისხმებთ როგორც ბუნების ფორტოგრაფიულ გადაღებას, როგორც ჩვეულებრივ ესმით, გ. წერეთელი ნატურალისტი არ არის. ხოლო თუ „შეუფერავ რეალიზმს“ ვიგულისხმებთ ისე, როგორც ეს ზოლას ესმოდა, ე. ი. roman experimental, უნდა ითქვას, რომ გიორგი წერეთელი ამ სკოლის მიმდევარია, მაგრამ უფრო პოეტურ მსოფლმხედველობით, ვიდრე შემოქმედებითი დოკუმენტებით. მართალია, მის მოთხრობებში პოეზია „დამდაბლებულია“, როგორც ეს რეალისტებს უნდოდათ, მაგრამ იმდენად მაინც არა, რომ ფორტოგრაფიული აპარატის მეტი აღარ გამოჩენილიყო რა. მართალია, თანტაზიაც უარყოფილია, მაგრამ რომანტიული ქროლევა მაინც ვერ შეაჩერა და ხშირად იქ, სადაც ცხოვრების საძაგელ მხარეებსა ჰხატავს, მისი წმინდა მხარეები მაინც იტაცებენ და ოცნების მხარეს გადაჰყავთ. ერთი სიტყვით, გიორგი წერეთელი მხოლოდ დოკუმენტების მწერალი არ არის და ხშირად თავის განცდებს გადმოგვცემს, რაც უკვე ექსპერიმენტალლობის პრინციპს არღვევს.

აქ უცნაური არაფერია. თვით ამ სკოლის დამაარსებელმა ემილ ზოლამაც ვერ შესძლო თავის პრინციპების ბოლომდე დაცვა და რომანტიკოსის ძოწით წარმოსდგა, განსაკუთრებით თავის უქანასკნელ რომანებში. (Fécondité და Travail). გიორგი წერეთელიც ჩვეულებრივი გაგებით, — რეალისტია. „შეუფერავი“ თუ შეფერილი, ეს არ არის საინტერესო, და თუ მაინც „შეუფერავის“ ცნებით ფოტოგრაფიულობას ვიგულისხმებთ, მაშინ იგი შეფერილი რეალისტი იქნება, თვით ავტორის საწინააღმდეგო პტიკების მიუხედავად.

გ. წერეთელმა, „შეუფერავი რეალიზმის“ ცნებით, თავისი თავი ვაიმიჯნა იმ მიმართულებისაგან, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ შემოიტანა. ე. ი, მან, ილია ჭავჭავაძის რეალიზმი „შეკეთებულად“ გამოაცხადა. იგი სწერდა: — „ხელოვნულ ლიტერატურაში ილიამ დაამკვიდრა სენტიმენტალურ-ტენდენციური მიმართულება, და მისი ლუარსაბი და დარეჯანი უფრო კარიკატურას წარმოადგენენ ქართველი მებატონის და ქალბატონისტიპებისას, ვიდრე ხელოვნური ხერხით წარმოშობილ, ცოცხალს, ერთნაირ ბუნებასა და გარემოებაში შექმნილ ტიპიურ არსებებს“. ამ თვალსაზრისით, სრულიად გარკვეულად შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი წერეთელიც ამავე მიმართულებას ეკუთვნის. არც მისი კიკოლიკია ექსპერიმენტული, ან მამიდა ასმათი, თუ რომელიმე სხვა გმირი. ასეთივე ტენდენციურაა მისი მხატვრული მანერა, ასე რომ „შეუფერავი“ სინამდვილისოსტატის სახელი, გიორგი წერეთელს ვერ მიეცემა. იგი ილია ჭავჭავაძის სკოლის მიმდევარია, მხოლოდ უფრო ნივთიერი ქვეყნით დაინტერესებული და ამის გამო, ნაკლებ განყენებული.

იგი ერთ გვარად ლაერენტი არდაზიანსაც ენათესავენა თემის მხრივ, რამდენადაც ახალი სამრეწველო ეპოქა აქცია თავისი მხატვრობის საგნად, მაგრამ თვით მხატვრობის ხასიათით, იგი მაინც ილია ჭავჭავაძის სკოლის ტიპიური წარმომადგენელია.

ამით რასაკვირველია, იმას არ ვამბობთ, რომ გიორგი წერეთელს ინდივიდუალობა აკლდეს, პირ-იქით, სრულიად გარკვეული თიზიანობია აქვს, რასაც ჩვენ უფრო მეტად ვაფასებთ, ვიდრე აფასებდენ დღევანდლამდე. და ეს ინდივიდუალობა, ჩვენის აზრით, მხატვრული წერის მანერაშია, სჩანს და სიუჟეტის ამორჩევაშიც. ამ უქანასკნელის შესახებ უკვე ვილაპარაკეთ, და ვნახეთ, რომ მან ერთი მხრივ დაგვიხატა დასავლეთ საქართველოს ის საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომელიც წარმოშვა ახალი და ძველი პირობების დაპირისპირებამ, მეორე მხრივ კი გვიჩვენა

ახალი ეპოქის განვითარების გზები და მიდრეკილება. მაგრამ ამას გარდა, გასარკვევი რჩება კარდინალური საკითხი, თუ როგორი ჰქონდა გამოთქმის საშუალებანი, ე. ი. რაცა სთქვა, როგორა სთქვა.

კიტა აბაშიძეს გიორგი წერეთელი „უფერულ ნიქად“ მიაჩნდა, როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. იგი სწერდა:

— „არაფერი ისე არ ამტკიცებს ჩვენს აზრს გ. წერეთლის მხატვრული ნიქის უფერულობის შესახებ, როგორც მისი სტილი, კილო მისი წერისა... ის პოეტური, ხელოვნური იარაღი, რომელსაც იგი ხმარობს ამა თუ იმ სურათის გამოსახატავად, მეტად დაქანგებულია და მეტად ჩლუნგი... ამითაც გ. წერეთელი ტიპიური წარმომადგენელია გადაგვარებულის რეალიზმისა, უფერულის ნატურალიზმისა. ამ მიმართულების მიმდევართ, ჩვეულებად აქვთ ისეთი კილო წერისა, რომელიც სრულიად მკრთალია, მოკლებულია მხატვრობას, მათი ენა ჩვეულებრივია, ისეთი, რომელზედაც ლაპარაკობს კაცობრიობის უმრავლესობა, შედარებას იღებენ ჩვეულებრივს, ყოველდღიურის შემთხვევებიდან, ხოლო ამ ჩვეულებრივს, მათი თვალები უფრო ხშირად ხედავენ ქუქკიანს, ბინძურს და უმსგავსო მოვლენაში; ბუნებას აგვიწერენ, თუ სხვა რასმე, იგინი უფრო წვრილმანს აკვირდებიან და თანდათანობით ჩამოვითვლიან ყოველს ნაწილს საგნისას, ყოველ მის მოხაზულობას და ისეთის პედანტიზმით, რომ წვრილმანის გაკიდების დროს, მათ მთავარი ძაფი ეკარგებათ და საერთო ღრმა შთაბეჭდილებას ვეღარ მოახდენენ ხოლმე“. ეს ჩვეულებრივი შეხედულებაა რეალისტების შესახებ, რომელიც არც არსებითად არის სწორი, ზოგადად რომ ვიგულისხმობთ, და არც ამ შემთხვევაში, გ. წერეთლის შემოქმედება რომ გავითვალისწინოთ. „გადაგვარებული ნატურალიზმი“ არ არსებობს, ჩვენში კი ნატურალიზმი რომ ყოფილიყო კიდევ, გ. წერეთლის შემოქმედების სახით, გადაგვარებული ვერ იქნებოდა, რადგან წინ არავითარი ნატურალიზმის გვარი არ უსწრებდა. ეს კიტა აბაშიძეს დასჭირდა ევოლიუციურ მეთოდის არქიტექტონიკისათვის, მაგრამ ფაქტები ხომ თეორიის მიხედვით არ ეწყობიან. და რომ ეს ასე არის, გ. წერეთლის ნაწერებითაც მტკიცდება. ჩვენ არ ვიცით, რატომ არის გ. წერეთლის ხელოვნური იარაღი „მეტად დაქანგებული და მეტად ჩლუნგი“. პირიქით, წერის ასეთი მანერა ახალი იყო, და თუ დღეს აღარ გვაკმაყოფილებს, ეს არ არის იმდენად საინტერესო, რადგან ჩვენ ისტორიასა ვწერთ, და ამისთვის კი იმ ეპოქაში გადასვლა არის საჭირო. მაშინ კი აღმოჩნდება, რომ მისი „ხელოვნური იარაღი“ დაქანგებული კი

არ იყო, არამედ ელვარე და ახალი. ზოგიერთი მისი სურათები დღესაც ახალია და ლამაზი. თუნდ მაგალითისთვის ავიღოთ მისი პირველი ნაწარმოები „კიკოლიკი“...

... „ხან დგებარ თოვლიან ქედზედ; შორს, მთის ნახეთქებში ვეება თოვლი ჩამოწოლილა; ის თან დნება და თან ადამის წლის კლდეებს გრგვინვით არღვევს. ზოგჯერ ისიც მომხდარა, რომ თვალ-აუწევდენელის მთის ძირზე დავბინავებულვართ, ზევიდან გათეთრებული მთის წვერი მიმინოსავით დაგვყურებს. უეცრად ბნელ ღამეში ამობრწყინდება კაშკაში მთვარე და შეხედავ, რომ იმ მთის ძირზე შემოეხვია ბამბის ქულასავით თეთრი ღრუბელი. დილას, როცა მზე ცას გააპობს, შეხედავ, რომ იგივე ბამბის ქულა ღრუბელი მთის წვერზე ადენილა და იქ დამჯდარა წმინდანოვით“... მშვენიერი შედარებებია. კიდევ:— „პაწაწინა მთის კალთებზე ამწვანებული სიმინდის ყანები ყურთმაჯების ფრიალით თავს იქცევდენ“... და სხ... ან „პირველი ნაბიჯიდან“:— „... მთვარის შუქი რძესავით გადასხმოდა ცასა და ქვეყანას... კეკასიის ქედები მუქ მტრედის ფრად შეღებილები, უზარ-მაზარ ღობე-ყორედ გაჰკვროდნენ ცის კიდესა. ვაკეზე ხეები აქა-იქ შავათ ამოფულულიყვენ... არც იყო დღე, არც ღამე. არც იყო სიცხე, არც სიცივე, არც ბნელი არც ნათელი; მაგრამ ორივე კი თეთრათ გაპენტლ მთვარეს ერთმანეთში შეეზავებინა“... „ყოველ სულდგმულს და უსულოს თითქოს ერთად გაეშალათ იმ ღამეს ღრგინი და ღრმათ ჩასძინებოდათ“... მსგავსი ადგილების ამოწერა მრავლად შეიძლებოდა. გვგონია, რომ ბუნების ასეთი მხატვრობა „დაეანგებული“ მანერა არ არის. რასაკვირველია, არც იმას ვამბობთ, რომ გიორგი წერეთელი გვაოცებდეს თავისი სიტყვის არტიზტობით, მაგრამ ნაბოლარად და ენა ჩლოუნვად გამოცხადებაც გაუმართლებელი გადაქარბებია.

ჩვენ საგანგებოდ ამოწერეთ ეს ადგილები, რადგან გ. წერეთელი ბუნების მხატვარი სულაც არ არის. იგი ადამიანის ოსტატია, მისი გარეგნობის ამომკითხავი და შინაგნობის მხილავი, და აქ, მისი სიტყვა მოსწრებულიც არის, მიზან-შეწონილიც და ბევრის მტვირთველიც. მართალია, აქ ზოგჯერ ილია ქაქუაძის მძლავრ გავლენასა ვხედავთ, მაგრამ ხშირად საკუთარ, დამოუკიდებელ ოსტატობასაც გვაჩვენებს. მაგალითად, გმირების დახატვაში იგი ძლიერია. მან იცის მკვეთრი ხაზები, ფიგურის გამოკვანთა და ხასიათის გარეგნული ჩვენება. ზოგჯერ ერთი ნიშნის ჩვენებითაც კმაყოფილდება, მაგრამ ეს ისეთი ნიშანია, რომ ყველაფერს იტევს. მაგალითად: „— კიკოლიკს ჩინოენიკსავით ეცვა და ჩიკოლიკს წითელ

საყვლოიანი სერათუკი“. ეს ერთი ფრაზა სრულიად საქმარისია მათ წარმოსადგენად. და უნდა ითქვას, რომ საზოგადოდ გ. წერეთელს დაწერილ მანება არ უყვარს. იგი იმდენად დაკვირვებულია, რომ სწრაფად ამჩნევს არსებით ნიშანს და დეტალს აღარ მისდევს. შეიძლება ეს არსებითი ნიშანიც „დეტალი“ იყვეს, მაგრამ ისე მოაბრუნებს ამ წვრილმანს, რომ ყველაფრის სარკელ აქცევს.

ხოლო მისი მოთხრობა მსუბუქად და თითქოს შეუმჩნევლად მიმდინარეობს. მას არა აქვს დახვლანჯული პსიქოლოგიური ძაფები, რომ მათმა გაშლამ მკითხველი დასტანჯოს, და არც ის სოციალურ ურთიერთობათა სქემა აქვს გართულებული, რომელსაც იგი პხატავს. იგი სადაა და მკაფიო თავიდან-ბოლომდე. მისი იუმორი მსუბუქია, გონება-მახვილობა—რბილი, სატრია-ენერგიული და თხრობა—ცოცხალი.

ეს თვისებები გ. წერეთელმა ილია ჭავჭავაძის უექვეო გავლენით შეიმუშავა, ამ გავლენის კვალი ზოგან პირდაპირ დოკუმენტალურია. მაგ. გ. წერეთელი, „ერთი შეძლებული აზნაურის“ სახლს ასე ასწერს:—„ჩემ მასპინძლის სახლს პატარა აივანი ჰქონდა, მაგრამ რიკული კი არცერთი აღარ ებოდა, სულ ჩაცვენოდა ადამის წლის მოხუცებულსავეთ. ხარისხაც ასეთ რიგათ ირწვოდა, რომ იმის ჩაქცევას ერთი ხელის კვრის მეტი არა უნდოდა—რა... სასტუმრო ოთახი ფიქრის იატაკით იყო მოგებული. ფიცარსა და ფიცარს შუა იატაკს ისეთი ფარღალალები ჰქონდა დატანებული, რომ დიდი გაფრთხილება მართებდა კაცს, ფეხი არ ჩაეარდნოდა“... აღბად გავონდებათ ილია ჭავჭავაძის მიერ აწერილი თათქარიძის კარ-მიდამო... „თუ შეეცევით, ფრთხილად უნდა ვიყვნეთ. იატაკი აგურისა არის. ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგა-და-შიგ ამოცვინულან; იმათი ალაგი ამოთხრილ ორმოგებად დარჩენილა. თვალების ძალიან გაფაციცება უნდა, თორემ, თუ ფეხი შიგ ჩაეარდა, ვაი შენს მტერს! ან კისერი მოსტყდება კაცსა, ან თითონვე ფეხი“... გ. წერეთლის თავადი დაზვაც, ექვს გარეშეა ლუარსაბ თათქარიძის გავლენით არის დახატული, მაგრამ ეს გარემოება სრულიადაც არ ამცირებს გ. წერეთლის მხატვრულს ღირსებას. მსგავსი გავლენა განუცდია ბევრს და უფრო დიდ შემომქმედსაც. გავლენა კი არ არის საძრახისი, არამედ მუდმივი ეპიგონობა და დაუსრულებელი ტყვეობა. გ. წერეთელმა ეპიგონობას სულ მალე დააღწია თავი, და იქცა დამოუკიდებელ შემომქმედად, რომელმაც ღრმა კვალი გააყვლო ჩვენს ლიტერატურაში, და შექმნა მთელი მიმდინარეობა, როგორც სიუჟეტის, ისე ფორმის მხრივ. ამას ჰგულისხმობდა კიტა აბაშიძე, როდესაც სწერდა, რომ მომავალი ისტორიკოსი მას გზას ვერ აუტყვესო. ეს ასეც არის.

„საკვირველია ზოგი-კაცის ბედი! რაკი ერთი ამოიჩემებენ და აითვალწუნებენ, ყველა უყურებს იმას, როგორც გველს, ყველა უბღვერის და ყველა თითქოს ეუბნება: შენ რა გასაჩენი იყავიო. ესევე საქმე დაემართა როსტომს იმავე სიყმაწვილითვე. რა იყო მიზეზი ამის ამოჩემებისა, თითონაც არ იცოდნენ“-ო. ასე სწერს ანტონ ფურცელაძე თავისი გმირის როსტომის შესახებ („მართა“), და ამ სიტყვებში, ჩვენ, თვით ავტორის ჩივილი გვესმის. იგიც ათვალწუნებული მწერალი იყო, მასაც ყველა უბღვერდა, თუმც ასეთ განწობილებას მისდამი, სერიოზული საფუძველი არა ჰქონდა... შეიძლება, უკვე დაშორებულებს, იმ ატმოსფეროს ყნოსვა აღარ შეგვიძლიან, რომელიც იმ დროს იყო, და რომელსაც თავისი თვალსაზრისი ჰქონდა, არა ვლაობთ, მაგრამ ეს გარემოებაც ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს. სჩანს, რომ უთანხმოება, არსებული ანტონ ფურცელაძესა და იმ დროინდელ ჯგუფთა შორის, არ იყო საპრინციპო ხასიათისა, თორემ დღესაც შეგვეძლებოდა მისი დანახვა. იგი უფრო ტონის საკითხი იყო, რომელიც როგორც იტყვიან მუსიკასა ჰქმნის, და ამ „ცული“ ტონის ავტორი კი ანტონ ფურცელაძე იყო უმთავრესად. ამ „ცულ“ კილოს ჰქმნიდა ის დაეინებული სურვილი საკუთარი სიტყვის თქმისა, ის ქირვეული პირდაპირობა, რომელიც ზოგჯერ უტაქტობათ იქცევა, რაც ანტონ ფურცელაძეს ახასიათებდა. ხოლო ამ ინდივიდუალურ თვისებებს ემატება ის საზოგადო სენი, რომელიც ხშირად ეუფლება ჩვეულებრივ დონეს აცილებულ ადამიანს,—განდილების მანია. ამის შესახებ, ანტონ ფურცელაძის დაახლოებული პირი, დამსახურებული მწერალი სოფრომ მგალობლიშვილი, თავის მოგონებაში სწერდა:—„საზოგადოდ ჩვენი მოღვაწენი, ერთი სენით იყვნენ შეპყრობილნი: გაუფარდებოდათ თუ არა ხმა, მიიქცევდნენ თუ არა საზოგადოების ყურადღებას, თავის თავზე დიდი არავენ ეგონათ, თავის მე-ში იფლობოდნენ და სხვა მოღვაწე არა-რად მიაჩნდათ. ეს სენულება—განდილების იდეა სჭირდა ანტონსაც“-ო. და ყველა ეს თვისებები, აშკარაა, ვერ შეუქმნიდნენ მას სიყვარულის პირობებს. მაგრამ ეს პირობები ჩვენ აღარ გვანტერესებს, რადგან დრომ წაშალა მისი ხაზები. დარჩა მხოლოდ მწერლის პორტრეტი, რომელიც შესწავლას საჭიროებს და ჩვენც დავაკვირდეთ.

ანტონ ფურცელაძე მესამოცე წლების მოღვაწეთა სახელოვან ოჯახის წევრია. იგი არ ეკუთნოდა „თერგდალეულთა“ ანუ „სტუდენტების“ რიცხვს, მაგრამ იდეოლოგიურად იგი იმავე პოზიციებზე იდგა, რადიკალობის უფრო მკვეთრი გამოჩენით. თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ ანტონ ფურცელაძის ეს უკიდურესობა ხშირად გადამეტებული იყო, ჯეროვან საფუძველს მოკლებული. აი, თუნდ მაგალითად მისი „ცისკარში“ თანამშრომლობის პერიოდი ავიღოთ.

იგი „რადიკალზე რადიკალია“; რაც იყო, ყველაფერს უარ-ჰყოფს, მაგრამ ეს გამობის ენერგია დიდ-ხანს ვეღარა ჰყოფნის და ბაზაროვის როლით მოხიბლული, იგი ხშირად ორქოფობს, ქანაობს და იფანტება. იგი ბრძოლის მეთოდების შერჩევასაც ვერ ახერხებს და რაც უფრო უარესია. ზოგჯერ, პირადი ბრაზი თვალებსაც უხვევს. მაგრამ ამ დაუდგრომლობაში, უკიდურესობათა შორის წყვეტებაში, ამ გამუდმებულ იდეურ და მორალურ მოუსვენრობაში, მინც ურყევი იყო ის ძირითადი ხმა, რომელიც მის სიტყვაში თუ საქმეში მუდამ ისმოდა. თავისი სალიტერატურო კარიერა ანტონ ფურცელაძემ „ცისკარის“ ფურცლებზე დაიწყო, ამავე ჟურნალის წარსულის უარყოფით: — „რასაკვირველია, გეხსომებათ ის დრო, როდესაც ჩვენი გულდამწვარი ზოგიერთა პირნი, მოლაყბის მართლის ლაპარაკითა უპირებდნენ იმის ხიდიდან გადაგდებას, და გეხსომებათ კიდევ რა რიგი აღრეულობა მოახდინა ამის „სალაყბო ფურცელმა“... გავიდა დრო, და როგორც სხვანი მრავალნი, რომელნიც ხმა-მალლა ჰქადაგებდნენ სიახლეს და ვერ შენიშნეს, რომ დრომ იმისი ნაქადაგები დიდი ხანია შემოიტანა და კიდევ დაძველდა. და ისინი კი ისევ იმას გაიძახდნენ, ის გვინდაო, რაც დიდი ხანია დაძველებულია. დროს უკან დარჩა ჩვენი მოლაყბეცა და ახლა ხალხს უქადაგებს ისევ იმასა, რაც იმის დროს ახალი იყო“¹⁾. ამ სიტყვებში ჩვენი „თერგდალეულების“ ხმა ისმის, მაგრამ ანტონ ფურცელაძე იმათგანაც გამიჯნულია, და ამ ახალ თაობას უფრო სასტიკადაც უხედება. — „ჩვენი იმედი იყო, მოსწრებული ნასწავლი ყმაწვილკაცობა. მაგრამ სწავლის მაგიერად ამათ მოიტანეს გაბერილი ფრაზეები, წახალისების მაგიერად — პედანტობა; ერთობისა და სიყვარულის მაგიერად — ამაყობა. ერთი სიტყვით, შრომის მაგიერად ლაპარაკობენ, საქმის მაგიერად ჰყვირიან-ო“²⁾.

რასაკვირველია, ასეთი ოპოზიციონერობა ახლების მიმართ, უნიდა-

¹⁾ „ცისკარი“, 1863 წ., № 1.

²⁾ „ცისკარი“, 1863 წ., № 2.

გო იყო, რადგან ეს საყვედური ცალიერ სიტყვად დარჩა, და ისეთ სიტყვად, რომელიც არათერს არა ჰქმნის. თორემ მესამოკიანეთა „ლაპარაკი“ უკვე დიდი საქმე იყო, და აქ ანტონ ფურცელაძე აშკარა შეცდომაში ჩაყარდა. რა „საქმე“ უნდა გაეკეთებინა ჟურნალს საზოგადოდ, და ამ შემთხვევაში „მოამბეს“, რომელიც ამ ახალ თაობის ორგანო იყო? ჩვენ გვეგონა ჟურნალი შეუდგა ხალხის ნაკლულოვანების გამოკვლევასა, და იმის მიზეზების ჩვენებას; გვეგონა, რომ ის გაბედვით გადაეღობებოდა ყოველს უფვანობასა, როგორც შემწერის ყმაწვილ თაობასა, მაგრამ ჩემო მკითხველო, ახლა, ჩვენდა სამწუხაროდ, ამას ვერ ვიტყვით“-ო¹⁾. ეს საყვედურიც არ იყო მართალი. ჩვენ ზემოთ უკვე ვნახეთ, თუ რითი ჰხსნიდა ამ გარემოებას ილია ჭავჭავაძე, „დრონი მეფობენო“, ე. ი. საცენზურო პირობები ისეთი იყო, რომ იმაზე მეტის თქმა, რაც „მოამბეში“ ითქვა, შეუძლებელი იყო. ხოლო რაც ითქვა, რასაკვირველია, ხალხის სამსახურს შეიცავდა, უსამართლობის წინააღმდეგ ამხედრებას და დიდ გამბედაობასაც. თუ ეს ასე არ იყო, მაშინ ანტონ ფურცელაძეს უნდა მოეცა მეტი რადიკალობის და გაბედულობის ნიმუშები, მაგრამ „ცისკარი“ ჩვენ ამას ვერ ვხედავთ. მას ახასიათებდა მხოლოდ რუსული ნილილიზმი სალიტერატურო აზროვნებაში, და რადიკალობის ნიშანიც ეს იყო.

რასაკვირველია, ეს უკიდურესობა ახირება უფრო იყო, ვიდრე სერიოზული აზროვნება, მაგრამ მაინც საინტერესოა, რომ ამ ახირებამ ჩვენშიც იჩინა თავი და მისი თითქმის ერთად-ერთი წარმომადგენელი ანტონ ფურცელაძე იყო. მაგრამ არც ამ მიმართულებას უერთგულა ჩვენმა ავტორმა ბოლომდე.

მართალია, ის ძირითადი მოტივი, რომელმაც იგი ბაზროვის კვალს დააყენა, ბოლომდე შერჩა, მაგრამ მისმა აზროვნებამ და შემოქმედებამ მრავალ-გვარი ცვლილება და მღელვარება განიცადა. ერთი სიტყვით, იგი, სოფრომ მგალობლიშვილის თქმისა არ იყვეს, „ვერ შეჩერდა ერთ ჯოშელიმე ლიტერატურულ დარგზე, მიმართულებაზე, მისი ტემპერამენტი ერთობ მღელვარე და დაუღეგარი იყო, ბელეტრისტიკ, დრამატურგიკ, პოეტიკ, ისტორიკოსიკ, ყოველნაირი მიმართულება გაიარა, ერთიდან მეორეზე გადადიოდა, იცვლიდა როგორც სამოსელს“. ეს შენიშვნა მართალია. ანტონ ფურცელაძე დიდი ენტუზიასტია. მან აჩემებული სიყვარული იცის, საზღვარ-დაუღები და ანთებული. იგი მუღმიეობას ვერ ითმენს. ყოველი სიახლე მას იტაცებს ახალი გზებით და აწყვეტილო-

¹⁾ „ცისკარი“, 1863 წ., № 7.

ბით. რუსეთში ჯერ ბაზაროვის კულტია, ანტონ ფურცელაძე მას ეთაცვანება. ძირს პოეზია, გაუმარჯოს ბუნებისმეტყველობასო—და ჩვენი ავტორი ამ დებულებას თავ-განწირვით ემსახურება. პისარევის მსგავსად, ანტონ ფურცელაძეც ეკვეთა ნ. ბარათაშვილს, ილია ქავჭავაძეს და სხვებს, უარპყო მათი პოეზია და უსაქმურობად გამოაცხადა.—„ჩვენ ცრუ ოცნებები კი არ გვინდა პოეზიაში, რით ვერ გაიგეთ, რომ მაგ-გვარი ოცნებებისა,—ოხისა და უხისა, ამათ ლაყაფის და ქადაგებების დროები წავიდნენ; ჩვენ გვინდა პოეზიაშიც და ისეც, ვხედავდეთ საქმესა, ქეშმარიტებას, ჩვენი გულის პასუხსა, ჩვენი თავის ცნობას, ჩვენს გარემოს, ჩვენს თვისებებს და კუთვნილებას და არა თქვენს ოპიუმისაგან მთვრალის დაგვარს რაღაც რაღაცაებას, ვაშაუშსა და ვულახებსა“¹⁾.... მან უარპყო ნ. ბარათაშვილის „შემოღამება მთაწმიდაზე“, რომელსაც მისივე სიტყვით „მკითხველი რაღაც მომზადებით შეუღდება კითხვას, და როდესაც გაათავებს, რჩება ხახა-შშრალი, გულ-ცალიერი. ეს იმიტომა, რომ აქედან არ ამოგაქვთ გონების მასაზრდოებელი ლუკმა, და როგორც შშიერის გონებით შესდგომიხართ ამის კითხვას, ისეთივე და უფროც შშიერი რჩებით, რადგანაც ეს იმ საქმელსა ჰგავს, რომ კაცს მადას უხსნის და კუქს კი არ ეცხობა, რამდენიც გინდა ქამო-ო“²⁾. მან უარპყო ბევრი რამ, სამაგიეროთ შეაქო და აღიდა „სურამის ციხე“. იგი სწერს:— „სურამის ციხემ“ დასცა ზარი, დაუბადა ტანში ქრუანტელი სიძველისა და სიკრუის მქადაგებლებსა, აუმღერია სისხლი, დაასია ესენი დაწინაურებულ აზრების პატრონებზე. პატარა ხანს შეშინებული კონსერვატორები გამოვიდნენ ისევე ასპარეზზე და დასცეს თავისი საყვირი; აშალეს თავისი თანამომძე და მომხრე ხალხი! მიაგებეს დაფნის გვირგვინი, ფუ! სულ... ქვემოურ ეფთიმე წერეთელს, ბერიძეს, რჩეულოვს და სხვა ამ გვარ უნიკოს და კონსერვატულს მწერლებს“³⁾. ამ ამონაწერებიდან უკვე აშკარაა, რა ტენდენციაც ჰქონდა ჩვენს მწერალს. ამ სიტყვებიდან პისარევის ხმა ისმის, რომელიც ანტონ ფურცელაძემ იწამა და შეიყვარა. იგი ავტორიტეტადაც გადაექცა ჩვენს მწერალს, თუმც ეს უკანასკნელი, ავტორიტეტების სასტიკ მებრძოლად გამოვიდა.

— „რაკი კაცი ავტორიტეტებს თავს დაამონებს, რაკი კაცი ემონება მოუსაზრებლად ძველსა, ახალს იჩოთირებს, და ყველა ახალი მხო-

1) იხ. „ცისკარი“ 1862 წ. ივლისი.

2) იხ. „ცისკარი“, № 3, გვ. 436. 1863 წ.

3) იქვე, გვ. 116.

ლოდ „მოდის“ გულისთვის და არა ქეშმარიტებისთვის აქვს მიღებული, ის ავტორი აღარ არის სარწმუნო და უნდა ითქვას ბაზაროვის სიტყვები: „его нечья отиета“. მაგრამ ასეთი სასტიკი ამხედრების მიუხედავად, ანტონ ფურცელაძე მაინც ავტორიტეტის თავჯანისმცემელია, თუმცა ინდივიდუალური მსჯელობის უნარს მაინც აჩენს და დიდ-ხანს დაჩოქილიც ვერა რჩება.

ანტონ. ფურცელაძის ნილილიზმთან დაკავშირებულბა მისი ე. წ. ხალხოსნობაც. ეს იყო მისი მოქმედებითი თუ შემოქმედებითი განვითარების თანმიმყოლობა. ამავე წესით შეიცვალა რუსეთში ეს მიმართულება.

პირველ შეხედვით, თითქოს ამ ორ მიმდინარეობისა თუ გუნებ-განწყობილების შორის არ უნდა იყოს ნათესაობა, რადგან პირველი, უარყოფის ფილოსოფიასა, მეორე კი პოზიტიური მსოფლ-მხედველობა და სამოქმედო გეგმა, მაგრამ თუ უფრო ღრმად ჩაეხედავთ საკითხს, დავინახავთ, რომ ეს ორი დასაწყისი, ერთი სათაფიდან მომდინარეობენ. ეს სათაფე კი არის მიწა, სინამდვილე, ხელ-შესახები საგანი და ნიეთი, როგორც სიცოცხლის სრულ-ყოფობის ერთადერთი საფუძველი. ამას გარდა, ლიტერატურული ნილილიზმი ერთგვარი რევოლიუცია იყო, და ამითაც იგი უკავშირდებოდა ხალხოსნობას. რა უყოთ, რომ პისარევის ესტეტიური მსოფლმხედველობა არ ეგუებოდა გერცენის, ბაკუნინის, ლავროვის, მიხაილოვსკის და სხვათა აზრებს ამავე სფეროში, სამაგიეროდ მათ აკავშირებდა სარევოლიუციო მოძრაობა, შეურიგებლობა და ახალ ქვეყანათა შეხების მძლავრი სურვილი. და ჩვენში, ამ ორივე დასაწყისის შეთავსება, ანტონ ფურცელაძემ იკისრა. იმავე ენტუზიაზმით იგი ხალხთან მიდის, ებმევა ე. წ. „ხალხოსნურ“ მოძრაობაში, და იქცევა მის ერთ-ერთ საუკეთესო წარმომადგენლად. ამის შესახებ, სოფრომ მალობლიშვილი, თავის „მოგონებებში“ მოგვითხრობს: — „1873 წლიდან, ქ. გორში დაარსდა სოციალ-რევოლიუციონური (ხალხოსნური) საიდუმლო წრე, რომელმაც მიზნად დაისახა, გაეცნო ხალხისთვის მთავრობის მანე წეს-წყობილება, ჩაეხედებინა გლეხობა თავის ცხოვრებაში, დაერწმუნებინა იგი, რომ უშამულოდ მისი განთავისუფლება ძველ ბატონ-ყმობაზე უარესი იყო, რომ ამ გარემოებამ გლეხი უფრო ყურ-მოქრილი ყმა გახადა ნაბატონარისა. ამ განზრახვით მაშინ ჩვენ არა-ლეგარული წიგნაკები ვთარგმნეთ, ვავრცელებდით და უკითხავდით ხალხსა. ანტონ ფურცელაძე, რომელიც მაშინ ტფილისში

იყო მუშა-ხელოსანთა შორის მუშაობდა, ეგნატე იოსელიანთან და ზაქარია კიკინაძესთან ერთად, გახდა გორის წრის სული და გული... ერთად ვმუშაობდით და ვცდილობდით მოგვეწყო სტამბა სოფ. ტყვიავში, არალეგალური წიგნაკების საბეჭდავად, ტყვიაველი მღვდლის, ვასილ სამადაშვილის ბინაზე. ამან იცოდა ასოთ-აწყობობა და ბეჭდვა „მნათობის“ რედაქციიდან. საბეჭდავი ხელის მანქანა და ასოები „მნათობის“ რედაქციიდან. რომელიც იმ ხანებში დაიხურა, მოგვაწოდეს. საქმე ასატრიალებლად იყო მიმდგარი, მაგრამ გვიჯაშუშეს და ეს დაწყობილება ჩავეშალა. მღვდელი სამადაშვილი და ჩვენ ტიხეში ჩავსევს“-ო¹⁾. როგორც ვხედავთ, მხოლოდ იდეიურად კი არ ჩაება ჩვენი მწერალი ამ „ხალხოსნურ“ მოძრაობაში. არამედ პრაქტიკულადაც და რასაც სწერდა, საქმიताც აკეთებდა. ის ხალხთან სულ ახლო იყო მისული, და აქვე შეიძლება ახსნის მოძებნა, თუ რატომ ითვალწუნებდა ანტონ ფურცელაძე თავისი დროის ინტელიგენციას. ეს უკანასკნელნი, კაბინეტის ხალხი იყო. ანტონ ფურცელაძეს კი სიტყვის და საქმის დაძმობილება უყვარდა.

იგი თავის მიერ გაიციხვას ზოგჯერ სატირის საშუალებითაც ამბობდა, და ქართველობას, დამცინავ სიტყვის ქვეშ, დაურიდებლად ატარებდა. მოიგონეთ მისი ლექსი „საკვირველი ამბავი“, ერთ ქართველ კაცს რომ შიშით გამოელევიდა,“ ხოლო ამ შიშის მიზეზი ის იყო რომ „მან ნახა, რაც ხმელეთზე სავსე ქვეყნები იყო, რალაყა მანქანებით, ერთბაშად დაცლილიყო.“ დიახ, ანტონ ფურცელაძე დაუზოგველი ხელით ებრძოდა ხალხის მავნე პირობებს თუ პირებს, თვით კი შიგ გულში ექრებოდა მას. ბრძოლის და მოქმედების გამოსაწვევად.

მაგრამ თუ ამ „ხალხოსნობით“ გატაცებაში, ანტონ ფურცელაძეს რუსული ჯურის „ნაროდნიკობას“ დავინახავთ მხოლოდ, შეცდომაში ჩავარდებით. არა. აქ ანტონ ფურცელაძე თავისი ქვეყნის შეილია, და ხალხის განთავისუფლების იდეას ჩაატანა ეროვნული განთავისუფლების აზრიც. ვის არ ახსოვს მისი ლექსი „მამულის სიყვარული“, რომელიც რაფიელ ერისთავის „სამშობლო ხევსურისას“ არ ჩამოუვარდება თავისი პაიოსით და ძარღვიანობით:

„ყმაწვილო, იყავ უსლელად,
 „ერთგული შენის ქვეყნისა,
 „იქა ხარ დაბადებული,
 „და იქვე ჩახვალ საფლავსა..

¹⁾ იხ. ვახ. „ქართ. სიტყვა“, 1924 წ. № 16.

„ისა გზრდის, გიელის, გპატრონობს,
 „გისტუმრებს შორსა გზაზედა,
 „სიკვდილის შემდეგ მშობლურად,
 „ის მიგისვენებს გულზედა.

მაგრამ ეს მისი პატრიოტიზმი როდი ჰგაედა იმ ცრუ ფრაზეოლოგიას, რომელიც გაშლილ სუფრას დაეკვება. მისი პატრიოტიზმი რევოლიუციონურია, მებრძოლი, სახალხო. იგი ეთაყვანებოდა იმ მსოფლიო რევოლიუციონერ—პატრიოტებს, რომელთაც კაცობრიობას სასწაულები აჩვენეს.

ასეთები იყვნენ გარიბალდი, ვაშინგტონი, კოშუტი, კოსტიუშკო და სხ... ანტონ ფურცველადის ინიციატივით იყო, რომ გარიბალდის გარდაცვალების გამო, გორის ინტელიგენციამ (სოც. რევოლ. წრემ) რომში, იტალიის ხალხს სამძიმარის დეპეშა გაუგზავნა. — „ანტონის ახირებითაო“, მოგვითხრობს სოფ. მგალობლიშვილი. „რასაკვირველია, ეს ამბავი გაზეთებში გამოცხადდა. არ ვიცი, მართალია თუ ხუმრობა, — გაზეთები თურმე კითხულობდნენ, სად არის ქალაქი გორი და რომელ ქვეყანაშია? ვითომ რომელღაც ქართველს, პარიზის გაზეთში დაებეჭდოს განმარტება საოკარი დეპეშისა. ასეთი ახირებული კაცი იყო ჩვენი ანტონი...

ეს პატრიოტობა არ უშლიდა მას ამასთანავე ყოფილიყო სოცილისტი, ეზიარებინა კომუნისმიც. ამას ამტკიცებს მისი მოთხრობა — „ჯი ბართალთა“-ო.

აქ უკვე ანტონ ფურცველადის შემოქმედების კარს მივადექით, და მის განხილვაზე გადავიდეთ. მით უმეტეს, რომ წინა თავებში, ანტონ ფურცველადის შესახებ უკვე იყო ზოგადი ხასიათის საუბარი.

*
 * *

ანტონ ფურცველადე მრავალ-მხრივი მწერალია. იგი პოეტიც იყო, ბელეტრისტიც, ჟურნალისტიც, კრიტიკოსიც, ისტორიკოსიც, აგიტატორიც, აგრანომიც და სხ... მას ინტერესთა სიმრავლე აძეძავებდა, ხოლო ამ დაფანტულობის ძირითადი მიზეზი — ქვეყნის სამსახური იყო. ჩვენ ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი, თუ ჩვენი სინამდვილე როგორ ახურდავებდა, დიდ პირებს და მრავალ გზაზე დგომას ავალებდა გულ-შემბატყავარებს. ეს ბედი ანტონ ფურცველადემაც გაიზიარა. რასაკვირველია, ჩვენ აქ ვერ შევევებით მისი მოღვაწეობის ყოველ მხარეს. ჩვენ, ანტონ ფურცველადე ამ ეამად გვაინტერესებს როგორც მხატვრული სიტყვის წარმო-

მადგენელი, და განსაკუთრებით, როგორც ბელეტრისტი, რადგან ეს უკანასკნელი, ბევრად ძლიერია პოეტ ანტონ ფურცელაძეზე.

თუ გავითვალისწინებთ ყველა მის თხზულებათა ხასიათს, უნდა ითქვას, რომ ანტონ ფურცელაძე ორი მთავარი მოტივის გარშემო ბრუნავს: ერთია—შშრომელი ხალხი, და მეორე—ერი, როგორც ამავე შშრომელი ხალხის სახეობა. ხოლო ორივე მოტივი, რევოლუციური, შთამბავონებელი და აღმზნები. რომანტიული კენესა მისი შემოქმედებიდან საბოლოოდ განდევნილია. წარსულისაკენაც იშვიათად მიიხედავს. და თუ ისტორიული ხასიათის თხზულებებს სწერს, იმიტომ კი არა, რომ იქ გვიჩვენოს გარდასული დიდება, როგორც ეს ჩვეულებად იქცა, არამედ იმ საშინელების საჩვენებლად, რომელიც ჩვენ ერს გამოუვლია. უკან იხედება იმიტომ კი არა, რომ გვიჩვენებდეს განუშტკიცოს წარსულის გმირებს, არამედ ამ გვიჩვენებდეს მოსახდელად და იმ ხალხის ასამაღლებლად, რომელიც წოდებრივმა მიდრეკილებამ მიჩქმალა. განსაკუთრებით მას უყვარს გიორგი სააკაძე, ეს უდიდესი ნების-ყოფის და მოქმედებისა ადამიანი, რომელიც დიდ გვირგვინსა წოდებრივმა სიბეცემ და შურმა დალუპა. უყვარს მიტომ, რომ იგი საქართველოს გაერთიანებისათვის თავდადებული იყო, რომ იგი ფეოდალების მოსისხლე მტერი იყო, და თავისი იდეის განსახორციელებლად, ყოყმანი და დათმობა არ იცოდა.

გიორგი სააკაძის რეაბილიტაციას, და მისი დიდებული ფიგურის დასახატად მან მოანდომა დიდი ზომის ისტორიული მონოგრაფია, „გიორგი სააკაძე და მისი დრო“, და ხუთ მოქმედებიანი ტრაგედია: „დღი მოურავი“. საგულისხმოა, ეს აჩემებული თემა, როგორც ანტონ ფურცელაძის მტანჯველი იდეა. მხოლოდ ის ფაქტი საკმარისია, რომ წლობით იფიქრა დიდი მოურავის პრობლემის შესახებ, რომ ამ ჯერ კიდევ გამოუცნობ ადამიანს, მოლაღატის ლაქა, რომელიც მიაკრა ისტორიამ, ანტონ ფურცელაძემ შრუნველი ხელით ჩამორეცხა, და წარმოგვიდგინა როგორც საქართველოს ენერჯის უდიდესი გამოცხადება, როგორც მისი გამართლება, ტანჯვა და იმედი. და უნდა ითქვას; რომ ეს ამოკანა ანტონ ფურცელაძემ დიდი ენტუზიაზმით, სიყვარულით და ფსიქოლოგიური სიღრმეთა ჩვენებით შეასრულა. შეიძლება, სცენისთვის ეს ტრაგედია შეუფერებელი იყვეს; არა ვეღობთ, მაგრამ, როგორც სალიტერატურო ნაწარმოები, მნიშვნელოვანია. აქ არის მოცემული სალიტერატურო ნაწარმოების ის მთავარი ნიშანი, ურომლისოდაც ხელოვნება შევიწროებული რჩება. ვგულისხმობთ თემის დიდ სიყვარულს, დასახულ მიზნის უღრმეს რწმენას და

ჯინების სიმართლეს. აქ ყოველ სიტყვაში ტკივილებს განიცდით, და სააკა-
პის ყოველი გამოჩენა გაღელვებთ და მის მოზიარედ გადაგაქცევთ. ავტორს
უნდა ჰქონდეს შინაგანი დაჯერება, აღფრთოვანება და გატაცება, რომ
ჰკითხველსაც შეჰყაროს ეს განცდები და თავისთან ერთად ატაროს. ამ
ტრაგედიით, ანტონ ფურცელაძეს უნდა ეჩვენებინა, თუ როგორი დაწვე-
რილმანება, მტარეალობა და ქვეყნის ინტერესთა აბუჩად აღება ბატო-
ნობდა მაღალ წოდებაში, თუ როგორ ჰლუპავდნენ საქართველოს პირად
განდილების სენით შეპყრობილნი, და თუ მოიპოვებოდნენ ქვეყნის ერთ-
გულები, ისინი ისეთ ტანჯვას იღებენ, როგორიც მიიღო გიორგი სააკა-
ძემ და მისმა ერთგულებმა. და აქ, ანტონ ფურცელაძემ, ღრმად გადაშა-
ლა ის ტრაგედია, რომელიც გიორგი სააკაძის გულში ტრიალებდა. მოი-
გონეთ ის მონოლოგი, რომელსაც გიორგი სააკაძე ამბობს ბაზალეთთან,
რამდენად იწუნება მისი სული, მაგრამ დიდი იდეა მაინც ამთელვებს მისი
ფიქრების დამტვრეულ ნაწილებს. ან მოგონეთ მისი საშინელი სიზმარი
დიდი ვეზირის კარად, საქართველოსთვის განწირული შვილი რომ ელან-
დება. — „ოჰ დმერთო! ამ სიზმარში ამეშალა სულ ჩემი წყლულები...
ენახე ჩემი დაუფიწყარი შვილი პაატა... ხომ იცი, რა რიგ არ გამოდის
ის ჩემი გულიდან... ენახე, ვითომც ის, მრავალი ქრილობისაგან დასნეუ-
ლებული იდეა საცადას ერთ უდაბურ ადგილას. ყვაენი და ყორანნი და
უმეტეს ორი დამშეული სვაეი აღდგენ და სწიწკნიდნენ იმის დაიარავე-
ბულს ტანს. მოუძღურებულნი პაატა ძლიერ იგერებდა ამძვინებულთ სვაე-
თა და ყორანთა, და ეტყობოდა, რომ თან-და თან აკლდებოდა იმას ძა-
ლა. ამ დროს შევესწარ მე ხმალ გაწვდილი და მოვინდომე ჩემი შვილის
ხორცის მქამლების განდევნა. მაგრამ დასნეულებულმა და სვაევებისაგან
ხორც დაფლეთილმა პაატამ ისეთი სუნი ამოუშვა წყლულებიდან, რომ
რამდენიც უფრო მიუახლოვდი, იმდენი ამ სიმყარაღემ შემიგუბა სული.
ბოლოს, როდესაც ძლივს შევიკრიბე ძალა, სასუნებლებით თავი გავი-
შაგრე და ჩემგნით შეშინებულნი სვაენი და ყორანნი აპირებდნენ გაქცე-
ვას, ამ დროს უცებ წარმოსდგა პაატას წყლულებიდან ისეთი ჩირქი, რომ
ამ ჩირქმა წარმიზიდა და შემიტანა ზღვაში. ზღვამ დამთქა მე. მე ვიყავ
დამღრჩვალნი, მაგრამ ვხედავდი კი, ისევ პაატას სატანჯველს. სვაევებმა და
ყორანთ უფრო და უფრო დაუწყეს გლეჯა ჩემს პაატას“... და სხ... მაგ-
რამ მიუხედავად ასეთი საზარელი განცდებისა და შინაგანი კორიანტი-
ლისა, გიორგი სააკაძე მაინც მოუტეხავია, და განაგრძობს საქართველოს
ვანთავისუფლებასზე ფიქრს არა გარეშე მტრებისაგან, ეს ისე საშიში არ

არის, არამედ იმ ფეოდალებისაგან, რომელნიც საქართველოს ინაწილებდნენ და პირადი განდიდებისათვის იყენებდნენ. ეს დიდი იდეა იყო, და მის განხორციელებისათვის არაფერს არ მოერიდა. მართალია, ხშირად ექვეები შეესოდადნენ, და დასიციხული გველებივით ჰკბენდნენ და სწამლავდნენ, მაგრამ... „დიდს ხანს წვალებით სიკვდილს,—ერთ დღეს მოკვდეს სწეული, ისა სჯობიანო“. მითუმ იყო, რომ საქართველო შუაზე გაჰყო და ერთმანეთს შეახალა. ...—„ამოდენა საქართველო შუაზედ გაყოფილა და ერთი-ერთმანეთს ვეღეტავთ... თუ ჩემს განზრახვას კეთილი ბოლო არა აქვს, ღმერთო რატომ აქამდე არ მომკალ და რათ მაჩვენე ამდენი ქვეყნისაც და ჩემი უბედურებაცა!... რად ჩამიმარხე გულში ეს დაუსჯრომელი აზრები, რომელნიც არც დღე და არც ღამე არ მძღვევენ მოსვენებას; რატომ არ მომეც ისეთი გული, როგორც სხვებს, რომ ჩემი ქვეყნის უბედურებისათვის მეც იმათის თვალთ მწყურებინა და მეც იმათსავე განსვენებით მეცხოვრნა, რომ არ გამზდარიყავი მიზეზი ტყუილად ამოდენა არევისა და ქართველებისაგან ერთმანეთის სისხლის ღერისა... ნუ თუ მე ამ სისხლს ვღვრი ამოდ და არა ჰღირს ჩემი აზრების შესრულება ამოდენა ქართველების სისხლად?.. ნუ თუ ვრცელი და დაუსრულებელი მომავლის ბედნიერება არა ჰღირს დღევანდელი დღის მოკლე უბედურებად, თუნდ რომ ამ უბედურებამ შთანთქას ნახევარზედ მეტი ქართველობა!“... და ანტონ ფურცელაძემ, გიორგი სააკაძე არამც თუ გაამართლა, შეიყვარა კიდევ, როგორც უდიდესი რევოლუციონერი და ნების-ყოფის გენიოსი, თუ შეიძლება ასე ითქვას. ამ სიყვარულში გამოჩნდა თვით ჩვენი ავტორის მეამბოხე ტემპერამენტი, რომელიც მომავალ ბედნიერისათვის არაფერს არა ჰზოგავდა, და პირდაპირი გზით მიემართებოდა თავისი დიდი იდეის განსახორციელებლად.

*
* *

ანტონ ფურცელაძესა აქვს მოთხრობა სათაურით: „ვაი მართალთა“. ეს სათაური შეიძლება დაერქვას მას ყველა ნაწიერებს, რადგან ყველგან კეთილის და ბოროტის ქიდილი აქვს გამართული და ყველგან ბოროტი იპარკვებს. ასეთია სინამდვილე, თანამედროვე საზოგადოებრივი ურთიერთობა. უმრავლესობა იტანჯება, უმცირესობა განცხრომით ნებივრობს. ამათს ჰხატავს ჩვენი მწერალი, და ამ წყობილების წინააღმდეგ ამხედრებს მკითხველს.

ასეა ყველგან, ასე იყო საქართველოშიც. ხალხი ყველგან დავიწყებულ-

ლია, და მატინანეც კი არ აღნიშნავს ამ ხალხის მიერ დანთხეულ სისხლს. ამაზე იყო, ილია ჭავჭავაძემ რომა სთქვა, ქართველი ერის ისტორიაში ერი არა სჩანსო. მაგრამ ასე იყო ყველგან. მარტო მეფეები და ფეოდალები იყვნენ ყურადღების ცენტრად გადაქცეულნი. ანტონ ფურცელაძეც ამასვე ამბობს. და ერთგვარად დასცინის კიდევ ასეთს ისტორიას.

დაჯდა ბაკური ქართლის მეფედ, მოკვდა ბაკური,
 ბაკურის შემდეგ დაჯდა ფარსმან, კაცი უძლური,
 სუმბათის შემდეგ მეფედ დაჯდა ბაგრატ რეგვენი,
 მოკვდა რეგვენი, სუმბათ, დავით და სხვა მეფენი.

მან უარპყო ეს ისტორია, და მიაშურა იმ ხალხს, რომელიც აქამდე არაფერი იყო, მომავალი კი ყველაფრობას უქაღდა. თითონაც ჰრვილიე-გიურ წოდების შვილმა, სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლისათანვე უარპყო ეს წოდება, რომელიც ადამიანობიდან გადამდგარი იყო, და არც ეროვნული, არც სხვა რაიმე სამსახური აღარ შეეძლო. სამაგიეროდ, იგი დაჩაგრულების ქომაგად იქცა, და ეს გზა სიკვდილამდე არ დაუტოვებია. მარტო სათაურების ჩამოთვლაჲც კმარა, მისი ხასიათის გასაგებად: „დიდი მოურავი“, „აეზაკები“ „საპყრობილე“, „ცისკარა“, „წყალობა“, „ქიტესა“, „მართა“, „ვაი მართალთა“, „დავით ასლანიშვილი“, „მაცი ხეტიცა“, „დაბალ ლალოს წერილები აბრაგუნესთან“, „ვეთხოვით“, „სამის თავ-გადასავალი“ და სხ... როგორც ვხედავთ, მეტად დემოკრატიული სათაურებია, ასეთივე შინაარსით. და თუ თავად-აზნაურობასაც ასწერს, მხოლოდ იმიტომ, რომ გვიჩვენოს მათი უკაცურობა, დაქვეითება, მორალური არარაობა.

ავიღოთ მაგალ. მოთხრობა „მართა“. აქ არის აწერილი ჩვენი გლეხობისა და თავადების ცხოვრება, ერთი-მეორის საწინაღმდეგო ფერებით. თავადები უსაქმურნი არიან, გლეხები მუდამ საქმით დატვირთულნი. თავადები ავ-სულნი არიან, გლეხები კეთილნი, და ასე—საწინაღმდეგო პოლიუსები, თვით წვრილმანებშიც კი.

თავადი როსტომ ტაბლაძე „დიახაც ქვეიანი კაცი იყო, არც მხნეობა აკლდა, არც მეცადინეობა, მაგრამ ისეთი ანგარიშის კაცი იყო, ისე უყურებდა ყველას აწონვითა, რომ თუ არ დაატყობდა ცხადლივ საქმის მოგებასა, არადროს ხელს არაფერს მოჰკიდებდა“. ეს მისი „ქკუა“ უარყოფითი ხასიათისა იყო. ე. ი. მვენე მიმართულებისა, ბოროტი. უკიდურესი ეგოცენტრიზმი იყო ამ ქკუის შედეგი. ეს ქკუაც, თითქმის იმ ტანჯვამ გაუნვითარა, რომელიც როსტომსა ჰხედა წილად. „როსტომი სახლში იმავე სიყმაწვილიდამ არავის არ უყვარდა“-ო. „რაკი ვერავისა-

გან შეწყნარებას ვერა ჰხედავდა, რაკი ვერავის ვერ დაუახლოვდა და ვერავისზე დაიმშვიდა გული, ის ცდილობდა, რამე ღონისძიება ეპოვნა თავის დასაცველად...“ ასეთმა მდგომარეობამ მას ფიქრი ასწავლა, კვლავ განუვითარა. მაგრამ ვისთვის არის საჭირო მისი კვლავ? ვის რა მალამო დასდო მისმა გამჭირახმა გონებამ? არაფის. პირ-იქით, იგი თავის ყვებს ნიანგად გადაექცა და არ ინდობდა არც ქალს და არც კაცს. როსტოპჩინაველი კაცია, ქალაქში ნამსახური, გენერლების ნაცნობი და არისტოკრატიასთან დაკავშირებული. ბუნებრივია, რომ ის უფრო გამოჩინილი უნდა ყოფილიყო. უფრო საინტერესოა ის სახლიდან გარეთ გაუსვლელი მისი ბიძაშვილები, რომელთა გამასხარავებაც მწვევე შოლტებად ვაისნა ბრწყინვალე წოდების ზურგზე. „ინათლებდა თუ არა, ესენი ამოიჩრიდნენ ილღიაში ჰურს, ამოიღებდნენ წათხიდან ყველს, და დაიკარგებოდნენ. მანამ კიდევ პურის ქამის დრო მოუვიდოდათ. თუ ზაფხული იყო, წავიდოდნენ ტყეში სოკოს, ან სატაცურის საქებნელად, ან წყალზე სათევზაოთა და თავის ღლეში კი ვერაფერსა პოულობდნენ; ან არა და არც ერთი და არც მეორე, ისე დაწვებოდნენ საღმე ჩრდილიან კაკალს, ქვეშ გულ-აღმა, დაიფარებდნენ ცალ მკლავს თვალებზედ, მიეცემოდნენ რალაცა ტკბილს, გამოურკვეველს ფიქრსა და შემდგომ ან დაეძინებოდნენ, ან გადავიდოდნენ ცოლის შერთვის ფიქრზედ; თუ ზამთარი იქნებოდა. მაშინ გროვდებოდნენ ვისშეს ბოსელში, სადაც იკრიბებოდნენ. სოფლის ახალგაზრდა ლაზღანდარა ბიჭები და ეთამაშებოდნენ ან კოქებს, ან აყინულა-ბაყინულასა“... ეს ძმები თავის დროზე დაცოლო-შვილიანდნენ. და თავსდებოდნენ ყველანი ერთ ძველებურს დარბაზში. --- „სხვა უამათო ხალხი, ამ სივიწროვეში ან გაყრას იფიქრებდა, ან შენობის მომატების თადარიგს შეუდგებოდა, მაგრამ ამათ არც ერთს ფიქრში არ მოსდიოდა ეს: შენობას მხნეობა უნდოდა, და ამათ ეს არ შეეძლოთ; გაყრასაც შრომა მოსდევდა... ხენა და თესვის თავი ამათ არა ჰქონდათ; ეენახის შემუშავება ამათ არ შეეძლოთ, და ამასთანავე საიდგანლაც შეჰპაროდათ ეს უბედური ფიქრი თავში, ვითომც თავად-აზნაულობისაგან ამ გვარი მხნეობა შრომა დიდი საძრახისი იყვეს“... საინტერესოა მათი ვარეგნობაც.

— „დიდად საძრახისად და სასაცილოდ მიჩნდათ, თუ საწყალი ვინმე მებატონე ატარებდა ქალამნებსა და სხვილი შალის ჩოხებსა. თვითონ კი ყველაზე უწყესოდ ეცვათ. ოღონდ კი წაღები და ქოშები ჰრქმევდათ და ქალამნები არ ყოფილიყვნენ, და თუნდა სანაგვეზე აკრეფილებსა ჰგვანებამ. „მეწიერება საქართველოში“.

ბოდნენ, არ გაიხდიდნენ ფეხიდან. რადგანაც უფრო დარბაისლურათა და დიდ-კაცობის შესაფერია, ატარებდნენ მაუღის კაბებსა, მაგრამ ვაი ამ კაბობასა. რომ ისინი კაბები იყვნენ! ფარატინები და ნაფლეთები დაჰფრიალემდნენ ყოველს სიოს შემოზებრვაზედ და რიგიანს ქარს რომ დაებერა, არა თუ დააყრევიანებდა ამ ფარატინებსა, სადაც კიდევ სიმთელე ეტყობოდა, დომხალივით დამდნარს მაუღს, იმასაც სულ შემოაფლეთავდა. ახალუბნს ატარებდნენ ფარჩისას: მაგრამ ესენიც იქამდე ნაცვეთი იყვნენ, რომ რაც უნდა კარგი თვალი გქონოდა, თუ წინდაწინ არ იცოდი, ვერ ვაიგებდი, ან რა ფარჩა იყო, ან ჩითი იყო თუ დიმიკოტონი. წალებიდან ხშირად გამოეყოთ ყველა ფეხის თითებს თავი, თითქო ვარსკვლავების თვლას აპირებენო, ან უნდა ჩუმად გამოძვრნენ, გაეპარნენ სადმე პატრონსაო! ერთი სიტყვით, ფეხშიშველა სიარულს ირჩევდნენ და ქალამანს კი არ ჩაიცვამდნენ; ახალუბნის სახელოებიდან გამოეყო იდაყვებს თავი და ილიეებში ფარღალღალღ შესდიოდათ ქარი; მაგრამ მაინც ნუგეშად ეს ჰქონდათ, რომ ფარჩის ახალუბნი ეცვათ და მაუღის კაბა. მეტადრე ერთ იმათგანს ეცვა ზარბაზის ახალუბნი, რომელიც აჩუქა იმის მამამ ოცდაათი წლის წინად ჯვარის საწერად, და რომელიც აგერ ხუთი წელიწადია, სხვა ახალუბნის უქონლობის გამო, გაუხდელად სცმია. რაკი აქამდინ გაცვდებოდა კაბა, რომ აღარც დაკერება გაეწყობოდა, არც ტანზე დადებოდა, ამ დღისთვის იმათ ჰქონდათ გრძელი ტყავები, და ზამთარ-ზაფხულს არ იშორებდნენ ტანიდან, ოღონდ კი მხსვილი შალის ჩოხა არ ჩაეცვათ ტანზედ. ამ გრძელს, უხედატანო ტყავში, მალალს წოწოდა, გაღესილს და გამქვარტლულს ძველს ბუხრის ქუდში, ქუსლებ გამოფლეთილს, სხვილს მატყლის წინდებში და წელ-ათრეულ ქოშებში კიდევ უფრო უცხო სანახაენი იყვნენ ესენი. ერთი სიტყვით, ტიტველი დარჩებოდნენ და იმას არ ჩაიცვამდნენ, რასაც იცვამდნენ გლეხები "... ერთი ხაზიც: ამ თავადიშვილ ძმებს, მამა კვამლში გამოეხრჩოთ. საინტერესოა, თუ ამ უბედურებას როგორ შეხვდნენ შვილები. — „მეორე დილას შევიდა უმფროსი შვილი და შუა ოთახში დაუხდა გაშეშებული მამა. იმან თითქოს იცოდა, რომ იმის მამა დამხრჩვალაო, ერთი ესე კი სთქვა, აქეთ-იქით თავის განძრევით: ნწუ, ნწუ, ნწუ, ნწუ! და წავიდა შესატყობინებლად ძმებთან, რომელნიც აგრეთვე მოვიდნენ, დაადგნენ გაშეშებულ მამას თავს, აგრეთვე წარმოსთქვეს აქეთ-იქეთ თავის ქნევით: „ნწუ, ნწუ, ნწუ, ნწუ! დიდი ღუთის ბრძანება არ არის!“ წარმოსთქვეს ესა და მერე ძლივს პოიფიქრეს, რომ შუა ოთახში იმის გდება რიგი არ იყო და დაუწყეს

წვეა ტახტზე დასადებათ“. აქ თავად-აზნაურობის წოდებრივი დეგენერაციის სრული და კარგათ შესრულებული სურათია. თუ ქუთა ჰქონდათ, როსტომის ავ-კარგობა გამოდიოდა, თუ არა და, იმის ნაცარ-ქექია ბიძაშვილების უტვინო ამპარტაენობა, საქვეყნო გამახარავება და ულაზათო სიკვდილი. სულ საწინააღმდეგო ტიპებს წარმოადგენენ გლეხები. აგერ მართა, რომელიც თავადმა ილიკომ მეფისზე ხელოს მწვეარ ძალში გაუცვალა. მართა შრომის მოყვარე ქალია. ის „მოუცლელათ იყო საქმეში გართული“. „მართა თავისი ხალისიანობით და სიმალხაზით ყველას უყვარდა. ძვირათ თუ ვინმე გაიგონებდა მართასგან ურიგო სიტყვასა, ძნელად თუ ვინმე მოიგონებდა იმისგან წყენასა“. გარეგნობითაც ლამაზათ აგვიწერს ავტორი.

მოხდენილი და ღირსებით სავსეა როსტომის მსახური სოსიკაც, რომელიც მართას შეიყვარებს. ეს არის გამძლე და მომთმენი გლეხის ტიპი, რომელიც სულ-გრძელობის სასწაულებს სჩადის, მაგრამ თუ ავესო მოთმინების ფიალა, აღარაფრის წინ არ შეჩერდება. კარგი ტიპია ნინიკაც, და საერთოდ მთელი ეს გლეხური მასა.— „ბევრს ედო გუნებაში როსტომთან საქმის გათავება: იმის გლეხ-კაცებში ბევრმა გადასწყვიტა გუნებაში, თუ ეს ცოცხალია, ჩვენი სიცოცხლე არ შეიძლებაო, მაგრამ ერთმანეთს კი ვერ ანდობდნენ ფიქრსა, რომ ვაი თუ გავიცნეთო“.

ანტონ ფურცელაძემ კარგათ იცის ჩვენი გლეხის ბუნება. ის დაკვირვებით სწავლობდა მის ხასიათს, და კარგადაც მიაგნო მისი სულის სიღრმეებს. გლეხ-კაცი დაბეჩავებულია. როსტომისთანა თავადები ძალზე უარეს პირობაში ამყოფებენ, მაგრამ მისი ზნეობრივი შეგნება მაინც რალაც ქრისტიანული სათნოებით და იდეალური, ადამიანობით არის სავსე. ეს შიში კი არ არის. როგორც პირველ შეხედვითა სჩანს, არამედ ადამიანობა არის, რომ კაცს სასიკვდილოდ ვერ იმეტებენ. მოიგონეთ როსტომის მკვლელობის წინ მართას დრამატიული მდგომარეობა. მას, სოსეს და ჩიულ გლეხებს გადაწყვეტილი აქვთ ავ-სული ბატონის მოკვლა. მართა ფიზილობს.— „მოახლოვდა წუთი, და მართას გულში დასძლია ყველა სიბრალულის გრძობამ. იმან დახუჭა ლოგინში თვალები, რომ უფრო მალე გაეელო დროსა და აქ წარმოუდგა თვალ-წინ სისხლში მოსვრილი ბატონი, რომელიც სთხოვს მკვლელებს შებრალებას საცოდავის ხმით... ის აიტანა ტირილმა. „ღმერთო! ღმერთო! რად მიგვახწყვიენეს აქამდინა! რად მიგვახწყვიენე იქამდის, რომ უნდა სისხლში ხელი გავისვაროთ“... „რა ენადლეგობდათ პატარა ქრისტიანულათ მოქცეულიყენ, რომ

არც თითონ წაწყმენდილიყვნენ, და არც არავინ ცოდოში ჩაეყენებინათ“... „მართა ამ მდგომარეობაში იყო, და ხან ზღვევას გაიძახოდა და ხან მიტეკებასა“... არა ნაკლებ იჭვნეულობენ სოსე და დათო, რომელთაც მოკვლა აქვთ მინდობილი. ისინიც ჩქროლდნენ და მოტივების ბრძოლაში იტანჯებოდნენ.

— „გამიგონე სოსე! რას ჩავდივართ ჩვენ ამასა?!.. დაიწყო დათომ, როდესაც დაიწყეს კიბეზედ ასვლა, და გაჩერდა უცებ:— მე ჩემო ძმაო, მეშინიან“, ფეხთ მეკვეთება... გულში ლამის შემიღონდეს... რათ ავყოლივართ ეშმაკის საფრთხეს!...“

— სსუ! რა დროს ლაპარაკია, არ გაგვიგონონ! უთხრა სოსემ მთრთოლვარე ხმით:— მეც როგორღაცა ვარ. ჩემს დღეში ეს საქმე არ დამმართვია... უთფორდ ცოდვისაგან მოგვდის... დმერათი არ მოგვიწონებს... — მე არ შემოდლიან, სოსე... კაცის სისხლი... მე ჩემს დღეში ქათამიც არ დამიკლავს“...“

ასეთია გლეხი კაცის ზნეობრივი ქვე-მყოფობა. ისინი მართალია ჰკლავდნენ როსტომს. მაგრამ აბა ნახეთ რა ძვირად უჯღღებათ ეს მკვლელობა. იმიტომ კი არა, რომ რამდენიმე დღის შემდეგ ყველა დამნაშავე შეპყრობილ იქმნა. ეს არაფერი. უფრო ძნელი იყო ის ზნეობრივი სიგიჟის კორიანტელი, რომელიც მათ არსებაში დაიძრა და ის ფინალი. როსტომიც სიკვდილზე უარესია. აბა ნახეთ დათო, რომელიც ყველაზე მეტად შედრკა მკვლელობის წინაშე, როგორ „უაზროთ და გიჟივით იქნევდა ხანჯალსა“... იმან მოკვლა შეშანა. რომელმაც რაღაც გამოუთქველი სანახაობით გადაჰხედა დათოსა. „ამ სანახაობამ დათო უფრო არია: იმან იტაცა ქორში ხელი და ვაპრუნდა გასაქცევათ. შეხვდა ფეხებში გამწარებული, შეშინებული ოთხი-ხუთი წლის ბავში. დათომ ამასაც უვრძნობლად შემოჰკრა ხელი. ბავში უსულოდ დაეცა. დათო სულ შეიშალა. ის დაეტაკა აკვანს. იმან გამწარებით აიტაცა აკვანი და ბავშვიანათ დაახეთქა ძირსა. „ცოდო! ცოდო!“ დაიძახა იმან სიმწრით და ეცა გარებსა. „სისხლი! ცოდო!“ იძახდა ისა და გარბოდა, თითონაც არ იცოდა საით და საით არა“...“

„დათო ერთი თვის უკან იპოვეს ტყეში მკვდარი. დაუღეთილი ნადირისაგან“...“

„მართამ, როდესაც დაინახა დანოცილნი თვისი გაზრდილები, ერთი შესძახა და დაეცა უგონოთ. ის შესცდა ჰკუაზედ“...“

ასეთ ინტენსივობით და საზარელი ზნეობრივი ტკივილებით განიცადეს ეს ამბავი. ამ პსიქოლოგიური ოპერაციით, ავტორს იმის თქმა უნდოდა, რომ მხოლოდ გლეხკაცობაში არის წაუწყმედელი სინიდისი, ზნეობრივი სისპეტაკე და ნაძვილი, შეურყვნელი ადამიანობა. ეს ძირითა-

და იღვა გასდევს მის ყოველ ნაწარმოებს, და ყველგან გვიჩვენებს იმ საშინელ საზოგადოებრივ ურთიერთობას, რომელიც მშრომელ ხალხს დუხკირ პირობებში ამყოფებს, მათ ბატონებს კი რყენის და აუჟაცურებს. ამ ფონზე იშლება მისი რომანი „მაცი-ხეტი“, სადაც მშვენივრად არის გადმოცემული ყოფის სურათები და მაციის დაწყველილი სიყვარული; ეს ფონი აქვს „ქიტესას“, „ავახაყებს“ და სხ... რომელთა ცალ-ცალკე განხილვას აქ არ შეუძლებით. ხოლო ყველგან, ავტორი მკითხველის ამხედრებასაც სცდილობს, რომ ბოლო მოეღოს ამ საძაგელ სინამდვილეს და აღამიანი მართლა განთავისუფლდეს. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა მოთხრობა „ვაი მართალთა“, რომელიც ჯერ ბატონ-ყმობის გადაყარდნის ხანას აგვიწერს, შემდეგ კი, საფრანგეთის დიდი რევოლიუციის აზრებს გადაჭშლის მოთხრობის გმირის, მიხეილის პირით. ეს უკანასკნელი, თავის სატრფოს. ლიზას უკითხავს სარევოლიუციო ხასიათის წიგნებს, თავის ბინაზე კრებებსა ჰმართავს, ჟან-ჟაკ რუსოს, ვოლტერის, დიდროს იღვებსა ჰქადაგობს და მეგობრებს მოუწოდებს ამ იღვებისათვის თავდასაღებად. თვით კი ამ იღვებით ანთებულთა, ბრძოლა სწყურიათ, და თავის ქვეყანაში ღომ ასპარეზი არა აქვს, ის მიდის საფრანგეთში, ჯუბუზე გარიბალდის რაზმში მოხალისედ ეწერება, იბრძვის საფრანგეთ-გერმანიის ომში, და ბოლოს პარიზის კომუნარებთან ერთად—ბარიკადებზე. ის დელაკლიუზის გვერდით თავ-გამეტებული ომობს, კიჟინითა და ყვირილით წინ მიემართება ხელში წითელ დროშა აღმართული და მასთანვე ერთად კვდება ბარიკადებზე. აქ რუდინის თავგადასავალი გვაგონდება, და გვგონია, რომ ტურგენევის გავლენა გარკვეულადაა სჩანს, მაგრამ ეს სულაც არ უშლის ხელს, რომ დიდის ინტერესით იკითხებოდეს.

*
* *

„ანტონის ნაწერები მარტო ლაქიებსა და სემინარიელებს მოსწონთ“, ასე დაუწერეს გაზეთში ანტონ ფურცელაძეს. ეს თქმა, რასაკვირველია პოლიემიკური ხასიათისა იყო, მაგრამ სიშართლედ ერია. ამით ის უნდა ეთქვათ ალბად, რომ ანტონ ფურცელაძის ხელოვნობა არ იყო დამაკმაყოფილებელი. ეს მართალიც არის. იგი ძალიან ბევრსა სწერდა, მაგრამ მან არ იცოდა სიტყვის მხერა, რაც აუცილებელია მწერლისთვის. ან შეიძლება იცოდა კიდევ, მაგრამ ამას არ აქცევდა ყურადღებას, როგორც იმ დროინდელი ბევრი მწერალი. შინაარსი, იღვა, აზრი, ტენდენცია, ეს იყო უმთავრესი იმათთვის და ფორმას აღარ დასდევდნენ. ასევე

იქცეოდა ანტონ ფურცელაძეც. განსაკუთრებით მისი პოეზია არის ამ მხრივ ყოველად სუსტი. არც რითმა, არც ზომა, არც სახე და ლექსის ფაქტურის სხვა ელემენტები, მის ლექსებში არ არიან დამაკმაყოფილებლად წარმოდგენილი. მართალია, მისი განცდები ხშირად მიმზიდველია, ღრმაც, მაგრამ, თითქოს სავანგებოდ აფუქებს გამოთქმის ხერხს. ოღონდ სთქვას და ხალხის ფართო მასებისთვის გასაგები გახადოს და მას მეტე არა უნდა-რა. მე გვონია, რომ ხალხის სამსახურის წადილმა, პოპულიარიზაციის სურვილმა გახადა ანტონ ფურცელაძე ასე ზედ-მეტად დაუდევრად, თორემ მას აქვს ადგილები, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ პოეტურ გზნებასა და მხატვრობის უნარს მოკლებული არ იყო. გაცილებით უკეთეს პირობებში არიან მისი ბელეტრისტული ნაწარმოებნი. მართალია, აქაც წინადადება ხშირად უსწორ-მასწორია, ლექსიური მასალა დაუწუნდავი და შეურჩეველი, მაგრამ სამაგიეროდ აქ ბევრი რამ არის ისეთი, რაც ნაკლს ისყიდის და ნაწარმოებს სასიამოვნო წასაკითხადა ჰქმნის. ეს არის ყოფის ზედ-მიწვევითი ცოდნა, სინამდვილის ძარღვიანი თქმა, აღწერის უნარი და კომპოზიციის უშიშრობა. სოფ. მგალობლიშვილი, ანტონ ფურცელაძის ნამოწაფარი და მოყვარული, სხვათა შორის სწერს:—„მის ნაწერებს ქართველ ინტელიგენციასზე ისეთი გავლენა არა ჰქონდა, ვინაიდან,—ჩემის აზრით,—ეს ნაწერები... ისე ვერ ჰხიბლავდა ინტელიგენტ მკითხველს თავის ხელოვნობით“—ო. სამაგიეროდ, „მის ბელეტრისტულ და დრამატულ ნაწერებს დიდი გასავალი ჰქონდა მუშა-ხელოსნებში“—ო. ეს იყო ანტონ ფურცელაძის შემოქმედებითი ამოცანა. და ამ მხრივ, ანტონ ფურცელაძის ღვაწლი ფრიად მნიშვნელოვანია. იგი სრულიად გარკვეული სალიტერატურო სკოლის დამაარსებელია, და თუ ბევრი არ გაპყვა მის გზას, სამაგიეროდ კვალი კი დააჩნია ჩვენს ლიტერატურას და დიდიც. იგი უნდა ჩაითვალოს „ტეტიათა მოტრფილეების“ ერთ-ერთ მამა-მთავრად, საჩვეოლიუციო იდეების ერთ-ერთ პირველ მქადაგებლად, სალიტერატურო აზროვნების გარკვეულ წარმომადგენლად, და საერთოდ, ჩვენი კულტურის ერთ-ერთ მოამბედ. ამასზე იყო რომ სთქვა გრიგ. ყიფშიძემ:—„ჩვენი მწერლობა, ჩვენი ახლად ფეხ-ადგმული კულტურა, სხვა მოღვაწეებთან ერთად, ვერ დაივიწყებს ანტონ ფურცელაძესაც, რომელიც თავის შესაფერ ადგილს დაიკავებს ჩვენის ლიტერატურისა და საზოგადოებრივობის ისტორიაში“. გვგონია, რომ სწორი თქმაა, და ანტ. ფურცელაძის ორიგინალური ფიგურა დავიწყებას არ მიეცემა. ამის უფლება მან საესებით დაიმსახურა.

— არა ჩვეულებრივის აღწევებით ვიწყებთ ჩვენ ნიკო ნიკოლაძის ნაწერების დაფასება განმარტებას. — „ო, ასე იწყებს თავის წერილს არჩ. ჯორჯაძე. და მართლაც, ბევრი რამ არის ნიკოლაძეში ასეთი განცდების გამოძწევი, და უპირველესად ყოვლისა, ის დიდი ჭკუა, რომელიც ელვასავეთ ანათებდა ისეთ ბნელ მხარეებს, რომელზედაც ჩვენში არავინ ფიქრობდა. შემდეგ კი, ან უკეთ, ჭკუასთან ერთად ის აურწყველი ტემპერამენტი, რომელიც მუდამ ამორგებდა, და ვით ლომს, ანადირებდა „ცხრა მთას იქით.“ მეტად დიდი ბუნების ადამიანი, რომელიც ჩვენს სინამდვილეს ფილოსოფოსის სიღრმით არკვევდა, შეუდარებელ ძალის პუბლიცისტი. რომელმაც ილია ქავკავაძესთან ერთად ნამდვილ, ევროპიულ პუბლიცისტიკას დაუდო სათავე, დაულალავი საზოგადო მოღვაწე და პრაქტიკოსი, გაუტეხელი ნების-ყოფის შემტანი ყოველ საქმეში, მოქნილი და ღრმა სიტყვის ბატონი და ბოლოს, სალიტერატურო კრიტიკოსი. ეს-ჩვენში. მაგრამ მისი ასპარეზი საქართველოს საზღვრებსაც გასცილდა. და რუსეთი, შვეიცარია, საფრანგეთი, ინგლისი... ყველგან ასწრებდა ყოფნას, დიდ საქმეების მეთაურობას, დიდ ადამიანებთან თანამშრომლობას და მეგობრობას.

მეტად ძნელია ამ დიდი კაცის შესახებ წერა და ისეთ ვიწრო ფარგლებში, როგორც ამ შემთხვევაში გვიხდება. ამას უნდა ერცელი ადგილი, რომ ყოველ-მხრივ მოხდეს მისი შეფასება, რადგან ეს მარტო პიროვნების მოღვაწეობის ანგარიში კი არ იქნებოდა, არამედ საზოგადოებრივი გაკვეთილი, ჩვენი ტრამობრივი ტკივილის თქმა და ქართული ენერჯისადმი უდიდესი რწმენის დადასტურება. დიახ, ტკივილის თქმა, რადგან ნიკო ნიკოლაძე აღრევე დაეკარგა ჩვენს ლიტერატურას, თუმც საქართველოზე ფიქრი მან პრაქტიკის სივრცეში გადაიტანა. აქ მან ბევრიც გააკეთა. მარტო ფოთის ნავთ-სადგურის აშენება და ისიც იმ დროინდელ ჩვენს პირობებში, — სასწაულს უდრიდა, მაგრამ ქართულ ლიტერატურასაც ჰქონდა თავისი მოშლილი კიდევები, მასაც სკირდებოდა ნავთ-სადგურის აგება, მაგრამ აქ, ნიკო ნიკოლაძე შორეულ სვლის გემად იქცა, და ქართული ლიტერატურის ნაპირი დიდი ხნით დასტოვა. ეს დიდი დანაკლისი იყო. მაგრამ ის, რაც გააკეთა ქართული ლიტერატურისათვის.

მანც მას უფლებას აძლევს, რომ ჩვენს პირველ-ხარისხოვან მწერლებს უდგეს გვერდში, და მათთან ერთად ატაროს ქართული ლიტერატურის რეფორმატორის სახელი.

მაგრამ ვიდრე დაეიწყებდეთ ნიკო ნიკოლაძის ქართულ მწერლობის შესახებ საუბარს, საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ ჩვენს მწერალს ბევრი რამ უწერია უცხო ენებზედაც. გარდა იმ რუსული მწერლობისა, რომელსაც იგი საქართველოში ეწეოდა, იგი პეტერბურგშიც იღებდა მონაწილეობას ჟურნალებში, საზღვარ გარეთც უთანამშრომლია ფრანგულ გაზეთებში, და ინგლისში კი ლერცენის ცნობილ „კოლოკოლში“. ჩვენდა საიწუხბაროდ, ეს აუარებელი ნაწარმოები გაბნეულია, და საშუალება არა გვაქვს, რომ მთლიანი წარმოდგენა ვიქონიოთ მათი ატორის შესახებ. მართალია, ეს უცხო ენებზე ნაწერი ქართულ ლიტერატურისათვის დაკარგულია, მაგრამ ავტორის ვინაობის გამოსაკვევად ხომ დიდი განძია ¹⁾ ჩვენ ესეც დიდათ გვაინტერესებს, მაგრამ უნდა დავკმაყოფილდეთ იმით, რაც ხელთა გვაქვს.

გარდა ამისა, ნიკო ნიკოლაძე თავის მოქმედებითაც გვაოცებს. აბა გადაიკითხეთ მისი წიგნი. „Переговоры Священной дружины с партией „Народной Воли“, ან და ნ. კ. მიხაილოვსკის მოგონებები, (ამის შესახებ სწერდნენ ვერა ფიგნერი, ივანოვი, ლოპატინი და დ-რ ტ...) დაბეჭდილი „Революция в России“-ს 54 ნომერში, და თქვენ დარწმუნდებით, რომ ნიკო ნიკოლაძე მეტად რთული ბუნებისა და მოქმედების კაცი ყოფილა. ნიკო ნიკოლაძე, საიმპერატორო კარის მინისტრ გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვის საშუალებით, მოლაპარაკებას იწყებს ალექსანდრე მე III-თან რომ რევოლიუციონერებმა ხელი აიღონ ტერორისტულ აქტებზე, და მთავრობამ კი რეპრესიებს უკლოს, კარის კატორღების მდგომარეობა გააუმჯობესოს და ცნობილი მწერალი ჩერნიშევსკი, რომელიც უკვე 20 წელი გადასახლებული იყო, ვაანთავისუფლოს. ამ შუამავლის მისიის შესახებ ის ცნობილ ნ. მიხაილოვსკისთან და ანტონოვიჩთან თათბირობს და რჩევას ეკითხება. მიდის საზღვარ გარეთ და მოლაპარაკებას აწარმოებს ცნობილ ფიგერანტ ტიხომიროვთან... ამ მოლაპარაკებას თავისი ნაყოფი მოაქვს: ცნობილ ტერორისტებს: ბოგდანოვიჩს (კობოზევი) ვერა ფიგნერს და სხ.. აღარ ახარობენ, შეიწყალეს, და ჩერნიშევსკიც დააბრუნეს. ყოველ შემთ-

¹⁾ 1882 წ. „Отч. записки“. ნიკოლაძის წერილი „Лит. блан и Гамбета“ 1906 წ. „Литер.-ში — „Известия Академии И. П. Чорнышевскаго“, რომელიც 1907 წ. პეტერბურგში უფრო ვრცელად გამოცემა ცალკე წიგნად: Переговоры священной дружины с партией „Народной Воли“ и. 1882 წ. და სხ..

ხვეწაში, ეს ისტორია რაღაც ზღაპარივით არის, იმდენია შიგ ნაჩვენები რუსეთის სინამდვილის უცნაურობა და „დიდი ხალხის“ მომქმედი პირობა, როგ. მაგ. გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი, დიქტატორი ლორის-მელიქოვი, გრაფი შუვლოვი, ფონ-პლევე და ფარდის უკან, საიდუმლოდ მჯდომარე, და ყურის მგდებელი ტახტის მემკვიდრე ალექსანდრე III. ეს — რუსეთში. საზღვარ გარეთაც, იგი, ცნობილ ლ. ი. მეჩნიკოვთან ერთად სცემდა ყურ-ნალს „Современности“, იღებდა მონაწილეობას ევროპის ცხოვრებაში, და სულ მუდამ მოძრაობდა, იბრძოდა ადგილიდან-ადგილზე გადადიოდა. ის დიდი გზნებით ეკიდებოდა ყოველ საქმეს, ფხიზელი ქკუთ უტკერდა სინამდვილეს და მომაყალს, და საზოგადოებრივი ურთიერთობის გარდაქმნაზე რადიკალურად ფიქრობდა, როგორც ნამდვილი სოციალისტი.

ამ მხრივ მეტად საინტერესო და დამახასიათებელია მისი საუბარი ლუი-ბლანთან, რომელიც აწერილი აქვს ნიკო ნიკოლაძეს თავის „ნახუ-ლი და ვაგონილი“-ში. ამ საუბრის მიხედვით, ნიკო ნიკოლაძე სოციალურ რესპუბლიკის მომხრეა, უკიდურესი რევოლიუციონერი. ამას გარდა, ამ თავის მსოფლმხედველობას, ე. ი. სოციალისტურ აზროვნებას იგი ჩვენ-შიც ეწეოდა, რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ეხლა კი, დავ-ტოვოთ ნიკო ნიკოლაძე როგორც უცხოელი მოღვაწე, და შევეხოთ ჩვენს ნიკო ნიკოლაძეს, რომლის მთლიანი სახის გაყოალისწინება სქემა-ტიურად მინც ვცადეთ.

*
* *

ნიკო ნიკოლაძის უფრო კარგად გასაცნობად, საჭიროა ისიც ვიცო-დეთ, თუ რა პირობებში მოუხდა მას სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლა, ან რა უსწრებდა მას წინა. ეს დაგვეხმარება იმის გასარკვევად, თუ რა იყო მაინც ის მიზეზი, რომელმაც ნიკო ნიკოლაძე ისე ფართე ასპარეზისათვის მოაქადა. რასაკვირველია, ნიკო ნიკოლაძე თავის-თავად დიდი ბუნების კაცი იყო. შავრამ ხომ მტკიცება არ უნდა იმას, რომ გარემო ხშირად დიდი ბუნების კაცს აპატარავებს, და წინააღმდეგაც. და ექვს გარეშეა, რომ ნიკო ნიკოლაძის ბუნებით ნიქთან ერთად, დიდი მნიშვნელობა იქო-ნია იმ პირობებმაც, რომელიც მას ერტყა. უპირველესად კი პეტერბურგის უნივერსიტეტმა. ამ სასწავლოებელს, იმ დროს, როდესაც ნიკო ნიკოლაძე იქ შევიდა, მეტად მღელვარე და მტეხიარე ცხოვრება ჰქონდა. ერთი მხრით მთავრობის რეპრესიები, და აღმირალ პუტიატინის სახალხო განათლების მინისტრობა, რაც უნივერსიტეტს ყაზარმად გადქცევას უქადა, მეორე

მხრით კი „ჯერეთ რუსეთში არ გავიწილი რამ: დაბეჭდილი პროკლამაცია „ახალი თაობისადმი“. რილევევის მოწოდებებით და სხ... ისე რომ, უნივერსიტეტის კედლებში, ეს ორი დასაწყისი ერთმანეთს უპირისპირებოდა, ატმოსფერო ღელვაში შობილია, და სტუდენტობაც ჯერ განუტყველი მღელვარებით და გმირობის წყურვილით ივსებოდა. აბა ყური უგდოთ ჩვენს ძველ ვეტერანს, როგორ მოგვითხრობს სტუდენტთა არეულობის პირველ ჩასახვას:

— „ერთმა სტუდენტთაგანმა, მგონია ნეკლიუდოვმა, ჩამოიღო კედლიდან პროკლამაცია ფურცელი და გამოაცხადა, რომ სააქტო დარბაზში წაიკითხავს მას ყველას გასაგონად. აუღიბორიებიდან გამოძავალი სტუდენტები გაჰყვნენ მას. ნეკლიუდოვი შედგა მაგიდაზე, რომელზედაც ოქროს ფოჩებთან წითელი მალე იყო გადაფარებული, და დიდის პათოსით წაიკითხა პროკლამაცია. გულის ფანქვალით ვუსმენდით მის მაღალ ხმას, რომელიც თან-და თან აღფრთოვანებაში გადადიოდა. პროკლამაცია თავიდან ბოლომდე ახალი გამოცხადება იყო ჩვენთვის. იმიტომ კი ირა, რომ ლეგალურ ლიტერატურას არ ვიცნობდით: ბევრი ჩვენგანი კითხულობდა „Колокол“ — ს. „Полярная звезда“ — ს და სხვა, მაშინ ისკანდერის ფსევდონიმით უფრო ცნობილ ლერცენის ცალკე გამოცემებს, მაგრამ აქ, დაცინვასთან, სარკაზმთან გვექონდა საქმე, პროკლამაცია კი, გარდა იმისა, რომ ცალკე პირებსაც და მთელ მთავრობასაც ჰკიცხავდა, მოგვიწოდებდა აშკარა ბრძოლისაკენ, ძველი რეჟიმის დასამხობად. და არა მხოლოდ გასასწორებლად. ანათემასავით გაისმოდა პროკლამაციის გამანადგურებელი ტონი. ჩემზე ყოველ შემთხვევაში ასეთი შთაბეჭდილება მოახდინა. ჟრუანტელმა დამიარა მთელს ტანში, მომგონდა მსგავსი გრძნობა, რომელიც ვანიცადე ათი წლის წინად, როცა მოვისმინე იმერეთის ასწლოვანი მიტროპოლიტის დავითის მთავარ—დიაკვნის მრისხანე ხმით წარმოთქმული ანათემა, გრიშა ოტრეპიევისა და მაზეპას წინააღმდეგ. მაგრამ ნეკლიუდოვის გარეგნობა, ზემოდ მოყვანილი ლექსი და ძალაუნებური ცახცახი, გამოწვეული პროკლამაციის საჯარო კითხვით, და ისიც საიმპერატოდო პეტერბურგის უნივერსიტეტის ხალხით გაქვიდილ სააქტო დარბაზში, ახლაც თვალწინ მიდგას, როგორც ცოცხალი სურათი... ეს არის ნიკო ნიკოლაძის პირველი და დიდი შთაბეჭდილება, რომელიც ისე ღრმად ჩასჭრია გონებაში, რომ სამოცდა ექვსი წლის შემდეგ, მოგონებასა სწერს, 1) და სწერს, როგორც გუშინდელ ცოცხალ ამბავს. ასეთი

1) იხ. „კავკასიონი“ 1925 წ. ნ. ნოვლადე — „მოგონება 60 წლებზე“.

მღელვარებით დაიწყო ნიკო ნიკოლაძის კარიერა, და ეს დუღილი არ მოჰკლებია მას დღევანდლამდე. უბნე, გადასახლება, ევროპის ქვეყნები. გამუდმებული მოგზაურობა, ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა, რომ აზრის მუდმივი სიფხიზლე შეენახა, და მისი სიტყვა ყოველთვის ყოფილიყო ღონიერი, ახალი და მოსწრებული. აბა აიღეთ მისი „სხვათა შორის“ (ნაგრძნობი და განაგონი), რომელიც მგზავრის შთაბეჭდილებებს წარმოადგენს, რა სიახლეს და აზრის მოქნილობას ჰნახავთ, რა პირველი გახაფხულის სურნელება ისმის ყოველ ფურცელზე, როგორი დაუბერებელი ხალისი ხმაურობს სტრიქონებ შორის. იგი ყოველივეს თითქოს სხვა თვალთ უცქერის, და ყველაფერში სიცოცხლესა და ძალას დაეძებს.

— „გემი ხენეშით და ვაი-ვაგლახით შეცურდა ზღვაში... ფოთი დაიშალა, თავისი შროიანათ გაღესილ, შეფერილ ქუჩებით და დამპალი შიგნეულობით. მაგრამ ჩემს თვალ-წინ მაინც დიდხანს იდგა მისი სურათი, რომელიც მე ჩემი ქვეყნის ნამდვილ და კეშმარიტ სურათად მიმაჩნია. ლამაზია ის, აყვავებული, ნარნარ ვარდივით გადაშლილი, მაგრამ გარდგანი სილამაზის მეტი არაფერი ღვივის და აცხოველებს ამ საყვარელ ქმნილებას. იმას აკლია ძლიერი შემაერთებელი სული, აკლია ძალის მომცემი ერთობის სიცხოველე, ატყვია მომხიბვლელი ვარს-განდგომის განცალკევების ბეჭედი. რაა შნო. სილამაზე, ლაზათი, თუნდ ახალგაზრდობაც, თუ გულში მთელი და მარჯვე სული არ გიდვია, თუ სხეულში გამჯდარი გაქვს სასიკვდილო ქირი, თუ ძვალი და ძარღვი, ტვინი და სხეული. აზრი და ხელი ნიადაგ სისუსტით გიკანკალეპს? რა გინდ ლამაზი იყვის მომაკვდავი, ის მაინც მომაკვდავია და მისი დანახვა მაინც საზარელი და საზიზღოა.“) აი ეს განცდები შემოიტანა ნიკო ნიკოლაძემ საქართველოში, ეს ზღვის ჰაერი, ქართული სინამდვილის დაზიანებულ ჯანის განსაკურნავად. და შეიძლება ითქვას, რომ პირველი მისი გალაშქრება სახელოვანი იყო. მან მიზანში ამოიღო ჩვენებური უქნარობა, მელანქოლიური თვლენა, „სრუპატრიოტული“ უილაჯობა და ყველას საქმისაკენ მოუწოდდა. ერთ მხარეს ილია ქაეკავაძე, თავისი შაჰიანი სატირით და სიპტიკით, მეორე მხარეს ნიკო ნიკოლაძე. მოუზიდებელი სიახლით და გრანდიოზულ პრაქტიკულ გეგმებით. ესენი იყენენ რომ დედა-ბოძებად შელდგნენ ჩვენ ცხოვრებას და გაამაგრეს კიდევ ჩვენი არსებობის შერყეული კედლები. მათმა ჭკუამ და ნენერგიამ გააფლო ახალი კვალი, რომელიც უწავიდა მათ მიერ მოვლილი და აღზრდილ თაობათა კადრები.

1) იხ. „ქართული“ წ. 11 1873 წ. გვ. 2-3.

ნიკო ნიკოლაძემ სრულიად ახალი საშუალებებით დაიწყო ჩვენი სულის ჭირთერგვა. ჯერ უჩვეულო სტილით, სიმბაზილით, და თუ შეიძლება ითქვას, გემოვნებით; დაიწყო ჩვენი ეროვნული მეობის ანალიზი. უპირველეს ყოვლისა, მან მოიწადინა ჩვენი ხალხის მთლიანი პორტრეტის გარკვევა. მისი ისტორიის ვათვალისწინება; მისი ხასიათის დანაწილება. და უნდა ითქვას, რომ ეს ოპერაცია მან მეტად მოხდენილად და ოსტატურად შეასრულა. თქვენ შეიძლება არ დაეთანხმოდ ავტორის დასკვნებს, მაგრამ თვით ანალიზი, ან უკეთ, ფსიქოლოგიური ეტიუდი, იმდენად კარგად და მართლაც მხატვრულად არის შესრულებული, რომ გიზიდავთ და აუარებელ ემოციების გარდა, გაფიქრებთ და აზრებს გიფორიაქებთ. აი მისი „ფიქრი ღიბის მთაზე“. „კრებულის“ პატარა ფურცლებზე თითქოს იკაოგება „ფელეტონის“ სახელწოდებით. მაგრამ ეს „ფიქრი“ მთელი სალიტერატურო საუნჯეა. იმდენად ახალია მისი შინაარსიც და ფორმაც. შეგალითად:

—...ტფილისი, დიდი და თუ გნებავთ. მშვენიერი ქალაქია, ლაზათიანად მორთული. და ჩინებულად მოკაზმული. ეს ქალაქი ყველას მოსწონს, მასში ყოფნა, ცხოვრება, ყველასათვის, — თითქმის სამოთხისაგვით სანდომი და სანატრელია. მაგრამ ჩემო შკითხველო, ეს მშვენიერი, ლაზათიანი და ჩინებული ქალაქი, ჩემს თვალში სულ სხვანაირად სჩანს. ამის მიზეზი აღბად ისაა, რომ მე აუადმყოფი თვალები მაქვს. ამ მიზეზითაა თუ სხვით, ტფილისი. თავისი მშვენიერი სახლებით და დარბაზებით, თავისი ფართო და გატკეპნილი ქუჩებით და ათასნაირად აქრელებულ მცხოვრებლებით, მე მეტის-მეტად დაპრანქულ და ფერ-უმარლიან ბებრუხად შეჩვენება. მუშტაიდის ბაღი, გოლოვინის პროსპექტი, საზაფხულო და საზამთრო თეატრი, ჩემს თვალში გადაწყვეტილ და გუნდით შეღებილ წარბებს, ერთი თითის სისხლა ზია ფერად და აღის ფერ სარტყლად სჩანან. მთი შნო და ზია-ზიანობა ვერასოდეს ვერ მავიწყებს მე, რომ როცა ტფილისი ახალ-მოდური პომადით გაწითლებული ტუჩებს გააღებს, მის პირში მაშინვე ჩამტვრეულ და გაშავებულ კბილებსაგვით გამოიკვრეტს შუა-ბაზარი. ანჩისხატის უბანი, მთაწმინდა, სალაყბო მოედანი და ზურგის უკანდან განმოჩენდავს სპარსელებსა და ლეკებისაგან გაოხრებული, მოტიტვლებული მინდვრები. მე მაშინვე მაგონდება, რომ ეს ლაზათიანად მოკაზმული ბებრუხი, რომელიც ეხლა თავისი წითელ-ყვითელი ტანსაცმე-

ლით, თავისი შედეგილი თმით, და გაფერილი ლოყები კვეკურკურება, ბევრ, ძლიერ ბევრ უწინდელ მდგომარეობის ხელში ყოფილა, ბევრისთვის შეუფიცნია სამუდამო სიყვარული, და ბევრის კოცნა და აღერსი დღემდის აჩნია მექექებსავეთ მის შუბლსა და ლოყებს: მეტეხის ციხე, ტფილისის დანგრეული ციხე-დარბაზი, სპარსეთის შერთი და თათრებს სასაფლავო. ასე ხშირად უთავბოლო და ადვილი აღერსიანობა საფლავამდე ამოუხოცელ დაღს ასვამს ადამიანის ბუნებას...¹⁾ ავტორმა მეტად მწვავე საკითხს ჩასკიდა ხელი, ჩვენი კულტურის გადაგვარებასა თუ არეულობას, ჩვენი ნიადაგის დაკარგვას, და მეტად ოსტატური ხერხით: ღრმად ვანგვატდევირა და დაგვაფიქრა. მოუსპინოთ კიდევ ავტორს, ის ჯერ კიდევ ბევრს გვეტყვის საგულიანობა: ტფილისიო, ამბობს ნიკო ნიკოლაძე. „ემ კლუცი ქალივით, ხან ევროპას ცხოვრებას და ევროპიელებს ექალაჩუნება, ხან იმ სპარსელების ცხოვრებისაყენ ბრუნდება, რომელნიც დამექექებული ხელებით მის წვრილ შვილს ბინძურ და უკემურ „ლულა-ქებას“ აძლევენ... ესრეთია ტფილისი... როგორც ბევრ ხელში ნამყოფი ტურეთა ქენება და ლაზათს და სიკოცხლეს ჰკარგავს, როგორც მისი მოწყვეტილი ყელი და ჩავარდნილი თვალები, ნიადაგ უაქობს კაცს მის დაბნეულ ცხოვრებას, ისე, ამ საუკუნის დაწყებამდე, საქართველოს მინდვრების იშვიათი წელ-მოხრილი და უშნო ბუჩქები და სრულიად უმცენარო მიწა გულმწუხარეთ თითქო ბუტბუტება: აქ, ჩვენზე, ბევრ ურჯულოებს გადაუვლია და მათი გულმკერდი ისე მანჯად დაგებუტებია, რომ ყველაფერი, რაც კი გვებადა, გასრესილი და გაღწეილი დაოჩაო... და სხ... შემდეგ ამისა, ავტორი ქართველი ადამიანის ბუნების ანალიზს იძლევა. რომ ერთგვარი კავშირი გამოჩნდეს ტფილისის ამ ახირებულ, უნიადაგო მდგომარეობასა და მის შვილთა შორის (ტფილისი საქართველოდ შეიძლება ვიგულისხმოთ).

— „ქართველს ტანში (ავტორი ქართლ-კახეთსა ჰგულისხმობს), დღეს ისეთი დაზანტებული სული უდგას, რომ მისი კეთილი სურვილი ნიადაგ ფუქ და მიუწვდომელ სურვილად რჩება. თავის სპარსული ხალიჩით და სპარსული მუთაქით მორთულ ტახტზე, ქართველი დილიდან საღამომდე წევს, თითქო მამა-პაპების გმირობას მისი სწეული დაუღალავსო, წევს და დაძინებაც ეზარება. ნატურის მეტი იმას არაფერი რომ არ სჭიროდეს, დარწმუნებული იყავით: რომ ის მთელ ქვეყანას გაასასუფევებდა... სპარსეთის ვარჯიშობამ ჩვენს მინდვრებში და დარბაზებში, მათმა გამარჯვე-

¹⁾ იხ. „ქრებული“, 1871 წ. „ფიქრი ლიხის მთავე“.

ზან ჩვენ ციხეებსე და ქალბატონებსე. ასე დაამცირა ჩვენი ხალხის ხასიათი, ასე ამოჰკაფა მის გულში მხურვალე და პატიოსანი სიმძლვე, და ამისთანა უბრალო, პაწია გრძნობა ჩათესა ჩვენს ძარღვებში .. დააკვირდიო ქართველი კაცის ხასიათს, ქართველ ბუნებას, ღვინოს, ერთი სიტყვით, რასაც კი გსურდეთ, და მაშინვე დაინახავთ, რომ სპარსელის ხელის და თესლი ყველაფერს დასწნევია, ყველგან ჩაფარულა, ყველაფერი გაუსპარსელდება... ჩვენ ამ ეამად არ გვაინტერესებს, თუ რამდენად მართალა ავტორი ამ დასკვნების დროს, ეს სპეციალური კვლევის საკითხია, ჩვენთვის უფრო საინტერესოა ამ სიტყვების შთამაგონებელი ძალა და ქართველთა ფიქრისა თუ აზროვნების შერხვევა. ამ თვალსაზრისით კი, ნიკო ნიკოლაძემ თითქოს ახალი ქვეყანა გადაუშალა ქართველობას, თითქოს საკუთარი თავი დაანახა გამადიდებელი მინით და მისწი-მოსწია მისი მთვლემარე შეგნება. ეს ახალი ქვეყანა, თანამედროვე ევროპის პირობებთან უნდა ყოფილიყო შეგუებული, ახალ საწარმოო იარაღებით აღჭურვილი, მომქმედი, თავისუფალი. ამ ახალი ქვეყნის შემქმნელი, ახალი თაობა უნდა ყოფილიყო, წოდებრივობის გარეშე დამდგარი, რაც ჰგულისხმობდა ძველი მთავრობის წინააღმდეგ ამხედრებას. ნიკო ნიკოლაძეც, როგორც ერთი თერგდალეულთაგანი, ამ ბრძოლის მთავარი მონაწილე იყო, და მისი სალიტერატურო ბრძოლის საგანიც, როგორც საზოგადოდ „თერგდალეულებისა“ — ძველი თაობა. ნიკო ნიკოლაძის აზრით, ეს თაობა აუცილებლად უნდა დამხობილიყო, როგორც ყოველგვარ ენერჯია გამოლექული და ნახევრად მკვდარი. ხოლო ეს დაღუპვა არაერთარ შებრალებას არ უნდა იწვევდეს, რადგან სამწუხარო ამ მოვლენაში არაფერია.

— „რა სამკვიდრებელი დარჩა ჩვენს ძველ თაობას? — ეკონომიური მხრით, იმას, გადარბიებული და გატყავებული ხალხი, და უხვირო, უხვირო აზნაურობა ღუპავს. პოლიტიკური მხრით — ზნე დაცემული, გაცალკელებული საზოგადოება, რომელსაც არა თუ ძველი გმირების სული დაუკარგავს, მათი სახელიც არ ახსოვს. ზნობრივი მხრით — გაფლიდებული უხასიათობა, დაცემული ხელის ღოკვა, ძლიერების თაყვანის-ცემა, სამართლიანობის დავიწყება. ლიტერატურის მხრით, — დაცემული მწერლობა, დავიწყებული ენა, დაღანტული და დამახინჯებული ძველი ლიტერატურა. გონებითი მხრით, — სრული უზრობა, ძველი ჩვენი ისტორიის უცოდინარობა, ახალი ცხოვრების გაუგებრობა. რომელ დიდებაზე მიგვითითებს ჩვენი ძველი თაობა? ... იმან თვითონ საკუთარი ხელით დააშო და მტვერი წააყარა ამ დიდებას, და იმაზე უფრო გულ-მწეულათ

იხსენებს ჩვენი და არა მათი თაობა. რა საუნჯეს დაგვანახებს, რომელ გმირს წარმოგვიდგენს, როგორც ლიტერატურულ მოძრაობას. რომ ჩვენი გაკიცხვა და ვაახლების სურვილი წალაგმოს? არაფერს, არც ერთს. ის ხელსარიელია, გაკოტრებულია“ და სხ... და დასძენს: — „ქარგი იქნებოდა, რომ მომავალ თაობების სამავალითოდ, ძველი თაობის მოთავე პირებს, რომ ძველი აუშენოს ჩვენმა ხალხმა და ზედ ეს წარწერა ამოსკრას: — „აქ მარხია თაობა, რომელიც ბრმად ატარებდა თავის სიცოცხლეს და დაბრმავების გამო, ახალი ცხოვრების ფეხ-ქვეშ გაითვლია“. ეს ტირადა, მთელი საბრალმდებლო ოქმია, ძველი თაობის წინააღმდეგ წარდგენილი, რასაც უდიდესი შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა თავის დროზე. ეს მკვლელი სიმართლე იყო, რომელიც პეტრე ჩადაევის „წერილებს“ გვაგონებს, ანალოგიური აზრის სინათლით და სიფართოვით, დაგუბებულ ბოლმის გადმონთხევის ძალით, პროტესტის ფორმით. ძველი თაობა ახალმა კი არ დაამარცხა, არამედ „ძველი თაობის ჩაქოლების და დამხობის მიზეზი უფრო ცხოვრების და გარემოების ძალა იყო, ვინემ ახალი თაობის მოქმედება და ბრძოლა. ჩვენ იმდენათ პირუთვნელი და გულწრფელი უნდა ვიყოთ, რომ ჩვენი (ახალი თაობის) საკუთარი მოქმედების და გავლენის დაფასება უნდა შეგვეძლოს სწორედ იმ თვალთ, როგორცათა დაგვაფასებს ჩვენ შემდეგი თაობა და მომავალი ისტორია. ამ თვალთ რომ შევხედოთ ჩვენ იმ ახალ თაობას, რომელიც ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში 1861 წ. გამოვიდა, დაეინახავთ, რომ ამ თაობას ძლიერი მცირედი გავლენა და მოქმედება ჰქონია არა თუ მარტო ხალხის ბედზე და ცხოვრებაზე, არამედ მის გონებაზე და ძველი თაობის დამხობის მიზეზზედაც... 1861 წლის ახალი თაობა ჩვენს ცხოვრებაში, პატიოსანი გრძობით აღსვებული შემოვიდა, გვიხსნის თავის აზრს ავტორი. იმას კეთილი მიზანი ჰქონდა, პატივსაცემი მიმართულება, შრომისა და ბრძოლის სურვილი, და ახალგაზრდული აღტაცება. მაგრამ როგორ, ან რისთვის დავმალეთ, რომ ამ თაობის, ახალ რაზმს შეადგენდა თითქმის მარტო ერთი კაცი, — ილია ჭავჭავაძე. რომელიც წინამძღოლიც იყო და რაზმიც, ან, უფრო სწორედ რომ ვსთქვათ, ურაზმო წინამძღოლი იყო იმ ახალი თაობისა, რომელსაც ჩვენ ცხოვრებაში ფეხი უნდა შემოედგა“¹⁾. ნიკო ნიკოლაძემ უარყო ძველი თაობა, მაგრამ არც იმ თაობის მადლიერი იყო, რომელსაც თვით ეკუთვნოდა. არ იყო კმაყოფილი მიტომ, რომ ამ თაობასაც ახალი ცხოვრებისათვის საჭირო იარაღი აკლდა. მათ „კეთილი გუ-

¹⁾ იხ. „ქრებული“, № 1, 1873 წ. „ახალი ახალგაზრდობა“ ნ. სკანდელიანი.

ლი და პატიოსანი სურვილები: ჰქონდათ, მაგრამ ეს არა კმარადა. სა-
 კირო იყო მეცნიერული მომზადება, ხალხთან ახლო მისვლა, საქმიანო-
 ბის ნამდვილი ატმოსფერო, რაც ამ თაობას აკლდა. ეს უკანაქსნელნი ახ-
 ხალხის სასწავლოდ შეიკავენენ, მაგრამ ილია ქაქუაფაძის თქმისა არ იყვეს.
 „მხოლოდ გაპრიანებული სიტყვებით“, ხალხი კი. სინამდვილეში შორს
 იდგა. მის უურამდე ვერ აღწევდა ამ პატიოსანი ინტელიგენციის გამო-
 ქომავება და კეთილი სურვილები. ამის გამო, მე ნი-იანების დემოკრა-
 ტიული იდეოლოგია იდეოლოგიად დარჩა, ხალხი კი უმეთაუროდ და
 უპატრონოდ. ამას სჩივის ნიკო ნიკოლაძეც. მართალია, ჩვენი ავტორიც
 ურამზო წინამძღოლად დარჩა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ მან მიაგნო ჩვე-
 ნი ქვეყნის სატყეარს და მთელი თავის გულის-ყური აჩაღვაზრდობას
 მიაპყრო, რომლის მომზადებასაც დიდის პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა.
 იგი სცილობს საქმიან ნიადაგზე დადგეს, „მწარე“ სიტყვა სთქვას, მძი-
 მე მსჯავრი დასდოს იმას, რაც საწუნარია, და მთელი თვისი გზნებით
 გაანათოს ის მომავალი, რომლისაკენაც ყველას თვალები უნდა იყვეს
 მიპყრობილი. არჩილ ჯორჯაძის თქმისა არ იყვეს, „მისი (ნ. ნიკოლაძის)
 აზრი, გრძნობა, მისწრაფება, — სულ მომავლისკენ იყო მიქცეული და მი-
 მართული. ამისათვის იგი მკაცრ და მკვახე მსჯავრს სდებდა არამც-თუ გა-
 დაბირებულ მოღვაწეებს, ახლებსაც და ხშირად ვერ ეწყობოდა და ვერ
 ურჩიდებოდა თავის მედროვე ახალ თაობას. მომქმედმა, დაუღალავმა,
 შორს მქვერტელმა ნ. ნიკოლაძემ, იმ თავითვე შეიგნო ერთგვარი ცხოვ-
 რების ხასიათი, იგი სდევნიდა ყოველგვარ გაუბედაობას, ლაჩრობას, „სენ-
 ტიმენტალობას“...¹⁾ მართალი ნათქვამია. ნიკო ნიკოლაძე უღმობელი
 საქმის კაცია, და ახალგაზრდობასაც ასეთსავე გაყვეთილებს უწერს:
 „ვინც გაიმარჯვა, — ის კვიანი და საქები, თუნდ გაემარჯოს მარტო ა-
 რემოების შემწეობით. და ვინც წაიქცა, ვისაც ანგარიში შეეშალა, ამ
 ვისაც მიზნის მიღწევის ნება არ მისცა სრულიად წარმოუდგენელმა გა-
 რემობამ, ის ყველასთვის სასაცილო და ტალახით გასათქერი ხდებაო“²⁾.
 ამ დიდი საქმიანობის სიყვარული და ცხელება ისე აქვს ჩვენს ავტორს
 გამჭდარი, რომ შეფასების დროს წონასწორობასაც ჰკარგავს. მართალია,
 მისი თაობა პრაქტიკულად სასწაულებს ვერ ახდენდა, მაგრამ მისი მოღვა-
 წეობა რომ მნიშვნელოვანი იყო, ამის უარყოფა შეუძლებელია. მაგრამ
 ნიკო ნიკოლაძე ისე ქირვეულობს ახალი ცხოვრების დასაწერად ჩვენს

¹⁾ იხ. არს ჯორჯაძე. წიგ. II, გვ. 140.

²⁾ იხ. „დროება“, 1873 წ. № 44.

ქვეყანაში, გადევებული მუშაობის დანახვა ისეთი ჟინითა სწყურია, პრაქტიკული ქუისა და საქმის ხალხს ისე უძღვებად დაეძებს, რომ მძლავრი სტიმულის მისაცემად არას დასდევს და უღმობელობს. იგი სწერს:— „ყოველ საზოგადოებაში, თვითეულ თაობას თავისი საკუთარი ტვირთი აწევს და ისტორიულ ცხოვრებაში, ყოველ თაობას უნდა შეეძლოს თქმა: ჩემი მხრით, მე ეს ახალი სარგებლობა მოუტანე ჩემს ხალხს, ეს ახალი სინათლე ვაჩვენე, ახალი ძალა შევიძინე და ახალი გზა გაუხსენი უკეთესი ცხოვრებისაკენ.— შეუძლია ჩვენს ახალგაზრდობას გულზე ხელი დაიდვას, და სთქვას ეს სიტყვები? მე დარწმუნებული ვარ, რომ არა. მაშ ნუ დაევიწყებთ, რომ იმ თაობას, რომელსაც ამ სიტყვების თქმის უფლება არა აქვს, ისტორია სწორედ იმგვარად სთვლის, როგორც ცხოვრების ჯოგს, რომელიც მხოლოდ მით ასარგებლებს ქვეყანას, რომ მოძველებულ მინდორზე ნაკელს ჰყრის“...

ვიმეორებთ, რომ ეს მსჯელობა ობიექტიური ანალიზის შედეგი არ იყო. აქ სუბიექტიურ განწყობილებას დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი, ეს გაბრაზებული კაცის მჯელობასა ჰგავდა, რომელიც საქმის დანაკლისს მკვახე სიტყვებით ავისებს. მხოლოდ, მიკერძოებას აქ ადგილი არა ჰქონია. ეს გულის ტკივილი იყო და არა ჯავრის ამოყრა. ნიკო ნიკოლაძე იმდენად პირდაპირი იყო, დამოუკიდებელი და უშიშარი, იმდენად დიდი ქუის პატრონი იყო, რომ პატარა გრძნობებს არ აეთრევიებოდა და ინტრიგანობას არ დაიწყებდა იქ, სადაც საქვეყნო საქმე იყო გასაკეთებელი. აკი არ შეშინდა კიდევ, და ათი წლის შემდეგ, თავისი შემცდარი აზრი ამ ახალთაობის შესახებ, თვითვე სიხარულით აღიარა.— „ახალი თაობა გვიდგა წინ, განახევრებული, ამტერებული, გადაკიდებული ერთ მანეთზედ... რომ იცოდეთ, რა ნაირად გვახარებს, რამდენად გვაბედნიერებს ის აზრი, რომ შემცდარი ვყოფილვართ“—ო...

მაგრამ საკითხავია, თუ რა იყო ამ გამწვავების ძირითადი მიზეზი. მხოლოდ უსაქმობის კიყინი ხომ არ შეიძლება იმ დიდ მიზეზად ჩაითვალოს, რომელიც ნიკო ნიკოლაძესა და მის თაობის შორის ისეთ მწვავე განხეთქილებასა ჰქმნიდა. უეკველია, რომ ამ უთანხმოებას საპრინციპო ხასიათის მიზეზებიც ექნებოდა. ეს ასეა, და იდეიური შებრძოლებაც ეკონომიურ ცხოვრებისა და დებულებათა გარშემო დაიწყო. ჩვენ ამ ქამად ვერ მოეყვებით ამ დიდი დავის დაწვრილებით განხილვას, ეს საგანგებო შრომას მოითხოვს, აღვნიშნავთ კი, რომ, ეს ბრძოლა სათავად-აზნაურობანკით დაიწყო, და იქიდან მომდინარეობს „მესამოციანეთა“ დარღვევის პროცესი და ორი იდეიური მიმართულების აღმოცენება. ერთი მხრით დადგა ილია ჭავჭავაძე და მეორე მხრით-ნიკო ნიკოლაძე. პირველი—ეკ-

რობის და აღებ-მიცემობის თავისუფლების პრინციპს ადგება და იმეორებს პოლიტიკურ ეკონომიაში ლიბერალურ სკოლის სახელით ცნობილ დევიზს: „Laisser faire, laisser passer“, მეორე კი, ამ პრინციპს ებრძვის როგორც ბურჟუაზიულს და თვით კი სოციალიზმის სახელით ლაპარაკობს. ნიკო ნიკოლაძის სოციალისტობა ყურ-მოკრული საუბარი როდი იყო. იგი ძველი რევოლუციონერი და სოციალისტი იყო, და ჩვენს სინამდვილეში თუ მიმართულება ვერ შეჰქმნა, სამაგიეროდ ამ მსოფლმხედველობას ჰქადაგებდა, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა განსაკუთრებით ახალგაზრდობისათვის. ნიკო ნიკოლაძე ებრძვის ილია ჭავჭავაძეს, და ეს ბრძოლა წარმოადგენდა ბურჟუაზიული და სოციალისტური პრინციპების შეტაკებას. ამ ბრძოლის შესახებ, არჩილ ჯორჯაძე სამართლიანად და ლამაზად შენიშნავს: — „შენისა არ ვიცი მკითხველო, ხოლო ეს კამათი და დიალოგები ნიკოლაძესა და ილია ჭავჭავაძეს შორის ჩემზე უცნაურ შთაბეჭდილებას ახდენს. ერთი მხრით, ნიკოლაძე, ის ნიკოლაძე, რომელსაც დღეს ვიცნობთ, — უღმობელი საქმის კაცი, ოცნების, იდელების და თვით პრინციპის მოურიდებელი მდევნელი და მგმობი, ერთი მხრით ეს კაცი, თავის წარსულ მოღვაწეობაში გვევლინება როგორც გულშემატკივარი და კეთილშობილურ განზრახვებით აღკურვილი ადამიანი, მეორეს მხრით, ილია ჭავჭავაძე, „ქართლის ბედისა“ უბედობის სევდით გულ-დაწყლული ადამიანი, ჭავჭავაძე, მოკირნახულე ქართულ კულტურისა, — აღნიშნულ „დიალოგებში“, გულ-ქვა, სენტიმენტალობას მოკლებული, მშრალი ლოლიკით და კანონებით აღკურვილი, ჰამბურგელი უფროა ფინანსისტი, ვიდრე ჩვენებური საზოგადო მოღვაწე“...¹⁾ როლები მართლაც რომ თითქოს შეცვლილია, მაგრამ დიდი ბუნების ადამიანებს, უკიდურეს პოლიუსებზე გადაეარდნა სჩვევიათ, ეს „რკინის კაცის თვალში“ ცრემლია“ და დიდი გრძნობის გაქვევება, როდესაც ამას საქმე მოითხოვს.

* *

ნიკო ნიკოლაძემ, უქნარა ხალხის წინააღმდეგ ბრძოლა პატრიოტიზმის სფეროშიც გადაიტანა, და არც აქ დაინდო მისივე სიტყვით „ცრუ პატრიოტობით“ შნაპრობილი პირები. ესეც დიდი გამბედაობა იყო, რადგან იგი ილაშქრებდა იმ გრძნობის წინააღმდეგ, რომლითაც ბევრს თავი მოჰქონდა და აშპარტავნობდა. ეს საკითხიც, ნიკო ნიკოლაძემ თავის საქირურგო დანის ქვეშ გაატარა და სრულიად ახალი მხრით გადაუშალა ქართულობას ამ გრძნობის ვითარება. საქმე იმაშია, რომ „თერგ-დალეულთა“ გამოჩენის შემდეგ, პატრიოტიზმი განახლებულ და საპატიო

¹⁾ იხ. არჩ. ჯორჯაძე, წ. V, გვ. 174.

მოძრაობად იქცა, და როგორც ყოველ მოძრაობას სჩვევია, ბევრი „მავნებელი და საზიზღარი ტიპიც“ აიყოლია, ნიკო ნიკოლაძის სიტყვითვე რომ ესთქვათ. ეს ხალხი, „ვიწრო და თვალეზ-დახუჭული ტენის“ პატრონი იყო, რომელსაც არაერთადი ლირებულეების შექმნა არ შეუძლიან. ჩვენი მწერალი დიდი აღშფოთებით ილაშქრებს ამ უქნარა პატრიოტების წინააღმდეგ, და დაუზოგველად ააშკარაებს მათ ყალბ ბუნებას. — „საკვირველი ესაა, რომ ამ ვიწრო, ან ცრუ პატრიოტებს შუა, ბევრი ისეთია, რომ ხმას როდი იღებდნენ და ხალხს როდი აღვიძებდნენ იმ დროს, როცა მამულის სიყვარული საშიში რამ იყო, როცა მამულის ერთგულ კაცს საზოგადოების ტაშის კვრა კი არა, უმფროსების რისხვადა ლახვრა ელოდა“. ასე სწერს ჩვენი ავტორი და განაგრძობს.

— „ამ ჩვენი ცრუ-პატრიოტობის დედა-აზრი, ბურჯი, მოედანი და ბურთი იმაში მდგომარეობს, რომ „ჩვენი მამული გვიყვარსო“... აი რით ამპარტავნობს დღეს ჩვენებური კაცი. ეს სწორედ იმასა ჰგავს, ამპარტავნობა იმით რომ დაეიწყო—წმინდა ჰაერი მიყვარს, ან პური, ან წყალი პეტჟი. ვის არ უყვარს თავისი მამული? სად მოიძებნება იმისთანა ქმნილება, რომელსაც დაბადებიდანვე თან-დაყოლილი არ ჰქონდეს ამისთანა გრძნობა? კაცს კი არა, ჰირუტყვსაც აძლევს ბუნება იმ ადგილის სიყვარულს, საცა დაბადებულა, გაზრდილა, გათამამებულა... ამ გვარი სიყვარული ყველასა აქვს, ვისაც კი სული ჰირში უდგია... მაშასადამე, არც დიდი ვაჟკაცობაა, არც სატრამბახო რამ არის, იმით ვიქალოდეთ, — „მამული გვიყვარსო“.

ამის თქმა მარტო ჩვენს საკუთარ რეგვენობას გამოაშკარაებს და მარტო დაანახებს ყველას, რომ ერთობ დაბლა ვმდგარვართ გონების განვითარებით, თუ ამ გვარი უბრალო, ბუნებითი გრძნობა იშვიათს ან განვითარებულ გმირობად ჩავვითვლია... ისეთი რამ უნდა დაიტრამბახო, რაც მართლა ძნელი ან იშვიათი იყვეს, თორემ „კაცი არ მომიკლავსო“ რომ სთქვა, ან ტალახის მაგიერ პურსა და ყველს ვქამო, ეგ ხომ ყველას შეუძლიან სთქვას. როგორც ამის თქმაა სისულელე, სწორედ იმნაირივე ხე-პრობაა იმით იკვენხილეს კაცი, რომ მამულს ვემსახურები, მის სიკეთეს ვეძებ, მის სასარგებლოდ ვშრომობო. და განაგრძობს: — „თქვენ წარმოიდგინეთ, რა სიცილს და ხარხარს დააყრიდნენ საფრანგეთში ან ინგლისში იმისთანა კაცს, რომელიც იმის თქმას გაბედდა, — ჩემი მამული მიყვარს და ჩემი სამშობლოს სიკეთისთვის ვშრომობო!.. ეს საყოველთაო მოვალეობაა, ისეთი, რომელიც ყოველ ხეირიან კაცს, ვინც ხეპრე, ქურდი ან უსულლო არ არის, უნდა ჰქონდეს“... ამ სიტყვების თქმა იმ დროს ადვილი როდი იყო. ეს ნიშნადა იმ „პატრიოტების“ ნიღაბის ჩამოგლეჯას, რომ ქვეყანას დაენახა მათი უპრინციპო არსებობა, უნიადაგო თავ-მომწონეობა

და მკვეხარა ლაყბობა. ასეთი „პატრიოტობა“ ერის გამყვრნელია, ნაცარქე-
ქიობაა, და მის წინააღმდეგ მიტომ გაილაშქრა ისე დაუნდობლად. ნიკო
ნიკოლაძემ, ჩვენი კულტურის ალორძინების გზა თამამი ხელით აღნიშნა
და გვიჩვენა, რომ ჩვენი ქვეყნის ჩინეთის კედლით შემოსაზღვრა კი არ
არის ხსნის გზა, არამედ საერთაშორისო სარბიელზე გასვლა, სხვათა მე-
ცნიერების, ტექნიკის შესწავლა, დაახლოვება, სხვათა გამოცდილების
გადმოღება... ეს იქნებოდა დიდი საქმე და არა ის დედაბრული წუწუნი,
რომელიც ჩვენს აცდენილ „ინტელიგენციას“ უწუვავდა თვალებს. თანაც,
ეს წუწუნი რაღაც გარეგნული იყო, ერთგვარი „კარგი ტონი“, თორემ
იგი რომ გულის სიღრმიდან წამოსულიყო, ყოველ-დღიური პრაქტიკა
ამას გამოაჩენდა. და ნიკო ნიკოლაძეც, სწორედ ამ თვალსაზრისით არ-
კვევს საკითხს. სხვათა შორის, მან ქართული მწერლობის მდგომარეობა
აიღო მაგალითად, რომ ეჩვენებინა ამ წუწუნის ზერელეობა და უგულო-
ბა. იგი სწერს:— „ხომ ყოველდღე გვესმის ამ მომქმედი პირებისაგან“ სა-
ჩივარი, ჩვენს მწერლობას საშუალება არა აქვს კარგი წიგნები ბეჭდოს ან
თარგმნოს, ხეირიანი სახელმძღვანელოები გამოსცეს ჩვენი შკოლებისა-
თვის, ჟურნალი ან გაზეთი გააუმჯობესოსო და სხ. და სხ...? ვისგან
გვესმის უფრო ხშირად ამ-ნაირი ჩივილი? იმისთანა პირებისაგან, ვინც
მარტო თავის თავზე, მარტო თავის მუცელზე ან სხეულზე, ხუთას თუ
ექვსას თუმანს ხარჯავს წელიწადში, ვინც არც მდიდრულ ცხოვრებას
იკლებს; არც ბატონობას, და ას მანეთს კი არ იმეტებს წელიწადში, სა-
მშობლო მწერლობის შესაწევნად... თუმცა იგივე ყმაწვილი, რომელიც
ამბობს „ლარიზნი ვართო“, მიბრძანდება და ორასი მანეთის ტანთსაქმელს
ყიდულობს, ან ყოველ საღამოს ხან სამ თუმანს აგებს ბანქოში, ხან ხუთს,
ხან ათს და ასისც და უფრო მეტსაც! გულწრფელად რომ უყვარდეს მას
თავისი მამული და მწერლობა, ნუ თუ შესაძლებელი იქნებოდა ამ გვარი
მოვლენა?... რასაკვირველია არა, ვუპასუხებთ ჩვენ და დავსძენთ, რომ
ნიკო ნიკოლაძის ჩივილი, მხილება და ამხედრებაც სრულიად სამარ-
თლიანი იყო და საჭირო. ულაზათო და უსარგებლო პირები, თავიანთი
ლაყვე „პატრიოტობით“ და მტკიცე თავ-კერძობით, შლიდნენ ჩვენი
ქვეყნის ზღუდეებს, და რაც მალე მოისპობოდა მათი გასაგისი, მით უფრო
უკეთესი იქნებოდა ჩვენი ხალხის წინმსვლელობა. ახალი ხალხი უნდა
შექმნილიყო, მომავლის კაცები, რომ ამტანად ეზიდნათ ქვეყნის ტვირთი,
და გასაკეცებული ენერჯით დაეჩქარებინათ ჩვენი ერის ჩაბმა განათლე-
ბულ ერთა საკულტურო საქმიანობაში. ნიკო ნიკოლაძეს, საქართველოს
ხსნის გზა, ეკონომიურ ცხოვრების დონის აწევაში ეჩვენება. იგი სწერს:

— „ჩვენი კრუ-პატრიოტები რომ თავის მამულის გონიერი მსახურნი იყვნენ, მათი პირველი და უმთავრესი შრომა ჩვენის ხალხის ეკონომიურ ცხოვრებაზედ იქნებოდა მიქცეული. „მიეცით ხალხს სარჩო და სწავლას ის თითონაც შეიძენსო,“ გონიერად სთქვა იმ მწერალმა, რომელსაც ჩვენი კრუ-პატრიოტები ოდესმე დიდ პატივსა სცემდნენ... გაუადვილეთ ხალხს სხვისთვის შრომისაგან თავის დახსნა, გამოიყვანეთ ის უსაქმო კაცების მონობისაგან, მიწა დაუმკვიდრეთ, და მუქთახორებისაგან დაიხსენით, ან ასწავლეთ, თუ რა გზით დაიხსნას თავი. სასარგებლო, გამოსადეგი რჩევა აძლიეთ, სიკეთე, ნამდვილი რეალური სიკეთე მოუტანეთ მას რჩევით ან საქმით, და მაშინ ნახათ, რომ მარტო ამნაირი საშუალებით შესაძლებელი ყოფილა, როგორც ერთობის დაარსება, ისე ხალხის მოპოვება... აი, მარტო მაშინ დაამტკიცებთ, რომ მამულმც „გყვარებით, და მისი მსახურებაცა გკოდნიათო...¹⁾“ ე. ი. აქაც საქმის პრინციპია წამოყენებული, რაც ახასიათებდა ნიკო ნიკოლაძის მთელ მოღვაწეობას, და რის გამოც, არჩ. ჯორჯაძემ სამართლიანად უწოდა მას „უღმობელი საქმის კაცი.“ ჩვენ ეს ადგილები იმიტომ ამოვწერეთ, რომ უფრო მკაფიოდ წარმოგვედგინა ნიკო ნიკოლაძის მთელი ფიგურა, რომელიც ერთერთ იდეურ ცენტრთაგანი იყო მე-XIX საუკ. მეორე ნახევარში და მეოცე-შიაც. და ზოგად ხაზებით, ჩვენ წინაშე მანაც აიშართა ეს დიდი ადამიანი, რომელმაც ბევრი ბრძოლა გადაიტანა თავის იდეებისათვის, მაგრამ ბოლომდე დარჩა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების საუკეთესო კრიტიკოსად.

ეხლა ვნახოთ მისი კრიტიკული აპარატი ქართული ლიტერატურის სარბიელზე.

* *

ნიკო ნიკოლაძემ, სალიტერატურო კრიტიკოსობაც დიდი წუნობით დაიწყო. ვერც აქა ჰნახა იმან ის შედარებით სრული სიცოცხლე, რომელსაც იგი ჩვენს ქვეყანაში პირვეულად დაეძებდა. სინამდვილე, ცხოვრება, ეს ყველაზე დიდი ფანტასტიკა, თუ გნებავთ, ეს უზარ-მაზარი საშინელება, რომელსაც ადამიანი გაურბის და ვერც გაურბის, და რომელსაც „პროზად“ სთელიან „პოეზიის“ მწველებელნი, აი ეს სინამდვილე იზიდავდა ჩვენს ავტორს, და ლიტერატურაშიც მას დაუწყო ძებნა. ის თეორია, რომელსაც „ხელოვნება—ხელოვნებისათვის“ ჰქონდა დევიზად, ეს გაუგებრობის დიდი ნაყოფი, რასაკვირველია მიუღებელი იქნებოდა ნიკო ნიკო ნიკოლაძისათვის, რომელიც ყველაფერს გამოყენებისა და

¹⁾ იხ. ნიკო ნიკოლაძე. „მამულის სიყვარული და მსახურება“, გვ. 80—115.

სარგებლას თვალთ უცქეროდა. ეს, როგორც წინა თავებშიც აღვნიშნეთ, ეპოქის ნიშანი იყო, ნიკო ნიკოლაძეც ეპოქას კვალში ედგა, და მაშასადამე იგიც ამ ნიშნით მიუღდებოდა ქართულ ლიტერატურას. ეს ასეც მოხდა. თავის სალიტერატურო კარიერის დასაწყისშივე, ნიკო ნიკოლაძემ დაიწყო იმის განმარტება, თუ რა არის ხელოვნება საზოგადოდ, და ლიტერატურა კერძოდ. ამ უკანასკნელის შესახებ, იგი გარკვეულად და ნათლად შლიდა თავის აზრს და სწერდა:—„ხელოვნური მწერლობის დანიშნულება იმაში მდგომარეობს, რომ დაუხატოს მკითხველ საზოგადოებას ხალხის, საზოგადოების და კერძო პირის ნამდვილი მდგომარეობა, ხასიათი, საკიროება, დაუხატოს ისე, რომ მკითხველი ამ მდგომარეობის, ხასიათის და საკიროებების ნამდვილ გარემოებებს და თვისებებს ჰხედავდეს, კარგსა და ავ მხარეს სცნობდეს და თან იმ მიზეზების გაგება-ცა ჰქონდეს, რომელთაც ესეები დაუბადნია. კაცობრიული საზოგადოება ანგელოზებისაგან კი არ არის შემდგარი, იმას სხვა და სხვა სურვილი, თვისებები და საკიროებები აქვს, და ზოგი ამათგანი კარგია, ზოგი ავი, ზოგი მოსაწონია, ზოგი არა. 1) ავტორის აზრით, ყველაფერი ეს მწერლობამ უნდა სთქვას, ასწეროს, მაგრამ ისე, რომ რაც შეიძლება სინამდვილის ობიექტიური გადმოცემა იყვეს. ეს ნაცნობი თეორიაა, რომელსაც რეალიზმის სახელით ვიცნობთ. მაგრამ საზოგადოდ რეალიზმს, ორი ეპოქა ჰქონდა: პირველი,—როდესაც ხელოვნური ნაწარმოებისაგან მოითხოვდა მოვლენათა დასაბუთებულ ოქმებს, ადამიანთა და მათ საქმეთა სწორ გადმოცემას, ყოველგვარ წარმართავ იდეისა თუ იდეალის გარეშე, მეორე კი ის ეპოქა იყო, როდესაც იდეასა თუ იდეალს ისევ მიეცა ხელმძღვანელი, და ხელოვნურ ნაწარმოებს დაევალა სინამდვილის სწორი გადმოცემა, ხოლო ამასთანავე დაევალა იდეალების შექმნაც ამ „ოქმების“ პარალელურად. ნიკო ნიკოლაძე ამ მეორე ეპოქის რეალიზმის მქადაგებელია:—„მწერლობას უკეთესი ცხოვრების და განწყობილების ნათლად გამოხატული იდეალი უნდა ჰქონდეს“—ო.

მაგრამ ეს იდეალი თუ იდეა ნ. ნიკოლაძის აზრით ტენდენცია როდია. ამ უკანასკნელს იგი უარპყოფს, რადგან ტენდენცია ყოველთვის ცალმხრივია, და მაშასადამე ამგვარი ნაწარმოები ვერ იქნება ნამდვილი და ობიექტიური მხატვრობა, რასაც ჩვენი კრიტიკოსი მოითხოვს.

—„მარტო ერთის მხრით გადაქარბებით, მარტო თავის ერთ წოდებაში ან პირში გამოხატვით, და კარგის—მეორეში, საქმე შორს ვერ წავა

1) იხ. „კრებული“, 1873 წ. ნ. სკანდელი. „ჩვენი მწერლობა“. „გლახის ნამბობზე“.

და საზოგადოების გრძობა და ხასიათი ვერ გადაკეთდება... ამის გამო. შწერლობის მხრით შეცდომაა, იმ რიგად უხატავდეს მკითხველს ადამიანის საზოგადოებას; რომ აი, ეს პირები გიყვარდეს, და ესენი კი გძაგდესო... ამნაირი შწერლობა პროკურატურას ჩამოაგავს, და ამ ორ დანიშნულების შუა დიდი განსხვავება უნდა იყვეს. შწერლობა იმას უნდა იკვლევდეს, თუ რომელი თვისება როგორი მდგომარეობიდან სწარმოებს, რომელ მდგომარეობას რა წამალი მოუხდება... და განაგრძობს: — „შწერლობა ყველა ამნაირ თვისებებს უნდა აკვირდებოდეს, და გაიცნობდეს, და იმ მხრით შინჯავდეს, თუ რანაირად შეიძლება თითოეული კაცის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ისე, რომ სხვებს ამ დაკმაყოფილებამ არ აენოს, სხვები არ დაზარდოს და სხვის მოთხოვნილებას და საჭიროებას გზა არ გაუხილოს. გონიერმა მკითხველმა შწერლობიდან იმის ცოდნა უნდა გამოიტანოს, თუ როგორია ნამდვილი ცხოვრება, რა თვისებები აქვს თანამედროვე ხალხსა და საზოგადოებას... ეს გრძელი ამონაწერი საუკეთესოდ ამტკიცებს იმ აზრს, რომ ნიკო ნიკოლაძე ტენდენციური ლიტერატურის წინააღმდეგია, და უნდა ითქვას, რომ სამართლიანადაც ამგვარ ტენდენციას აზრი და მნიშვნელობა განსაზღვრულ ხანებში ეძლევა, და სახელდობრ: როდესაც დიდი საზოგადოებრივი გარდაქმნა ჰხდება. ასეთ დროს, ტენდენციური ხელოვნება ბრძოლის მძლავრი იარაღია, მაგრამ საზოგადოდ, ხელოვნების საკითხი არ არის საბრალმდებლო ოქმების წერა. ხელოვნება გვაჩვენებს და ბრალს არა სდებს, გვიხსნის და არა სჯის. ნიკო ნიკოლაძემაც ესა სთქვა, და ამით ერთგვარად გაილაშქრა იმ დროის გაბატონებულ შეხედულების წინააღმდეგ, რომელიც ტენდენციას აკანონებდა და ლიტერატურას აქცევდა ბრალდების ტრიბუნად. და ის, რასაც ტენდენციას ავალებდნენ, უნდა გაეკეთებინა იმ წარმმართველ იდეასა თუ იდეალს, რომელიც ყოველ ნაწარმოებში უნდა იყვეს მოქცეული. სრულიად ნათელია ჩვენი კრიტიკოსის აზრი: ხელოვნურ ნაწარმოებში ჯერ უნდა იყვეს მოცემული შეუღლებავი და მართალ სასწორზე მდებარე სინამდვილე, ყოველგვარ განზრახვი მიდრეკილების გარეშე, შემდეგ კი — ახსნილი, იმ იდეისა თუ იდეალის პრიზმით, ურომლისოდაც ჩვენს კრიტიკოსს ავტორი ვერც კი წარმოუდგენია. ვისაც ეს არ შეუძლიან, ის ნიკო ნიკოლაძის აზრით შწერალიც არ არის.

ჩვენში კი, იმ ხანებში, როდესაც ნიკო ნიკოლაძე ამ სტრიქონებსა სწერდა, ტენდენციური ხასიათის ლიტერატურა თითქოს დაკანონებულიც იყო, და ამ წერილით, ჩვენმა ავტორმა, იმ არსებულის წინააღმდეგ

გაილაშქრა. მან არ დაინდო თვით ილია ქავკავაძის „გლახის ნაამბობი“, რომელსაც სწორედ ამ ტენდენციას უწუნებს. მაგრამ მარტო ეს ნაკლი როდი მოუძებნა მან ჩვენს მწერლობას. ორი-სამი ავტორის გამოკლებით, ნიკო ნიკოლაძემ წუნი დასდო სხვათა ნაწარმოებს, როგორც უმეტრების ნაყოფს. იგი სწერდა:

— „იშეითად მოიძებნება ჩვენს მწერლობაში ისეთი თხზულება, რომელშიაც ყველაფერი, კაციდან დაწყებული ბუნებამდე, და შვიდან მოკიდებული შავ თვალბამდე, უმეტარი ხელით არ იყვეს გამოხატული და აწერილი. კაცი, თავისი დახლართული მრავალ-გვარი გრძნობით და ცხოვრებით, საზოგადოება, თავისი მოთხოვნილებით, ბუნება და სხვა გარემოებანი თავიანთი გავლენით, — ყველა ერთიანად და ერთნაირად იხატებიან ამ თხზულებებში, „პაწაწა ჩხირებით შეღებილ თავებით“ (ავტორი ასანთსა ძგულისხმობს. ვ. კ.) დრამებში, კომედიებში და მოთხრობებში გამოჰყავთ ამასთანავე თავ-შეღებილი ჩხირები; იმათ კაცის სახელებს აძლევენ, პირში ქალღმერთს უდებენ, რომელზედაც წარწერილია — „ეს ძალი კი არა, ლომია“, და სხვა და სხვა ფრაზებს ათქმევინებენ, სხვა და სხვა ადგილას ატარებენ. მაგრამ ნამდვილი კაცის სხეული არ ასხიათ ამ ჩხირებს, ნამდვილი კაცის გული არა სძვერს მათ მკერდში, ნამდვილი კაცის ტვინი არ მოქმედობს მათ შეღებილ თავებში; რა გინდ ჩვენებური სახელები დაარქვან ამათ მწერლებმა, ისინი უსულდგებულო, პაწაწა, ძლიერ პაწაწინა ჩხირები არიან და ჩხირებად დარჩებიან, რადგანაც დრო და ჰაერა მალე წააღობს მათ შეღებილ თავებს და ძლიერ მალე, ხელახლავ უბრალო ჩხირებად აქცევს მათ“. აი, ასეთი მოხდენილი სტილით, ბასრი სიტყვით გაილაშქრა ჩვენმა კრიტიკოსმა იმ ერთფეროვან და ღუნე ლიტერატურის წინააღმდეგ, რომელიც, თავისი თვისებების გამო ვერ შესძლებდა იმ დანიშნულების შესრულებას, რომელიც ხელოვნურ ნაწარმოებს ეკისრება. და მართლაც, ბევრი მწერალი იყო ჩვენში, რომელიც ისეთ ნაწარმოებით გამოდიოდა სალიტერატურო ფორუმზე და თავ-მომწონებდა კიდევ, რომელიც თავის-თავად ხომ არაფერთა ღირებულებას არ წარმოადგენდა, და საზოგადოებრივი თვალსაზრისით კი ზიანს იძლეოდა, რადგან სალიტერატურო ქვეყანას ბალასტით ავსებდა და ანაგვიანებდა კიდევ. უხეირო ლიტერატურას აქვს თავისი დამშლელი მნიშვნელობა, და ჩვენი კრიტიკოსიც მითამ იყო, რომ ასე დაუნდობლად ილაშქრებდა „შეღებილ ჩხირების“ ავტორების წინააღმდეგ.

იგი სისასტიკესაც იჩენდა, რადგან კარგად გრძნობდა თავის მოვალეობას, როგორც კრიტიკოსისას. „კრიტიკა ნიადაგ ტონს უნდა აძლევ-

დეს თავის ლიტერატურას და ისე უნდა მიმართავდეს მის ძალას და შრომას, როგორც საუკეთესო იქნება ცხოვრებისათვისა“-ო. ასე ესმოდა ნიკო ნიკოლაძეს კრიტიკის მნიშვნელობა, და თავის დროზე, ტონსაც მტკიცედ და გაბედულად აძლევდა.

— „ყოველი კერძო შემთხვევა, მოვლენა, ხასიათი, მდგომარეობა და სხ... მართო მაშინ ჰხდება მწერლობის ყურადღების ღირსი, როცა იმას რამე საზოგადო მნიშვნელობა აქვს, როცა ის წარმომადგენელია მრავალი სხვა თავის გვარი მოვლინებისა“... ეს თითქოს ჩვეულებრივი განცხადება ბევრ რამეს ავალდებდა ქართველ მწერალს, და სახელდობრ: დიდ დაკვირვებას, ერთდროიანად, რაც არც ისე ხშირი მოვლენა იყო ჩვენს სინამდვილეში.

ილია ჭავჭავაძის თქმისა არ იყვეს, ბევრი დაფარუბებდა „სალი ფრთით“ ჩვენს ლიტერატურაში, და ნიკო ნიკოლაძემაც მათი დაფრთხობა დაისაბა უპირველეს მიზნად. მას უნდოდა ჩვენი ლიტერატურა ასე-ღ იყო ჩვეულ სიმაღლეზე, კვლავ გათანასწორობოდა ევროპის მხატვრულ სიტყვას და გადაქცეულიყო ჩვენი ცხოვრების მძლავრ ფაქტორად. არა ნაკლებს კი არა, უფრო მეტ მოთხოვნილებას უდგენდა კრიტიკოსს, რადგან მისი აზრით, კრიტიკა—შემკრებლობითი ხასიათის მწერლობაა. იგი თვალს ადევნებს არა მართო მხატვრულ მწერლობას, არამედ მწერლობის „დანარჩენ ნაწილებს მოქმედებას (ავტორი ჰგულისხმობს ფილოსოფიას, ეკონომიურ და პოლიტიკურ მწერლობას და სხ... ვ. კ.) და მოძრაობას. ნიშნავს მათ ხასიათს, ჰკრებს მათი ნაშრომის ყვაილებს, აფასებს მათს მნიშვნელობას და არდგენს საბოლოო სჯას, გადაწყვეტილებას ამ საზოგადო შრომაზე და მოქმედებაზე“...¹⁾ ეს აზრები დღეს რასაკვარველია ვერავის გააოცებს, არც თუ ორიგინალური არიან, (ნაწილობრივ ბელინსკისა, და ნაწილობრივ ჩერნიშევსკის გავლენა სჩანს, უფრო მეტად კი ფრანგი რეალისტებისა) მაგრამ იმ დროს, ეს დიდ ძვრასა ჰნიშნავდა. ნიკო ნიკოლაძემ, მწერალს მეტად სერბული მოთხოვნილებანი წარუდგინა, რაც ნიშნავდა მწერლის პრესტიჟის აწილებას, ტონი მისცა, თუ რა და როგორ ეწერათ მომავალში, საპატიო და დიდ საქმედ გამოაცხადა სალიტერატურო კრიტიკა, და საერთოდ, სალიტერატურო ქვეყანაში მოწინააღმდეგისა და სერიოზობის ატმოსფერო შექმნა. ჰკითხულობთ მის ნაწერებს და გიხარიათ, რომ ილია ჭავჭავაძის გვერდით გვყოლია მხატვრული გემოვნების მეორე კრიტიკოსი, ნიკო ნიკოლაძე, რომლის ლოდიკური ჰკუა და წარმოდგენის სინათლე ბენგალივით ანათებდა ჩვენი ლიტერა-

¹⁾ იხ. „კრებული“, 1871 წ. № 3 „კრიტიკა და მისი მნიშვნელობა“—ნ. სკანდელისა.

ტურის იმ დროინდელ ორღობეებს. და სრულიად მართალია ალექს. ხახანაშვილი, როდესაც ნიკო ნიკოლაძის შესახებ სწერს: — „მას, შეიძლება ეწოდოს, მე-XIX ს. მეორე ნახევრის, — ქართული, ღრამოუკიდებელი აზრის გაღვიძების ეპოქის ფიქრთა მპყრობელი“ -ო.

ნიკო ნიკოლაძეს გამუდმებულად არ უმუშავებია სალიტერატურო სარბიელზე, მაგრამ ის გამუდმებით იღვა ჩვენი ქვეყნის საღარაჯოზე. და ხალხს ასწავლიდა იმ საშუალებათ და იარაღებს, რომლითაც საბოლოოდ უნდა დამზობილიყო „ჩვენი ცხოვრების ძველებური კილო“. მისი თვალეზი ახალი თაობისაკენ იყო მიპყრობილი, და თითქოს შთაგონებისათვის უწერდა თავისი ახალგაზრდობის მოგონებებს: — „რანაირად გვიფეთქდა მაშინ გული, გვიღელავდა გრძობა და გვეწოდა ტვინი და გონება. რამდენი გრძელი, ბოლო მოუღებელი, ჩრდილოეთის ზამთრის ღამე ვაგვიტენებია ჩვენ ამ კითხვაში, მის აზრების რჩევაში, მის სიტყვების სჯაში (ახალ ჟურნალსა ჰეულისხმობს. ვ. კ.) მათზე დავაში, და რამდენი, შეძლევი ღამეები მოუსვენრად უწვალეებივართ იმ გრძობის მღელვარებას, იმ აზრის მუშაობას, რომელიც ამ ჟურნალს ჩვენში მოუხდენია! ვინ დასთელის იმ ხანგრძლივი ბედნიერების, ალტაცების, ტვინის წვალების და გრძობის ამალღების ღღევებს. ან ვინ დაივიწყებს მათს, სანადაგოდ გულში ჩაბეჭდილ კვალს!... საღ არიან ის გმირები, ვისი სიტყვა ჩვენ გონებას გვიხსნიდა, ვისი მაგალითი კაცად გვხდიდა, ვისი შრომა და ტანჯვა გვაკეთილშობილებდა და გვაშალღებდა? „Одних уж нет, а те далеке“!... ზოგი მოკვდა, ზოგი დაიკარგა, ზოგი კი“... აი, ეს ვატაცება, ეს ანთება, დიდი ჭკუა და გამოსული ნების-ყოფა ჩამოიტანა ნიკო ნიკოლაძემ ჩვენს ქვეყანაში, და ღრმა კვალიც გააღო ქართულ გვალვიან სინამდვილეს. ჩვენ ნაკლები ვილაპარაკეთ ნიკო ნიკოლაძის სალიტერატურო მოღვაწეობის შესახებ, ამ ცნების სპეციფიურ გაგებით, და მეტი უფრო ზოგადი მასშტაბით, მაგრამ გვგონია, რომ იმ ზოგადითაც, ნიკო ნიკოლაძე საბოლოოდ ქართულ ლიტერატურას ემსახურებოდა, რადგან იგი იმ სათავეებსა სწმენდა, საიდანაც ლიტერატურის მდინარეც მოდიოდა. ჩვენ ნაკლები ვილაპარაკეთ ნიკო ნიკოლაძის, როგორც სალიტერატურო კრიტიკოსის შესახებ, მაგრამ ასეც და მოვექუეულიყავით, რადგან ის უფრო მეტად საქართველოს მთლიან ცხოვრების კრიტიკოსი იყო, ხშირად დაუნდობელი, ხშირად გადაქარბობით მთქმელი, ზოგჯერ შემტდარიც, მაგრამ ყოველთვის ვნებიანი, ყოველთვის მომქმედი, მახვილი, მაღალი და ხშირად მართალი. გეტყვას თქმისა არ იყვეს, იგი ფეფქტების მაგიერ ფაქტებს ეძებდა, საშინელის წარმოდგენის მაგიერ საშინლად წარმოიდგენდა, და გამუდმებით რეკავდა ცხოვრების განახლების იმ დიდ ზარებს, რომლის რეკაც დიდმა ალექსანდრე ღერცენმა ასწავლა,

ივანე მაჩაბელი 24 წლისა გამოვიდა სალიტერატურო და საზოგადო-
 ასპარეზზე, და თუმც თავისი პროგრამული profession de foi ამაყად არ
 დაუძახნია, მაგრამ მას პირველ გამოსვლისათანავე გამოაჩნდა დიდი საქმი-
 უნარი, ქკუა და სერიოზული მომზადება. მიტომ იყო, რომ ილია ქავჭა-
 ეაძემ მაშინვე თავისი კალთა გადაათარა, და „ივერიის“ მეორე რედაქტო-
 რობა ჩააბარა. ეს აქ, ტფილისში. ხოლო აქამდე, პეტერბურგში, ილია
 ქავჭაეაძემ და ივანე მაჩაბელმა ერთად სთარგმნეს შექსპირის „მეფე ლირი“.
 და თუ გავითვალისწინებთ, რომ იმ დროს ილია ქავჭაეაძე სიდიადის
 მწვერვალზე იდგა, და როგორც ოლიმპიელი, დინჯად ატარებდა თავის
 წინ ქართველ საზოგადოების ყველა ძალებს, აშკარა გახდება ის არა-ჩე-
 ულებრივი ქკუა და მომზადება, რომლითაც ახალგაზრდა ივ. მაჩაბელმა
 შესძლო ამ მიუყარებელ ადამიანის გვერდში ამოდგომა. მაგრამ ივ. მაჩა-
 ბლის მთელი ფიგურის უფრო ახლო გასაცნობათ, საჭიროა იმ დროინდელ-
 ლი საზოგადოებრივი და ლიტერატურული ფონის აღდგენა, რომ უფრო
 მკაფიოდ გამოჩნდეს ამ პიროვნების და იმ საზოგადოების შორის არსებულ-
 ლი ურთიერთობა, გონებრივიც, ზნეობრივიც, პოლიტიკურიც და სხ...
 ეს უფრო იმისთვის არის საჭირო, რომ იმ დროის ფიქრი, ზრახვა, იმე-
 დები, უცხონი არ იქნებოდნენ ჩვენი მწერლობისათვის, და ყველაფერი
 ეს, რა პრიზმით და როგორ გარდაიტება მასში, როგორ მოახდინა ამ
 გარემოში ყოველივე ზემოთქმულის გაპიროვნება და ამაღლება, ეს მოვ-
 ვცემს საშუალებას ივ. მაჩაბლის არსების გასაგებად და შესათასებლად.

ღიახ, ჩვენ გვინდა, რომ რაც შეიძლება გამოკვეთილად წარმოსდგეს
 ამ ადამიანის მრავალკუთხედი და ელექტუალურ-მორალური აგებულება,
 რომელიც იყო დიდი ზომის მკვეთრი, სერიოზული ცოდნით გა-
 მართული, გონება-მახვილი პუბლიცისტი, კარგი ფინანსისტი, ფზიხელი¹
 პრაქტიკოსი, და რაც უმთავრესია, მეტად მნიშვნელოვანი მხატვრული და
 ლიტერატურული ძალის პატრონი. მრავალ-მხრივად განვითარებული და
 დამოუკიდებელი ადამიანი, თითქმის შემკრებლობითი პუნქტი იყო ყველა
 იმ დაფანტული ძალებისა, რომელნიც ელავდნენ იმ დროინდელ ჩვენი
 ცხოვრების სივრცეზე.

ჩვენი საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში მე 80—90 წლები
 მეტად მნიშვნელოვან ხანას წარმოადგენენ. ეს იყო ერთგვარი უღელ-

ტეხილი, სადაც დაიწყო ჩვენი კულტურული ენერჯის ახალი ფორმაცია, და მესამოცე წლებში ატეხილ ლიტერატურულ აჯანყების შემდგომ განხორციელების სტადიაში გადადგომა. ეხლა, ამ ხანებში, მესამოცე წლებთან შედარებით, საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ცხოვრების ნაპირები უფრო განზე იყო გაწეული, ჯგუფებს უფრო მეტი გარკვეულობა მიეცათ, პიროვნებები გაიზარდნენ და ცხოვრების მაჯისცემა უფრო ძალოვანი გახდა. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ იდეოლოგია იმდენად არ გაღრმავებულა, რამდენადაც—საქმის დაწყების აუცილებლობა.

რომ უკვირდებით იმ დროინდელ ლიტერატურასა და ცხოვრებას, რწმუნდებით, რომ უმთავრესი მნიშვნელობა იმას კი არა ჰქონდა, თუ რა აზრები აცოცხლებდნენ ავტორებს, არამედ იმას, თუ რას უყარნახებდა თვით ცხოვრება. ეს უკანასკნელი კი მოითხოვდა სრულიად გადაქრით, რომ ყველგან დაწყებულიყო შეტევა, ეკონომიკიდან მოყოლებული— მხატვრულ შემოქმედებამდე. მაგრამ მხოლოდ ამის დანახვა გაუმართლებელი იდეალიზაცია იქნებოდა. მართალია, გარეგნულად და არსებითადაც იმ დროინდელი საქმიანობა მნიშვნელოვან სანახაობად მოსჩანს: პრესა განვითარებულია, რამოდენიმე გაზეთი და ჟურნალი გამოდის, სკოლების საკითხი შწიფედ სდგას, მამულის პატრონობა საზოგადოებრივ ზრუნვის მთავარ ამოცანად ქცეულა და სხ... მაგრამ სინამდვილის ანალიზი, ცხოვრების ფესვებში ღრმად ჩახედვა, შორს-მჭვრეტელობა ყოველმხრივი, საქმიანობა დაუღალავი და მდგრად გამწევი, მხოლოდ რამოდენიმე დიდ პიროვნებას ახასიათებდა, როგორც იყვნენ: ილია ქავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, სერგეი მესხი, ივ. მაჩაბელი და კიდევ რამდენიმე სხვა... ესენი იყვნენ, რომ ყველაფერს სწვდებოდნენ, და თრმც წელში სწყდებოდნენ; მაგრამ დიდი საქმის შეგნება და მოვალეობის პასუხისმგებლობა აძლებინებდა ყოველ მათგანს ამ მძიმე გზაზე.

ისინი გმირები იყვნენ, და თავის შარავანდელით აშუქებენ გარემოსაც, თორემ ირველივ რაც იყო ეს დღეის მანძილიდან უფრო კარგად მოსჩანს. ამ დიდ პიროვნებების გარშემო იყო დარჩენილი საკმაო სიტალიერე, გონებრივ-ზნეობრივი სივიწროვე, პრაქტიკულ ძალთა მოუმზადებლობა, რაც ერთად იძლეოდნენ: დავაში—სიჯიუტეს, თავმოყვარეობაში—დაწვრილმანებას. ესენი ბევრი იყვნენ და სწორედ ეს ხალხი ჰქმნიდა თუ ისტორიას არა, ატმოსფეროს მაინც და უსაქმურობით მოქანცულ ენერჯის ახმარებდა ამა თუ იმ დიდ პიროვნებისადმი ენინან თაყვანისცემას. ამ ხალხში ნაკლები იყო გაგება, ხოლო გაცილებით მეტი—ცუდად

დაფარული პატივ-მოყვარეობა. და ყველა ეს ცხადდებოდა ყოველთვის, როდესაც კი ჩვენს სინამდვილეში აღიძრებოდა და აღიმართებოდა ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი კითხვა.

და მე მგონია, ივ. მაჩაბელი სწორედ ამ გარემოს ნაწილობრივი მსხვერპლი იყო, იმ აზრით, რომ მას ძალიან ბევრი ენერჯის დახარჯვა დასჯირდა წვრილმანებში, და ბევრად მეტის შემძლებელმა, უფრო ნაკლები მემკვიდრეობა დაუტოვა ქართულ კულტურას. რასაკვირველია, ივ. მაჩაბლის ღვაწლი დიდია, მაგრამ სხვა პირობებში, მისი სტიქიონის პატრონი უფრო გრანდიოზულად გამოაჩენდა მოწოლილ ძალებს. ზემოდ დასახელებული პირები, მიუხედავად დიდი ზომისა, რასაკვირველია ვერ შესძლებდნენ გარს-შემოხვეულ საზოგადოების ხელმეორედ აღზრდას, რომელიც უფრო უძნელებდა გასაკეთებელ საქმეს. ეს საზოგადო მოვლენაა, მხოლოდ ჩვენში სპეციფიურობა მეტი ჰქონდა, რაც გამოიხატებოდა ხელმძღვანელ პირთა მეტ კომპრომისიანობაში, რასაც ეროვნული პრიზმით ეძლეოდა ახსნა, და გარემოს მეტ აქტიობაში, რასაც საზოგადოდ ასეთი ხასიათი არა აქვს. ამ შემთხვევაში, ივ. მაჩაბელი, რასაკვირველია, არც იმდენად სუსტი ნების პატრონი იყო, რომ მისი ჩათრევა ადვილი ყოფილიყო, მაგრამ ძნელად მაინც ჰხდებოდა ამ ჩათრევის მსხვერპლი, ისევე, როგორც ილია ჭავჭავაძე და სხვები... ეს უნდა გვახსოვდეს ივ. მაჩაბლის ლიტერატურული და სასოგადოებრივი ღვაწლის დაფასების დროს.

პირდაპირ მიძნელებდა არჩევანი, თუ რა მხრიდან დავიწყოთ მისი მოღვაწეობის შესახებ საუბარი. მოვეყვით ისევე „ივერიიდან“. ვისთვისაც ეს სახელი რაიმე ასოციაციების გამომწვევია, ვისაც უგვრძენია, რომ ეს გაზეთი თავის დროზე ქართველი ერის უმაღლესი ტრიბუნა იყო, ის უნდა დამეთანხმოს, რომ ილია ჭავჭავაძესთან ერთად ივ. მაჩაბელიც იყო ამ დიდი საქმის ავტორი და შთამფრინებელი. კითხულობთ, და ხშირად, ამ უსახელო მეთაურებში ველარ არჩევთ, ვის ეკუთვნის; იღებთ მთელს ჟურნალს, თუ გაზეთს და აღარ იცით სად თავდება ილია ჭავჭავაძის ხელი და სად იწყება ივ. მაჩაბლის. და თუ ისიც იცით, რომ ილია ჭავჭავაძე ძალიან ხშირად ველარ იცლიდა „ივერიისთვის“, და მთელი სიმძიმე გადადიოდა ივ. მაჩაბელზე, მაშინ აშკარა გახდება, თუ რა განზომილება სჭირდება ივ. მაჩაბელს, რომელიც სულ ახალგაზრდა თითქმის ილიაობასა სწევს, და ისე, რომ გარეშე საზოგადოება ვერც კი არჩევს, თუ ილია ჭავჭავაძის სახით სხვა ლაპარაკობს და არა თვით ილია. იქნებ იმ განხეთქილების მიზეზიც, რომელიც ჩამოვარდა ილიასა და მაჩაბლის შორის,

ნაწილობრივ აქაც იმალებოდეს. ე. ი. რომ ივ. მაჩაბელი ბუნებრივად, ორგანიულ ზრდის გამო ვეღარ ეტეოდა ილიას კალთის ქვეშ, და უნდოდა საკუთარი ადგილი. ყოველ შემთხვევაში, ეს ივანე მაჩაბელს ნაკლად ვერ ჩათვლებოდა. პირიქით, ასეც უნდა ყოფილიყო, და მოხდა კიდევ. რასაკვირველია, ზოგიერთებმა სცადეს კიდევ საკითხის სხვა მოტივებით ახსნა, მაგრამ მგონია, რომ ის მოტივები უბრალო საბაბის ხასიათისა იყო, ნამდვილი მიზეზი კი ფსიქოლოგიურ ქვეყანაში მდებარეობდა და ეს ვერ შენიშნეს.

გრ. ყიფშიძე, ილია ქავკავაძის ბიოგრაფიაში სხვათა შორის სწერს: ილიასა და ივ. მაჩაბელს შორის პირველი სამღურავი მოხდა 1881 წ. ივ. მაჩაბელი ჩიოდა, ჟურნალს ვაწარმოებ და არა მშველისო. მაგრამ ჩემის აზრით ამ „სამღურავს“ უფრო ღრმა საფუძველი ჰქონდა, — იქ, სადაც იწყება დიდი პიროვნების შეგნებული დაბადება. იგივე გრ. ყიფშიძე განხეთქილების მეორე მიზეზად ასახელებს შემდეგ ფაქტს: 1883 წელს ბანკის დამფასებელი ივ. მაჩაბელი იღვამს ყუთს სადირექტოროდ, ირჩევენ კიდევც, და გაშვებული რჩება დ. ავალიშვილი, რაც ილია ქავკავაძეს ძალიან ეწყინება. ეს უკანასკნელი აშბავეი კი ეწყინება თვით ივ. მაჩაბელს. აქ საქმე უბრალო წყენაში კი არ არის, არამედ თავისი უფლებების გადაწყვეტით შოთხოვნაში, საკუთარ უნარის შეგნებაში, რაც არასოდეს არ უშინდებოდა მსხვერპლის გაღებას. მესამე საბაბი: 1883 წელსვე, „ღროების“ რედაქტორი სერგ. მესხი ავად გახდა, კაცი იყო საჭირო, რომ რედაქტორობა გაეწია, და ილია ქავკავაძემ ასეთ კაცად დაასახელა ქანანოვი. არც ეს ესიაშოვნა ივ. მაჩაბელს, რომელმაც ამის შემდეგ მიანება თავი „ივერიას“, იშოვა ფული და „ღროების“ რედაქტორობა დაიმტკიცა. ამის შემდეგ კი იწყება „ბანკობიად“, სადაც ილია და მაჩაბელი სდგანან პირის-პირ უკვდავ ფალავენბივით, ებრძვიან ერთმანეთს დაუნდობლად, და ამ ბრძოლაში მონაწილეობას იღებს თითქმის იმ დროინდელი მთელი ქართველი ინტელიგენცია.

აი აქ გამოჩნდა ის ავ-ბედითი განხეთქილება, მთელი თავისი ზომით, საფუძვლებით და საშო-ადესილობით. და რასაკვირველია, მხოლოდ უნებლიე დამკირება იქნება ამ დიდი პირებისა, რომ ეს დაეა ისეთ წვრილმანებით აიხსნას, რომელნიც ზემოდ მოვიხსენიე. არა. აქ იყო თუ გნებავთ ორი ქვეყნის შეხლა, რომელნიც შეიძლება ერთსა და იმავე ნიადაგზე იდგნენ, მაგრამ სულ სხვა ჰქონდათ ამ საერთო ნიადაგზე აღმოცენებული გზნება, ფიქრიც, საქმიანობაც, და მომავლის ჩვენებაც. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, სულ ფუქსავატებად გამოჩნდებოდნენ ყველა იმ დროის ადამიანები, რომელნიც ჩარეული იყვნენ ამ საქმეში უჩვეუ-

ლო აღზნებით და ინტერესით. ბრძოლამ ყველანი ჩაითრია თავის შორევეში: ისინიც კი, ვისაც ბანკთან საერთო არა ჰქონდათ რა, და ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, როგორც ამას ამოწმებენ იმ დროის მომწერენი, რომ ოჯახების თანხმობის თუ უსიამოვნების მიზეზად ხდებოდა „ქავექაედიზმის“ და „მაჩაბელიზმის“ გამო ატეხილი მეტად-მნიშვნელოვანი დავა. იბადება კითხვა: მაშ რა იყო მიზეზი ამ ორი დიდი ადამიანის ურთი-ერთ ბრძოლისა, და როგორი იყო ის პრინციპიალური სხვაობა, მათ რომ ხელს უშლიდა თანამშრომლობაში?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად იმ დროის ფურცლების გადასინჯვა საჭირო. დღეს რასაკვირველია ეს „ბანკობილა“ ჩვენში ღიმილის მეტს არას იწვევს და პრინციპიალურ ნიადაგსაც ვერ ვხედავთ გარკვეულად, მაგრამ იმ დროის საკითხს სულ სხვა სიმწვავე ჰქონდა. ბანკს უცქეროდნენ როგორც დიდ ეროვნულ დაწესებულებას, იქ ანგარიშის შესახებ უფრო ნაკლებს ლაპარაკობდნენ, ვიდრე მორალზე. ბანკში სამსახური ითვლებოდა ერის სამსახურად, და რასაკვირველია, ასეთ „ეროვნულ“ დაწესებულებაში ყოველ წვრილმანს მიეცემოდა დიდი სახელი და წონაც. მიტომ იყო, რომ ბევრმა ნიჭიერმა ქართველმა, და უპირველეს ყოვლისა ილია ქავექაეძემ და ივ. მაჩაბელმა მას შეაღიეს თავისი გონებრივი უნარი და ზნეობრივი ძალა. მხოლოდ ამის შემდეგ ეძლევა ახსნა ბევრ ისეთ „წვრილმანს“, რომელიც დღეს მხოლოდ გულწრფელად გვაცინებს, იმ დროს კი ხშირად ხანჯლების დატრიალებას მოითხოვდა. კითხულობთ იმ დროის სათავად-აზნაურო კრებების ანგარიშებს, საპოლემიკო წერილებს და ვერ გაგივიათ, ვის მხარეზეა სიმართლე. ილიასაც და მაჩაბელსაც, რასაკვირველია ერის კეთილდღეობა უნდოდათ, ეს უკანასკნელი ბანკის მოწვევითან ჰქონდათ დაკავშირებული ნაწილობრივად მაინც, და მაშასადამე, როგორ წავიდოდა ბანკის საქმე, რა ზომები უნდა მიეღოთ და სხვა წმინდა პრაქტიკულ ხასიათის კითხვები ილევდნენ ამ გოლიათ ადამიანების დიდ ძალას, რომ სათვალავში არ ჩაეადლოთ ის „თავად-აზნაურული“ ბრბო, რომელსაც საქმე მაინც არა ჰქონდა რა. მიტომ არის, რომ 1894 წ., რაც საადგილ-მამულო ბანკის ისტორიაში საგანგებო წლად ითვლება, ბრძოლის მიზეზად ისეთი პატარა საქმეებია გამოცხადებული, როგორც პირიმანოვ-აბხაზის სახლის შეფასება, ბანკის გამგეობაში მეოთხე კაცის პომატება და სხვა ასეთი დახურდავებული კითხვები. კენკის ყრას ხშირად 6—7 საათი უნდებოდა. ყველაფერი ეს საგულისხმოა. რომ ბანკი დიდ ეროვნულ საქმედ არ მიეჩნიათ, ყოველ შემთხვევაში ივ. მაჩაბელი მაინც

მის საქმეებში აღარ მიიღებდა მონაწილეობას, რადგან პირადად მით სულაც არ იქნებოდა დანიტერესებული, როგორც მამა-პაპეულ მამულზე ნებით უარის-მთქმელი. ბევრი სხვაც ალბად ასევე მოიქცეოდა, მაგრამ საქმეც ის არის, რომ ბანკს სულ სხვა თვალით უცქეროდნენ. და ისეთი ფიზიკური და ღრმა აზრის პატრონი, როგორც ნიკოა ნიკოლაძე, სხვათა შორის აი რასა სწერს ბანკის შესახებ: — „ბანკი ის დაწესებულებაა, რომელსაც იშვიათად შესწერებია ყველაფერი რაც კი კეთილი და სახეიროა ჩვენი ერისათვის, არ უნდა გავხადოთ ბაზრად ცბიერებისა და გარყვნილობის. როგორც ერთ ღროს იერუსალიმის ტაძრიდან განდევნილ იქმნენ ვაჭრები, რომელთაც გაეხედნათ სახლი ღვთისა გადაექციათ ვაჭრობის სახლად, ისე ეხლა ჩვენც უნდა გავდევნოთ საერო საქმიდან ყველა ის, ვისაც შიგ ცბიერება, მატყუერობა, პირადი სარგებლობა და ხალხის გარყვნა შეაქვს“... დიახ, ასე ესმოდათ ეს ჩვენთვის უმნიშვნელო საკითხი, და მიტომ ეწირებოდა მას საუკეთესო ქართველთა ძალა და პათოსი.

ხოლო ილია ქაჯავაძის და ივ. მაჩაბლის შორის ატეხილი ბრძოლა კი დარჩა დაუმთავრებელი. ამ ბრძოლამ დაჰქანცა საზოგადოება. საქმესაც დიდი ზიანი აღგებოდა, როგორც ირწმუნებინან იმ დროინდელი ეურნალ-გაზეთები, და მიტომ დაიბადა საზოგადოებაში აზრი ილიასა და ივანე მაჩაბლის შერიგების შესახებ, ბევრსაც სცდილობდნენ, მაგრამ ყოველგვარმა ცდამ ამაოდ ჩაიარა. ბოლოს თავად-აზნაურთა კრებაზე აღიძრა საკითხი კომისიის არჩევის შესახებ, რომელიც შეისწავლიდა ამ დღვის ყოველ მხარეს, და რომელიც გამტყუნდებოდა, ხელი უნდა აეღო სალიტერატურო და საზოგადოებრივ მუშაობაზე. მაგრამ აქაც ბრძოლამ იჩინა თავი. იმ კრებაზე, სადაც ეს საკითხი აღიძრა, თითქმის ერთი ორად სჭარბობდნენ ილიას მომხრეები, და ივ. მაჩაბელმა მიტომ არ ისურვა კომისიის წევრთა იმ შედგენილობიდან არჩევა. ამის შესახებ ივ. მაჩაბელმა „Казак“-ში დაბეჭდა ვრცელი განმარტება, სადაც სხვათა შორის სწერდა: რომ იგი თანახმაა კომისიის არჩევისა მხოლოდ ისე, რომ თითოეულმა დაასახელოს სამ-სამი კაცი, და უკანასკნელთ კი მორჩვიონ გარეშე ვინმე თავმჯდომარედ. ეს იქნებოდა მაჩაბლის აზრით საქმის ობიექტიურად გამჩრევი კოლეგია. ასეთ კომისიის შესახებ სწერდა: — „სიამოვნებით მივანდობ ჩემს ბედ-იღბალს მომავალ კომისიას. „ბედ-იღბალსა“ — მეთქი, ვამბობ იმიტომ, რომ ამ წერილით ჩემის მხრივ ვალდებულად მიმაჩნია უარი ვსთქვა ყოველ საზოგადო მოღვაწეობისაგან, თუ კომისიის მიერ გამტყუნებული ვიქნენ. განუმარტებელი რომ არა დამჩხეს-რა, აქვე ავლ-

ნიშნავ იმ აკლულევიანებას თ. ჰავეკავაძის მოღვაწეობისას, რომელიც მიზეზი იყო ყველასაგან ცნობილ ჩვენ შორის ატეხილ უთანხმოებისა“.

მაგრამ, როგორც ვთქვი, ეს კომისიაც ვერ შესდგა, და დარჩნენ შეუჩრებელნი ეს ორი დიდი ადამიანი. და მძულვარება კი იმდენად დიდი ყოფილა, რომ „ივერიამ“ ივ. მაჩაბლის დაკარგვის გამო და შემდეგაც, ერთი ქრონიკის მეტი, რამდენადაც ვიცი, არაფერი არ დასწერა.

ენახოთ ახლა ივ. მაჩაბელი, როგორც მხატვრული ლიტერატურის წარმომადგენელი. მართალია, მას ლექსებიც უწერია, მაგრამ ქართველი საზოგადოება მას იცნობს როგორც შესპირის მთარგმნელს, და მისი ლიტერატურული დამსახურებაც მხოლოდ ეს არის. ივანე მაჩაბლის თარგმანი ლიტერატურულ და მხატვრულ მნიშვნელობით, წარმოადგენს ჩვენი მშრომლის უდიდეს განძს. აქ ჩვენ გვაქვს სტილის მხრივ მეტად წმინდა მგონი, რომელიც დიდ სახელს კმატებს ჩვენს ამ მხრივ მეტად დაბნეულ თარგმნითს ლიტერატურას. ვინც გასცნობია მის მიერ თარგმნილი „ამლეტს“, „რიპარდ III-ს“, „იულიოს კეისარს“, „მაკბეტს“, „ოტელოს“ და სხ... შეუძლებელია არ ეგრძნოს ის დიდი შთაგონებითი ძალა, რომელიც ამოპკრთის ყოველ მის ფრაზაში, და რომელიც ისე მოგაჩვენებთ ნაწარმოებს, როგორც ორიგინალურ ქართულ შემოქმედებას. მე მგონია, რომ ივ. მაჩაბელი ისეთივე სასოებით და გატაცებით, ისეთივე მოვალეობის გრძნობით და წმინდა გულით სთარგმნიდა შექსპირს, როგორც ჩვენი მთაწმინდელნი სთარგმნიდნენ საქრისტიანო წიგნებს. და აქ ერთი გარეპოება უნებლიეთ იქცევა ყურადღეას: თვით ის ფაქტი, რომ ივ. მაჩაბელმა მთელი თავისი ლიტერატურული ძალა მოანდომა შექსპირის თარგმანს, სიმპტომატიურია და ბევრის მეტყველიც. ივ. მაჩაბელი, როგორც ვნახეთ, დიდის ტემპერამენტის ადამიანი იყო. და ბუნებრივია, თუ შექსპირი, ეს პათოსის გიგანტი, ჰხიბლავდა ჩვენს მწერალსაც. მიტომ არის, რომ იშვიათი გულწრფელობით და თავდადებით ეკიდებოდა ყოველ სიტყვას, რომ სავსებით ვადმოვცა ამ ადამიანის, ბუნების უცნაურ მხილველის, ყოველი სიტყვა და სიტყვის კალორიტიც კი. ივ. მაჩაბელსაც შეეძლო ეთქვა შექსპირის აჩრდილისთვის: — „მე შენ არ მოგშორდები, ეიღრე არ მამცნობ შენი არსებობის საიდუმლოებას“—ო. გაეცანით ყველა მასალებს, როგორ სწერდა, რა პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა ყოველ სიტყვას (თუ სადმე სიტყვის გამო ეკვი დაებადებოდა, დეპეშებს უგზავნიდა შექსპირის ცნობილ მთარგმნელებს და ეკითხებოდა, როგორ გესმით ესა თუ ის სიტყვა), და დარწმუნდებით, რომ იგი პირდაპირ ინთქმებოდა ტექსტის ანალიზში, თითქოს მართლა დაფარულ საიდუმლოს ამოწურვა უნდაო.

და თუ მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ ჰამლეტი—ეს მკით შექსპირია, რადგან ჰამლეტის ტანჯვა იგივეა, რითაც სავსე იყო ავტორის გული, მე მინდა ვთქვა, რომ ივ. მაჩაბელიც შექსპირის მალე პერსონაჟების ნათესავია, და მათი სახეების გადმოღებით, თითქოს იმსუბუქებდა მოწოლილ სისხლს; მათთან დაკავშირებით ჰუარაღდა საკუთარ მელანქოლიას. ისე შეჩვენება, რომ შექსპირის გმირები ივ. მაჩაბლისათვის შეადგენდნენ ყველაზე მახლობელ მეგობრებს, და ლიტერატურისთვის შეწირულ საათებში, მათთან ერთად განიცილიდა ბოროტების ძალას, სისულელის ყოვლის-შემძლებლობას, ქვეყნის უკულმა მხარეს, მათთან ერთად განიცილიდა ქვეყნიურ ტრადიციას.

იქნებ მკითხველს უცნაურად ეჩვენოს, რომ ლიტერატურის ისტორიაში მთარგმნელი მოვაქციეთ. მაგრამ ეს ჩვენება სრულიად გაუმატებელია. თარგმანი უბრალო, მექანიკური გადმოღება არ არის. კარგი მანი, — იგივე შემოქმედებაა, რადგან მას სჭირდება ავტორთან ზიარება და საკუთარი პოეტობა ლექსიურ მასალის შესარჩევად. განათლებულ ნებში, სერიოზული შრომების კარგ თარგმანისთვის სამეცნიერო ხარისხი აძლევენ, ეს იმას ნიშნავს, რომ კარგი თარგმანი დიდი საქმეა, და სწორედ ამიტომ ვაფასებთ ივ. მაჩაბელსაც. მისი ენა—პირდაპირ მომხიბვლილია. ჰკითხულობთ და გგონიათ, თითქოს შექსპირს ქართულად დაუწერია თავისი ტრაგედიები, იმდენად ძალ-დაუტანებელია ყოველი ფრაზა და იმდენად ორგანიულია სიტყვათა შერჩევა. ამას გარდა, მან ქართველ საზოგადოებას საშუალება მისცა შესულიყო ამ დიდი შემოქმედის ლამაზ და შრისხანებით სავსე ქვეყანაში და ზიარებოდა იმ უძირო განცდებებს და აზროვნებას, რომელიც შექსპირმა, ვით ამირანმა ცეცხლი, მოუტანა კაცობრიობას. გგონია, რომ დიდი ხარვეზი აქვს იმ ერის კულტურას, რომლის ენაზედაც შექსპირი არ იკითხება. ქართული კულტურის ეს ნაპრალი ივანე მაჩაბელმა ააგო და ამას ვაფასებთ. მით უმეტეს, რომ ეს იყო იმავე დროს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების გონებრივ-ზნეობრივი მომწიფების ნიშანიც, რაც კარგად შენიშნა ივ. მაჩაბელმა, და უხვირო თარგმანების ასაკვეთად, მოვალეობის დიდი შეგნებით იკისრა მთარგმნელის „უსახელო“ სახელი. მან ერთგვარად აამბოლა კიდევ მთარგმნელის პრესტიჟი, და მას აქეთ, ლიტერატურის ამ დარგმა უფრო მალე ხაზებში იწყო განვითარება.

— „უსალო ვიყავ და უფროისი ღამით მიწერია“—ო. ამბობს ერც გან ეფთიმე მთაწმინდელი, და ამ სიტყვებით მინდა დავამთავრო ეს წილი. გგონია, რომ ეს ნათქვამი შეეფერება ივ. მაჩაბლის დაუღალ შრომას და განმარტოებულ სულს.

ს ა რ ჩ ე ვ ი :

II ნაწ.

	გვერ.
ხატურული პროზის რესტავრაციის დასაწყისი	1— 9
ლექსანდრე ორბელიანი	10— 24
გულანია მამაცაშვილი ბაღრიძისა	25— 44
გიორგი რჩეულიშვილი	45— 54
საქართველო არდაზიანი	55— 66
მარბარე ჯორჯაძე	67— 74
მე-60 წლები, როგორც ახალი პერიოდის დასაწყისი ქართულ ლიტერატურაში	75— 99
ილია ქავჭავაძე	<u>100—162</u>
საქართველო	<u>163—200</u>
ქვენი საზოგადოებრივი მდგომარეობა მე-60-80 წლებში, პრესი- ა და სალიტერატურო აზროვნების განვითარება ამ პერიოდში	201—225
გიორგი წერეთელი	226—245
ანტონ ფურცელაძე	246—262
ნიკო ნიკოლაძე	263—282
მე მაჩაბელი	283—290